

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA

KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

BERRYER

VÁLOGATOTT TÖRVÉNYSZÉKI BESZÉDEI

FORDÍTOTTA

S BERRYER ÉLET- ÉS JELLEMRAJZÁVAL S ZÁRSZÓVAL KISÉRTÉ

TÓTH LŐRINCZ

A M. T. AKADEÉMIA RENDES TAGJA.

BUDAPEST, 1887.

BERRYER

VÁLOGATOTT

TÖRVÉNYSZÉKI BESZÉDEI.

BERRYER

VÁLOGATOTT

TÖRVÉNYSZÉKI BESZÉDEI.

FORDITOTTA

S BERRYER ÉLET- ÉS JELLEMRAJZÁVAL S ZÁRSZÓVAL KISÉRTÉ.

TÓTH LŐRINCZ

A M. T. AKADÉMIA R. TAGJA.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1887

163759

Aláírási felhívás

a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatára.

Ötödik cyklus. 1887—1889.

A Magyar Tudományos Akadémia *könyvkiadó vállalatában* oly eredeti és fordított munkákat hocsát közre, melyeknek megválasztásában *irodalmunk legszembetűnőbb hiányainak betöltése és a művelt közönség szellemi szükségleteinek kielégítése* a fő szempontok.

A cél, melyet e vállalat megalapítása alkalmával maga elé tűzött, nemzeti jelentőségű. A mi kulturális viszonyaink között feladatának ismeri a tudománynak nemcsak szakszerű művelését, hanem terjesztését is. Megfelelően ama folytonos és általános érdeklődésnek, melylyel a nemzet kíséri, munkásságának legalább egy részével minél közvetlenebbül s minél általánosabban törekszik összeköttetésbe jutni vele. Nemcsak gyarapítani kívánja szellemi kincses házát, hanem a szónak igazi értelmében, nemzeti tulajdonná tenni azt.

Munkásságának ezt az oldalát főleg a *könyvkiadó vállalat* képviseli, melynek céljául a *tudományos ismeretek terjesztése s a tudományos előadás művészi és népszerű formájának kiképzése* tüzetett. Keretébe a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékei, s a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek utaltattak.

A vállalat eddigi sikeréből az Akadémia azt az örömdetes és biztató meggyőződést merithette, hogy a nemzeti művelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönségnél méltó fogékonyságra talált. Ebben a meggyőződésben indítja meg *új, immár ötödik cyklusát*, s értesíti a közönséget *programjáról*. Az említett általános szempontokon kívül, főleg a történelmi és irodalmi sorozatba fölveendő munkák kijelölésénél, a Könyvkiadó Bizottság tekintettel volt arra, hogy *az eddig kiadott művekhez az újak, tárgyakra nézve folytatva vagy kiegészítve csatlakozzanak*.

Az új folyamnak ez irányelvek alapján összeállított tervrajza a következő:

Első sorozat. Történelem.

Sebestyén Gyula *Ausztria története.* (Eredeti.) I. kötet. (Őskor, Római hódoltság, Népvándorlás, Karolingok, Babenbergeek, Az első Habsburgok.)

Mac-Carthy Justus. *Anglia története korunkban.* Fordítja Szász Béla. III. kötet.

Ranke Leopold. *A római pápák, egyházuk és államuk a XVI. és XVII. században.* Fordítja Lehr Albert. II. és III. kötet.

Ratzel Fridrik. *Az ember és a föld.* (Anthropo-geographia.) Fordítja Simonyi Jenő. Egy kötet.

Sorel. *Európa és a forradalom.* Fordítja Szathmáry Gy. Egy kötet.

Thierry Amadé. *Elbeszélések a római történetből.* Fordítja Öreg János. A következő két kötet:

1. *Szent Jeromos : a keresztyén társadalom nyugoton.* Egy kötet.

2. *Aranyszájú Szent János és Eudoxia császárné : a keresztyén társadalom keleten.* Egy kötet.

Második sorozat. Irodalom.

- Beöthy Zsolt.** *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban.* (Eredeti.) II. kötet. A Kisfaludy-Társaságnál jutalmat nyert pályamunka.
- Heinrich Gusztáv.** *A német irodalom története.* (Eredeti.) II. és III. kötet.
- Simonyi Zsigmond.** *A magyar nyelv eredete, története és jelen állapota.* (Eredeti.) Egy kötet.
- Sainte-Beuve Károly Agoston.** *Irodalmi és történelmi arczképek.* Egy kötet.
- Villemain Ferencz.** *Pindar.* (Az ó- és középkori lyrai költészet története.) Fordítja Csiky Gergely. Egy kötet.

Harmadik sorozat. Jog- és államtudomány.

- Concha Győző.** *Ujkori alkotmányok.* (Eredeti.) II. és III. kötet.
- Medveczky Frigyes.** *Társadalmi elméletek és eszmények.* Történeti és kritikai adalékok. (Eredeti.) Egy kötet.
- Berryer Péter Antal.** *Válogatott törvényszéki beszédei.* Ismerteti és fordítja Tóth Lőrincz.
- Leroy-Beaulieu.** *A collectivismus.* (A socialis elméletek jelen állása.) Bevezeti Kautz Gyula.
- Taine Hyppolit Adolf.** *A jelenkori Francziaország alakulása.* A Forradalom új kötete.

A könyvkiadó vállalat első sorozatából évenként *nyolczvan ív*, a másodikból *hatvan ív*, a harmadikból *ötven-hatvan ív*, angol díszkötésben fog 20—30 íves kötetekben megjelenni.

Az első sorozat egy évfolyamának ára *négy*, a második és harmadiké *három-három* forint. Ezenkívül az angol vászonkötésért *kötetenként 40 krajczár* fizetendő.

Egy-egy évfolyam aláírási ára előre bérmentve küldendő ily cím alatt: *Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése Budapestben, az Akadémia épületében.*

Az aláírás egy sorozatra is elfogadtatik, de három évre kötelező.

Az évi illetmény ezentúl minden esztendő november havában küldetik szét, esetleg már tavasszal.

Jegyzet. Az Akadémia gondoskodott róla, hogy az elsorolt munkáknak azon további köteteit, melyek már a mult cyklusban jelentek meg, a vállalat új aláírói *azon a kedvezményes áron szerezhessék meg, melyen a múlt cyklus aláírói kapták.*

Az Akadémia, midőn jelen vállalatára a hazai közönség figyelmét ismét felhívja, teljes bizalommal reméli, hogy az, a nemzeti mívelődés érdekében, méltánylással és pártolással fog találkozni.

A Magyar Tudományos Akadémia föladata lévén, a tudományok önálló művelése és emelése mellett, azoknak *terjesztésére* is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy bizottságot alakított oly czélból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A Magyar Tudományos Akadémia ezen *könyvkiadó bizottsága* föladatának megfelelni kívánván, mindenek előtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennél fogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsáttassanak.

Ekkép a bizottság eszközzésére, részint a Magyar Tudományos Akadémia, részint egyes vállalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a kül-

föld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság, midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által — az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatványt is kívánva — már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos bírálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1879. február havában.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága.

BERRYER ÉLET- ÉS JELLEMRAJZA.

BERRYER ÉLET- ÉS JELLEMRAJZA.

I.

Tizennyolcz éve múlt már, hogy a francia tribune egyik legnagyobb s a francia barreau páratlanúl legnagyobb szónoka, 1868. november 29-én Angervilleben, Loiret megyében, kedvencz lakhelyén, szelid, vallásos nyugalommal, végső álmra hűnyta lelkes szemeit, s nagy fénynyel, melyhez hasonlót csak ritkán látott Franciaország, eltemettetett.

A francia barreaunak e fejedelme, mint őt, a legitimistát, a köztársasági Grevy nevezé, e nem csak nagy tehetség, hanem valódi hatalom, mint Royer-Collard helyesen jellemzé, Párisban 1790. január 4-én született. Első nevelését az oratoriánok juillyi collégiumában nyerte. Gyermekkorában papi pályára szánták, de azután atyja, a ki szintén nevezetes ügyvéd volt, első ifjúsága óta az ügyvédi pályára irányozta s nevelte kedves fiát, s már jókor kiképezte s beleszoktatta a nyilvánosan-szólás nehézségeibe s művészetébe. Czélszerű s értelmes nevelés találkozott itt a legszerencsésb természeti hajlamokkal s tulajdonokkal, a mely találkozást azután a legfényesb siker koronázta, melyet valaha parlamenti szónok s ügyvéd elért. Maga Berryer, jubileuma alkalmával tartott beszédében

nagy hálával s benső megindulással emlékezett tiszteletre méltó atyjáról, ki sok évig volt a párisi ügyvédi kar seniora (doyenje), kinek szava hatvan évnél tovább méltó elismeréssel s becsüléssel kísérve, hangzott a Palais csarnokai-ban, s a ki halálaig sohasem szűnt meg híven teljesíteni a kötelességérző ügyvéd fáradságos és nemes feladatát. Kijelenté, hogy e derék atya utasításai, tanácsai s példájának köszöni mindazt, a mi benne jó van.

Már igen fiatal korában feltűnt az ügyvédi nemesebb erők versenyében. Neve 1811. december 26-án iktattatott a párisi ügyvédi kar lajstromába. Már 1814-ben segítette Ney maréchal védelmében atyját, ki ezt Dupinnel együtt vállalta fel. Ettől fogva kezdett feltűnően szerepelni, s ezentúl a legnevezetesebb törvényszéki tárgyalások hőse lett. A szabadsajtónak s a politikai pártokra való tekintet nélkül, minden méltatlanul üldözőbe vett erény s becsületnek legékesenszólóbb ügyvéde volt a törvényszékek előtt, s mint ilyen választatott meg már 1829-ben a követi kamarába. A felső loirei megye választotta meg a parlamentbe, hol pártja első rangú képviselője volt, de sohasem vak eszköze. — 1848. tavaszán a rhone-torkolati megye képviselője lett; az 1851-iki államcsiny után visszavonúlt s 1852-ben az Orleans-féle család tanács tagja lett s e minőségében a Bourbon-ház két ága közti béke s egyetértés helyreállításán fáradozott. Ugyanekkor választatott a párisi ügyvédi kamara elnökévé, 1854-ben pedig a francia akadémia tagjává, mely alkalommal a szokásos tisztelgő látogatást Napoleon Lajosnál nem tette meg, mert büszke szelleme a szerencsés kényúr előtt, kit egykor, boulognei merénylete után, üldözött, vádolt, s fogoly korában, mint felkért ügyvéd, a jog és törvény nevében, erélyesen védelmezett, — meghajolni nem akart.

Mint a Bourbon-ház tántoríthatatlan s munkás híve több ízben üldözésnek is volt kitéve. 1832-ben vádoltatott, hogy Berry hercegnőnek Vendéeban lázadást csinálni segített, de a bloisi esküdtszék felmentette. 1843-ban pedig Bordeaux hercegnél tett látogatása miatt a követkamrában megfeddetett s ezért kilépett, de marseillesi hívei ismét megválasztották.

Legitimista elvtársainak s a legitimista hirlapoknak védelme folytonos és egyik legfényesb szereplése volt ugyan, de, mint ügyvéd, az igazság s törvény bátor védője, bár más politikai meggyőződés híve s más politikai párt vezére volt a parlamentben és társadalomban, leghivebben s legbuzgóbban teljesítette felvállalt védői kötelességét. A legitimista sokszor inkább a forradalmi elvek ügyvédül, mint a legitimitás zászlóvivőjeül tűnt föl szabadelvű eszméi által, melyeket lelkesülve hirdetett. Több ízben vállalkozott a köztársasági párt főembereinek védelmére, sőt 1840-ben, mint már említettük, a boulognei merénylet után, Napoleon Lajos védelmét is elvállalta. Már 1815-ben védelmezte első Napoleon híveit, kik ezzel együtt kiszállottak Franciaország földére, s megmenekültek Waterloo balsillagzata alól. 1840-ben is a vádlott Napoleonida úgy megtisztelte Berryer függetlenségét s becsületességét, hogy védőjeül őt választotta s kérte föl, az övétől annyira különböző politikai pártból, s kit a napoleoni eszmék s törekvések nyílt ellenségeül ismert; és nem csalatkozott bizalmában.

Lássuk, hogyan jellemzi a szabadelvű Timon (Cormenin) híres könyvében ¹ a legitimista szónokot.

Helyes és igazságos dolog úgymond, hogy az ország minden politikai véleménye képviselve legyen a követek

¹ Livre des Orateurs.

kamarájában. A kamara, hírneves tagjaitól nyeri erkölcsi tekintélyét, s mi hasznát venné maga a minisztérium is egy ügyetlen s nevetséges törvényhozásnak, melyet házi cselédei szemetével együtt hurezolna maga után?

A legitimista párt azt tette, a mit értelmes minortásoknak mindenkor tenni kellene. Az általa választott képviselők ékesenszóló s tiszta jellemű emberek. Magoktartása méltóságos, viselkedésök eszélyes, nyelvök művelt és mérsékelt, s tanaikat a parlamenti illem udvariasságával hirdetik.

De helyzetök fonák. Azért küldettek a kamarába pártjok emberei által, hogy ott a fehér zászlót emeljék magasra, s mihelyt felmutatják e zászló legkisebb csücsát is, a feltámadó, felzúgó zivatar kényszeríti őket azt azonnal bevonni. Kénytelenek tehát magokat az ellenzék által sodortatni, annak jelvényeit ruhájokra varrni, nyelvét követni, azzal együtt szabadságról és pedig bő szabadságról beszélni, s e szavak nagyon is idegenek, nagyon is újak az ő ajkaikon, szavak, melyek forradalmiaknak tekintettek volna X. Károly uralkodása alatt, s melyek valóban nincsenek összhangzásban sem elveikkel, sem kormányuk tetteivel. Senki sem bízik e szabadelvű protestációkban, melyek inkább ellenzéki fogásnak, mint őszinte meggyőződés kifejezéseinek látszanak. Mindenki fél, hogy a legitimisták azonnal levetnék álarczukat, ha V. Henrik megjelenne, s hogy a mint ma csak szabadságot hirdetnek, akkor csak korlátlan hatalmat hirdetnének.

A legitimista képviselők a kamarában elkülönzött csapatot képeznek. Kis egyház ez, melynek változhatatlan dogmái vannak, s hol ők chórusban éneklük urok és királyuk dicséretét. Hasonlítanak egy kissé Izraelnek hazájoktól megfosztott gyermekeihez, kik a sátor rejtekhelyében

Istenök száműzetését s templomuk és szent törvényeik rombadőlétét siratják.

Élükön, mindnyájok közt első helyen, Berryer fényeskedik.

Berryer hosszasb ideig egyedüli szónoka, s majdnem egyedüli képviselője volt pártjának. Nem, mintha nem lettek volna a kamarában bizonyos számú szégyenlős legitimisták, kik a centrum magaslatán csoportosultak, s kik örömet üznének jó vásárt a quasi-legitimitással, ha V. Henrik visszajönne, fehér zászlóval kezében, huszonöt vagy harmincz mértföldnyire Párishoz. De ez álarczos legitimisták csak a szavazásnál érvényesítik titkos hajlamaikat, s azon kívül oly jól tűzik fel a just-milieu álarczát ábrázatukra, hogy lehetetlen azt onnét letépni. Ha Berryer úr, a korábbi törvényhozásokban, elragadtatva rögtönzési hajlama által, némi nagyon is élénk bánatát szalajtotta ki ajkain királya távolléte felett, a szégyenlős legitimisták elsőik voltak, kik a neheztelés morgását hallatták, s ha kődarab lett volna kezeikben, nem haboztak volna azt reá dobni, hogy a karzatok közönsége lássa ezt. De a folyosókon nem játszották már a haragosok szerepét, s ha tanúk nélkül találkoztak Berryer úrral, megveregették vállait, kedveskedve szorítottak vele kezét s így szóltak hozzá: «Ah, mennyire igaza van, Berryer úr! menjen csak útján, mi követjük! Ki ne sajnálná e derék hercegeket?» Berryer úr igen csodálkozott e nemes eljárás magas eszélyessége fölött. De szerette volna, hogy egy kissé több segélyt nyújtsanak neki, ha a szószékre megy.

Lehet, hogy a kimélet, az illem, a loyalitás ez érzelme, mely, főleg egy francia gyűlésben, környezni szokta a bátor, ellenfelek egész zászlóaljával egyedül küzködő viadort,

jobb szolgálatot tett Berryer úrnak, mint tehetett volna nagyszámú párt ragaszkodása. Lehet, hogy e rendkívüli helyzet nehézsége több erélyt s emeltyűt adott tehetségének, valamint a vizsugár nagyobb erővel tör elő a szűk csőből, mely azt bezárja.

Berryer, Mirabeau után, legnagyobb szónoka Franciaországnak. Igen, Mirabeau óta, senki sem hasonlítható Berryerhez, sem Foy tábornok, ki inkább recitált, mint rögtönzött, s ki nem egyesítette az ügyek szabatos dialektikáját Berryer hangjának hatalmával s nagyszerű ékesenszólásával; sem Lainé, kinek csak zengő és szenvedélyes hangja volt; sem De Serre, ki, beszéde kezdetén nehézkes és zavarban levő, csak időnként hangoztatta szenvedélyes szónoklata felkiáltásait; sem Perier Kázmér, kinek heve csak az apostrofálásban tört elő; sem Constant Benjamin, kinek tehetsége több simaságot s művészetet, mint mozgalmat s erélyt mutatott; sem végre Manuel, ki biztos és bátor ítéllettel birt, de inkább dialektikus lévén, mint szónok, nem tudott elbűvölni s magokon kívül ragadott hallgatóiból önkéntelen felzajdulásokat varázsolni elő, mint Berryer.

Berryer a természet kedvence volt. Testalkata nem magas, de szép és kifejezőes alakja lefesti és vissz sugározza lelke szenvedélyeit. Megbűvöl szépen metszett szemei bársonyszerű tekintetével, csodásan szép testmozgásával s hangjával. Egész személye ékesenszólo.

Uralkodik a gyűlösen magasra emelt fejével. Hátra feszíti azt, mint Mirabeau, a mi nagyobbá, hatályosabbá teszi őt.

Elhelyezkedik a szószéken, s elfoglalja azt, mintha ura, majd azt mondanám, kényura volna. Melle kitágul, szobra megnő, testalkata nagyobb lesz; óriásnak mon-

daná az ember. Redős homlokát pir lepi el s ha feje fő: különös dolog! porusai vért izzadnak.¹

De főképen hangja az, a mi nála hasonlíthatatlan s a miben őt a kamara egy szónoka sem éri el, a színészek és szónokok ez első szépsége. Az összegyűlt emberek rendkívül érzékenyek a szónokok és a színészek testi tulajdönai iránt. Talma és Mars kisasszony egyedül hangjok isteni bűbájának köszönik nagy hirnevöket. Ha Mars kisasszonynak, ha Talmának köznapi hangja lett volna, játékkuk bármily mélysége s művészetök bármily kitűnősége mellett sem ünnepeltettek volna. Gyűlésekre gyakrabban lehet hatni hang, mint érvelések által. Maga Barthe úr is, oly eszmeüres, oly gyarló dialektikus létére, meg rázta a centrumot hangjának szenvedélyes accentusa által s talán egyszer se lépett le a szószékről a nélkül, hogy magasztaló zajt ne ébresztett volna.

De Berryer nem csak külső tulajdonainak köszöni kitűnőségét, melyekkel a véletlen felruházta. Ő mestere is a szónoki művészetnek. A beszélők többsége átengedi magát ihlete sodrának, rendetlen kitéréseiben szép mozzanatokra jut, de nélkülözi a *módszert*. Nem mindenkor tudhatni s ők magok se tudják, honnét indultak ki s hová akarnak eljutni. Megpihennek útközben s állomást tartanak, hogy megismerkedjenek útjokkal. Berryert az emeli föléjük, hogy beszédének küszöbétől fogva, mintegy magaslatról, látja a czélt a hová törekszik. Nem támadja meg rohamosan ellenfelét; azzal kezdi, hogy többszörös behálózási vonalat húz körüle; állomásról állomásra szorítja vissza; ügyes fogásokkal csalogatja; lassankint közeledik

¹ Ez alkalmasint csak mese, melyet a csaknem mythikussá vált alakról a rendkívülit vadászó reporterek költöttek.

hozzá, kíséri, beburkolja, szorongatja s érvelése kettőztetett hurkaival fojtja meg. Ez a gazdag szellemek módszere, s csakhamar elfárasztana oly figyelmetlen hallgatóságot, mint a milyen a francia kamara, ha Berryer úr ébren nem tartaná érdekeltségét hangjának varázsa, mozgásainak lelkesége, s előadásának elegans nemessége által.

Azonban, midőn elhagytuk magunkat csábíttatni a szónok által, s midőn már azt hinnők, hogy letévedtünk az útról s félrevezettettünk, egyszerre ismét a célnál látjuk magunkat egy ügyes és szellemes fordulat által, s elragadtatva tapsolunk művészte hatalmának.

Mirabeau az ellenmondás és akadályok alatt nőtt nagyobbra. Fegyelmetlen zaj, lázadás felett szeretett uralkodni. Küzdésre vágyó viador volt. Legszebbnek a csata tűzében látszott. Mirabeaut lárma ostromolta egész a félbeszakításig. Berryer figyelmes, mondhatni, tiszteletteljes hallgatás közt szól. Figyelmeznek reá, s azt mondhatná az ember, hogy rokonszenvező hallgatósága halk chórusban ismétli a hangokat, melyek e szép és melódiás hangszerből ömlenek. Leigázza a gyülekezetet, aláveti akaratának, mint a delejezettet, a ki beszél, hallgat, mozog, megáll, alszik mestere intésére; de ha felébred, a bűbáj törve van. Sőt, ha a gyűlés megmozdul s leszáll az ülőhelyekről, hogy szavazzon, az anyagi érdek, az elvek vagy a szenvedélyek fölényre jutnak; legnagyobb szónokuk ellen szavaz éppen úgy, mintha egy szolgálatban levő huissiert hallott volna, a ki ezt kiáltja: «csöndesen, uraim!»

Berryer, tehetetlen s elhagyatva lévén elvei körében, csak az által nyerhet erőt, ha a szabadelvű ellenzék terére helyezkedik, s ugyanazon fegyvereket használja, mint az ellenzék, melyeket bámulatosan tud kezelni. Kérdéseket intéz, interpellál, elkábítja ellenfelét, hogy azután rögtö-

nözve leálarcozza magát s egyszerre átszűrhasa pánczél hiányában.

Megráz alapján egy-egy tény, egy-egy bizonyítékot, de gondja van rá, hogy egészen fel ne forgassa; elég neki, hogy megrengette. A kétségek, melyeket kifejez, megannyi állítással érnek fel, hallgatóival szemközt; de a miniszterekéi, vele szemközt, csak annyit nyomnak, mint kétségek, s így már előre kedvező helyzetbe teszi magát válaszaikkal szemben.

Ha a titkos rendőri alap valamely croupierje, ha az udvari konyha valamely tányérnyalója igenis élénken találja magát érintve, bocsáthat ugyan gégéjéből egy reszketős tompa nyögést; de ne tartsatok tőle, hogy interpellálja a szónokot, mert fél, hogy Berryer, megfordúlva, hogy lássa, ki az, a ki vele ekkép mer szembeszállni, el ne zúzza buzogánya fokával. De ha valamelyik miniszter mormog némi észrevehető közbeszólást, Berryer úr egy kevésbé visszavonúl a szószerk hátsó részébe, s aztán, egyszerre előlépven, megrohanja mint martalékát, megrázza, felemeli s aztán visszahullani hagyván, átszegezi s székéhez lapítja mennydörgő válaszával.

Bő és hű emlékező tehetsége minden erőlködés nélkül szedi össze a legbonyolultabb adatokat, s mutató újját habozás nélkül teszi a számos documentum elszórt helyeire, melyeket felbonczol s melyek megerősítik beszédei fonalát.

Semmi sem hasonlítható hanglegjtései különféleségéhez, melyek olykor egyszerűek s családiasak, másszor merészek, pompásak, feldíszítettek s áthatók.

Szenvedélyességében nincs keserűség, személyeskedéseiben nincs semmi becsületsértő.

Minden ügyből kiveszi, a mi abban sajátságos és

jóravaló, s azt oly fogások és oly zárt sorú érvekkel veszi körül, hogy nem tudják őt megtámadni s megfogni.

Midőn bizonyítékai sorozatán átfutott, megáll egy rövid perczre; azután felhalmozza azokat egymás fölé, s oly tömeget rak, melylyel agyonnyomja ellenfeleit.

Lebűvöli, megfogja, gyönyörködteti hallgatói figyelmét egyfolytában több óra hosszáig; sétáltatja őket, tévútra vezetés nélkül, beszédeinek peristylje alatt és szép oszlopsorain át. Elkápráztatja őket lángeszének változatos látványaival; s elragadtatva tartja nagyszerű szónoklatának varázsa által.

Világfi, elszóródás és mulatságkedvelő, vidám jellemű. Berryer úr természeténél fogva nem igen munkás. De mégis nagy ügyességgel van ellátva dolgaiban. Senki sem képes jobban elmélyedni, ha úgy akarja, valamely kérdésben, senkise gyűjti össze gondosabb vizsgálattal a részleteket, senkise alkot azokból tudományosb s jobban rendezett egészet.

Néha talán, terjedelmes szónoklataiban, nem egészen correct; de e hiány, mely minden parlamenti rögtönzővel közös, nem árt beszédei hatásának. Már elmondtuk, hogy szónokainkat nem kell analysálni s olvasni, hallani kell őket. Még inkább becsültetnének, ha a sajtó nem tenné közzé beszédeiket. Minden gyorsíróban egy-egy ellenségek van. A júliusi forradalom óta, szónokaink hosszú, végtelen sorában, tűntek fel lángész villámai, ragyogó axiómák, életdús eszmék, szellemes szavak, hatásos phrázisok, szónoki lendületek, de egyetlenegy beszéd sincs, melyet olvasva, az ékesenszólás valódi remekének lehetne mondani. Összegyűjtötték mind valamennyit, lenyomtatták s kiadták nagy fényűzéssal, aranyos metszéssel, de senkise olvassa őket. Olyanok, mint a felnyitott serleg, melyből az ambró-

zia elgőzölgött, s mely nem méltó már, hogy az istenek asztalánál felszolgálják. A pythonissa is szép a maga triposzán s templomában, de azon kívül csak vén, meztelen, roskatag asszony, kinek csak rútságát s rongyait látjuk. Igen, a nyomtatva kiadás megöli a szónokokat, s ha Berryer helyén volnék, minden módon, a rendőrség útján is üldöz-ném mindazt a kiadót, a ki azzal sértene, hogy közzé tegye beszédeimet, még ha felmutatná is a bíró előtt írott engedélyemet a kiadásra, mert, ugyebár, csak árulás vagy meglepés által, juthatott volna ahhoz?

De hogyan? Hát Berryerből ne maradjon fel semmi, nevén kívül? Ej, de mi maradt fenn tehát Talmából, Marból, Paganiniból? Mi van fenn Apellesből, Phidiasból, Menander vigjátékaiból, Saphó sóhajtásaiból, Socrates bölcseségéből s Aspázia kelleméből? — Név! Csupán a név!

Semmi egyéb, s Berryerre, dicsőségére nézve, ennyi elég. Rántsátok le most már e szónokot szent triposzáról, s hurezcoljátok őt ihlet és hang nélkül, a perystil köznapi lépcsőire! Adjátok vissza valamely gyorsíró által ez utánnozzhatatlan hangot, melynek húrjai megrázták az ideges szervezetek szálait! Fogjátok-e látni, mint vonzotta azokat physikailag magához, mint közölte velök, mintegy villanyosság útján, lelkének rohamos fellángolásait! Nem csak szónok szenvedélye s ékesszólása erejénél fogva, hanem zenész is hangja által, festő, tekintete által, költő, kifejezése által.

Látni kelle őt, mint borította el, mint ragadta meg s foglalta le ellenfelét, mint verte békókba, szorította félelmes karmai közé, mint dobta le az elkínzottat s megtépettet a szószék magasáról; látni kelle a megzavarodott, lealázott, fájdalma padjára görnyedt minisztert, hogyan

rejti két kezébe homloka pirulását s hitszegései cynizmusát!

Berryer nem követi a restauratio érzelgősen naiv képviselőit, kik az ellenzék minden érvére csupán azzal tudnak felelni: «szeretem királyomat! Óh én királyom!»

Berryer nem ez úton jár, s ha szereti is királyát, a mit elhiszünk, legalább nem láttatja ezt minduntalan. Jól ismerve a kamarát, kerüli a mozgást a dynastiai személyiségek égető talaján, inkább szeret foglalkodni a nemzetiség nagy kérdéseivel, hol tehetsége felmagasodik, kiemelkedik és szárnyait kiterjeszti. Nem erőködik abban, hogy a restauratio balfogásait, czikkről czikkre, igazolja. Bevallja ezeket, s történeti emlékei fényes összehalmozásával felmutatja, hogy az előbbi kormányok, nem teljesítvén az igazság örök kötelességeit, mind hajótörést szenvedtek a sziklákon, s elenyésztek a zivatarban. E modor tele van nagyszerűséggel, mert lehetségessé teszi Berryernek, hogy sasszárnyait egészen kiterjesztve lebegjen az elvek magas régióiban. De tele van ügyességgel is, mert a nélkül, hogy a miniszterekkel vesződjék, magokra a hallgatókra bizza, hogy közvetlenül s részletesen alkalmazák a szónok általános ellenvetéseit.

Berryer úr nem kér kegyelmet a legitimitás tana részére. Nem védi azt, a mit nem lehet kérdésessé tenni a kamarában. De megváltoztatja a támadás élet és saját fegyvereikkel támadja meg a minisztereket. Szorongatja, kergeti őket következtetésről következtetésre, a parlamenti érvelés végleteig, s a népfélséggel kezében, zugba szorítja őket a charta sértésének s esküjök megszegésének vádjával.

Igy tehát, a Franciaországra súlyosodott s elzúllott hatalmak összes védői kénytelenek, hogy a világot elkáp-

ráztassák, a szabadság szent nevére hivatkozni. Ah, ne panaszkodjunk e miatt! kell, hogy az igazság részünkön legyen, ha magok ellenfeleink is kénytelenek azt vallani. Kell, hogy az erő is itt legyen, mert ők is abban edzik fegyvereiket egész paizsaikig, s a legitimisták késlekedő hódolata nem kevésbé mozdítja elő ügyünket, mint a camarilla és a doctrinairek kombinált árulásai.

Azonban ne áltassuk magunkat. Berryer úr, szíve mélyében nem hordja a mi elveinket, s ajkain még a magáéit sem. Igen, saját elvét, azt az élénk és lángoló legitimismust, mely őt emészti, nem védi a szószéken. magába zárja azt, elrejtí, s úgy látszik, fél kitörésétől. Oldalútakon jár, mintha félne a görtzi nagy országúton haladni, mintha ez út reá nézve akadályokkal volna elso-rompózva, s örvényekkel és meredélyekkel rakva! Nem szeret e részben okoskodni, vitatkozni, bizonyítani. Inkább az indulatok, mint a dialektika, inkább a cselekvés, mint a gondolat, inkább az érzelem, mint a bizonyítás szónoklata ez. Berryer, a szónok, a nagy szónok az, a kire hallgatnak, és nem a legitimista. Ismétlem, hogy nem politikus ő, hanem szónok, egyike azoknak a szónokoknak, kik nem önmagokéi, kik magok is legalább oly elragadtatásban vannak, mint másokat elragadnak, s kik önkénytelen belső izgalom hatása alatt állanak, mint Thiers, s mint minden érzékeny szervezetű művész.

Ne higgyétek, hogy keresi, hogy szítja magában az ihletet; önként jó az. Minden tagjában remeg, tetőtől talpig. Ellágyúl, sír, haragszik, vonaglik úgy a hallgatóság, mint a saját maga izgalmai alatt. Bele sodortatva a népszerűség árába, nem fog ellentállani. Hömpölyögni fog a rohanó árral, süvölteni a fürgeteggel. Érezzük, hogy nem képes megmaradni saját elvével a keskeny úton; hogy a

lánczok, melyeket ráz, nagyon nyomják; hogy nincs levegője, nincs talaja, hiányzik neki a carlista hallgatóság, hogy szüksége van levegőre, talajra, hallgatóságra. Szükségét érzi, hogy lelkesítse a nézőket, hogy kiáraszsza lelkét, hogy ringatódzzék harmóniás hangjának hullámain, hogy szabadon fussa meg a tért s röptében kiterjeszsze szárnyait. Akkor elfelejti, hogy legitimista, csupán arra emlékezve, hogy francia hazafi. Akkor nemzetéért rajong. Mint Anteus, hazájának nemes földébe kapaszkodik, hogy erejét megújítsa. Elmerül, elmélyed Franciaország fényébe, s tündöklő sugárokkal koronázott fővel lép ki onnét. A gyűléssel együtt tesz sétát chartánk körül. Határainkba foglalja Olaszországot, Svaiczot, Spanyolországot, Poroszországot, Belgiumot. Vas övvel környezve mutatja fel az ellenségeket s a romokat, s hazafiúi lelkesedésében így kiált fel: «Köszönöm a konventnek, hogy megmentette Franciaország függetlenségét!»

Fellázad diplomacziánk gyáva engedélyei ellen, s kezét kiterjesztvén a szószerk felett, kiváló szépségű mozdulattal mondja el, hogy «E kéz előbb elszárad, hogy sem oly golyót vessen a szavazó urnába, mely azt ismerje el, hogy a minisztérium féltékenyen őrzi Franciaország méltóságát. Soha, soha!»

S nem tudva fékezni szónoki hevületét, esetleg Thiers felé fordul, a vita fonalán oda jutva, s így szól hozzá: «Tisztelem önt, uram, mert két tiszteletre méltó dolgot cselekedett, fentartván Anconát, s beadván lemondását. Bármily távolság legyen is természetesen kettőnk között, tegyen ön valami hasznosat, valami nagyot Franciaországért, s én tapsolni fogok, mert végre is Franciaországban születtem, s francia akarok maradni!»

Más alkalommal, szemközt állítván Angliát Orosz-

országgal, boszankodni fog a felett, hogy vitéz, dicső Franciaországa tehetetlen nézője marad küzdelmeiknek s megosztzkodásuknak a hódítmányokban. «Nézzétek e nagy politikai s katonai antagonizmust, mely Tatárország határaitól a Földközi tenger partjaiig terjed, két nemzet közt, melynek egykor harczolni kell egymás ellen. Lássátok, mint állítja fel Anglia harczias láncolatát a világ közepétől határainkig Oroszország ellen, mely a maga részéről indiai nagyszerű gyarmatainak határainál fenyegeti őt. Szemléljétek e nagy expedíciókat ötszáz mért-földnyire határaiktól. Egy részről a kabuli expedíció, más-részről a khivai kísérlet. Lássátok e két nagy nemzetet a világon átnyomulni, hogy óvatossági örvonalakat állítson egyik a másik ellen. Hogyan, uraim, Franciaország csak szárazföldi hatalom legyen-e, a nagy tengerek daczára, melyek partjaihoz hömpölygetik hullámaikat, s mintegy felhívják értelmiségünk geniuszát.» Ez a kép igen gyönyörű, s Berryer, mint minden nagy szónok, szereti a képletes stílt ékesszólása különféle alakzatai közt.

Többféle módja van a gyülekezetekre való erős hatásnak. Lehet vagy logikájokhoz fordulni az érvelések ereje s tömörsége által, vagy szellemökhöz a szavak élénksége s pikántsága, czélzások s visszavágások által, vagy szivökhöz az érzések felindítása, vagy szenvedélyeikhez a támadások rohamossága, vagy végre képzeletökhöz a szónoki képek ragyogása által. De főleg a képek, a hasonlatok által idéz elő a szónoklat legnagyobb hatásokat. A Marathonnál elhullott harczosok prosopopéája Demosthenesnél, a Verres gyalázatos bitófájára szegezett római polgárok Cicerónál; a borzasztó éj, melyből Henriette halála mint mennydörgés hangja tör elő, Bossuetnél; Marius bosszúálló pora, a szuronyok apostrófája s a

tarpeji szikla, Mirabeaunál; Danton kiáltása: «bátorság, bátorság, s mindig bátorság!» — a köztársaság, mely Szaturnusként elnyeli saját gyermekeit, Vergniaudnál; a tavak és bérczek zengő szava O'Connellnél; a gyászkocsi, mely Irland koporsóját viszi, Grattannál; a turbán, mely a föld-abroszon a török birodalom helyét jelzi, Lamartinenál; Algir, melynek gyümölcse még virágban se mutatkozik a vérünkkel öntözött fán, Berryernél; a forradalom atyjai, e nemes lelkek, kik az egek magasából hajoltak le hozzánk Guizotnál: ez a képletes szónoklat.

Mily kár, hogy Berryer, e hatalmas szónok, nem a mi sorainkon harczol, a néppárt élén! Hogyan lehet, hogy ily szellem nem érzi a legitimitas tanainak ürességét? Hogyan lehet, hogy ő nem velünk együtt dolgozik a szabadság útjain, az emberi nem felszabadításán? Hogyan nem érti meg, hogy a népfelség elve az egyedül igaz, az egyedüli, melyet az ész elfogad, az egyedüli, melyet minden nemzetek jövője fog dicsőíteni?

Már Napóleon, már Chateaubriand, már Lamennais, már Beranger hirdetik az európai köztársaság jövőjét. A szónokok nem láttak oly messzire, mint e nagy emberek. Kimerítik, lejárják magokat a percz szenvedélyeiben s előítéleteiben. Megelégesznek azzal, hogy bámulásra méltó módon adják vissza a szó hangszerén a napi hangokat, melyek füleiket érintik. Tetszik nekik, hogy elbűvölik a hajó fedelén a környező s tapsoló hallgatóságot. De nem ölelik át tekintetökkel a tengerek végtelen kiterjedését. Nem kérdezik meg a szelek fuvását, sem a csillagok járását, s nem törekednek fölfedezni a távolban azt a partot, hol az emberiséget vivő viharhányta hajónak horgonyt kell vetni . . .

Örömömre szolgált Cormaninnek e gyönyörű kis essay-jét a «Szónokok könyvéből» nyelvünkre ez alkalommal, midőn Berryer jellemzése áll előttem, bár az eredetinek szépségét meg se közelítve, átültetni. Cormanin főkép a szónokot, és különösen a parlamenti szónokot festi előnkbe, s a legitimista vezér nehézségeit, küzdelmeit a körülményekkel. Az ügyvédet, a törvényszéki szónokot nem veszi tollára. Pedig ez Berryernek legerősb oldala, itt aratta legfényesebb sikereit, itt szerzett az emberiség s polgártársai irányában legnagyobb érdemeket. Mint politikus, mint vakbuzgó legitimista, nem ugyan jellem s férfiaság tekintetében, mert elvhű s következetes volt mindenkor, hanem elfogúltsága s előítéletessége miatt, sok kifogás alá eshetik; de mint ügyvéd, mindenkor a jogosság, szabadság s a törvénykezés és ügyvédi hivatal függetlenségének s méltóságának legbátrabb védelmezője, kara kiváltságainak legelszántabb s legrettenthetetlenebb bajnoka volt. A következő lapokon a fősúlyt egyéniségének ez oldalára fogjuk fektetni.

II.

Berryert, mint szónokot, mint ügyvédet s mint parlamenti képviselőt, jellemezni nem nehéz, mert e munkát lehető legjobban végezték tisztelői, kiket élete megírásával megbízott, s kik parlamenti és ügyvédi beszédeit a legnagyobb lelkiismeretességgel és szeretettel gyűjtötték össze. Barátja Lacombe, a nemzetgyűlés tagja, bizatott meg e nemes munkának szerkesztésével, mivel Berryer ez iránt egész haláláig élénk érintkezésben állott. E munka: *Oeuvres de Berryer* («Discours parlementaires» és «Plaidoiries») érdekes helyet foglal el a legujabb kor történetében

Berryer politikai szereplése, melyet itt csak igen röviden s legfőbb vonásaiban akarunk feltüntetni, a francia forradalmak hosszú sorozata alatt, 1830-tól egész 1868-ig igen jelentékeny, bár elszigetelt vala, s oly önzetlen, mint talán senkié. Fontosságát, súlyát, a parlamentben is kifejtett rendkívüli szónoki tehetségén kívül, véleményei változatlan állhatatosságának s élete tökéletes egységének köszöni, mely tulajdonok együttvéve őt korunk egyik legmagasztosb alakjául mutatják fel. 1830-ig, midőn még nem volt negyven éves, az 1814-iki charta szerint nem lehetett képviselővé, de már kiváló hírnévvel bírt. A nagy politikai perekben, — nem említve itt a polgári perekben bizonyított kitűnőségét — már kiemelkedett nagyszerű tehetségeinek ereje s jelleme függetlensége. Már igen ifjú korában, Ney maréchal védelme a paires kamarája előtt, s Debelle és Cambronne tábornokok, Carnel és Donnadieu védelme, nyíltan kifejezett, mély meggyőződése s véleményei a törvényszékek előtt, megismertették lelke melegségét, szelleme felvilágosultságát s jelleme szilárdságát. Akkor csak a barreau volt szereplésének színpada. De 1830-ban, midőn képviselővé választott, tetteleg belépett a politikai élet küzdterére. A régi monarchia, melynek tántoríthatatlan híve volt, felejteni s tanulni nem képes tanácsosainak végzetes hibái folytán, megbukott, s kénytelen volt helyet engedni Lajos Fülöp «polgárkirályságának». Tudvalevők e bukás okai, s a hű Berryer érzelmei és fájdalmai. Azonban nem habozott; tisztában volt kötelességeivel. A nélkül, hogy lemondott volna elveiről s meggyőződéseiről, nem akart visszavonulni hazája szolgálatától, átadni a helyet védetlenül az időszerint diadalmas eszméknek, s megszökni a veszély elől, mely hazáját, hite szerint, fenyegeté. Megállt a sánczokon, s nem véd-

hetve többé az ősi emlékek épségét, védeni akarta a romokat; fentartani azok iránt a köztiszttelet; küzdeni a múlt ellen irányzott, hite szerint igazságtalan, vádak ellen, felvilágosítani az országot a jelennek s jövőnek veszedelmei felől. A régi dynastia elzüllött, de Franciaország megmaradt és élt. Megtartotta hát a helyet, melyre választói állították, s fogadást tett, mely első nap óta kijelölő eljárását. Ez eljárást ismeri mindenki, ha figyelemmel kísérte Franciaország történetét; véleményei mindinkább vonzók s hatályosak lettek az ékesszólás ereje által, melylyel azokat védelmezé, bár az erősebb demokratikus és köz-társasági áramlatokat le nem győzhette. Véleményei két eszmében, elvben, mondható két szenvedélyben összpontosultak, melyek egész életét betölték; s ezek: a monarchia és a szabadság. E két nemzeti eszme egyesülésében látta Franciaország hosszantartó jövőjét, biztosságát, fejlődését, súlyát kifelé, s benső jóllétét; ezt látta a francia nemzeti jellemhez legillőbb politikai alaknak, ahhoz a jellemhez, mely szereti a szabadságot, de a tekintélyt is; e kettő egyesülésében kereste az 1789-iki, oly szerencsétlenül eltorzított s azután félbeszakadt nagy mozgalom bölcs és felvilágosultt valósulását. Azt hitte, hogy rövid idő alatt minden törekvés e körül csoportosúl, ezt várta az ifjú nemzedéktől; s ennek számára tartotta fenn, s védte a türelmetlen ellenzékkel szemközt, a mondott eszméket. Megvolt győződve, hogy csak a törvényes monarchia ősi alapján emelkedhetik biztosan az új intézmények épülete. Im ez politikai hitvallása.

1830-ban képviselő maradván, azért nem mondott le mély meggyőződéseiről s érzelmeiről, csak alárendelte azokat a megtörtént tények kényszerűségének. Élénken ostromolta az új kormány hibáit, bűneit, csak Franciaország

érdekeiért lelkesülve. Egészen sajátyszerű ellenzék volt ez, a mint kiegyeztetni igyekezett véleményeit a kötelességekkel. Fő védője lévén saját véleményeinek a kamarában, sőt gyakran egyedül maradván, azt a parlamentek történetében egyetlen látványt mutatta fel, hogy egymaga állt szemközt az egészszel, maga képezett egy egész pártot, látva, a mint a kelő és tűnő miniszterek jöttek s távoztak a nélkül, hogy valaha örökölt volna utánok valamit, s megbírálván, elítélve egyiket a másik után, magas elszigetelt helyéről, melyen őt egész Franciaország megbecsülte, ha bár más véleményen volt is. A képviseleti kormány sok nagy szónoki képességet teremtett, kiknek tehetségei, érdemei tagadhatatlanok, de talán egyiknek tehetsége sem volt oly teljes és tökéletes, mint a Berryeré. Ő kivételesen nagy szónok volt s az összes külső tulajdonokkal is rendelkezett, melyek ahhoz szükségesek; szép alak a tribünön, széles, nyílt homlok, lelkesült arcz, erős, átható hang, bájos és komolyan nemes mozgás; azután szavának összhangzatos gazdagsága, elragadó melegsége s élénksége, mely megígézte, megrázta, felvillanyozta, mélyen megindította hallgatóit. «Nem képzelhetni», mondá az akadémikus Sacy «mivé lett egy kifejezés, egy szó, egy felkiáltás Berryer ajkain!» Azonban e külső tulajdonok azért idéztek elő oly nagy sikert, mert erős értelem, emelkedett lélek, lelkesülni tudó természet és szilárd ítélet szolgálatában voltak. Berryer szónoki talentuma azzal a különös és ritka adománynyal birt, hogy a legellentétesb minőségeket egyesítette; egyrészt az elvek erejét, a nézetek magasságát és az érzések melegségét a magas politika kérdéseiben; másrészt a világosságot, a szabatoságot, a legbonyoltabb ügyekben. Nevezetes példája ez utóbbinak az

Egyesült-Államokkal való szerződés fölötti vita; az előbbinek számtalan példája van beszédeiben.

Ékesszólását tisztelte meg a franczia Akadémia, midőn őt beválasztotta tagjai közé. Beszédeiben egyenlő erőt fejt ki, akár a kormányzás alapelveiről, akár a szabadság tanairól, akár a közigazgatás részleteiről vagy a külviszonyokról, s az európai franczia politikáról beszélt.

Az említett irányban oly szerepet vitt, melyet csak neki bocsátott meg, tőle tűrt el a nagy többség, mely ellen sokszor egymaga harczolt. Fő elve, melyhez híven ragaszkodott: a korona törvényes, örökös volta, melyet a restauráció képviselt, s a júliusi forradalom feláldozott. Ezen elv előnyeit hirdette állhatatosan, s az ellenkező elv veszélyeit; magyarázta történetét, hibáit; elismerte, hogy nem hisz a szabadságban, kárhoztatva a másik véleményt is, mivelhogy ez meg nem hisz a restaurációban. Azt tanította, hogy az ország érdekében sohasem kell összezavarni valamely kormány elvét annak tetteivel, hogy nem kell elkárhoztatni egyszerre mind a kettőt. Meghallgatták őt ékes szavának és elismert loyaltitásának varázsa alatt. Ezen elv hirdetését azonban nem tartotta összeférhetetlennek azzal, hogy a lett dolgok, megtörtént tények hatalmának alávesse magát. «Nem lenne különbség köztetek s köztem», úgymond «ha arról van szó, hogy megtartsunk egy ígéretet, adott szavat, esküvést. Az esküt, melyet letettem, megtartom, ahhoz szabom viseletemet, mindig elfasztatva magamtól azt, a mi a törvényt sértené; de fentartom meggyőződéseimet. Függetlenségem teljes, lelkiismeretem szabad, és attól veszem az ihletet. Szólok, de mindig szem előtt tartva a tiszteletet, melylyel tartozom más vélemények, ellenkező meggyőzések s a «faits

aceomplis»-k iránt, melyek uralma alatt élünk.» (1834. decz. 31-iki kamarai ülésben.)

E nagy elvi kérdéseken kívül nem kevésbbé dolgozott, derék franczia hazafiként, mind abban, a mi hazája törvényhozásának s közigazgatásának érdekére vonatkozott: mint p. o. a választó- és helyhatósági törvények, melyeket széles és konzervatív alapokra kívánt fektetni; a két kamararendszer szüksége s alkata; a sajtószabadság, oktatás- és vallásszabadság, polgári és büntető törvények, az egyletek s gyülekezetek joga és szabályai, a kereskedelem, ipar, pénzügy s budget kérdései. Mindezekről nem folyhatott vitatkozás, melyben élénk részt ne vett volna; összes beszédei valódi fegyvertára a legbecsesebb érvek s véleményeknek.

1830 óta sok minden letűnt, a mi akkor napirenden volt, s érdeket keltett. Beszédeiben minden feltámad, meg-elevenedik. Folyvást védeni kellett politikai barátait igazságtalan vádak ellen, védeni a multat a jelen támadásai ellen, vívni a bármely oldalról jövő túlságok ellen, megtámadni a kivételes törvényeket, s mindezt okokkal, az értelem fegyvereivel, kijelölve a kormány hibáit, az ellenmondásokat, sophizmákat, bátor szót emelve minden rendetlenség, törvénytelenység, polgári háborúra vezető rendszabály ellen, kijelölve a bajok okait, forrásait, gyógyszereit.

Igaz, hogy szenvedélyesen üzte a politikát, s ez veszélyes lehet, ha túlmegy határain; de igen becses tulajdon, ha megtartja a kellő korlátokat, mely hitből ered, hazaszeretettől lelkesül, s félre nem teszi a józan ítéletet és jóhiszeműséget. Ily szenvedély a közélet lelke. Ily szenvedély a jónak szenvedélye, lelkesítette Berryert.

Tagadhatatlan, hogy a folytonos forradalmak, melyek majdnem egy század óta folyvást rázkódtatták Francia-

országot, e hatalmas népet, mely nem vész el ennyi halálos nyavalyában, a mi minden más népet végkép megölne, és szüntelen felforgatják a törvényeket: Franciaország egyebet sem tesz, mint újraépíti felforgatott kormányát. Ez alkalmat adott Berryernek, szavát a legkülönbébb fontos kérdésekben hallatni. Beszédeinek sorozata Franciaország újabb történetének legélénkebb képe. Egyesül benne a legszabadelvűbb ember a legkonzervatívabbal. Hangosan kiáltja oda az örökös királyságnak: «Ne legyetek bizalmatlanok a szabadság iránt!» De azt is folytonosan hirdeti nemzetének, hogy a francziát jellemző szabadság nem lehet tartós és üdvös, ha a nyíltan elfogadott royalistaelvre nem épül.

A mi a külpolitikát illeti, Franciaország új helyzete Európában, befolyásának gyengülése, szinte folytonosan felhívták a szónok éber figyelmét. E régi hatalom s befolyás feltámadását az örökös királyságtól remélte, mely Franciaországnak annyi nagy minisztert s nagy hadvezért adott.

Bármely tárgy forgott szőnyegen: beszédei mindig rögtönzöttek voltak, de megelőzte azokat a tárgy mély átgondolása, s előleges tanulmányozása. Az a szép és erőteljes rögtönzés volt az övé, mely egyszersmind az ész komoly megfontolásából, s a sziv felindulásából ered, lelkesülve a hallgatóság láttára, mely előtt szónokol. De hányszor lépett gyorsan a szószekre, és szólott a mozzanatra, a perc ~~ihlete~~ alatt! Mily megragadó válaszok, viszonzások, mily erőteljesen kipattanó feleletek és szép felbuzdulások, előidézve a közbeszólások s váratlan támadások által; mily lélekjelenlét e nagy küzdelemben, melyet egy ember vitt oly sokak ellen! Ékesszólásának ereje, világossága, bősége, beszédközben nőtt, a küzdelemben magasodott.

Beszédei olvasása, melyeket át sem nézett, és sohase javított, csak sovány eszmét ad a hatásról, melyet előidéztek. Azokhoz, a kik olvasva is bámulták beszédeit, azt lehetne mondani, mit Demosthenesről mondtak volt: »Hátha még hallottátok volna!!»

Parlamenti élete hosszú volt. Tartott Lajos Fülöp egész uralkodása alatt, az 1848-iki forradalomban, s megújult a második császárság végső éveiben, midőn szava fölébresztette az elaludt szabadságot. A két utóbbi időszakban, melyek oly gyorsan letűntek egymás után, elfűjva az idők lehelletétől, melyek az anarchia és a kényuralom két ellentétes veszélyének dobták oda Francziaországot, a nagy szónok hangja nem maradt néma. Folytatva ernyedetlen feladatát, intette a nemzetet, s óvta a fenyegető örvényektől. Az 1848-iki köztársaság alatt, ellentállni igyekezve az anarchia első mozgalmainak, nem kevesebb lelkiismeretességgel teljesítette két kötelességét, mely életének feladata volt: az örökösödést nemzete érdekei fölött, és sorsa biztosítását. A parlamentbe megválasztott royalisták élén, loyális módon segítette az 1848-iki köztársaságot, hogy meggátolja a veszélyt, mely a nemzetet elnyeléssel fenyegette az anarchia által. Őszintén vett részt az ügyek vitatásában. De nem hitte, hogy a köztársaság, főkép az észlelt tapasztalatok után, képes legyen megmenteni s kormányozni a nemzetet. Nem tartotta arra alkalmasnak Francziaországot, akár a régi respublikákkal, akár az amerikai szövetséggel hasonlította azt össze, melyek viszonyai annyira eltérők. Tarthatatlannak hitte azt, s ezt szemébe merte mondani, mert nincs a nemzetnek rokonszenve hozzá, nincsenek meg szükséges ösztönei, föltételei, hagyományai; a közvélemény monarchikus, minden kikiáltott «égalité» mellett. Megkérdezte bátor szívvél: «Enged-

jétek meg kérdenem», úgymond «meritek-e őszintén mondani, hogy Franciaország köztársasági?» Nem látott mást, mint otthon rendetlenséget, kifelé: háborút a legmostohább föltételek közt. Egy bizonyos szám köztársasági irányzata s a nagy többség demokratikus érzelmei mellett is meg volt győződve, hogy Franciaország természetének, hagyományainak, európai helyzetének, hatalma s nyugalma fenntartásának legjobban megfelel a parlamentáris monarchia, a legitimista elv, alkura lépve az idő kívánalmaival. Erre mindenekelőtt szükségesnek vélte a monarchikus pártok egyesülését. A régi királyi dynastia bukása után, bebizonyítva látta elve helyességét.

A második császárság alatt visszalépett. De szava nem némult el annak félénk hallgatagságában. Megfosztva a politikai szószéktől, a törvényszékekhez tért vissza, küzdve az igazságért s a jogért, védve az elnyomottakat, de a trón köréből is találva védenőzeket, kik reá szorultak hatalmas ékeesszólására. Éltének ez időszaka se volt kevésbé fényes és termékeny.

Midőn 1864-ben ismét megnyílt előtte a politikai szószék: Franciaország megértette szavát. Szemközt állott Thierssel, régi hatalmas ellenfelével, ki ekkor szintén fölépett a politikai szinpadon. Megtámadta a kormány hibáit, a budgeteket, a pazarlást, a közigazgatás hiányait egész 1868. július 25-éig, midőn utolszor szólott, halála előtt három hónappal.

Végző nemes szavai a béke érdekében, méltók voltak azon emberhez, kit véleménye iránti hűsége, állhatatossága, fő közegévé, vezérévé tett Franciaországban egy számos, tekintélyes, hatalmas pártnak, melyet az ellenfél megtámad, de nagyra becsül, s ez főkép Berryer érdeme.

Franciaország megértette, s olyannak ismerte őt, a milyen valóban volt.

Midőn Napoleon Lajos a december 2-diki államsínyt, Morny és Persigny hiveivel, vakmerően végrehajtotta: Berryer, mint az Assemblée nationale tagja, az erőszakkal szemközt valóban hősiessé bátorságot fejtett ki. A mondott nap reggelén Páris utcái tele voltak ragasztva a következő rendelettel:

A francia nép nevében! A köztársaság elnöke rendeli: 1. Az Assemblée nationale fel van oszlatva. 2. Az általános szavazat helyreállítatik; a május 31-iki törvény eltöröltetik. 3. A francia nép szavazására hivatik fel, mely december 14-től 21-ig tart. 4. Ostromállapot rendeltetik az első katonai osztály területén. 5. Az államtanács feloszlatatik. 6. A belügyminiszter bizatik meg a rendelet végrehajtásával. Kelt az elyzéi palotában; aláírva: Louis Napoleon Bonaparte s De Morny belügyminiszter. E rendeletet a néphez s a hadsereghez intézett kiáltványok kísérték. A néphez intézett kiáltványban az elnök kijelenti, hogy a nép szavazata alá bocsátja egy új alkotmány következő alapelveit, melyeket az Assemblée későbbben kifejt. 1. Felelős államfő tíz évre nevezve. 2. Egyedül a végrehajtó hatalomtól függő miniszterek. 3. A legkitünőbb férfiakból alkotandó államtanács, mely a törvényeket előkészíti s a törvényhozó test előtt védi. 4. Törvényhozó test, mely megvitatja s megszavazza a törvényeket, általános szavazattal választva, «scrutin de liste» nélkül, mely meghamisítja a választást. 5. Egy másik testület, az ország összes kitünő embereiből alkotva (napoleoni szenátus), mely ponderáló hatalom, fentartója az alapszerződésnek és közszabadságnak.

Ugyanakkor, midőn e kiáltványok elterjesztettek,

s egész Párist katonák foglalták el a siker biztosítása végett, tudomásra jutott, hogy Changarnier, Cavaignac, Lamoricière, Bedeau tábornokok, az Assemblée két questora, Baze és Le-Flo tábornok s több képviselő, ezek közt Thiers és Roger du Nord lakásaikon elfogattak. E hírek hallatára a képviselők, kik az erőszak ellen protestálni akartak, mindent elkövettek, hogy összegyűlhessenek. Többen rendes helyőkre, a Palais Bourbonba siettek, de ott katonaság volt felállítva, mely visszautasította őket. Mások Odillon-Barrotnál s Daru alelnök szállásán gyűltek össze, s mindkét helyen protestációt szerkesztettek. Berryer, kit Benoist d'Azy értesített, ezzel együtt Daruhoz sietett; de már akkor katonaságot találtak ennek hôtélében, mely az összegyűlteket szétűzte. Ott tudták meg, hogy a képviselők a X-ik kerület hivatalában adtak egymásnak légyottot, a Grenelle St.-Germain-utczában. Oda siettek. Dupin, az elnök, szobáiban maradt. Bedeau tábornok, egyik másodelnök, fogva volt; Daru másik másodelnök saját házában tartatott elzárva. A többi két alelnök: Vitet és Benoist d'Azy a kijelölt helyre siettek, s Benoist d'Azy mint öregebb, foglalta el az elnöki széket a fenforgó körülmények közt annyira fontos s ünnepélyes gyűlésben. 220 képviselő gyűlt ott össze. Az ülés folyama alatt még több is érkezett, de ezeket a katonák nem hagyták bemenni.

A gyűlés történetét fentartotta két jelenvolt hátorgyorsíró, kik Vitet urat követték a mairie teremébe. Ezen hiteles följegyzésekből van ismerve Berryer szerepe, s megőrizve elbatározott hősiességének emléke, melynek dicső példáját adá.

Deczember 2-án 11 órakor délelőtt, Benoist d'Azy megnyitván az ülést, a roppant izgalom közt, mely a mindenféle politikai színezetű, mintegy 230 tag sorain

uralkodott, felmutatta a protestatio szövegét, melyet több képviselővel együtt aláírt. *Berryer*, kerülve minden fölösleges szót, röviden ezt mondá: «Ugy hiszem, nem illik az Assembléehez, protestatiókat csinálni. Az Assemblée nem mehet ülései rendes helyére; itt jött össze, tehát itt fog határozni, nem pedig protestálni. (Nagy helyeslés.) Kivánom, hogy úgy járjunk el, mint szabad nemzetgyűlés, az alkotmány nevében. *Vitet*: Az erőszak minden perczen kiűzhet innét; nem lenne-e jó azonnal kitűzni a helyet gyűléstartásra, Párisban vagy azon kívül. *Berryer*: Ez tanácskozásunk második tárgya lehet; a gyűlésnek, melynek tagjai elegendő törvényes számmal vannak együtt, első teendője határozatot hozni. Ezt indítványozom. *Monet* felkiált, hogy ő attentátumot lát a történetekben. *Berryer*: Mellőzzünk minden incidenst. Talán csak egy óranegetünk van, határozzunk. (Igen, igen!) Indítványozom, hogy az alkotmány 68-ik pontja értelmében, tekintve, hogy a gyűlés gátolva van mandátuma gyakorlatában, határozza el a nemzetgyűlés, hogy Napoleon Lajos letétetik az elnökségről, s következőleg, a végrehajtó hatalom teljes joggal visszaszáll a nemzetgyűlésre. (Elénk, egyértelmű helyeslés.) Indítványozom, hogy e határozatot a gyűlés minden tagja aláírja. (Igen, igen!) Az elnök kimondja, hogy a gyűlés állandóan együtt marad, s a határozat azonnal kinyomatatik, ha ezt eszközölni lehet. Szavazatra bocsátja a határozatot. Egyhangúlag elfogadtatik; általános felkiáltás: Éljen a köztársaság! Éljen a törvény! Éljen az alkotmány!

A határozatot a nemzetgyűlés bureauja szerkeszti s a képviselők sietve aláírják egyes lapokon neveiket, hogy azokat a szerkesztett határozathoz csatolják. Egyike e lapoknak Berryernél maradt, s általa megőriztetett. Aláírva a két elnök; Benoist d'Azy és Vitet, 3 titkár; 226 kép-

viselő; ezek közt: Balzac, Odillon Barrot, Barthelemy St. Hilaire, Gustav Beaumont, Berryer, Bixio, Bochet, de Broglie, Dufour, Duprat Pascal, Duvergier de Hauranne, Etienne, de Falloux, Grevy, Hennequin Lafayette Oscar, Lanjuinais, Lasteyrie, Lauriston tábornok, D'Olivier, Oudinot tábornok, Casimir Peryer, Prudhomme, Remusat, Sainte Beuve, Sue Eugen, Tocqueville, Vatimesnil stb. Franciaország legfényesebb nevei. Ezután indítvány tétetett, hogy rendelet adassék a 10-dik legio ezredesének, hogy védelmezze a nemzetgyűlést. Felkiáltások: «Lauriston tábornok jelen van!» *Berryer*: Írásban kell kiadni a rendeletet. Az elnök kiadja azt ily szöveggel: «A nemzetgyűlés, az alkotmány 32-ik cikkéhez képest megkeresi a 10-ik legiót, hogy védje meg a gyűlés tanácskozási helyét». Ez is megszavaztatik egyhangulag.

Berryer kéri a zajos gyűlést, hogy nyugodtan s csendesen legyen, mert a szerkesztő bureauak, mely e perczben a rendeleteket szerkeszti, csendre s nyugalomra van szüksége. A kik indítványokat akarnak tenni, tehetik későbbben. Erre azután nagy csend lesz.

Egy tag indítványozza, hogy a gyűlés együtt maradjon, míg erőszakot nem használnak ellene. Ha előbb szétoszlik, nem fog többé összegyűlni. Az elnök kiküldi Hovyn de Tranchere képviselőt, hogy az ajtónál tartott képviselőket vezesse be. Piscatory jelenti, hogy több képviselőt látott, kik be nem bocsáttattak, s a maire megtiltotta, hogy bebocsáttassanak és ez iránt kérdőre vonatván, azt felelte, hogy ő a végrehajtó hatalom képviselője. Piscatory erre megmondta neki, hogy az egyedül törvényes végrehajtó hatalom a nemzetgyűlésnél van s tudatta vele a rendeletet, de mind hiába. Ezután visszajött s útközben valaki intette: «siessen, mert a katonák közelednek.» *Ber-*

ryer határozatot indítványoz, melyben a mairenek meggyassék, hogy szabadon engedje a terem bejárását. *Falloux* aggodalmát fejezi ki, hogy a rendeletek nem fognak végrehajthatni s hogy a képviselők ki fognak üzetni a teremből; gondoskodni kell tehát előre, hol gyűljenek majd össze. *Berryer*: Idegenek is vannak jelen, ez nem lenne czélszerű. Lesz módunk egymással tudatni az összejövetel más helyét. *Dufaure*: A gyűlés bízza bureaujára a hely megválasztását s tudatását a tagokkal, hogy oda mehessünk mi mindnyájan, kik ma az alkotmány, a törvény, a köztársaság, az ország egyedüli védelmezői vagyunk. (Éljen a köztársaság!) Mi nem fogunk tágitani s ha meg kell hódolni a baromi erőnek, a történet el fogja ismerni, hogy az utolsó perczig ellenálltunk minden eszközzel, mely hatalmunkban volt. (Taps.) *Berryer*: Kívánom, hogy határozat hozassék, melylyel a nemzetgyűlés hazaárulás terhe alatt hagyja meg minden börtönigazgatónak az országban, hogy bocsássák szabadon az elfogott képviselőket. Elfogadtatik egyértelműleg.

E perczben jelentették a fegyveres erő közeledtét. A bureau tagjai elfoglalták magasabban álló székeiket, hogy láthassanak, mély csend volt a teremben. *Vitet* elnök s egy titkár, *Chapot*, néhány taggal az ajtóhoz mentek, melyen a katonáknak be kellett jönniök, egész a lépcsőházig. Vincennesi vadászok csapata foglalta el a lépcső alját, egy altiszt vezetése alatt. *Vitet* rákiáltott az altisztre: Mit akar ön? Mi az alkotmány erejénél fogva vagyunk összegyűlve. *Altiszt*: Én a vett rendeletet hajtom végre. *Vitet*: Mondja meg ezt főnökének s küldje ide fel a zászlóalj tisztjét. Ekkor egy kapitány feljött a lépcső magasára. *Vitet*: Itt a nemzetgyűlés van összegyűlve; a törvény s az alkotmány nevében szólítom fel önt, hogy vonúljon vissza.

Kapitány: Nekem parancsom van. *Vitet:* A nemzetgyűlés elhatározta, hogy az alkotmány 68-ik czikke erejénél fogva, a köztársaság elnöke, a ki akadályozza a gyűlés jogának gyakorlását, állásából letéttetik s a közérő és tekintély összes letéteményesei tartoznak engedelmeskedni a nemzetgyűlésnek. Azért parancsolom, hogy vonúljon vissza. *Tiszt:* Nem tehetem. *Chapot:* Hogy a hazaárulás és a törvény elleni felségsértés büntetése ne érje, engedelmeskedjék, saját személyes felelőssége alatt. *Grévy:* Ne felejtse, hogy engedelmességgel tartozik az alkotmánynak s annak 68-ik cikkének. *Kapitány:* A 68-ik cikk nem nekem van csinálva. Erre *Vitet* s társai visszamentek a terembe, s az elnök elmondta, a mi történt.

Berryer: Indítványozom, hogy ne csak elnökileg, hanem a nemzetgyűlés decretuma által azonnal mondasék ki, hogy a párisi hadsereg kötelezve van őrködni a nemzetgyűlés biztossága felett, s hagyassék meg Magnan tábornoknak, hazaárulás terhe alatt, a nemzetgyűlés rendelkezése alá bocsátani a hadsereget. (Igen helyes.) Az indítvány megszavaztatik.

Egy másik decretummal a nemzetgyűlés Oudinot tábornokot tette az összes hadsereg fejévé, ki a gyűlés tagjai közül Tamisier urat vette magához, mint az État-major főnökét.

Berryer kiment több képviselő kíséretében körülnézni s ismét visszatért. Elmondá, hogy egy nyílt ablakon át szólt az utcán levő nagy néptömeghez, s kijelentette, hogy a nemzetgyűlés, mely a szükségesnél is nagyobb számmal van egybegyűlve arra nézve, hogy határozatai érvényességet nyerjenek, kimondja a köztársaság elnökének letéttetését, hogy a nemzetőrség főparancsnoksága Oudinot tábornokra ruháztatott, ki Tamisiert vette maga mellé. A nép helyeselte s megtapsolta ezt.

Most két rendőrbiztos jelentkezett a terem ajtajában s Benoist d'Azy elnök parancsolta nekik, hogy a bureau elé közeledjenek. Felolvastatta az alkotmány 68-ik czikkét, s a köztársaság elnökét, Napoleon Lajost hivatalától megfosztó rendeletet. «E rendelet erejénél fogva van itt egybegyűlve», úgymond «a nemzetgyűlés s ennél fogva parancsolja önöknek az én ajkaim által, hogy engedelmeskedjenek megkereséseinek. Ismétlem, hogy e perczben csak egy törvényes hatalom létezik Franciaországban; az, a mely itt van összegyűlve. Ha a bitorló hatalom a nemzetgyűlés ellen erőszakot használ, kijelentjük, hogy mi jogunkban vagyunk.»

Ezek voltak az utolsó szavak. A képviselők csak az erőszaknak engedtek. Egy tiszt lépett a terembe Magnan tábornok rendeletével kezében, mely neki meghagyja, hogy fogja el a képviselőket, ha vonakodnak szétszítani. Benoist d'Azy elnök ismétlé a tiszt előtt is ellenmondását az alkotmány s törvény nevében. Oudinot tábornok, a nemzetgyűlés rendeletére hivatkozva, mely őt nevezte ki főparancsnokká, parancsolta a tisztnak, hogy hagyja el a Mairiet. De ez, főnöke rendeletére utalva, azzal felelt: «A végrehajtó hatalom nevében parancsolom, hogy azonnal oszoljanak szét.» *Hangok*: Nem, nem! nincs végrehajtó hatalom! vigyetek ki erővel!

Ez meg is történt; a katonák a tiszt hívására bejöttek. A rendőrbiztosok megfogták az elnököket, titkárokat, Oudinot tábornokot s Tamisiert, a katonák kivezették a képviselőket az udvarra, hol Forey tábornok azt mondá Oudinotnak: «Mi katonák vagyunk, mi csak a végrehajtó hatalomnak engedelmeskedünk s nem ismerjük a ti rendeleteiteket». Forey vezetése alatt a katonák erővel kivitték a képviselőket az utcára s a quai d'orsay-i kaszárnyába. Onnét éjjel különféle fogházakba: Mazas, Vincennes, Mont-

Valerienbe vitettek s több napig fogva tartattak. Berryer Vincennesben volt elzárva, de csak pár napig. Napoleon Lajos, kit egykor oly hatalmasan védett a pairek törvénytiséke előtt, visszaadta szabadságát.

Szükségesnek tartottam bővebb közlést adni e jele-
netekről, melyekben Berryer oly hősi szerepet vitt s bátor-
ságának, elszántságának, szabadságszeretetének oly nagy-
szerű bizonyítványait örökitette meg.

A népszavazat Napoleonnak adván igazat, az új
alkotmány január 14-én (1852) kihirdettetett. Hasonló ez
a VIII. évi alkotmányhoz: képviselőház, szenátus és állam-
tanácssal. A képviselők száma, 35,000 lélek után számítva
egyet, mintegy 260-ra csökkent. Ily alkotmány mellett,
mely szerint a kamara elnökét a kormány nevezi ki, a
kezdeményezés joga kizárólag a köztársaság elnökénél
van, s a képviselők által javasolt módosítások csak úgy
jöhetnek tanácskozás alá, ha az államtanács által előzőleg
helyeseltetnek, Berryer nem akart megválasztatni, *Surian*
úrhoz, volt képviselő-társához Marseillebe írt levelében
elmondja okait, miért nem fogad el jelöltséget.

A levél következő (február 5. 1852.): Kedves Surian!
A képviselő-választás napja február 29-ére van kitűzve.
Többen kérdik tőlem, mint ön is, vajjon ott leszek-e a
jelöltek közt, kik a Bouches du Rhone-i megyében föllép-
nek, s némely hírlapok épp azt jelenték, hogy a sorba állot-
tam. De én, a mint már megírtam önnek, erősen el vagyok
határozva sem nem keresni, sem nem fogadni el jelöl-
tséget. Midőn ez elhatározásra jutottam, nem a deczem-
ber 2-ai események iránt érzett ellenszenvnek engedtem.
Negyven év óta egész értelmi erőmet a régi franczia tár-
sadalom alapelveinek védelmére és szolgálatára szenteltem:
nem fogom ma sem elhagyni a szabadság ügyét, mint

nem fogom elárulni vallásos hitemet s hűségemet a hagyományos souverainitás elve iránt, melyet úgy tekintek, ma inkább mint valaha, mint a közszabadságok bölcs és loyális élvezésének legtermészetesb, legerősb, legállandóbb biztosítékát. Mit fognék én csinálni ez új törvényhozó testben, melyből a politikai élet teljesen ki van zárva, a hol nem találok fel sem a szabad mozgást, sem a függetlenséget, melyet az 1830-iki s 1848-iki forradalmak tőlünk el nem ragadtak. Nehezemre esik, édes barátom, idegenné lenni a délvidék népe előtt, mely engemet, nagy dicsőségemre, honfitársává elvállalt, s megválnom azon nemzeti szószepektől, melyet hosszas munka s őszinte hazafiságom kedves emléküvé tettek előttem. Leverő búbánatom — ön megérti ezt — magasb okokból ered, nem pedig személyes helyzetem érzetéből. Láthatnám-e mély fájdalom s nyugtalanság nélkül, hogy Franciaország annyi millió szavazattal számúzta a jogokat s intézményeket, melyek a keresztyén nemzetek hatalmának s méltóságának szükséges föltételei, s hogy ennyire félreismerte tizennégy század királyságának védő erejét és szelid felségét? Isten őrizze meg hazánkat a gyalázattól és nyomortól, a melytől félttem őt!» Kéri e levél közlését a marseilleiekkel, kik őt még szóba hoznák.

Berryer tehát elhagyta a parlamenti szószekeket, s hosszash idő folytán csak ügyvédi hivatásnak élt. De tiz tiz év múlva még egyszer belépett a nagy politikai küzdelmek fővenyére.

A császárság még 1852-ben az előbbi plebiscitumhoz hasonló népszavazattal felállíttatván, megtartotta a szokott, ismert napoleoni formákat, s azok csak 1860-ban, a nov. 24-iki decretumok által módosultak. E decretumok által a császár egyenesebb befolyást akart engedni a nagy

állami testületeknek a kormány-politikába, s egyszersmind bizalmának némi jelét adni. Megengedte, hogy a két kamara adress-feliratot intézhessen a császári trónhoz, mint választ a trónbeszédre, hogy az ülésekről gyorsírói tudósítások jelenhessenek meg a Moniteurben stb. Ezen, bár csekély engedmények mégis növelték egy kissé a kamarák fontosságát s ébresztették a közrészvétet annak tárgyalásai iránt. Az olaszországi háború következményei, a szentszék veszélye, mely már meg volt fosztva birtokai egy részétől, a slezwigi háborúban jelentkező porosz politika, a mexikói expeditio, a budgetben mutatkozó hiány, a kormány merényletei a vallásos egyletek ellen stb. megannyi táplálék volt a köznyugtalanság számára; mind e kérdések fölmerülendők voltak a parlamentben s élénken érdekelték Franciaországot. Ily körülmények közt felszólítás intéztett a régi assemblék legkitűnőbb tagjaihoz, kik deczember 2-ika óta visszavonultak, hogy az 1863-iki általános választások alkalmával vállaljanak jelöltséget. Thiers elfogadta a Seine megyei candidaturát. Berryert a marseilleiek hívták meg; hosszasan ellenállott, de végre elfogadta, miután a marseillei ügyvédi kamara elnöke s marquis De Barthelemy, volt képviselőtársa állottak a meghívó küldöttség élére. Megválasztatott május 31-én, együtt Marieval, egyazon megyéből, (Bouches du Rhone), Thierssel Párisból s Lonjumeauxsal Nantesből. 14,427 szavazatot nyert Marseilleban, a hivatalos jelölt 7945 szavazata ellenében. Ez alkalomból e levelet írta marquis Barthelemyhez: «Angerville, jún. 1. Mély hálával ismerve el a ragaszkodás és bizalom dicső bizonyítványait, melyekkel a marseillei választók sziveskedtek megajándékozni, nem gondolhatok mély megindulás nélkül eltelt életem munkáinak e nemes jutalmára, melylyel előhaladt életkoromban megbízatom. Isten adja, hogy még

szolgálhassam Franciaországot, Marseille nagy érdekeit s vallásunk és szabadságunk ügyét, azt az ügyet, melynek Ön honfitársai oly lelkes és szilárd hívei stb.

Az ülések megnyitvatván 1863. november elsején, azok munkáiban Berryer mindvégig részt vett lankadatlan erővel.

III.

Berryer egyformán nagy volt, mint parlamenti és mint törvényszéki szónok. Előttünk fekszenek Didier és társa, párisi előkelő kiadó czég által 1876-ban díszes alakban közzétett munkái, melyekből két kötetet törvényszéki beszédei foglalnak el. Valódi remekei az ügyvédi ékesszólásnak.

Már igen ifjú korában tűnt föl nemes ékesszólásának megragadó erejével; első törvényszéki védbeszéde, mely e becses gyűjteményben közölve van, 1815-ből való, s a gyilkossággal vádolt, és nem ugyan halálra, de életfogytig tartó kényszermunkára s becsületrendjének elvesztésére ítélt, s ezért öngyilkossá lett francia tiszt Serres de St. Clair védelmében tartatott a hadi törvényszék előtt. Noha 1830-tól fogva 1848-ig, politikai meggyőződése védelmére fordított önzetlen buzgalma s önfeláldozása miatt, kevesebb időt fordíthatott ügyvédkedésre, mert majdnem egészen parlamenti élete kötelmeinek hű és magasztos teljesítésére szentelte idejét, hosszas pályája alatt igen nagy számú plaidoyért tartott, melyek egy részének csak töredékei s kivonatai maradtak fenn, legkülönbözőbb tárgyakat fejtegetve, sorban felölelve a polgári s büntető jog legfontosabb s legnehezebb kérdéseit, magánügyeket s a közjog tanait, a magánélet megrendítő drámáit, s a francia történet rendkívüli viszontagságait, és a vitatkozás kimerítő

érveit, a mély és magas gondolkodás nagyszerű hatalmát, a legátlátszóbb tisztaságot s világosságot, a léleknek ama szenvedélyes szárnyacsattogásaival s megrázó felkiáltásaival vegyítve, melyeknek sokszor csodás hatása kitörülhetetlenül és soha el nem feledve él a francia barreau évkönyveiben. Mindez együttvéve Berryert még pusztán olvasva, s azon varázstól megfósztva is, melyet az élő szó zengése, a mozdulatok nemessége s festőisége, a szemek kitörő lángja ad a szónoklatnak, oly magas fokra emelik, mint nagy ügyvédet s nagy törvényszéki szónokot, kinek párját csak keveset találni századok hosszú során. Minden rang, minden osztály, minden ember, kit balsors üldözött, tolongva járult fényes tehetségéhez, erőteljes védelmét keresni. A legmagasabb s a legszerényebb élethelyzeteket fődözte hatalmas szónoklata erejével, s a nélkül, hogy valaha megtagadta volna hitét, meggyőződéseit, élete egységét s összhangzatát, sorról sorra pártolása alá vette az üldözött, az elnyomott érdekeket a győzelmes pártok túlkapásai ellen, még ha a párt az önmagáé lett volna is.

Nagy érdekűek azon beszédek, melyeket batonnier (ügyvédi kamarai elnök) minőségében tartott; s levele Le-coffrehez a «*Ministère public et le barreau*» című munka kiadójához. Senki sem tudta helyesebben és szebben fejtegetni a szabályokat, s kiemelni az ügyvédi hivatás méltóságát, mint ő, ki azt saját példájával és lángeszével oly tiszteletessé tette.

Mig Berryer élte fogytáig sohasem szűnt meg híven ragaszkodni ügyvédi hivatásához: az ügyvédek testülete is fáradatlanul halmozta reá tisztelete, hálája s bámulata jeleit. Ünnepi kifejezést nyert e tisztelet és hála azzal az alkalommal, midőn a karba fölvetetésének ötvenedik évét elérte, s az angol barrban nem kevésbbé, 1864-ben, midőn

Londont meglátogatta barátjának, lord Broughamnek, a nagy britt ügyvédnek és szónoknak meghívására.

1852. december 9-én tartotta hires beszédét, mint batonnier, a párisi ügyvédek nagy és népes gyülekezetében. A párisi ügyvédi kar ez év július 25-én választotta őt elnökévé s 1853-ban és 1854-ben újra megválasztotta. Megragadta az első alkalmat, hogy hódolatát nyilvánítsa a nagy szónok iránt, kit a december 2-iki államcsíny kilökött a politikai életből, s ismét visszavezetett az ügyvédi foglalkodás nem kevésbbé díszes mezejére.

Berryer batonnier beszéde következő: Uraim! megnyitván gyűléseinket, bár nem tehetek egyebet, mint hogy újra elmondjam, a mit már mások a tapasztalás és tudomány nagyobb tekintélyével mondtak el előttem, kötelességem mégis szólani önök előtt e gyűlések fontosságáról s arról a nemes hivatásról, melyre önöket az itteni noviciátusnak kell előkészíteni. Gyászos tévedés volna, ha a gyűlésekben való szorgalmas részvétel némelyek szemében nem lenne egyéb, mint pusztá kénytelenség, melynek alá kell magokat vetniök, s ha annak nem lenne egyéb értéke, mint egy hetenkénti szemlének vagy beszámolásnak. A palais-beli értekezletek minden időben igen ajánlatosak voltak a fiatal emberek számára, kiknek rendeltetésök a barreau vagy a magistratura. A munkák, melyekbe önöket itt bevezetjük, nem csupán azt czélozzák, hogy a törvénytudományban előbbre vigyék önöket. Nincs itt helye az iskola szörszálhasogató vitái felújításának; a törvényeknek az esetekre alkalmazása, az élő joggyakorlat az, melyre itt magokat kiművelik. Az itt megbeszélendő kérdések nem ama tisztán csak elméleti nehézségek körül forognak, melyek az oktatásban elmés és a szellemekre nézve hasznos táplálékot nyújtanak; főképen azokra a valódi nehéz-

ségekre kell irányoztatniok, melyeket a szerződések, kölcsönös viszonyok, az élet mindennapi cselekményei támaszthatnak a társaság kebelében, melynek közepette élünk. Vitatkozásaik komoly és üdvös megfigyelés tárgyai lesznek. Arra hivatva, hogy nagyobb részint együtt fussák meg életpályájokat egyazon feladat munkáiban, ugyanakkor, midőn a testvériség első kötelékei egyesítik önöket, látni fogják soraikban kifejlődni úgy a szerzett ismereteket, mint minden egyesnek kitűnő tehetségeit s különféle képességeit; így születnek meg a legméltóbbak számára azok a kedvező elővélemények, melyek elemei és zálogai a jövődöbeli sikernek.

A régi ügyvédek, kik szivökön viselik hivatásunk szeretetét s büszkeségét, itt kísérik végtelen érdeklél önök törekvéseit, itt ajánlják fel a jó munkásoknak barátságukat, tanácsaikat, pártfogásukat. Ha majdan le kell lépniök a küzdöhomokról, még munkára akarják lelkesíteni az ifjakat, kik egykor azon tündökölni fognak. Természetes öhajlás, hogy ha megfutottuk a pályát, kitűnő utódokat hagyjunk magunk után. (Taps.) Elődeik közt élve, egyszersmind tanulságot s példát vesznek ezektől. «Jól beszélni következése a jól hallásnak», úgy mondják; s a gyűlések látogatása, mely kötelessége az újonczoknak, ne kételkedjenek Önök, egyike lesz leghasznosabb foglalatosságáiknak. Ez érintkezésben az elődökkel, meg fogják tanulni: jól ismerni a hivatal kötelességeit, nehézségeit, jogait s előnyeit, melyet választottak. Végre itt lesz helye Önöket betanítani különösen ama fegyelemre és szabályokra, melyek karunk lételét s méltóságát fentartják. Csodálatra méltó dolog a franczia barreau ösrégi intézményének tartóssága, mely sértetlenül fennáll annyi rom között, a nélkül, hogy alkotmányát, szabadalmait és szokásait változni látta volna.

Aguesseau helyesen mondta karunkról, hogy «az oly régi, mint a magisztratura, oly régi, mint maga az igazságszolgáltatás». Menjenek vissza Önök a legtávolabb időkbe, olvassák királyaink rendeleteit a tizenkettedik és tizenharmadik században, vegyék elő Valois Fülöp 1344-iki rendeletét: ott találják már akkor is régi hagyományainkat, ott találják megírva mindazokat a szabályokat, melyeknek gyakorlatában vagyunk s melyeket gondosan őrizünk mai napig. Minden országban vannak ügyvédek, de sehol sincs úgy megalkotva ügyvédi testület, mint a franczia barreau. Az ügyvédi kar, a mint itt szabályozva van, éppen úgy, mint az államügyészség (ministère public) nagy és üdvös intézménye, sajátja Franciaországnak. Eredetök közös és egykoru. Törvénykezésünk első korszakában a barreau tagjaira, a magánosok érdekeinek szolgálatában eljáró ügyvédekre bízta királyaink a ministère public teendőit is mindazokban az ügyekben, hol közbenjárása szükséges volt. Hála szabályainknak, az ügyvédek, hivataluk szabad gyakorlatában mindenkor megőrizték azt a szellemet, mely Des-Messmes Henriket I. Ferencz királynak adott ama szép válasza lelkesítette, midőn Buré főállamügyész helyét, kivel a király nem volt megelégedve, elfogadni vonakodott s a király így szólott: «Ő az én ügyvédem, mindenki azt veszi a ki neki tetszik, s nekem rosszabb sorsom lenne, mint alattvalóimnak?» «Sire», felelt Des-Messmes, «ő a korona ügyésze, ki nincs alávetve a király tetszésének, hanem csak kötelességének». Igen, uraim, szabályaink fentartják függetlenségünket, mert szigorúan megőrzik közöttünk a részrehajlatlanság és törvényesség elveit. Megnemesítik szolgálatunkat s merem mondani, emelik a szónok művészetét is, tiszteletre méltó tekintélyt adva szavainak. Őrizkedjenek Önök, hogy az ügyvéd e függetlensége el ne

korcsosúljon lelkeikben. Mint a tudós és tiszteletre méltó Henrion de Pansey mondá: «ez egy oly férfi szabadsága, ki büszkébb, mintsem pártfogókkal birjon s nem elég hatalmas, hogy pártfogoltjai legyenek». Az ügyvédnek nincsenek szolgálai, mint nincsenek urai; nem a hatalmak ellen irányzott ellenséges és lázongó hajlam lelkesíti őt; függetlensége annak érzetében áll, hogy semmisem gátolja abban, a mit tennie kötelessége, és semmi sem kényszeríti azt tenni, a mit nem kell tennie. Szabad, mert nincs alárendelve semmiféle hatalom akaratának vagy szeszélyeinek s az igazi ügyvéd védenczei bármely szenvedélyének sem rendeli alá magát. Érdeknélküliségében áll ereje, leráz minden ígát, biztosítja szelleme szabadságát, megőrzi magát az igaznak és törvényesnek szeretetében, a mindenk jogaiért lángoló buzgalomban s felmagasztalja szívében hivatala nemességének érzetét. (Helyeslés.) Ezen becsület-érzés szereteteti vele hivatását s lánczolja őt mind ama kötelességekhez, melyeket ez reá szab. Ez adja meg az ügyvédnek azt a komolyan csendes biztosságot, mely megóvja a törvénykezési küzdtért az érdekek és erőszakos szenvedélyek botrányaitól. Megadja nyelvének azt a magas illetet és szabad méltóságot, mely a törvényszék fenségét is neveli, mely előtt szót emel. Birája lévén némileg az ügyeknek, mielőtt azok védelmét elvállalná, lelkiismeretesen merül ügyének mélyreható tanulmányozásába: a legjobban védett ügy mindig az, mely leghívebben lett áttanúlva. (Helyeslés.) Hasonló loyaltással szokták egymást az ügyvédek felvilágosítani a per összes iratainak teljes közlése által, s karunk becsületére legyen mondva, példa nélkül való, hogy a legértékesb oklevelek ily bizalmas és jóhiszemű átadása valaha alkalmat adott volna visszaélésre a párisi barreauban. Így készül méltó módon az

igazságszolgáltatás munkája, így nevelkedik hitelünk a bíró és a közönség előtt, így fejlenek a nagy tehetségek: az ékesszólás szivből jó s a sziv csak önmagához méltó becsérzetével dobog. (Hosszú taps.) Az elmés szórszálhasogatások, a szellem ragyogó röppentyűi bámulást ébresztenek s megragadnak egy-egy percze, de a mély felindulások, a szilárd és megható szózat csak a nemesen ihletett, nemesen meggyőződött lélekből jönnek s csak ezek mozgatják meg hatalmasan, ezek bővölik le a bíró esztét és lelkiismeretét. Kétséget nem szenved, hogy nem minden ügyben van helye, mint az öreg Charron mondja a bölcseségről irt könyvében, az ékesszólás mesterszárnyai kiterjesztésének s amaz erős és magas szenvedélyek fölebresztésének, melyek a beszédet lelkesítik. De a hivatala szabályaitól áthatott ügyvéd a legegyszerűbb ügyben is bír a jól-beszélés mesterségével. Határozottsággal szól szárazság nélkül, rohamossággal útczai póriasság nélkül, őrizkedik haszontalan kitérésekkel nyerni meg védencze meglegedését, a ki szeret beszéltetni magáról, érdekeiről, szenvedélyeiről. «Unalmas szószaporítások», mond Montaigne, undort és boszánkodást keltenek, melyek okvetetlenül követik a szavak hosszadalmas lánczolatát. Hagyják magokat Önök áthatni karunk szabályaitól; szeressék meg azokat; azok által lehet csak szerezni olykor dicsőséget, s mindenkor becsületet; ritka esetben gazdagságot, annál gyakrabban egyszerű és sanyarú életet. Azok, a kiket netalán feszélyeznének szabályaink ősi szigora s az áldozatok, melyeket ez követel, ne maradjanak e helyen; vannak más életpályák a becsvágy vagy pénzvágy kielégítésére. Azonban ne ijesszék el Önöket az ügyvédi hivatal nehézségei: a barreau sohasem csalt meg senkit, a ki kötelelességérzettel, munkaszeretettel, tehetséggel s tudó-

mánnnyal szentelte neki magát. Annyi különféle hely van itt, a mennyiféle különnemű szellem és tehetség az emberekben. De nem tudok példát, hogy való érdem előbb-utóbb ne érvényesült volna; a társak, a kik önöket megismerik, a bírák, kik önöket hallgatják, az érdekek, melyek támogatást keresnek, nem késnek fényes helyre állítani az ügyes és tehetséges embert. Hányat ismertem a régi ügyvédek közül, kik nem nagy zajt ütöttek ugyan e szónoki küzdelmekben, de a kik, munkás pálya folytán, tudományuk oly elismerését, a tiszta becsületesség, józan ítélet, békítő és bölcs szellem oly hírnevét szereztek meg magoknak, hogy valódi dicsőséget élveztek s nagyszámú ügyfelekkel láttuk őket környezve, míg más részről nézeteik tekintélyével világosították fel azokat az ügyvédeket, kik a barreau küzdelmeinek lármás zajában voltak leginkább elfoglalva. Mint-hogy a barreau ily nemes és komoly előnyöket nyújt: mindig kedves volt azok előtt, kik meg tudják érteni kötelességeiket s hívek maradnak a hagyományok- és szabályokhoz, melyek biztosítják függetlenségünket s méltóságunkat. A fényes szónokok, nagy törvénytudók, magas tudományú s bölcs tanácsú férfiak köréből, kik karunkban képezték magokat, a hatalom is gyakran szemelte ki legkitünőbb hivatalnokait s leghatalmasb védőit; midőn pedig a kormányok s a politika régióiban oly gyakori viharok megtörték a hatalmakat, a trónokat, a magas hivatalokat: mindnyájan büszkén tértek vissza ezen biztos és tisztes pályára, és sokan megbánták, hogy azt csak egy napra is elhagyták. A függetlenség nyugalma, a szerény élet méltósága, az igazság és törvényhez való ragaszkodás nagy erővel látják el a lelket s rossz napokban szent menhelyet nyújtanak a nyilvános életbeli izgalmak s nyomorúságokkal szemközt. A mi engemet illet, uraim! mert ma-

gamról is illik mondanom valamit e gyűlésben, hol mind-egyikünk saját tapasztalásának adóját hozza önök elé, hálát adok Istennek azért, hogy már első ifjúságom napjaiban belém oltotta a vágyat s elhatározást: életemet a barreau gyakorlatának szentelni s követni annak az atyának példáját, ki több mint hatvan évig maradt híve karunk munkáinak s elveinek. Ha a nélkül, hogy valaha egyezésemet adtam volna ahhoz, hogy megszűnjem ügyvéd lenni, ideiglen más szószekre hivatam is, úgy hiszem mindig hű maradtam szabályaink szelleméhez s függetlenségünk érzelméhez. Bár megérdemelhettem volna a hosszas és nehéz megpróbáltatásokban, melyeken keresztül mentem, a kitüntetést, melylyel társaim ez évre méltosítottak, bár hasznos lehetnék önöknek! Büszkeséget érezve a felett, hogy e feladat rám bízott, legalább igyekezni fogok minél szorgalmasabban figyelemmel kísérni s bátorítani önök munkáit. Nem kell többé megosztanom életemet az ügyvéd s a népképviselő kötelmei közt: a parlamenti szószék néma lett, de az igazságszolgáltatás szentélye sértetlenül áll! (Élénk tapsok.)

Hasonló eszméket hirdetett más évbeli felszólalásaiban is (1854), munkára lelkesítve a fiatal ügyvédeket s folyton hangoztatva a függetlenség s ügyvédi méltóság föltételeit. A barreau őszinte hálát érzett azért a gondos és atyai kormányzásért, melylyel Berryer hivatalát vitte, s fájdalommal vált meg tőle, midőn két évig viselt elnökségéről lemondott. Bucsúszavaiban újra hirdette főntebb közölt nézeteit: «Az ügyvédi hivatás mindenkézt legnemesebb, s legméltóságosabb. Ne riadjatok vissza attól a nehézségek miatt, melyeket kezdetben mutat, legyetek kitartók s célt fogtok érni». Óvta az ifjakat különösen a kornak egy szerencsétlen irányától, a mely szerint: «senki se

tud várni, mindenki azonnal s közvetlenül akarja az eredményt; elhagyják a szabad életpályákat, melyeken az első lépések terhesek, s oly helyet keresnek, mely egyszerre határozott, biztos ellátást nyújt; feláldozzák a jövőt a jelennek. «Ne ijedjetekek vissza», úgymond «hivatásunk nehézségeitől, nagy és nemes hivatás ez! Szép dolog oly állásban lenni, mely nem nyújt ugyan magas rangot, de nem ismer magánál felsőbb állást s nem ismer alacsony állást se, mert kezet nyújt minden nyomornak». Ismét ajánlja a felvállalt ügyek mélyreható tanulmányozását; «ez áttanulás következése a jó előadás, s kikerülése az üres fecsegésnek, mely árt az ügyvéd s a törvényszék méltóságának»; kárhoztatja a felületes, sommás, referádaszerű plaidoyékat, melyek divatba kezdenek jönni. «A leg-egyszerűbb ügyekben is fenn kell tartani az ügyvédi öltöny (robe) méltóságát, hogy bíróság és közönség tiszteletet érezzen az iránt; a legkisebb pert is tanulni kell s gondosan és szabatosan védeni. Végnélküli és rendetlen fejtegetéseket tálalni a bíróság elébe: ez nem ügyvédelem».

Gyönyörű azon már említett levél is, melyet Berryer Lecoffre kiadóhoz Augerville la Rivieréből, birtokáról, 1860. október 15-én intézett az «Államügyészség és ügyvédség» (Le Ministère public et le barreau) kérdésében. Lecoffre 1860-ban egy jeles tanulmányt adott ki a Ministère public és a barreau jogairól s egymáshoz való viszonyáról, melyet Moreau Henrik párisi ügyvéd s Berryer egyik kedveltje irt; ugyanaz, kit Berryer, Andral és Prestat urakkal együtt, végrendelete végrehajtójává is nevezett. Berryer e levélben, mely a munkához bevezetésül iratott, barátjának munkáját ajánlja a közönség figyelmébe, de magának is magas emléket állít a nemes elvek, az emelkedett nézetek, az ügyvédi állás s kötelesség legmagasztó-

sabb felfogása, s a szabadságszeretet meleg nyilatkozatai által, melyek a kis, de halhatatlan becsű értekezésben kifejezést nyernek. Hatályosan s erélyesen kel ki az új elvek ellen, melyek Napoleon Lajos alatt, első Napoleon idejéből fölélesztve, dívni s érvényesülni kezdtek a büntető perekben, a szabad védelem rovására. Az alárendeltség, melybe az ügyvédek süllyeszteni akarják hatalmas ellenfelekkel szemközt, a túlnyomó tekintély s hatalom, melyet az államügyészség részére biztosítani szeretnének, valódi merénylet lenne a védelem joga, az ügyvédség függetlensége s méltósága, az igazságszolgáltatás nélkülözhetetlen biztosítékai ellen. Leigázni a szabad szót annyi, mint megölni a gondolat szabadságát, elfojtani a jogos panaszt, a lelkiismeret felsikoltását, az emlékezések világát, «*Memoriam quoque cum voce perderemus*». Ez új irányok egészen eltérnek a régi erkölcsök s elvektől, melyek Franciaországban a magisztraturát és a barreaut egyesítették. Berryer melegen szól e múltról, midőn az államügyészek még dicsekedtek azzal, hogy ők is átmentek a barreaun s minél kitűnőbbek voltak, annál inkább tisztelték az ügyvédség hagyományait és szabadalmait. Az ügyvédi kar folyton fentartotta jogait és régi szokásait s annyi forradalom közepette csak ideiglenesen szenvedett némi rövid változást létfeltételei, fegyelme és belső szabályaira nézve. Sajnos volna arra gondolni, hogy az ügyvédi függetlenség alkalmatlan lehet az elmozdítható és alárendelt hivatalnokoknak s még sajnosabb lenne, ha attól kellene félni, hogy a jelen kísérletekben visszatérés van az első császárság regiméjéhez. Toullier sajnálta akkor az időt, melyben a magisztratura az ügyvédi kar lelke és pártfogója volt, mely ismét a maga részéről magas fokú bizalmat s tiszteletet oltott iránta a népszellemben. «Mint megváltoztak az

idők!» kiálta fel, «a mindenhatóság s összes jogaink bitorlója le akarta rombolni az ügyvédek nemes függetlenségét is. És valóban, mily dühös haraggal viseltetett e despota a barreau iránt!» Dupin főügyész nevezetes emléket hagyott hátra erre nézve Napoleon császár egy sajátkezü levelében, melyben a szavak túlzása még nevetségesb mint gyűlöletes. «Az ügyvédek pártütők, bűnök s árulások koholói! Akarom, hogy ki lehessen metszeni az oly ügyvéd nyelvét, a ki a kormány ellen használja azt.» Ma ily vad kitörések nem hallatszanak. A legszebb elméletek hirdtetnek a vádoltak szabad védelméről, az özvegyek s árvák védőinek nemes hivatásáról. De miért nem követik hát e szép elméleteket a gyakorlatban is? annyi kivételt tesznek a fenhangon hirdetett elvek alól, azok annyi szükségelt megszorítását tudják felhozni, oly aggodalmas reservátákkal korlátozzák a törvényszéki viták szabad és élénk mozgását, hogy a szép elvekből alig marad meg valami. A barreau függetlensége így csak üres szó lenne s azon nemesség mellett foglalhatna helyet, mely a nevet viseli ugyan, de már csak emlékezés; nem bír személyes tekintéllyel, semmi kiváltsággal, saját cselekvőséggel, semmi külön szereppel a közéletben. De szükséges, hogy az ügyvédi függetlenség valóság legyen s egész és teljes legyen. Nem egyes polgárok kevélységének vagy haszonkeresésének engedett kiváltság az, hanem mindenkinek számára visszaszerzett jog s a biztos lét legfontosabb védbástyája a polgári társaságban.

A közérdek szempontjából nem lehet félreismerni a vitatkozás teljes és kölcsönös szabadságának szükségét és jogosságát az ügyvédek és a ministre public közegei közt. A társaság közérdeke két részre oszlik a törvényszéki vitákban, főleg a büntető bíróságok előtt, hol az emberek

életéről vagy legbecsesb javairól, becsületéről és szabadságáról ítélnék. Ha fontos egy részről, hogy a törvények védelme alatt, az állami ügyészek ébersége megőrizze a társadalmat a gonosztettektől, melyek nyugalma fenyegetik, s igazságos büntetés érje a bűnök s vétségek elkövetőit, kik pusztulást, zavart, romlást hoztak kebelébe: nem kevésbbé fontos mindenkinek biztosságára nézve, hogy az igazságtalan vádak visszautasíttassanak, hogy senki se tartassék bűnösnek csak azért, mert vádoltatott, hogy erélyesen megvédessék biráinak s az esküdteknek és államügyésznek tévedései, szenvedélyei, tudatlansága s gyarlóságai ellen. Ki ne hallaná megdöbbenéssel, hogy az államügyészség közege félénken, méltó boszankodás és a nyilvános megtorlás égő vágya nélkül fog perbe valamely büntett, gyászos merénylet, gyáva árulás, feltűnő rágalom elkövetőjét? De az ártatlanság vagy bűnösség felől való meggyőződés, a jogosság vagy jogtalanság tisztába-hozatala, az igazság vagy a hazugság kinyilvánítása nem kell-e, hogy szintoly melegen érdekeljék a sziveket? Nem követelnek-e ezek is hasonló tekintélyt a védelemben, hasonló erélyt a nyelvben? A küzdő fél felnyitván a vádló és védő előtt, kell, hogy mind két fél fegyvere egyenlő legyen. A törvényszéki párbajok barbár korában (Montesquieu XXVIII. kötet, 24-ik fejezet), ha nemes ember hívott fel vívásra parasztot, az előbbinek gyalog s kezében bottal kellett megjelenie, és ha lovon jött s nemesi fegyvert hozott, elvették tőle lovát és fegyvereit; egy ingben maradt s ily állapotban kellett vívnia a paraszttal. A küzdelembeli nyers egyenlőség e részrehajlatlan alakzata, akkor, midőn az ártatlanság a győzelemben nyilatkozott, e durva korban oly jogérzetre, oly igazságkereső ösztönre mutat, melyet nem találunk a mai írók phraseológiájában, kik a törvény-

széki küzdöhomok bajnokainak egyikét több tekintélylyel akarják felruházni, neki több szabadságot akarnak adni s a per biráitól több figyelmet s kiméletet követelnek meggyőződései és szavai iránt, mint a mennyi. engedve van ellenfelének. E veszélyes kiváltságok rendszerinti ürügye a kormányhivatal irányában tartozott tisztelet. De a küldetés, melyet az ügyvéd polgártársai szabad választásából nyer, melyet lelkiismerete elfogad s egyedül ez szabályoz, nem kevesbbé közszolgálat (*ministère public*). A között, a ki vádol s a között, a ki igazol, a jogok egyenlők s a méltóság is egyenlő. Védni a vádlottat birái tévedései és elfogultságai ellen, széttepní a hamis ál-látszatokat, melyekkel az igazság gyakran fátyolozva van, megczáfolni a rágalmakat, csillapítni a pártszellem gyűlöletét s erőszakoskodását, ellensúlyozni a hatalom nehezteléseit vagy igaztalan követeléseit, fentartani a jogot mindenki irányában s mindenki ellen, nem annyi-e, mint a legmagasb hivatalt gyakorolni az államban? Különben szomorú dolog, folyvást hallani e tiszteletkövetelést minden iránt, a minek e világon úgys tisztelet tárgyának kellene lenni. A tisztelet, az őszinte tisztelet nem parancsszóra száll a szívekbe, hanem természetesen és szabadon származik azoknak jellege és viselete által, a kiket megillet. Royer Collard, midőn azt mondja, hogy a tisztelet hiánya századunk bajainak főoka, inkább vádolja azokat, kik azt meg nem tudják nyerni, mint azokat, kik azt megtagadják. Mint egykor Omer Jalon oly szépen mondá XIV-ik Lajosnak: «a király dicsőségére nézve igen fontos, hogy mi szabad emberek legyünk; országának nagysága, koronájának méltósága függ azok minőségétől, kik neki engedelmeskednek», hasonlókép mondhatni az államügyeszekről, hogy tekintélyök s szolgálatuk méltóságának mérője azoknak függetlensége.

kik előttök a szót viszik. Ha csak a nyelvbeli illemről van szó, nincs önmagát tisztelő ügyvéd, ki meg ne tudja őrizni és szeme előtt ne tartsa a közhivatallal való érintkezéseiben az udvariasság ama formáit, melyeket szabályaink elébe irnak saját kartársaik irányában. Egyébiránt már Du Vair Vilmos (De l'éloquence française) megirta e felől a maga idejében: «azok méltósága s minősége, a kik hallgatják, igazgatja s kormányozza a szónok nyelvét s tanítja ezt arra az illemre, mely a szónoklat legnagyobb s legnehezebb része. Azonban az udvariasság, a nyelv ez illemessége ne tegye erőtlenné a beszéd testét, ne vegye ki abból az eszméket, ne oltsa ki melegét, sőt a gúny, az éles, a szenvedélyes aposztrofák, az ad hominem nyomatékos érvek, a sarcasmus, az erős támadások sincsenek kizárva a törvényszéki ékesenszólásból, sőt annak éltető szikrái. A meggyőződésszülte hevesb kitörések: rögtönzött bizonyítékai a becsületes lelkiismeretességnek, az ügyvéd odaadásának s buzgalmának köteleességszerű felszólalásai azon ügy iránt, melyet jól védeni ígérkezett. Sok ember hajlandó azt hinni, hogy valamely doctrinalis vagy személyes ellenvetésre nincs meg a kellő felelet, ha csak a czáfolat szembeszökő erélylyel nem történik. Az igazság nem hat be könnyen az emlékebe, Isten nem minden bírónak adott szemet, mely lát, fület, mely hall, «oculum videntem et aurem audientem». Mily erőfeszítések szükségesek olykor, hogy a hallást megnyílni kényszerítsék a szó előtt! Előre kell tolni az igazságot s összetörni az akadályokat, melyekkel találkozik. *Fil via vi.* Ez akadályok számtalanok. Bossuet, ki jól ismeri az emberek s emberi intézmények gyengeségeit, Tellier Mihály felett tartott halotti beszédében a törvényszéken egyesült bírákra fordítja figyelmező szemeit. «Egyik, úgymond, hebehurgya módon zavarja meg

szellemedet: a másik nyugtalan arczczal s bizonytalan pilantásokkal dermeszti meg szívedet; ez itt kényelemszerető s széjjel jártatja gondolatait a nélkül, hogy beszéded képes lenne elszórt szellemét lefoglalni; amaz még kegyetlenebb, elfogultságai által bedugott fülekkel bir s nem lévén képes befogadni mások okait, csak arra hallgat, a mi saját zord szívében lakik.» Ne szóljunk a megvesztegetésről, melyet említenünk is szégyen; szóljunk csak a gyávaságról, vagy az önkényes igazságszolgáltatás féktelenségéről, mely, szabály és elv nélkül, a hatalmas jó barátoknak kedvez. Mindezzel minden időben találkozunk az ügyvéd-szónok s küzdenie kell a szellem és szív említett ellenállásaival; és még ha a vádoló és védő közti vita az esküdtszék előtt foly, a kikhöz oly könnyű s természetes az a hit, hogy lelkiismeretök megnyughatnak, ha engednek az államügyész szavának. Ki merné a védőt félénk tartózkodásra s engedékenységre szorítani hatalmas ellenfelével szemközt és saját méltósága, meggyőződése és tekintélye alárendelésének egy nemét parancsolni rá? «Mi lenne ekkor a szabad védelem jogából? Mi lenne ebből», kérde Bossuet, «ha eljőnnének a tökéletlen, a Pilátuséhoz hasonló igazságszolgáltatás napjai, mely erőteljesnek látszik, a mennyiben ellenáll a közép szerű kísértéseknek s talán a fölingerült nép lármájának is, de a mely egyszerre összerogyik s eltűnik, ha Cesar nevét említik előtte? Sőt nem is Cesarét; e prostituált lelkek nem is alkuszhatnak oly magasan stb. Akkor és főleg midőn az állami forradalmak egész sorozata a megbánás és csalódások keserűségét hagyta hátra a szívekben, midőn bármi is felizgatja az új hatalmak bizalmatlanságát s haragját, (mint Dupin mondá 1829-ben), a mi karunk kebelében kell feltaláltatni a polgári bátorság ama fájának, mely a társas élet nagy próbáiban ké-

pessé teszi a férfit a legnemesb erőfeszítésekre s legszigorúbb áldozatokra, hogy engedelmeskedjék lelkiismeretének s hű maradjon meggyőződéséhez.» A múlt század végén s a jelen század hatvan éve alatt a franczia ügyvédek megmutatták férfias és nemes eljárásuk által, hogy a barreau embereinek önfeláldozása a legrosszabb napokban sem hiányzott polgártársaik élete, szabadsága s becsülete védelmére. A közbecsülés nem hagyta dicsőség nélkül a derék védők neveit s a jövő számos méltó utódot fog felmutatni. Nem szabad engedni a hatalom sugallatainak, nem szabad megengedni, hogy szolgaságba süllyedjen az egyetlen szabadság, mely még fönnáll. Az ügyvédi függetlenség minden polgár számára védbástyát képez a hatalom haragja s merényletei, a jogsérelmek, az igazságtalan üldözések ellen. Mindentől lehet félni, ha ez megcsonkíttatik, de nem lehet kétségbeesni, míg ez fennáll és tiszteltetik. Győzni fognak, remélem, a józan észnek, az igazság szellemének, a közbecsületeségnek kitartó törekvései; vagy legalább *fel fog hangzani*, mint Aquesseau mondá, *a haldokló szabadság végkiáltása!* A mi engemet illet, nekem már, az életkor által legyőzöttnek, megjött az időm, hogy visszavonuljak e nemes küzdelmektől s hogy «*artem cestusque reponam*», hogy áttegyem ügyvédi köpönyegemet erősb vállakra, melyek képesek a munka terhét s a küzdés fáradoalmait elviselni. S azt fogom mondani fiatal kartársaimnak: maradjatok hívek karunk nagy hagyományaihoz s jogaihoz; a szellemek hasonlása s bomlottsága közepett ragaszkodjatok tántoríthatatlanul az igazság, jogosság, szabadság, becsület kultuszához; ajánljatok fel védenczeitek szolgálatára akaratotok s szellemetek egész erejét; zárjátok el nemes sziveiteket a személyes érdek sugallatai előtt, mely a legkárhozatosb, de a legnehezebben kikerülhető csábító; harcoljatok vitézül

az önkényes hatalmak ellen; törjétek át, lelkiismeretetek őszinteségével s tisztaságával rendeleteik szövevényeit; egyenes, tiszta értelmetek ne engedje magát leveretni vagy elbátortalaníttatni a család gonoszság bár hosszasb sikerei által. Mit árt, ha az élet, e nemes munka közben, sikertelen erőködésekből emésztí is föl magát, ha végső óránkig megőrizhetjük a kincsek legértékesebbikét, az önmagunkkal való méltó megelégedést?

Mily emelkedett szellem, s III-ik Napoleon önkényes uralkodásával szemben mily hősiessé szabadelvűség nyilatkozik e beszédekben s közleményekben. Képzeltetni ezeknek gyújtó hatását, midőn a méltóságos szózatok, érczesen zengő hangjának szárnyain szálltak le bővülő ajkairól az újjongó hallgatóságra!

Saját élete s eljárása e folyton hirdetett nemes elveknek s tanoknak megtestesülése s legmagasztosb példája volt!

IV.

Berryer neve, mint már említve volt, 1811. december 26-án iktattatott a párisi barreau táblájára. Attól fogva sohasem szűnt meg annak tagja lenni. 1861. decz. 26-án töltötte be ügyvédsége 50-ik évét. A párisi barreau ünnepélyesen akarta ez alkalomra megtisztelni a dicső jubilánst. A kivételesen kimagasló kartárs tiszteletére a rokonszenv és tisztelő elismerésnek kivételes nyilatkozatát tartá szükségesnek, a milyen még sohasem fordult elő Franciaországban. Alig hogy fölmerült ez eszme néhány régi ügyvéd agyában, azonnal mindenki magáévá tette azt, s lelkesüléssel fogadta az egész kar. Közlakoma rendeztetett, melyre meghivattak a párisi törvényszékek elnökei, a nagy viador csaknem naponkénti küzdelmeinek s diadal-

mainak hosszas éveken át tanúi, a párisi barreau összes volt főnökei (batonniérei) s a vidéki törvényszékek összes elnökei. A lakoma a «Salon des Arts» téres és díszes helyiségeiben tartatott. A Droit et Gazette de Tribunaux akkori számai bőven leírták ez ünnepélyt s föntartották az ez alkalommal tartott szónoklatokat is.

Jelen voltak, az elnöklő Berryer oldalán annak legkiválóbb ügyvédtársai, Jules Favre, az idősb Dupin, Delangle, Marie, Gaudry, Chaise-d'Est-Ange, Boinvilliers, Baroche, Duvergier, Plocque, volt testületi főnökök, Devienne a párisi császári törvényszék első elnöke, Odillon-Barrot egykori tanácsstag, Royer Collard és Durantou párisi jogtanárok, nagyszámú vidéki törvényszéki elnök s a párisi ügyvédtanács tagjai, összesen több mint 200 vendég.

Favre Gyula, akkori batonnier, üdvözölte a párisi barreau nevében az ünnepeltet, ki a nagy megindulás miatt szóhoz jutni is alig tudott. Midőn Favre felállott, vallásos csönd, mély hallgatás fogadta szavait, de már az első tétel után s azontúl minden lélekzetvételtkor, hosszú és általános tapsok törtek ki.

Favre, a republikánus, Berryernek politikai ellene, így szólott: Ugy hiszem, Önök gondolatának hű tolmácsa vagyok, midőn áldomást hozok javaslatba e családünnep nagynevű hősére, az 1811-iki újonczra, ki azóta folyvást e barreau tagja, hol diadalai őt folyton megifjítják; a mi régi főnökünkre, a mi kitűnő és szeretett kartársunkra, Berryer úrra. A mit mi benne, e testvéries ünnepélynél felmagasztalni akarunk, az az ügyvéd, ki mindenkor hívünk maradt, és a ki a mi hivatalos ruhánkra kettős fényt vetett; szónoki lángeszéet és férfias függetlenségeét. Mások ám dicsőítsék hitének állhatatosságát, hódoló ragaszkodásának nemességét, s megrázó szavának hatalmát, mely

túlharsogta politikai küzdelmeink zaját, hogy átzengjen a jövődőségbe; mi, mi büszkén üdvözljük őt, mint a jog és védelem veteránját. A szerencse ritka kedvezése mindig távol tartotta őt a kormányhatalomtól s hosszú idők óta a legyőzöttek székén ülven, oda vitte magával nagy lelkét s ellenállhatatlan ihletét. Fáradhatatlan védőbajnoka a szerencsétlenségnek, bátor ellensége az önkénynek s törvénytelségnek, szigorú őre hagyományainknak s a szépen szólás művészetének imádott mestere közöttünk; senkinek se jut eszébe elvitatni tőle az elsőrangot, melyet csodálattalunk neki ítél oda.

S mindnyájan örömmel fogadtuk ez alkalmat, hogy szorosán körébe gyülekezzünk megkoronázni fényes pályafutását, Franciaország összes barreaui mély rokonszenvének, e nem mulandó nyilatkozata által. Én, a magam részéről, hálát adok Istennek s Isten után önöknek, testvéreim, hogy nekem, mint a kar képviselőjének megengedték, megjelölni ez egyetlen, és a mint remélem, a kar történetében termékeny órát, mely mindnyájunkat egyetlen gondolatban egyesít, s föltünteti a vezérünknek adott tisztelet által, kedvelt hivatásunk nagyságát s életrevalóságát. A feladat, melyre a hivatás kötelez, abban áll, hogy ernyedetlenül szenteljük magunkat az igaznak keresésére, a szépek kultuszára, szabadalmaink föntartására, a köz- és magánszabadság védelmére. Nem leszünk e hivatásra méltatlanok, kedves testvéreim, ha közelítve egymáshoz, érzelmeink, munkáink, kötelességeink által felfogjuk, hogy mily édes és hasznos dolog szeretnünk egymást, s erőnket azon egyesülésbe helyezni, melynek ez ünnep záloga. A mi nagynevű mesterünk vitézül szolgálja ügyünket mindvégig, mert, miután előképünk volt félszázadon keresztül, ma lángoló focussá lesz, melyen egységes világító csomóban

sugároznak francziaországi összes kartársainak elméi és szívei. Hálánk, tiszteletünk, szeretetünk legyen jutalma. Berryer úr egészségére!

Berryer alig volt képes válaszolni a nagy megindulás miatt. Végre, midőn szólni kezdett, töredezetten és remegő hangon, minden kéz tapsolt, minden szív dobogott s könyek ragyogtak a szemekben. Szavainak hatását a nyomtatott betű vissza nem adhatja; de csakhamar ura lesz magának, s rendkívüli hatású rögtönzéssel ragadja el hallgatóit. Sohasem volt ékesebben szóló, soha oly megindító. Beszéde következő:

«Az elnök úr, s önök, kedves kartársaim, kik oly lelkesülve tapsolnak a hallott szavakhoz, bocsássanak meg nekem, hogy e perczben képtelen vagyok beszélni. Bocsássanak meg zavaromnak. Nem tudok megfelelni szívem szerint, e mély megindulás alatt, melyet bennem felkiáltásaik gerjesztenek.

Nem fogadhatom el, kedves kartársaim, mind azokat a magasztalásokat, melyeket meleg jó akarata reám pazarolt: Ön nekem az első helyet adja, ön, ki naponkint annyi hallgatót tesz foglyává szavának bűbája által. Nem lehetek oly gyenge, hogy ezt elfogadjam, bármily csábítónak tűnteti fel ön ezt, midőn oly férfiak között látom magamat, kikben törvényszéki küzdelmeink során oly gyakran félve tiszteltem a szélesebb tudás tekintélyét, s a felsőbb tehetségek különféle természetének s nyilatkozásainak hatalmát.

Szép nap volt életemben, midőn tisztességben részesültem, hogy kartársaim karunk főnökévé választottak, de gondoljanak rá, mi énnekem e gyülekezet, Franciaország összes barreauinak e találkozója, s engedjék meg, hogy hallgassak a reám halmozott dicséretekről.

De önök főkép azért üdvözlenek engemet, hogy hű

maradtam az ügyvédséghez azon nagy változások közt, melyek e félszázadot mozgatják. E téren már szabadabban lélekzem, s midőn szívem mélyéből mondok köszönetet, egyszersmind önökkel együtt szerencsét kívánok magamnak; mert ez ismét egy hódolati nyilatkozat szép hivatásunk méltósága és függetlensége iránt. Ah! e reám nézve oly ünnepélyes perczen hadd emlékezzem hálásan vissza ifjúságom ihletettségére, s e percz boldogságában hadd említsem fel keblemnek akkori hevét, melyre lelkesített a remény: egykor atyám nyomdokain járhatni. Neki, oktatásainak, tanácsainak, az általa adott példának köszönöm mind azt, a mit önök életemben helyeselnek. Önök azért tapsolnak ma nekem, mert neki engedelmeskedtem; engedelmeskedtem neki, midőn ellenálltam az alkalomnak, hogy megszűnjek önök kartársa lenni, egy oly időben, midőn meggyőződéseim s tisztos rokonszenvek oda csábíthattak volna, hogy más pályát kíséreljek meg. Későbbben, midőn az események sodra, a közbejött forradalmak bánatot és nyugtalanságot hoztak reám, mily boldognak éreztem magamat, hogy soraikban maradtam, a jog és szabadság szolgálatának adva át magamat.

E nagy elvek a miéink; ezek teremtik a nemzetek erejét, állandóságát, életét, dicsőségét s előhaladását. Nem lehet nemesebb küldetés, mint: ernyedetlenül dolgozni azon, hogy a jog és szabadság e megszentelt elveinek védelme alatt, megtermékenyíttessenek s megfékeztessenek az emberi cselekedetek és szenvedélyek mozgalmai. E küldetés a mienk, ezt teljesíti az ügyvéd, midőn győzelemre segíti az igazságot bármely csekély ügyben is. Nagy és nemes munka ez . . .

Elnök úr, ön nekem azt tanácsolta segédeszközül, nagy felindulásomban, hogy írjam papírra a néhány szót,

a mit mondani akarok; de mit nyernék azzal? Annyira el vagyok érzékenyedve, hogy nem tudnám elolvasni (könyei hullanak), s elfelejtem említeni, a mit annyszor tapasztaltam, hogy mily nagy gyönyör e nagy kötelességeket teljesíteni, oly testület kebelében, hol a küzdelem alatti heves és őszinte verseny tüze azonnal kialszik a kölcsönös becsülés és természetes rokonszenv érzelmeiben, ha a küzdelem bevégeztetett. Igen, ezek a mi erkölcsünk, ezek a mi érzelmeink, melyek minket egyesítenek. S önök, kedves kartársaim, ennek ma nagy és megható próbáját adták. A barreaunak e szép szokásai mellett tesznek bizonyosságot önök jelenlétök által, volt batonnier uraink! S ön törvényszéki első elnök úr (Deviennéhez fordulva) és ön Champy elnök úr, kik a mi kartársaink voltak, s ezt el nem felejtették, soha, kik megszűntek vetélytársaink lenni, hogy bíránk legyenek, s most ime köztünk foglalnak helyet. Ah! mily teljes és tiszta meglelégedéssel fogom tölteni öreg korom végső napjait, miután önök elismerése, kedves kartársaim, mely hála Istennek még nem a legutolsó Isten hozzád, meggyőz arról, hogy életem olyan volt, a milyennek lenni kell egy ügyvéd életének!» Ezután poharat emel a francia ügyvédségre, annak hagyományai, szabályai, függetlensége s belső fegyelme üdvös fentartására; a tagok nemes testvériségére, a kar reményeire, azon ifjakra, kik szeretik a munkát s dicsőséget, mint az egykori 1811-iki ujoncz, epednek követni elődeik pályáját, s hatalmas felbátorítást nyernek ez ünnepélyből, melynek czélja megjutalmazni a barreau kötelmeihez bizonyított ragaszkodást s hűséget. Még többen is emeltek áldomáspoharakat: Marie, a párisi Conseil tagja, Franciaország összes barreauinak testvéri egységére! S Peruinguière, poitiersi batonnier, s a batonnierek legidősbike, az összes barreauk nevé-

ben; a párisi barreaura. Különösen Peruinguiére felszólalása újabb dicsbeszéd volt Berryerre. «Hogy ne feleltünk volna meg a legbuzgóbb készséggel, önök felhívásának», úgymond a párisi barreauhoz intézett toasztjában, «mídon arról volt szó, hogy hódolatunkat bizonyítsuk e kiváló és nagyszerű kartárs iránt, kinek jósága és nemes jellege régóta megnyerték számára a ragaszkodás és tisztelet érzelmeit? Nem azon választott férfiak közül való-e ő, kiket Isten megáldott ama tiszta tűzzel, ama szerencsés hévvel, melynek birtokában sohasem érezni a kor hanyatlását? Miután a legfényesb ragyogással tündöklött pályája mindennemű utain, nem adatott-e neki, hogy még most is a legnagyobb értelmi munkásságot fejtse ki? Méltó ő mindnyájunk vonzalmára, s bámulatára uraim! S teljes szívvel csatlakozunk önökhez, hogy fejére koszorúkat kössünk».

Igy végződött e páratlan s előzmény nélküli ünnepély, melyet Franciaország összes ügyvédei, politikai pártkülönbség nélkül, rendeztek a legitimista Berryernek, s a melyen a republikánus Jules Favre üdvözölte a Bourbonok hívét oly testvéri melegséggel, melyet csak a valódi érdem vívhat ki magának, melynek fényét pártszemüveg el nem homályosíthatja. Ez ünnepről Grévy, a szintén republikánus s jelenleg a francia köztársaság elnöke, a Berryer koporsója fölött tartott beszédben így emlékezik: Ennyi csodaszerű adomány, ennyi fényes diadal, ennyi az ügyvédi hivatalra vetett fényből, melyet ő szeretett, s melytől a politika viharai el nem választhaták, oly magasra emelik őt, hogy Franciaország ügyvédi testületei, társulva megdicsőítésére s magoknak követelve őt, mint közös kincset, önkéntesen a királyság egy nemét szavazták meg részére, s hogy azon a napon, midőn diadalmas pályájá-

nak ötvenedik évnapja megjött, Párisba gyülekeztek, hogy a figyelmező és részvevő Franciaország szemei előtt ünnepeljék a dicsőségnak félszázadát.»

A francia barreaux 1861-iki jubiláris hódolatát követte a londoni ügyvédeknek, Berryer tiszteletére 1864. november 5-én tartott, díszlakomája. A francia barreau büszkesége s fejedelme baráti viszonyban állott a londoni barr legnagyobb szónokával, Broughammal, s ezenkívül lord Lyndhursttal és több előkelő angol jogászszzal. A franciaországi ünnepély visszhangot keltett Angliában is, s alkalmat adott nem csak Berryer kitűnő s Angliában különös tiszteletben álló személyének kitüntetésére, hanem az angol s francia ügyvédség közti rokonszenv s testvériség megerősítésére is. Lord Brougham 1864. júliusán hivatalos levelet írt, az angol barr nevében, Berryerhez, melyben őt meghívta Londonba, a tiszteletére november elején rendezendő díszlakomára. A rövid, de tartalmas meghívó így hangzott: «Kedves és nagynevű kartársam! Ügyvédi testületünk vezérei s az egész testület hatalmaztak fel engemet Önt megkérni, hogy tisztelje meg őket a kartársak által rendezendő díszlakomára való meghívás elfogadásával, mely bizonyítéka legyen tiszteletteljes csodálatunknak a nagy szónok s ügyvéd iránt, s hálaérzetünknek a legyőzöttek függetlenségének minden időben föntartásáért. Remélem, nálam száll ön, hol külön lakosztály várja. Legélénkebb barátsággal, H. Brougham.» Berryer szívesen és hálásan fogadta a meghívást, kijelentvén, hogy ha hosszú pályáján minden törvényes jog és közszabadság kitartó és buzgó védőjeül mutatta magát, ennek nem nyerheti nemesebb jutalmát, mint a szabad és monarchikus Anglia törvénytudó államférfiainak helyeslése.

Berryer, Londonba érkezvén, Desmarets, a párisi

barreau elnökének kíséretében, lord Brougham házába szállott, ki azonnal ebédet adott oly czélra, hogy Berryert több nevezetes emberrel megismertesse. Ott voltak: Vellington herczeg, Clanricardt marquis, sir Fitzroy-Kelly, ki ismétlé a meghívást, 24 vendéggel, kiknek során voltak Anglia cancellárjai s főbirái. November 8-án a társadalmi tudományok társaságának törvénytudományi osztálya, Brougham elnöklete alatt, díszülést tartott Berryer tiszteletére, a legkitünőbb tagok s vendégek jelenlétében, hol Palmer attorney-general és Kelly üdvözölték a francia vendégeket, s az utóbbi Berryert «a francia barreau legkitünőbb tagjának s az összes jelen nemzedékben legelsőnek» nevezé. Berryer szót emelvén (francia nyelven), köszönetet mondott barátjának Broughamnek, hogy őt oly kitünő férfiak gyülekezetének mutatta be, mély tisztelete a gyűlés iránt némi irigység- s féltékenységgel is vegyül francia kebelében, midőn látja, hogy e gyűlés törvényjavaslatok megvitatásával is foglalkozik; s kifejezi óhaját, hogy a társaság tagjává lehessen.

November 9-én a Kingsbench főtörvényszék ülésén jelent meg Berryer és társa, lord Brougham kíséretében, hol beléptekor a birák s ügyvédek felállva üdvözölték, s Cockburn főbíró (cheef-justice) szívesen kezét fogva Berryerrel, fölkérte őt, hogy üljön a birák jobbára. Hallatlan megtisztelés a büszke és formákhoz ragaszkodó angol főtörvényszék részéről!

Ugyanaz nap este tartatott az angol ügyvédek nagy diszlakomája a Middle Temple termében, hol több mint 400 vendég volt jelen. Az elnöki széket az attorney-general, Palmer foglalta el, ennek oldalánál ültek jobbra a francia vendégek, azután lord Brougham, lord Kingsdown, Cockburn, Knight-Bruce főbírák, Wood és Stuart vicecancellár-

rok stb. Az elnöklő attorney-general, a nemzetközi udvariasság szabályait megtartva, poharat emelt a francia császárárt, hogy, úgymond, tiszteletét mutassa azon nagy nemzet iránt, melyhez nagyhírű vendégeik tartoznak s kitüntesse a magas értékelést, melyet az angol nemzet a francia szomszédval való szives, jó viszonyra helyez. Azután így folytatá: «és most kérem önöket, hogy részesüljenek velem együtt a poháremelés szerencsésében azon nagy polgárért, kitűnő hazafiért, hatalmas szónokért, vetélytárs nélkül álló ügyvédért, kit körünkben tisztelünk». Kiemeli, hogy sohasem látott ehhez hasonló gyülekezetet, mint a mely most megtölti a termet; ott látja az angol magistratura virágát, s ama nagyszámú férfiakat, kiknek nevei régóta híresek már; ott lát egy férfiút is, a ki rendkívüli tehetségeivel s erényeivel hosszú közpályán folyvást föntartotta e nemes hivatal méltóságát, melyhez az összes jelenlevők tartoznak, e hivatalét, melyet a közönség sokszor nem ért s nem becsül meg igaz értéke szerint, de a melynek szabadsága szorosan összefügg az egyének s a népek szabadságával. A barreaunak nem csak az a kötelessége s joga egyszersmind, hogy az igazság mérlegébe kellő súlyt vessen a jogi kérdésekben, hanem nagy alkalmakkal, midőn a közszabadságok forognak veszélyben, a barreau tudja azokat megvédeni. E kötelességet teljesítettek elődeink, s ezt teljesíteni készen állunk mi is bármikor. Örülünk, ha teljesítik ezt más országokban is. (Viharos taps.) Nagy és eléggé meg nem becsülhető javak, melyeket itt élvezünk, s boldogoknak éreznők magunkat, ha ugyan ezek egyenlően volnának elterjedve másutt is. Ezek: a szabad sajtó, a parlamenti szabadság és a barreau szabadsága.» Azután reményét fejezi ki a szónok, hogy testvériség érzelme fog fönnállani a francia és angol barreau közt.

Berryer szépen felelt :

«Önök elfogják nekem hinni, ha mondom, hogy mélyen meg vagyok hatva ez impozáns testvéri egyesülés által. Szívesen fogadva látom magamat a nagy és szabad Angliában. Nem fogják önök csodálni, hogy zavarban vagyok, mint fejezzem ki hálámat. Főügyész úr, tegnap szerencsét kívántam önnek s e nagy és nemes országnak ahhoz, hogy a közügyészt (ritka látvány reánk nézve) oly felvilágosodott és bölcs buzgalmat láttam kifejteni egyesületek támogatásában, melyek feladata a törvényeket tökéletesbíteni. Ma, mint ügyvéd, a fölött vagyok felindulva, hogy önt az ügyvédek nevében, mint a barr főnökét, látom felszólalni. Nagy és szép látvány, mely arra emlékeztet, hogy ily szokás volt egykor hazámban is, midőn a közügyészek az ügyvédek vezéreinek nevezték magokat. Az angol barr nevében szólván hozzám, méltóztatott ön nekem szíves elismerést nyilatkoztatni életem munkái fölött. Megvallom, hogy túlbecsülve érzem magamat e magasztalás által, ha eszembe jut, hogy kik azon angol ügyvédek, kik barátságukkal tiszteltek meg, ki volt Lyndhurst lord, kit mindnyájan siratunk, s ki az a nagy ember, a ki beavatott engemet ez ország összes nagyszerű dolgaiba, e nemes terjesztője minden haladásnak, minden szabadelvű intézménynek, még a szabad Angolföldön is, e valódi nagy ember, a kit üdvözlök, lord Brougham. Ötven évi munka után francia kartársaimtól testvéri rokonszeny bizonyítványát vettem. De ott az ~~enyimek~~ közt voltam. Baráti viszonyuk ötven éven át támogatott. Itt önök közt alig tudnám megmondani, a mit érzek. Ugy van ; de hadd kíséreljem meg mégis kifejezni. Ugy tetszik, hogy a jövődőség szava az, melyet önök ajkairól hallok zengeni. A jövőre nézve sokkal termékenyebb gondolat forog itt fenn, mint egyes ember megtisz-

telése; a világ két legpolgárosultabb népe barreauinak szövetsége! Megnéztem önök országának törvényszékeit s azok eljárását; s meglepett az angol barr magas helyzete. Semmi sem hathatott reám élénkebben, mint ez a barátságos érintkezés a bíró s az ügyvéd között. Említi, hogy ez Francziaországban nem így van. A franczia barreau nem szolgáltatott embereket, mint az angol, a politikai élet mindennemű helyzeteihez. A forradalmak közepette a magokat tisztelő emberek nem akartak elfogadni hivatalokat. A barreau lett menhelye azoknak, kik megtámadtatva meggyőződéseikben, nem akartak meghajolni. S e sorban találni a legkitünőbb embereket. (Tapsok.) Van köztünk szabad csere, de nem kellene e cserének csak selyem és pamutkelmékre szorítkozni; szabad eszmecserére van szükség. Önök nálunk sok jó és szép árút találhatnak, mi meg önöknél találunk felvilágosodott írókat, hatalmas sajtót, melyet most mi, fájdalom, nem ismerünk. Poharat emelek a két barreau szövetségére.»

Desmarets, felszólalásában, Broughamet és Berryert együtt említve, a jog és igazság két nagy zászlótartójának nevezte őket, s kiemelte a nagy hasonlatosságot jellemeik közt. Mindkettő bír a magas értelmiség dicsőségével; mindkettő fényeskedett a politikai gyűlésekben, végre: mindketten tagjai a franczia Akadémiának.

Brougham lord, ez alkalommal, ezeket mondá Berryerről: «Mindenkor nagy öröme szolgált e nemes testület tagjai, kartársai közt lehetni, de sohasem volt öröme ily nagy, mint ma, midőn, mindnyájan arra a célra vannak összegyűlve, hogy tisztelettel adózzanak annak, ki a kar legnagyobb ékessége. Nem hasonlítja össze Berryert a klasszikus ó-kor híres szónokaival, hanem egy férfival, ki mindazokat felülmúlta, Erskinnel, talán a legnagyobb ügy-

védde, kit a világ valaha ismert, s kihez a híres francia ügyvéd minden tartózkodás nélkül hasonlítható. Mindkét kitűnő jogászban egyenlő fokon található az a becses tehetség, hogy az ügyeket tökéletes ügyességgel s hasonlíthatatlan ékesenszólással vezetik; mindkettőnél bámulandó különösen az a megtörhetetlen bátorság, melyet se a királyok, se a bírák meg nem hajthattak, ha védenczeik érdeke volt kérdésben. Berryer úr, mint Erskine, az ügyvéd amaz első és legfőbb minőségével bír, hogy mindent biztosan kiszámít, a mi védencze érdekeinek szolgálhat. Az igazságszolgáltatás főleg a bírák részrehajlatlanságától függ, de függ az ügyvéd eszélyességétől, tapintatától s bátorságától is; és bizonyynyal nem történhetnék sajnosabb dolog az igazságszolgáltatásra nézve, mint ha be kellene vallani az ügyvédi függetlenség elleni merényletet vagy bátorság hiányát az ügyvédeknel. (Tapsok.) A francia kamarában Berryer úr, mint annak egyik legkiválóbb szónoka, mindig hangosan protestált a nép jogainak minden sérelme ellen, s hatalmas ékesenszólása s mély tudománya minden kérdésben félelem nélkül szolgált polgártársai szabadságának védelmében».

Gladstone is, a ki szintén jelen volt, kiemelte az Anglia s Franciaország közti jó egyetértés fontosságát, Berryert illetőleg úgy nyilatkozott, hogy szerencsésnek érzi magát tisztelete adójával járúlni Berryerhez, melyet életének tiszteletreméltó cselekményei érdemelnek; mert egyénisége nagy, nem csak tettei, hanem hű ragaszkodása által is azokhoz a leonthatatlan elvekhez, melyek a szabad s független barreaut képezik, kötelessége lévén ennek, a legmagasb szempontoknál fogva, hallatni az igazság szavát minden körülmények közt.

Végre még az a kitüntetés is érte Berryert Londonban, hogy november 11-én jelen volt a Lord-Major lako-

máján, mint meghívott vendég, s ott is zajos ovációk tárgya lett. Tudjuk, hogy az újonnan választott Lord-Major ünnepélyes lakomát szokott adni a Guildhallban, a miniszterek s külföldi követek tiszteletére, melyen jelen vannak Anglia összes nagy és nevezetes emberei. Ott voltak Palmerston, Brougham, Gladstone, lord Granville stb.

Palmerston ez alkalommal, a politikai helyzet szokásos ecsetelése után a Lord-Majornak szerencsét kívánt ahhoz, hogy a nevezetes férfiak ily népes gyülekezetében, vendégül láthat magánál két férfiút, kiknek mindegyike saját hazájában hatalmas értelmisége s tudománya, s az emberiségnek tett szolgálatok által kitűnő. Egyikök angol, a másik pedig fia annak a nemes nemzetnek, annak a nagy népnek, melyet csak kis távolság választ el az angol partoktól. Szükségtelen említeni, hogy az első: egy a fővárosban általánosan ismert ember, kinek neve mindenkinek ajkain van: lord Brougham. Oldalánál látnak önök egy kimagasló külföldit, Berryer urat, azt a férfiút, ki a dicsőség zenitét, legmagasb pontját érte el hazájában, azt az embert, kinek neve európai, vetélytárs nélkül a barreauban, becsülve és tisztelve jellemének méltósága, szellemének emelkedettsége s érzelmei nemessége miatt, a tökély mintaképe stb. Reméli, hogy a híres szónok e látogatása új lánczszemet képez a barátság ama kötelékében, mely kell hogy egyesítse a két szomszéd nemzetet, melyek mindegyike méltó egymásra, s mindkettő a világ polgárosulásának élén áll, s melyek, valamint legnagyobb ártalmat okozhatnának egymásnak, mint ellenségek, a legjobb szolgálatokat tehetik egymásnak, mint barátok.

Vége még felszólalt Berryer is, annak a csodálatnak adva kifejezést, melyet érez az angolok hű ragaszkodása felett, régi, ősi, nemzeti szokásaikhoz. Boldog a nemzet,

mely így tudja megőrizni az ősök hagyományát, egész amaz apró szokásokig, melyek kicsiny jelenségeknek látszanak ugyan, de a melyek mégis feltámasztják az ősöket s mintegy együtt-élőkké teszik a következő nemzedékekkel; régi emlékek, melyek azonban szilárd alapjai lesznek a kor követelte haladásnak s javításoknak. Nincs látvány, mely hangosabban szóljon a lélekhez s inkább megindítsa a szívet, mint a mit itt láthatni, s az ezt látó szemek közt vannak, melyek majdnem a bánat könnyeivel telnek meg. Könnyen átadhatnám magamat igen fájdalmas reflexióknak, midőn látom egyrésről a szeretett királyné személyében, úgy ma, mint századok óta, tisztelve a királyi tekintélyt, s tisztelve ismét a királyné által a nemzet összes szabadságait, látva a trón mellett a lordok házában e nagy örökös testületét, hol együtt vannak azoknak méltó örökösei, kik egykor az ország dicsőségei valának, s azok a kitűnő férfiak, kik nagy szolgálatok s magas értelmiség által tették magokat híressé egy felvilágosodott nemzet kebelében. Odább ismét a Commonerek házában szabadon választott emberekből összeállítva, egy loyális módon, s értelmesen megkérdezett nép érdekeinek s akaratának valódi képviselőit; s e nagyszerű, municipális intézményt, melynek ön, Mylord Major, méltó és tisztelt feje s látva, mily méltóságos tekintélyvel s teljes függetlenséggel tartja fenn ez ódon város ősi jogait s büszke kiváltságait. Kinos benyomások ezek a francia polgárra, de Berryer nem felejt el, hogy hazáján kívül van, s elhallgat.

V.

Berryer 1868. november 29-én halt meg Angervilleben, kedvencz birtokán. Az évek sem le nem hűtötték lelke hevét, sem nem csökkentették lángesze szárnyalatát. Még 1868 júliusán is szónokolt a törvényhozás termében s folytatta az ügyek védelmét nem csak Párisban, a Palais de Justice boltozatai alatt, hol szava oly sokszor s oly erőteljesen zengett, hanem Franciaország egyéb városaiban is; mindenütt, a hová csak érkezett, tisztelet és ragaszkodás jeleivel találkozva bírák, ügyvédek s a lakosság részéről. November eleje óta kezdett betegeskedni s teljes öntudatát, lelke vidámságát, szelleme épségét, erős hitét utolsó perczig megtartva, elrendezve dolgait a földön és az égben, miután meggyónt s unokáját megáldotta, a Bourbon-örökösnek, kinek ügyét végig oly híven szolgálta s barátainak és ügyvédtársainak meleg bucsúvételt izent. Keresztyénhez s bölcshez illő nyugalommal s méltósággal végezte be hosszú, szép életét. Egész Franciaország, sőt mondhatni Európa figyelemmel kísérte végnapjainak ünnepléses méltóságát. A rokonszenv s aggodalom legélénkebb jelei nyilatkoztak az összes lapokban, a levelekben és sürgönyökben. Halála szép és nemes volt, mint élete. Erős lelke utolsó perczéig uralkodott a testi fájdalmon s gyengeségen. Magához hívatta barátját, Marie ügyvédet s üdvözlétét, áldását küldte általa ügyvédtársainak.

A halotti szertartás deczember 7-én tartatott meg Angervilleben. A koporsóról függő szalagokat Sacy, a francia akadémia direktora, Grévy, a párisi ügyvédi kamara batonnierje, Thiers képviselő, Marie, Marseille város képviselője, Noailles herczeg, Falloux gróf, Massy, az orleansi

ügyvédi kamara elnöke tartották kezeikben; Dupauloup orleansi püspök végezte a szent szertartást. A hosszan tartó ünnepély gátolta a püspököt, hogy elmondja emlékbeszédét, mely azután nyomtatásban jelent meg s melyben a főpap a tárgyhoz méltó ékesszólással emelte ki annak érdemeit, ki neki híve, védője s barátja volt. Sok beszéd mondatott el, melyek kellő fénybe állították a nagy szónokot, a nagy ügyvédet s e dicsőséges élet díszét, következetességét és jellemzilárdságát; nevezetesen: az akadémia, a barreau s a politikai elvtársak részéről; az első beszédet Sacy, a másodikat Grévy, a többit Noailles herceg, Falloux gróf s De Séze, a vidéki barreaux küldöttje tartotta. Kiemelek egyes részeket e beszédekből.

Sacy többek közt ezeket mondá: Berryer halála nem mondható túlkorainak. Több mint ötven éve, hogy neve híressé lett s oda van fűzve minden nagy eseményhez, melynek Franciaország e fél századon át szinpada volt. De ki nem felejtette volna el Berryer agg életkorát, látva a tüzet, mely szemeiben ragyogott, szavainak melegségét, tehetsége és szíve fiatalságát? Berryer nincs többé! Az ékesenszólás sokáig fogja viselni gyászát annak, kinek annyi fényes napot köszönt. Nyugodtabb században Berryer fényes hivatalos pályát tört volna magának. Neve, miután élénk fényt vetett a barreaura, hihetőleg a főbíró-ság történetében szerepelt volna a legtiszteltebb nevek során. A királyság, melyet szeretett s melynek ügyét kora ifjúsága óta felkarolta, úgy a magisztratúrában, mint az ügyvédi szöszeiken hatalmas védőt talált volna benne, annyiival hasznosabb barátot, mert hódolásának melegsége s őszintesége meg nem csorbitotta volna ítéletének s eszének függetlenségét. Oly zavaros században, mint a mienk, az események alakították Berryer életét, azonban két dol-

got el nem ragadhattak tőle: a véleményt, melyet szíve választott s talentumát. Talentumát! Elég jó-e ez a szó? Az ékesenszólásnak e lángja, melyet a tanulmány és a tapasztalás táplál és erősít, de nem terem, nem isteni adomány-e, oly isteni, mint a költői ihlet, s az igazi szónok, nagy napjain nem olyan-e, mint egy próféta, kit Isten lelke hajt s önmagán tüleml? Berryer nem egyszer mutatott fel ily napokat s ezek azok, melyek emlékét örökre megőrzi a méltatlan feledéstől. A szónoklat évkönyvei tüntetnek fel szónokokat, kiknek művei elvesztek, s másokat, kiknek neve elenyészhetetlen. Kétségkívül még nagyobb dicsőség, a lángésznek tetőpontja s diadala, megörökíteni az élő szó muló határait, bevésni azt márványba s ércbe, átbocsátani a legkésőbb jövőre s újra éreztetni velünk, a mit maga az actio idejében éreztek Demosthenes, Cicero, Bossuet hallgatói. Hihetőleg e dicsőség éri Berryert is, mert minden meg volt benne, a mi a nagy szónokot teszi: a szem kifejezésének lelkesültsége, a tagmozgatás nemessége, a hang zengzetessége s méltósága, az actio pathosza, a léleknek az a kifejezése, accentusa, mely megremegteti szavának ereje alatt a megindult gyülekezeteket, ha más véleményűek voltak is, ha ő egyedül állott is saját pártnézetével. Ha olykor keresni vagy visszatartani látszott gondolatát: e gondolat csak annál fényesebben, a villám rögtöni hatalmával tört elő a fellegből.

Szól az akadémikusról is. Berryer szerette az akadémiát s mindig jelen volt ülésein, ha nagy elfoglaltságai engedték; részt vett a békés irodalmi, nyelvészeti, tudományos értekezésekben, oly józan tapintattal s biztos izléssel, a mit alig lehetett várni oly szabad és merész rögtönzőtől. Hangja, nézése az akadémiában egészen új s kedves kifejezését mutatta a szelidségnek s vidám nyájas-

ságnak. Ott mindenki barátja volt, bár számos politikai ellenével találkozott; megszűnt köztök minden háború, csak a kölcsönös tisztelet maradt fenn.

A köztársasági érzelmű Grévy beszédéből: «A barreau egy nagy ügyvédet, a tribune egy nagy szónokot, Franciaország egy nagy polgárt vesztett el. (Grévy főképp az ügyvédről szolott.) Berryer a francia barreau fejedelme volt. Atyja maga is kitűnő ügyvéd, gyermekkorá óta ez életmód felé irányza tehetségeit, melyre annyi fényt hozott s idejekorán szoktatta a nyilvános beszéd nehézségeihez. Sohase találkozott értelmesebb nevelés szerencsésb tehetségekkel, és sohasem koronáztatott fényesebb sikerrel. Világos és gyakorlati szellem, erőteljes, szabatos dialektika, az ügyek ritka áthatása tökéletes ügyvéddé tették; s tanúi voltunk, hogy a szellem mily erejével, az emlékezet mily biztonságával, a gondolat és kifejezés mily világosságával védte hosszú pályája végső napjaiig a legbonyolultabb, számokkal s tényekkel legterheltebb ügyeket. De mégis főleg az ügynevezett nagy ügyekben fejtette ki tehetségei teljes nagyszerűségét: a terv szép elrendezését, a színezés erejét, a gondolatok emelkedettségét, az érzelmek nemességét s mindenek felett a hasonlíthatatlan ékesenszólás ragyogását. A Palais boltozatai ma is visszazengik az elragadtatás hangjait, melyek diadalait kísérték. Akár szívszaggató felkiáltással mutat a lábainál fetrengő öregre, kit a fájdalom alélttá tett, akár Chateaubriandot védve, felhívja az ó francia monarchia nagyságait, s a Sainte-Chapelle felé terjesztve ki karjait, a száműzött királyságot Szent Lajos istenének védelme alá helyezi, akár Napoleon Lajost védve a pairek törvényszéke előtt, a szivekben olvasó Isten nevében szólítja fel a bírakat, hogy ám merjék elítélni a legyőzött trónkövetelőt, ha meg mernek esküdni, hogy ha győz vala,

nem szolgálnának neki alázatosan; mindezen és ezer más esetben mindenkor leigázza, meghódoltatja hallgatóit előadásának heve, villámai által, melyek a szónoki lángész legmagasztosb nyilvánulásai. A mi e kiváltságos embert a közönséges színvonalon főképen fölültemelte, ez veleszületett nemessége volt, a nemességnek és egyszerűségnek összhangzatos vegyülete. Ha nem mindig állt is saját énjének magaslatán s olykor nem is hasonlított önmagához, mint az az ihlet embereinél olykor előfordul, midőn a bennök lakó ihlettség nem hajtja őket, mégis sohase volt közönséges. Ennyi csodás adomány, ennyi fényes diadal, ennyi fénysugár árasztva azon hivatalra, melyet szeretett s melytől a politika viharai soha el nem sodorhatak, oly magasra emelék őt, hogy Franciaország barreaui, osztozva fényében s őt közös örökségül követelve magoknak, önkéntesen megszavazták neki a királyság egy nemét, s midőn diadalmas pályájának ötvenedik évfordulója ütött, mind összegyűltek Párisba, hogy a figyelmező és felindult Franciaország szemei előtt ünnepeljék a dicsőség e félszázadát, valamint ma is eljöttek ravatalához. A barreau e királya kartársai kezei által megkoronázva, a parlamenti szószék királyi pálczáját is kezében tartá. Berryer a legnagyobbika szónokainknak; Mirabeau óta senki sem versenyezhet vele, így irt már több mint 30 év előtt a korunk szónokainak szellemes festője Cornenin, s Franciaország helyeselte e véleményyt. Ha az utódok vizsgálat alá veszik hagyatékát: talán egyik-másik kortársánál több philosophiát találnak az eszmékben, több pompát s piperét a kifejezésekben; nem fogják fellelni a kialudt szavakban a tüzet, mely azokat lelkesítette; mert nem hallották Berryert magát. Senki se vitte többre azt, a mit Buffon «le corps qui parle au corps»-nak nevez s a miben áll az ékesenszólás egésze

Széles, hatalmas homlok, nemes és kifejezések alak, a mozgás és testhordás komoly szépsége, a legmélodiasabb s áthatott hang elragadó zengése, ellenállhatatlan bájjal s erővel ruházták föl szereplését. Gondoljátok ehhez a természet minden tökélyét; a felindulás s felindítás, a meghatottság s másokra hatás nagy adományait, a szevedélynek a tragédiai múzsa nagy képviselőire emlékeztető felkiáltásait, a Demosthenesre vagy Mirabeaura valló mozdulatokat, s azt, a mi kiegészíti az említett nagy szónokokkal való hasonlatosságot, kiktől egyenes vonalban származik, a disztívénység józanságát, a keresettség utálását, a nyelv férfias egyszerűségét, mely a szót csak a gondolat számára használja: s előttetek áll a szónoki szervezetek egyik legnagyobbisága, melyet a természet valaha alkotott. S hogy e szép mű tökéletlenül ne jőjjön ki kezeiből, megihlette őt a szabadság szent lelkével, a nemes lelkek hitével. Berryer nagy szívébe helyezte annak tűzhelyét; s a hivatal, melylyel magát ugyanazonosította, a jogszeretetet oltván belé, bevégezte a hátralévőt. Egyazon hitben egyesítván a szabadságot és a legitimistát, összeolvasztotta ezeket egyazon kultuszban, testvérekül tekinté, s ha egykor, midőn a szabadságnak szüksége volt összes védelmezőire, kételkedni látszott benne, az onnét volt, mert az eszmék zürzavarában nem ismerte meg a ruha alatt, mely iránt gyanúval viseltetett. A szabadság tűzhelyénél edzette meg jellemét, s merítette azt a nemes állhatatosságot véleményében, azt a kitartó hűséget egy legyőzött ügy iránt. Igen, ezért van, kedves és dicső kartársunk! hogy élni fogsz az emberek emlékezetében; még inkább jellemed nagysága, mint tehetőséged fénye által dicsőítetted meg hazádat s érdemelted ki a magasztalások s a búbanat e végtelen chorusát, mely ravatalod fölött emelkedik.»

De Séze, Berryer benső barátja, az összes francia barreaux nevében tartott emlékbeszédet:

Egész francia barreau itt van, úgymond. S miért? (Ismétli a Grévy által erre nézve elmondottakat.) Kétségkívül az ügyvéd, kit így ünnepelünk, a legnagyobb s hasonlíthatatlan tehetséggel bírt; oly szónoki erővel volt felruházva, melyhez hasonlót a századokon visszanezve, csak Demosthenesnél találunk, de a bár páratlan tehetség s lángész nem elég e jelenetek kimagyarázására; e férfiú nemcsak nagy tehetség és szónoki lángész, nemcsak nagy ügyvéd volt, ki előtt meghajoltak mind azok, kik e czímmel dicsekesznek s azt megdicsőítik; ő nagy lélek volt, még nagyobb, mint művei s a tűzsugarak, melyek azokból oly gyakran fellöveltek. Nagy jellem volt ő, melyet szeretetreméltó egyszerűsége elrejtett a kevésbbé tisztán látók előtt s önmaga előtt is. Tántoríthatatlanul ragaszkodva ahhoz, a mi neki igazságosnak s helyesnek látszott, saját természetét követte annak védelmében, mindent félretéve nem is gondolva arra, hogy ebben valami erény s érdem, valami önzetlenség s valami bátorság van! Másképp cselekedni lehetetlennek látszott előtte. S így történt, hogy soha nem lankadó hévvel vetette magát a küzdelembe, akár a barreaun, akár egyebütt, gyorsan, ösztönszerűleg, a gyenge, a szegény, az elhagyott emberek oldalára, fedve azokat hatalmas paizsával, páratlan ékesszólásával. Ime, uraim, ez a forrása annak a rendkívüli magas és mély becsülésnek, melyben tartották őt Franciaország összes ügyvédei. Kétségkívül ő volt mesterünk s páratlan mesterünk s egyszerűsmind büszkeségünk. Bevégzett mintája lévén annak, a mi nek az ügyvéd kell hogy legyen, mindenki szeme ő felé fordult; sikerei mindnyájunk sikerei voltak, barátsága a legmagasb jutalom s emlékezete mindnyájunk részére nemes

verseny forrása lesz, mely emlékével együtt fenmarad. Ő reá lehet alkalmazni a Szentírás e szép igéjét: «Defunctus est, et ad hoc loquitur». Most is szól hozzánk igéző ékesenszólásával, mely sajátja volt, élete példája által, melyben oly egyenesen s emelt fővel haladt; mintha még hal-lanók nemes leczkéit. Vegyünk példát róla, kedves társak! nem az a feladat, hogy magaslatát elérjük, de vegyünk példát; edzzük erőinket e nagy élet tanulmányozása s átható ismerete által, szegezzük szemeinket e tündöklő phárusra s ne felejtjük, hogy ha más gyümölcsét nem szedjük is, élvezni fogjuk a köztiszteletet s rokonszenvet, mely el nem maradhat oly embertől, ki betöltötte az Isten által elébe szabott két nagy feladatot: a munkát s a kötelességet.

A legitimista *Noailles* herczeg beszédéből:

Mi szép élet! s annak koronájául mi szép halál! vallásos, csöndes és nyugodt, kísérve általános bánatos részvétől, minden oldalról jövő magasztalástól. Rendíthetetlen hűség elveihez, jellem nemessége, meggyőződés ereje, személyes önzéstelenség, az élet tökéletes egysége, lelkesült enthuziaszta-természet és szilárd itélet; ezt ismerte benne a világ, nem kevésbbé, mint bámulatos ékesenszólását, mely dicsősége volt a barreaunak és a tribűnnek, hol a vitakozás ereje s világossága, az eszmék emelkedettsége, a nagy és valódi szónoki lendület, egyesülve a hang, a mozgás, a testtartás physikai tulajdonaival, úgy fogják őt szerepeltetni a történetben, mint korunk első szónokát s a milyet csak keveset tudnak felemlíteni az ókor s az új századok évkönyvei.

Nagy alak valóban a mi korunkban! A romok közt, melyeket forradalmaink halmoztak körüle, ő folyvást föl-emelt fővel, magához következetesen járdalt, mindig a szinpadon, a fővényen, noha hivatal és kitüntetések nélkül,

de azon a helyen, melyet magának kivívott s melyet elismert egész Európa. Fiatal korában, a restauratio alatt aratta legfőbb sikereit, mint ügyvéd. Kész belátása, pillanata, élénk értelmisége képessé tévék a legszárazabb ügyeket úgy tárgyalni, hogy mintegy fölemelte azokat meleg felfogás s az érvelés élénksége által, melyek elragadták hallgatóit. De csakhamar a nagy ügyek s nagy nevek védője lett, sok áldozatot megmentett szakadozott, dült viszonyaink közt, segélyére jött a szerencsétleneknek, az elnyomottaknak, a legyőzötteknek; ki tudná számát nagyszerű védelmeinek? mily szép kíséretet alkottak körüle védencei! és csakhamar a számos politikai pör, melyben föllépett, belesodorta őt a szellemek nagy mozgalmaiba, nyilvános emberré tette őt, megjelölé, kitünteté politikai színezetét, függetlenségét s ennyi hirhedt ügy egykor összeállítva, szemeink elé fogja állítani a kor élő történetét. Ma csak emlékezünk és könyezünk! Szónoki lángesze még nagyobb szinpadra is hívá. Az 1830-iki válság után reá lépett politikai pályájára, a bukott párthoz csatlakozva. Mély meggyőződését követte, feláldozva érdekeit s vagyonát, mert e szerep egészen lefoglalá, s ekkor kezdődött a pihe-nés nélküli küzdelem, melyben ő sokszor egyedül állott az összes többiek ellen, küzdelem, melyet még magasbra emelt ellenfelei tehetségeinek hatalmas volta; fényes harcok, melyek emléke megindít; mindig a sánczokon, a múltnak zászlóját büszkén emelve kezében, igazolva a restauratiót az igazságtalan támadások ellen, melyeket a pártszenvédély meg-megújított, átmenve a tribünről a barreaura is, hogy védje itt is, a mit igaznak s helyesnek tartott; kimeríthetetlen ékesszólása forrásaiban s pazarúl hintve annak kincseit; hatalmas értelmi erő, mely tudott felvilágosítani, meggyőzni, elbűvölni, villanyozni s

elragadni úgy barátokat, mint ellenfeleket. Utolsó beszéde volt mindig a legszebb. Nagy látvány, mely becsületére válik az emberi szellemnek; egyetlen szerep a történetben, mely hatalomnak tünteti fel az egyes embert a szemközt álló kormányhatalmakkal. E Franciaországban, melyet oly feldűltnak, izgatottnak, változékonyknak látott, nem talált számára más üdvöt, mint azon tanokban, melyeket ő ápolt. Önmagáért szeretve az ügyet, melyet felölelt, hazafisága s meggyőződése úgy találta, hogy csak e tan adhat szilárd alapokat az új társadalomnak s ez valósíthatja meg annyi szép lélek álmait. De csak a közvéleménytől s a tények következményeitől várta eszméi diadalát. Senki se képviselte soha jobban s több tehetséggel az ország egy részének véleményét; mert csakugyan sokan vannak Franciaországban, kiknél a múlt tisztelete s emlékei, a vallásos hit uralma, a monarchiai elvhez ragaszkodás nem zárják ki a szabadság őszinte szeretetét s a kor szükségéinek megértését; lelkiismeretes, mély meggyőződésű, hazafiságban s becsületben gazdag politikai párt az, melynek Chateaubriand volt tolla s Berryer az élőszava. (A párt nevében fejezi ki fájdalmát.) De nemcsak egy párt embere volt; hanem a benne élő nemzeti érzelem által a nemzet embere. Bátor bajnoka a multnak s a régi jogoknak, nem volt idegen az új kor aspirációi bármelyikétől. Korának s honának embere volt; teljesen megértette ennek jellemét, eszméit s irányzatait. Csak azon igyekezett, hogy ezeket megvilágosítsa kimutassa helyes föltételeiket, eltávoztassa vészeiket. Ezért, daczára a pártszakadásoknak, folyvást népszerű volt s minden oldalról tapsoltatott. A forradalmak, melyek kevés év alatt felforgatták a kormányzás elveit s formáit, őt mindig ugyanannak találták. A magánember szeretetreméltósága oly nagy volt, mint a nyilvános ember hatalma.

A szív és a szellem találkoztak nála. Nyílt és rokonszenves arcza vonzott, modora elbűvölt, természetes egyszerűsége és szerénysége, és annyi szeretetreméltó tulajdona megnyerte a sziveket. Így halt meg soha el nem vénülve.

Falloux beszédéből:

Berryer egyesítette a régi társadalom s a modern szabadságok kultuszát. Ereje az első ütközet óta folyton növekedett; ő volt a Tribune Cydje, midőn legyűrte ellenfeleit, egyszersmind lefegyverezte haragjokat s diadalmaskodott a feltés és irigység fölött is. «A szó első minisztere a közvélemény országában». (*Premier ministre de la parole au departement de l'opinion publique.*) Államférfi volt a szó legnemesb értelmében, a nélkül, hogy valaha közhivatalt keresett volna; egyike volt százada legmagasb erkölcsi méltóságainak, a nélkül, hogy valaha címet, rendjelt, kitüntetést viselt volna. (Mint Deák F.) S e kétségbe nem vont magas túlbecsét sohasem használta föl önző vagy exclusiv czélokra, törekvésekre. A mire ő törekedett fáradhatatlan munkával, sohasem engedve, sohasem hátrálva, keresztül minden áldozatokon s megpróbáltatásokon, az a pártok, az eszmék, a szivek kibékítése volt kortársai közt, őszinte és loyalis kibékítés, de egyetlen elv, remény s egyetlenegy népérdek föláldozása nélkül. (Éppen, mint Deák.) E kiválóság, melynek nem volt élő képe s melyhez talán sohasem lesz hasonló, kétségkívül páratlan elmetehetéseiből is eredt, de abból is, hogy e hős, e hű, e hatalmas egyéniség, e hazafi, nem kisebb mértékben volt nemeslelkű és jó. Nem volt ellensége, mert ő maga sem ismert ellenségeskedést s gyűlöletet, általánosan szeretettet, mert senki sem szeretete soha tisztább, önzetlenebb, bensőbb szeretettel az igazságot, a szabadságot, a hazát.

De la Ferté úr Chambord gróf nevében bucsúzott

el a ravataltól, kijelentve a száműzött Bourbon fájdalmát s háláját Berryer iránt, az elvhez való hűség és személyéhez való ragaszkodás annyi példájáért. «A számkivetésből jó az utolsó istenhozzád, úgymond, mint a száműzöttekért szállt égbe a halott végső imája.»

Beszédeket tartottak még: *Marie* ügyvéd, *Boiter*, volt képviselő, *Baraguet*, a párisi nyomdászat képviselője, *Carmeaux*, a Charpentier-egylet részéről, *Huddleston*, az angol barr küldöttje s az angol flotta hadbírája. Beszédeket akartak tartani, de az idő eltelvén, azokat már el nem mondhatták s csak nyomtatásban tették közzé: *Dumesnil* puiseuxi maire, a loiseti conseil general tagja s *Fougerais* atya, a juillyi collegium superiora, hol Berryer neveltetett. Az angol és belga ügyvédtestületek is küldöttekkel jelentek meg a temetésen, mint a francziaországiak, annak minden vidékéről. Másnap közlakoma tartatott, hol Grévy, Huddleston, Rolin, genti batonnier és Favre Gyula még egyszer magasztalták Berryer emlékezetét. A vidéken mindenfelé gyászmisék tartattak Berryerért s több helyen szintén szónoklatok is tartattak. A lapokban szebbnél szebb emlékbeszédek, tanulmányok, essayek jelentek meg jellemzésére: Janilot, Gaillard, Boisseau Arthur, Lacombe Károlytól a Gazette de Franceban; Kendreltől a Journal de Rennesben, Faugeraistól, Moulintól stb.

VI.

Berryer magánéletére, házi szokásaira, személyes szeretetreméltóságára vonatkozólag igen érdekes olvasmányt adott Janzé vicomtesse «Benső emlékezéseiben» (Souvenirs intimes) s az eme könyvet ismertető szellem-

dús Pontmartin (*Souvenirs d'un vieux critique*) első seriesében, mely Calman Levi párisi kiadónál 1881-ben jelent meg. E szellemes fecsegésből emeljük ki a következőket:

Évek teltek el Berryer halála óta s két kérdés támad sírja fölött. Számtalan szerencséi egyikének kell-e tekinteni e halált, mely őt, a szenvedélyes francia hazafit, kiragadta abból a nyomorból, abból a megaláztatásból, melyet Bismarck herczeg halmozott Berryer hazájára? Bizonyynyal annak kell tekinteni. Lehet-e hinni, hogy ha tovább élt volna, nevének, jellemének és szavának tekintélye megváltoztathatá az események folyását, megtérítette volna Thierst, s bebizonyította volna a nagyszámú monarchikus többség előtt, hogy mit mindent vesztett a megoszlás által?

Berryer fényes és ékesenszóló czáfolata volt Brennus ama mondásának: *Vae victis!* Ő szereplésének kezdete óta, haláláig, a legyőzöttek közé tartozott, és mégis a vele egy korbéli államférfiak s politikusok közt egy sincs, kinek pályája irígylésre méltóbb lett volna. Mind valamennyi meglakolt, a bukás óráiban, a siker és hatalom csalóka élvezeteért. Könnyen lehet képzelni, mily villámcsapásként hatott, két különböző irányban, Guizotra és Thiersre 1848. február 24-ike, egyiket szétzúzva, a másikat keserű csalódásba ejtve. Az imperializmus két szélsőségén, mely iszonyúk lehettek szeptember 4-ikén Ollivier és Rouher aggályai? Mily szomorú tárgya lehetett Lamartine «*méditation*»-inak, midőn rövid három hónap alatt kegyetlenül lebukott a legrészegetőbb népszerűség magaslatáról a legteljesebb feledtetés örvényébe? És így a többiek egymás után. Berryert nem érte ily sors. Ő, első percz óta kedvence volt a megbukásnak, a legyőzetésnek, és senki se bizonyította szebben, mily büszke ambitio «*semmi se lenni*». Egy st.-germaini elméncz helyesen jegyezte meg, hogy a

júliusi forradalom nem Lajos Fülöpnek, hanem Berryernek volt csinálva. Lajos Fülöp csak egy kétes becsű koronát nyert, kilátást arra, hogy öngyilkosságnak essék áldozatul, egy rakás boszantást, rágalmat, az európai udvarok bizalmatlanságát s neheztelését, a súlyos gondot, hogy ha elbukik, örökre kompromittálja családjának jövőjét és szerencséjét; míg Berryer elvesztvén a pecsétőrségre való kilátást, egyetlen, kivételes, eszményi s páratlan helyzetbe jutott, mely neki, ha az igazat akarta megvallani, nem is volt igen kellemetlen.

Provencei eredetű, időnként párisi, legitimista, de mindig jó és hű franczia. Nem lenne helyes őt, mint Voltaire nevezte Cicerót «fényes fecsegő»-nek nevezni. A szónokról sokat és szépet mondtak el; nagyszerű temetése, igazolva szép, nemes élete s bámulatra méltó halála által, alkalmat adott dicsőítések tengerárjára, melyekben panegiristái egymást felülmúlni igyekezve, nemes versenyben, az ékesenszólás minden erejét s ünnepélyességét kimerítették, hogy felmagasztalják benne a közélet emberét, a politikust, a nagy szónokot, a tribune és prétori szék sasát, az ernyedetlen, bátor royalistát, egyformán hívet a régi monarchiához, s az igaz szabadsághoz. Mennyi beszéd! Mennyi virág! Mennyi koszorú, milyen toasztok! Midőn diadalútjait tette a monarchia érdekében; azt lehetett volna hinni, hogy az ennyire népszerű s magasztalt ember kezén fogva vezetheti vissza a királyt a tuillériákba.

Ennyi koszorúja közt a nyilvános pályának, a politikusra és szónokra árasztott dicsőítéseknek, kívánni kellett, hogy akadjon egy tisztelője, a ki fölmutassa őt magánéletében, politikai, szónoki, parlamenti piperéjéből kivetkőztetve, felmutassa a valódi, élő, benső Berryert; képét rajzolja, nem legendai alakjában, hanem otthoni kedélyes,

kecses pongyolájában s papucsában; roppant diletánsi, műkedvelői izlésével s tehetségével, modora bájaival, viselete eleganciájával, állandó vonzalmával a szép, az eszményi, a valóban nagy és magasztos iránt! Berryer szerette és kereste a finomat, a választékost mindenben: Molière Misanthrópiját, s Berenice vagy Esther elégiai szépségét, Talma vagy Rachel klasszikai tökélyét, a conzeratórium vagy az olasz opera zeneünnepeit, kerti lécezezteinek mosolygó gyümölcsét, s virágkosarait, a finom ebédeket, melyekkel vendégeit fogadta Angervilleben, s a nők szép öltözékeit, melyekben e kedélyes, felejthetetlen s irigylett összejöveleteken megjelentek. Ha mindenki bámulta a szószerű hősét, annak zengő hangját, nemes mozdulatait, nagyszerű, gazdag, bűvös ékesenszólását: csak kevesebben voltak tanúi hasonlíthatatlan szeretetreméltóságának, midőn leszállt a tribünről, Olympusáról, hogy egyszerű halandó legyen, udvarias ember s házi úr, vendégszerető gazda, környezetének jóltevője, bájos mulattatója, boldog vendégeket gyűjtve termeibe, kertjébe; fákat ültetve, kertészkedve, építkezve, szépítve kedvelt lakhelyét, irodalomról fecsegtve Villemainnel, festészetről Delacroix Jenővel, zenéről Rossinivel, költészetről Musset Alfréddel, színművészetről Ponsarddal, kifejtve sokoldalú ügyességét s ismereteit a pedanteria minden jele nélkül; készen s ügyesen helyezkedve mindennemű specialitások és felsőbbbségek színvonalára s álláspontjára, elfelejtve égre törő sas voltát, hogy mézgyűjtő méh legyen; mosolyogva a szép asszonyokra, kik ezt örömezt viszonozták; gondosan ápolva a nők barátságát, mint csaknem minden nagy szellem, úgy, hogy egy 1810-iki költő mondása illik reá: «házában a lilomok légyottot adnak a rózsáknak». Mindezt egy nőnek könnyű és gyöngéd keze vállalta magára, hogy megírja azzal a finomsággal, mely

csak a nagy világi művelt nők tulajdona. Janzé vicomtesse jól megoldá e feladatot, oly tapintattal, diszkrétzióval és kiméletességgel, mely a leghívebben föltünteti a kedves embert a nagy emberben.

Ime egy szép vonás a nagy ügyvédről, mint jó emberről. Egy marseillei kereskedő eljő Berryerhez. «Van egy perem, mond, melytől egész jóllétem függ. Ha elvesztem e pert, tönkre vagyok téve és szegény leányom nem lehet neje annak a fiatal embernek, a kit szeret s kinek el van jegyezve». — Berryer megvizsgálja a pert s föl vállalja annak védelmét. A per meg van nyerve. A kereskedő, boldogsága örömeiben kérdi megmentőjétől, hogy mivel tartozik? «Ötvenezer frankkal», mondja Berryer. A kereskedő meglepetve a váratlanul nagy összeg által, alig tud magán uralkodni, de mégis jó képet csinál s kiállítja kötelezvényét az ötvenezer frankról. «Kisasszony!» így szól ekkor Berryer a kereskedő leányához, átadva annak a kötelezvényt, «ime e kis papiros, engedje meg, hogy menyasszonyi kosarába tegyem». Janzé asszony, ezt elbeszélve hozzá teszi: «jóságának és nemeslelkűségének efféle cselekményei nem ismeretesek, mert női szemérmességgel szokta azokat elkövetni». Ily nemes jellemvonások egész tömege van e könyvben lerakva. Hasonló nemeslelkűség példája maradt fenn abban az esetben is, midőn a bosszúérzethől elkövetett gyújtogatással vádolt Dehors-t, 1836-ban gyönyörű védelmével fölmenteték a vád alól. Az akkori lapok föntartották s megőrizték e megindító példát. A szegény Dehors ismét vagyonhoz jutván, leánya kíséretében sietett Berryerhez, hogy hálát mondjon megmentéseért s megjutalmazza buzgó fáradozását. Felajánlotta mindenét, a mivel csak bírt. Berryer semmit sem akart elfogadni, bár Dehors és leánya unszolva kérték. Végre, a leány

ismételt kérelmére, mintegy megváltozott szándékkal, átvette Dehors kezeiből a kínált nagy összeget s a fiatal leányhoz fordulva így szólt: «Kedves gyermekem, megteszem, a mit óhajt; most önön a sor, hogy nekem engedelmeskedjék. Ime — nászajándéka!»

Berryer szoros barátságban élt Franciaország legkitünőbb embereivel, különösen művészeivel is. Ezek folytonos társaságát s kíséretét képezték. Barátai közé tartozott Delacroix Jenő, a nagy festő, ki egyszer meghívta őt a városházához, megnézni ott szép festményeit, melyeket később a commune hősei összeromboltak. Berryer oly kedves, rokonszenves, lekötelező, majdnem «bon enfant» volt ez alkalommal, s oly finom műérzékkel árult el megjegyzéseiben, annyira csupán műkedvelő volt, hogy fél óra alatt Delacroixnak összes jelenlevő tanítványai, a borzas, szakállas, hosszú hajú szilaj ifjak, telivér republikánusok, megrögzött demokraták s ellenségei a Berryer által híven vallott s védett monarchikus elvnek, őszinte tisztelőivé váltak s a legnagyobb elismeréssel emlékeztek vissza a kedves vendégre. Rossinival is benső barátságban élt, s oly ígésző volt e szép szellem melege és bűvereje, hogy azon Rossini rideg és fősvény önzése is fölolvadt. Így a goromba és siralmas Musset Alfréddal is, kinek udvariaság s illem elleni baklövéseit sokszor alig tudta helyre hozni.

Az angervillei társaság igen választékos volt a páratlan házi úr szellemének befolyása alatt; édene a finom, gyöngéd galanteriának, szellemdús csevegésnek, szép nyelvenek s társalgásnak; gyönyörű virágbokréta egy babérfa védő levelei alatt.

De hát volt-e valamely árnyoldala is e napnak? Talán bizonyos olympusi fenségérzet. Berryer, ki nagy

alkalmakkal s nemes lelke mozdulataiban ellentéte volt az önzőnek, e szó közönséges értelmében, mégis mint minden híres ember, kit nagyon ünnepelek s dicsőítnek, keresnek s környeznek, bírt egy nemével az öntudatlan önzésnek. Ékesenszólásának dicsősége, magas összeköttetései, a környező hódolatok, bizonyos sajátoságos tömjénnel eltelt légkört teremtettek körül, melyből nehezen tudott kilépni, hogy az élet apró részleteivel foglalkozzék.

Berryernek két emlékszobra van művészi kézzel alkotva; egyik a párisi Palais de Justice oszlopai alatt, másik Marseilleben a Palais piacán. De milliónyi emléke él a reá büszke francia nép s az összes művelt emberi faj kebelében. Helyesnek tartottam, hogy az igénytelen magyar társadalom is, mely őt kevésbbé ismeri, szenteljen egy ünnepélyes órát az emberiség ez egyik díszé emlékezetének. Nemes, magas példája, mely fenn ragyog a francia ügyvédi kar, a szabadság, a dicsőség, az ékesenszólás e hatalmas képviselői előtt, bár sokkal szerényebb viszonyok közt, lelkesítheti a magyar ügyvédet is, hogy e magas eszményképet megközelíteni törekedjék. Berryer egész ügyvédi pályáján, szóval és tettel igyekezett megteremteni azon tiszta légkört, melyben az ügyvédi erények, a függetlenség, szabad és igaz, de művelt szó, kristálytiszta becsületesség, önzetlenség és feddhetetlenség felvirúlnak. Megtanulhatják Berryertől, hogy alapos tudomány s a védelembé vett ügyek mélyreható tanulmányozása nélkül nincs valódi ügyvédi ékesenszólás, hogy üres phrázisok, rabulistai fogások s fűrfangok nem illenek azokhoz a férfiakhoz, kiket a törvény a bírák mellé helyezett az igazságszolgáltatás templomában s hogy dicsőbb feladat önzetlenül sőt önfeláldozással védeni a szegényeket, az elnyomottakat, mint dús jutalomért a gazdagokat, a hatalmasokat.

De megtanulhatják azok is, kiket honfitársaik bizalma a törvényhozás padjára ültetett, hogy az elvhűség, a meggyőződés szilárdsága még akkor is tiszteletre méltó, ha a többségnél visszhangra nem talál s egyelőre diadalra és sikerre nem vezet.

VII.

Berryer munkáinak Didier által 1876-ban, barátai fölügyelete alatt eszközölt fényes kiadásában a törvény-széki beszédek (Playdoyék) négy kötetet foglalnak el.

A 478 lapnyi első kötet (1815—1836) következő ügyekben tartott beszédeit foglalja magában:

Serres de St-Clair ügy (1815).

Cambronne tábornok ügye (1816).

Bergasse ügy (1821).

A Drapeau blanc hirlap ügye (1823).

Castaing ügy (1823).

La Chalotais (1826).

La Mennais (1826).

Ouvrard (1826).

De Kergorlay ügy (1830).

A Gazette de France hirlap ügye a Constitutionnel ellen (1831).

Fouquet ügy (1832).

Chateaubriand ügye (1833).

A Gazette de France ügye (1833).

Ardisson ügy (1835).

De la Ronciere ügy (1835).

Az 511 lapra terjedő második kötetben (1836-tól 1856-ig):

A Quotidienne hirlap ügye (1836).

A Gazette de France hirlap ügye (1836).

Dehors ügy (1836).

A Quotidienne és Gazette de France ügye (1837).

Ismét a Quotidienne (1837).

Bonaparte Lajos ügye (1840).

Houreau és Ledru-Rollin (1841).

A Szent Lajos társaság ügye (1845).

Des Charpentiers-ügy (1845).

Az Orleans-jószágok (1852).

Vogué marquis (1853).

Külföldi lapok levelezőinek ügye (1853).

Langlois de Roulle és Neveu Eszter (1855).

R. de L. (1855).

Goupy a Credit mobilier ellen (1856).

Andoin özvegy Dubost alezredes ellen (1856).

Az 551 lapra terjedő harmadik kötet (1857—1861)

tartalma:

Chambord gróf ügye (1857).

Jeufoisse ügy (1857).

Guerry marquis Piepus község ellen (1858).

Montalambert ügye (1858).

Dupanloup orleansi püspök ügye (1860).

Bonaparte-Patterson ügy (1861).

A negyedik kötetben, mely 519 lapra terjed, 415 lapot foglalnak el a védbeszéddek (1860—1865), u. m.:

Villele marquis ügye (1860).

Nyomdászok ügye (1862).

A tizenhárom vádolt (affaire des Treize) ügye (1864).

A Montmorency-család Talleyrand-Perigord Adalbert ellen (1865).

A kötet hátralevő részében vannak, az 519-ik lapig,

az ügyvédi kamarában tartott beszédek (1852—54), melyeket már ismertettünk.

Az államügyészség s ügyvédek közti viszonyról szóló levél 1860-ból, melyet főntebb szintén közöltünk.

Berryer ötven éves jubileuma (1861).

A londoni banquet (1864).

Berryer halála (1868) s a ravatala fölött tartott emlékbeszédek, melyeket Berryer előrebocsátott élet- s jellemrajzában felhasználtunk.

Védbeszédei közt, melyek mindegyike többé-kevésbbé remek a maga nemében, nehéz a választás. Azokat szemeltük ki e csak korlátolt számú ívekre terjedhető gyűjteményben, melyek minél általánosb s történelmi érdekűek, s a legnevezeteseb személyekre vonatkoznak. Ezek a következők: I. A Cambronne-ügy. II. Bergasse-ügy. III. La Mennais-ügy. IV. Chateaubriand-ügy. V. Bonaparte Lajos ügye. VI. Az Orleans-jószágok. VII. Montalambert-ügy. VIII. A tizenhárom vádolt ügye. Mindezekben egy-egy nagy és fontos elv, tan, vagy rendszer van megvitatva, p. o. a szólás- és sajtószabadság, a legitimismus, s népfelség, a szavazatjog, politikai egyesületek, elkobzások s tulajdonjog; az állam s egyház közti viszony stb. kérdései.

CAMBRONNE - ÜGY.

A párisi első katonai osztály hadi törvényszéke előtt,
1816. április 26.

A Cambronne báró tábornok ügyében tartott véd-beszéd egyike a fiatal Berryer legkorábbi beszédeinek, melyet védbeszédei gyűjteményében csak a Serres de St. Claire-ügyben tartott védbeszéd, 1815-ből, előz meg. Az akkor csak 26 éves ügyvédnek e beszédét átmelegíti a fiatal, lángoló lélek egész heve.

A Cambronne tábornok által Napoleon császárnak Elba szigetéről 1815-ben történt visszatérése alkalmával vitt szerep kitette őt a királyi kormány által a «száz nap» után megkezdett visszatorlásnak.

Neve egyike volt azoknak, melyeket az 1815. július 24-iki ama rendelet első czikke kijelölt, mely a király-árulással vádolt tábornokokat s tiszteket haditörvényszék elé állítá. De midőn e rendelet megjelent, az angolok által a waterlooi ütközetben foglyúl ejtett tábornok, ki ott történelmi híró vitézséget fejtett ki, még belebbezve volt Durtonban. Deczember hó folytán, békekötés következtében kiszabadulván, sietett megírni a franczia rendőrminiszter-hez abbeli szándékát, hogy el van határozva visszatérni

Francziaországba s hódolásának bizonyítékát adni a király előtt, birái elébe állva, a kiket részére kijelölnek.

1816. április 26-án megjelent a haditörvényszék előtt hármas váddal terhelve, hogy elárulta a királyt, hogy fegyveres kézzel támadta meg Francziaországot s ennek kormányát, s hogy erőszak által akarta a hatalmat megszerezni.

Berryer, ki akkor már egyszer föllépett mint védő atyja oldalánál, Ney maréchal perében, s ki már önállóan is védte Debelle tábornokot, és feltűnő erőfeszítése által meg is mentette a halálbüntetéstől, ismert buzgó legitimista létére, a Napoleonhoz hű Cambronne ügyvédévé választott. Védelmére a következő beszédet tartotta:

Uraim!

A mostani időkben, midőn a fegyelem hiánya, az esküvel erősített hit megvetése, a kötelességek elfeledése s a legszentebb fogadások megszegése oly sok rosszat szültek s annyi bűnöst mutatnak föl, nem különös látvány-e egy nemeslelkű, vezéréhez való hű ragaszkodás s esküje iránti tisztelet által vezetett férfiút látni e szégyenteljes padon, hova hitszegőket s összesküvőket szokott idézni a méltó megtorlás? S nincsenek-e önök, uraim, még inkább megdöbbenve, mint mi magunk, önök, a kik vele együtt éltek a harczmezőkön? Önök jól ismerik őt, e férfiút, kit sötét börtönből hoztak ide, hogy önök színe előtt a vádlottak padjára ültessék! Valahányszor csak a veszélyek közepébe, a csaták tűzhelyéhez ragadta önöket a franczia vitézség heve, ott találták önök s ott csodálták Cambronne tábornokot; akár Zürich utczáin, egyetlenegy gránátos-század élén, foglal el az ellenségtől több ágyút s tizenkétszáz foglyot, akár Paradisnál, nyolczvan emberével dönt halomra háromezer orosz, akár végre Jena síkjain, hogy ingadozni

kezdő katonáit a veszélylyel szemközt felbátorítsa, egyesegyedül vágat előre, rémületes ágyú- és puskatűz közt, s e hideg bátorsága által ismét rendbe szedi a csapatokat: mindenütt fényesen mutatkozik úgy hősiessége, mint szilárd akarata, előljáróinak rendeleteit végrehajtani.

S íme, mégis önök elé van vezetve, mint áruló és lázadó!

Ah! ha valaha a bíróságok hivatva voltak egy derék ember sorsát pártfogásuk alá venni, ha valaha alkalmuk volt ünnepélyes ítélet által tudomásra hozni, mily magasra tudják becsülni a vitézséget, az érdektelenséget, a hűséget, bizonynyal ma van erre a legjobb alkalom. Nemesen tehetik önök jóvá a szerencse igazságtalanságát egy rettenthetetlen katona irányában, ki megvetve szeszélyeit s kedvezéseit, tisztán minden vádtól s félelemtől, sohasem tért el kötelességei ösvényéről; vitéz harczos, a ki korunk fényes diessugaraival egyesíteni tudta őseink jó hitét; a ki elvette részét a század teljes dicsőségéből a nélkül, hogy romlottságában osztozott volna; adott szavának rabszolgája, előljáróinak hódoló híve, bajtársai előtt kedves, becsülve az ellenség által, s félelme a süllyedt lelkeknek, mert ő maga mindenkor őszinte és feddhetetlen volt.

Felékesíthetném, uraim, ez arczképet vitéz és nemes tettei nagy számának elbeszélésével, melyekben az egész ember le van festve; de loyális védenczem szerénysége hallgatást parancsol, s kényszerítnem kellett őt, hogy ennyit is engedjen mondanom megismertetésére. Ha még némely vonások hiányzanak: ki fognak azok tűnni az események rajzából, melyek a vádra okot szolgáltatattak.

1814-ben hadseregünk fátumszerű elvesztése, a nép elégyületlensége, a régóta óhajtott királyság visszaállításának reménye, a főváros elfoglalása arra szorították Bona-

partét Fontainebleauban, hogy egyezkedjék a győzőkkel. Élete mentve lett, császári czíme meghagyatott; a földközi tenger egy kis szigete adatott neki egész birodalmául; megengedettett neki, hogy magával vigyen gárdájából négyszáz embert. Bertrand marsall s Drouot tábornok vele mentek; Cambronne tábornok tizenöt évig harczolt parancsai alatt; dicsőségének emlékei bukott császárjához fűztek; jótéteményeivel élt; a csapat élére osztatott be, melyet az kiválasztott, hogy kövesse; nem tagadhatta meg gyalázat nélkül, hogy részt vegyen balsorsában; elhagyta tehát hazáját, hogy kövesse urát a száműzetésbe.

Április hó vége felé Cambronne s a csapatok, melyeknek paráncsnoka volt, útnak indultak a tengerre szállás helye felé; a tábornok velök jött, a nélkül, hogy csak egy perczig megszűnt volna ama császár törvénye alatt élni, ki Franciaország uralkodója volt; a nélkül, hogy fölmentetett volna esküjétől, hogy meghódolt volna az ideiglenes kormánynak, vagy a királyi családnak, mely akkor visszanyerte törvényes uralmát.

Ez a távozás bizonynyal nem volt bűn. Mit mondok? Ez áldozat egy hű és nemes lélek biztos jele volt. Cambronne tábornok lemondott az édes hazai föld gyönyöreiről, fényes reményeiről, polgártársai hódoló tiszteltétől, s e lemondás az ő részéről teljes és utógondolat nélkül való volt. Távól vala tőle ily végzetes visszatérés eszméje! Eszes ember nem gondolhatá, hogy Franciaországban elég örült ember legyen, a ki lerombolni igyekezzék a közbékét, új harczokat idézzon elő a béke jótéteményei helyébe; felhívja az összeesküdt Európa dühét és bosszúját; igazszívű ember nem hihette el, hogy hazájában elég áruló lesz, a ki elhagyja az oly ünnepélyesen visszahívott s elismert király ügyét.

Cambronne tábornok, néhány nappal Elba szigetére érkezte után, Drouot tábornoknak, a sziget kormányzójának felsőbbbsége alá helyeztetvén, porto-ferrajoi parancsnokká neveztetett. A tíz hó alatt, míg ott maradt, semmi összeköttetésben sem volt Franciaországgal, csupán édes anyja vett tőle néhány, a politikától teljesen ment levelet, s egyetlenegy levelet irt Curial tábornokhoz, melynek tárgya ismeretes önök előtt.

De Bonaparte, bukása súlyának daczára, nem győült ki a mámorból, a melybe merítette őt a korlátlan hatalom, melylyel annyira visszaélt; a nyugalom elviselhetetlen volt neki, s a gonosz szellem, mely üldözte, a Franciaországba visszatérés eszméjét ébresztette benne. A nélkül, hogy Cambronneal bármit is közölt volna, megparancsolta a hajóraszállást, minek célját senki se tudta! Engedelmeskedtek; de a sík tengeren, harmadnapra, Napoleon megjelen a hajó fedélzetén a háromszinű csokorral s így világhosszra hozza új kísérletének valódi célját. Partra szállanak.

Mind az, a mi a kiszállás percze óta a Párisba érkezésig történt, csupa mellékes dolog s nem tekintethetik egyébként, mint a főcselekvény következésének; fölösleges volna azt emlékezésbe hozni.

Cambronne tábornok a katona alárendeltségével engedelmeskedett; nem bocsátotta árúba szolgálatait; nem követelt sem pénzt, sem czímetet. Sőt távol ettől, kénytelen volt (mint ez bizonyítva van) barátaitól s édesanyjától kérni pénzségélyt. Magasb tábornoki rang ajánltatik neki, ő nem fogadja el. Szigorúbb lévén önmaga iránt, mint előljárói, nem hitte magát képesnek a hadseregnél oly magas állást foglalni el. Nem kevésbbé önzetlen, mint szerény, visszavonulásról beszélt, ha ragaszkodnának ahhoz hogy állását magasabbá tegyék.

A bitorlás két első hónapja alatt Cambronne tábornok némileg idegen volt polgártársai közt. A politikai viták, a forradalmi izgatások, az esküszegő kormány furfangjai, azoknak az embereknek cselszövényei, kik haraggal látták kisiklani alóluk a bitorlott nagyságot, más természetű dolgok voltak, mint az ő eszméi; nem vehetett azokban bármi részt.

De végre egész Európa fegyverben áll; a francia terület fenyegetve van, a hadviselés megkezdődik, nagy számú hadsereg nyomul a határok felé, s Cambronne tábornok elindul öreg katonáival; íme, ott természetes helyén van! Magasodva látjuk őt e végső jellemvonás által s azzal a, nem tudom mi néven nevezendő bevégzettséggel, melyet a szerencsétlenség ruház a nagy jellemekre.

Ugy látszik, hogy Napoleont a waterlooi csatamezőn (s itt nem Cambronne tábornok beszél az én szájam által) elhagyta a harcz ama művészete, az a vakmerő taktika, melyet hadviselése nagy számánál kifejtett, vagy inkább Isten odavetette őt tudatlanságának, vakká tette s megzavarta önmaga által. Szükségét érezve, hogy jelentékeny tartaléksereget biztosítson magának, remélve, hogy a francziák rohamos vitézsége áttöri a szövetkezett hatalmak tömérdek haderejét, nem elég erős tömegeket vezetett az ellenség ellen, melyeket gyorsan levertek az ágyúlövegek rémítő tüze; az idegenek, bámulatukban megdöbbenve, azt beszélik, hogy meg akarta menteni vitéz katonáit, de ajánlatai visszautasítottak. Cambronne tábornok, ki egész napon át tűznek volt kitéve, estve felé, egyetlenegy zászlóalj élén, még folyvást szilárd lábon állva várta az elleneséges hadsereg vereségét; ekkor leveretett eszméletét veszve rogyott a halottak közé! Nagyszerű és sze-

rencsétlen bátorság példája, melynek emlékezete mindig dobbanásba fogja hozni a francia sziveket! Hajh! miért nem viselte fegyverét jobb ügy szolgálatában s ne tartsuk-e meg Franciaországnak azt a hőst, ki még egykor dicsőségesen emelheti jobbájában Crillon és Cathelineau zászlaját?!

A közben, uraim, míg katonái a hitszegő bitorló vasakarata által lebűvölve és magokon kívül ragadtatva, halálos csapások alatt hullanak el érette, ő maga megszalad s egyedül rejtőzik el királyaink palotájában.

Azonban Napoleon elvesztve csábító varázsát s erélyét és merészségét, újra kényszerült lemondani a császárságról. A francziák ekkor másodízben hívták segélyül azt a nemeslelkű királyt, ki örökös kudarczok elszenvedésére látszott rendeltetve lenni, hogy azokat örökös jótéteményekkel boszúlja meg.

Cambronne, Angliában fogoly, egyszerre tudta meg Napoléon lemondását s a király visszaérkezését államaiba. Megszabadulva ettőlfogva régi urától, sietett kijelenteni hűségesküjét Franciaország törvényes fejedelme iránt, hova őt a legszomorúbb események hívták vissza. Ime a levél, melyet még Angliában léte alatt 1815. július 20-áról a királyhoz intézett:

«Sire! tábornoka lévén a gárdához tartozó gyalogvadászok első ezredének, a fontainebleau-i szerződés kötelességemné tette követni a császárt Elba szigetére; ő nem lévén többé császár, szerencsém van Felségedet kérni, hogy fogadjon el hódolatomat és hűségeskümet. Ha életem, mely, úgy hiszem, hogy szennytelen, jogot ad Felséged bizalmára, kérem ezredemet; ellenkező esetben, sebeim jogot adnak a visszavonulásra, melyet sürgetni fogok, sajnálván, hogy meg leszek fosztva hazám szolgálatától.» Aláírva: Cambronne tábornok.

Cambronne akkor nem sejtheté, mily sorsot készít számára a királynak egyik minisztere,¹ a ki Bonaparte kabinetjéből lépett ki. E cselekedet bizonyynyal szabad, önkéntes cselekedet volt, melyre őt semmi sem kényszerítette abban az időben s távolságban: csupán érzelmei mondhatták azt tollába.

Nem sokára értésére esett a király július 24-iki rendelete. Csak kevés nappal azelőtt nyilvánította egy idegen sziget belsejéből hódolatát a királynak. Feje veszélyben forog, ő mégis engedelmeskedik. Október 10-éről azt írja a miniszternek, hogy haza jó Franciaországba; a párisi szerződés visszaadja szabadságát, ő átjön a tengeren, hogy birái kezébe adja magát.

Kikötve Calaisban, megérkezve Párisba, a l'Abbaye-be vezettette magát s e börtönben találta azt a tábornokot,² a ki, mint ő, mindent föláldozott a háladatosságnak s talán a kötelességnek, a ki, mint ő, kényszerítve volt engedelmeskedni régi urának. Cambronne öt hónapon át osztotta meg e tábornok fogságát, kit ünnepélyes ítélet adott vissza a szabadságnak, ki magát az érdekelttség oly fényes jeleivel látta környezve egész idáig s a kire oly magasról szállottak a nagyrabecsülés tanuságai.

Cambronne tábornok csupán a tények ez előadására akarta korlátolni igazolását; de én, a ki e loyális ember fontos védelmével meg vagyok bízva, kötelességemnek tartom, hogy miután nemes cselekedeteinek elbeszélése által már oly erősen szólottam javára, még némely rövid és beható megjegyzéseket terjeszszek a bírák elé, melyek igazolják lelkiismeretök előtt a nekik már is kedvező ítéletét sugalló nemes ösztönt.

¹ Fouché, otrantoi herczeg.

² Drouot tábornok.

Törvényeink futólagos átnézése is be fogja bizonyítani, hogy legalább nem vagyunk oly szerencsétlen helyzetben, melyszerint egy köztisztelettel környezett embert rendeleteik szigora érhetne, s hogy bíránk nem kénytelenek magokra az igazságtalanság vádját vonni az által, hogy ily vádolt javára méltányosságot gyakorolnak, melyet nekik lelkök sugall.

Ilynemű ügyekben nehéz a bírák helyzete; csaknem lehetetlen nekik a szokásos törvényt alkalmazni ily rendkívüli körülményekre s mégis föladatuk, jól körülírni a vádbeli tény bűnvádi természetét. Főleg az állam elleni büntetteknel szükség őrizkedni a bírónak attól, hogy a tények pusztá létezésénél megállapodjék, s ellenkezőleg, itt kell bemélyedni a bűnösség összes jellemző alkatelemeibe, melyek a királyi felség s a közérdek bosszúját fölidézhetik. Nagyhirű író¹ mondá, hogy egy valóban bűnös ember, egy gyilkos, egy nyilvános tolvaj, egy méregkeverő minden időben s minden helyen el fog ítéltetni, ha bűne bebizonyúl; de nem így van ez az államférfiakra nézve; adjatok nekik más bírákat, vagy várjátok el az időt, mely az érdekeket megváltoztatja, a szenvedélyeket lehűti s más érzelmeket hoz elő: és életök mentve lesz.

«Ily tárgyakban», úgymond Pasquier főállamügyész, «a bírák legtöbbször mások rendkívüli akarata után alkalmazzák saját akaratukat».

A bíráknak ily esetekben, hogy ne kelljen tartaniok, uraim, a jövődőség megrovásától, ne kelljen semmitől félniök a napon, midőn a földi ítéletek a magasságban fognak fölülbíráltatni: azt kell kérdeniök magoktól, vajjon az eleibek adott cselekedet bűnösnek fogna-e tekintetni

¹ Voltaire.

minden időben, minden helyen s minden bölcs ember lelkiismerete előtt.

Ismétlem, hogy nem az a kérdés, vajjon a tények be vannak-e bizonyítva; itt ez megtörtént: hanem hogy a vádolt volt-e azok bűnös szerzője? s lehet-e őt büntetni maga a katonai törvénykönyv szerint is? nem annak kitudása körül forog a kérdés lényege, hogy a tény elkövetett-e, hanem hogy a vádolt bűnös-e annak elkövetése által? A tény be lehet bizonyítva a nélkül, hogy büntethető cselekmény jellegével legyen fölruházva. Így a törvény, midőn az ország területének fegyveres kézzel való megtámadását meg akarja boszúlni, bűnösöknek csak a francziákat tekinti s csak ezeket bünteti.

De Cambronne francia polgár volt-e még 1815. márcziusában? Ezt kétségbe lehet vonni. Békeszerződés helyezte őt át katonai főnökével együtt egy új és független souverainitas alá: ott élt ő ez új zászló alatt, melyet a hatalmak az április 11-iki szerződésben tiszteletben tartani ígértek. Szabadsága volt három éven át visszatérni hazájába; de tetszésétől függött, élni vagy nem élni ezzel a szabadsággal. E naptól fogva mindenestre elvesztette a francia polgár minőségéhez kötött polgári és politikai jogok gyakorlását; kitöröltetett a katonai létszámból s nem részesült semminemű fizetésben.

Hogy Cambronne tábornok nem tekintette magát többé francia polgárnak, nincs-e bizonyítva ama levél által, melyet Courial tábornokhoz irt a célból, hogy jóakarátát igénybe vegye, ha a körülmények megengednék neki, hogy ismét francziává legyen? «Kérem önt, úgymond, s mindenkor számítok önnek jóakarátára, tábornokom, hogy arra az esetre, ha elhagynám Napoleon szolgálatát, eszközöljön részemre engedélyt, hogy vissza-

térhessek Franciaországba s hátralevő napjaimat öreg jó, édes anyám mellett tölthessem.»

Igenis, Cambronne idegen lett hazájában; ura, a politikai forradalmak következtében más államhoz jutott, s ő neki, midőn azt új birodalmába követé, szoros kötelességévé lett, annak folytonosan s föltétlenül engedelmeskedni.

«Az alattvalók, úgymond a tudós Vatel, nincsenek jogosítva, uralkodójok parancsainak bölcsességét és igazságosságát mérlegelni. Az alattvalóknak azon föltevésben kell lenniök, a mennyire csak lehet, hogy az uralkodó minden rendelete igazságos és üdvös: ő maga felelős a rosszról, mely azokból származhatik.

Tegyük hozzá, hogy Bonaparte egyszersmind fejedelem és fővezér vala, s hogy ily minőségben Cambronne tábornok szigorú fegyelem alá volt vetve és szorosabb s kényszerítőbb engedelmességre kötelezve, mely nem engedett észrevételeket.

Itt van helye hivatkoznom büntetőjogunk amaz elvére, hogy nincs bűn, nincs vétség, ha nincs cselekvési szabadság. Ez elvet szentesíti a büntető törvénykönyv 64-ik cikke, ez elvet fejtik tovább a 114. és 190-ik cikkek, megállapítván, hogy senki sem lehet bűnös, ha a hivatalos hierarchiában fölötte álló főnökének rendeletére cselekedett. De Cambronne tábornok helyzete éppen ilyen volt Drouot tábornok, Bertrand marechal s maga Bonaparte irányában.

Ma önkéntelen iszonynyal taszítjuk el magunktól, uraim, a hódolás és ragaszkodás ez eszméit Bonaparte iránt; elkeseredett szenvedélyeink s méltó haragunk nem engedik, hogy az elbaszigeti emberben egyebet lássunk mint egy vakmerő rablót. De ha arról van szó, hogy az

igazság hozzáférhetetlenségével hozzunk ítéletet egy vádolt ember- és polgártársunk életéről, megfelejtkezhetünk-e a nagy uralomról s a hatalom jelleméről, kényszerítő erejéről és kiterjedéséről, melylyel Napoleon föl volt ruházva? igen is, ránk nézve, kik nem hagytuk el Franciaországot, Bonaparte nem volt egyéb, mint aljas bitorló, mint jogtalan és hűtelen megtámadó, mint szószegő, ki dőlőfösen sértette meg a szerződéseket, melyek árán megmentette életét. De azokra nézve, kik nem váltak meg személyétől, azokra nézve, kiket lemondása által éppen nem mentett föl a hűség esküje alól, Bonaparte még folyvást, igaz, hogy becsvágyó és vakmerő, de olyan úr volt, ki iránt engedelmességre valának kötelezve; oly hadvezér, kinek rendeletei parancsoló törvények valának reájok nézve.

Kétségkívül sohasem fog történni Franciaországban, e szép monarchia befolyása alatt, mely a becsületet és hűséget oly dicsőségesen helyreállította, hogy ily elvek visszautasíttassanak.

Bárki lett legyen is az az ember, kinek Cambronne szolgálatára esküdött: esküje szent és sérthetetlen maradt. «Ha szabályúl akarnók felállítani, úgymond a római szónok, hogy a szószegő embernek adott minden szó semmis, félek, hogy e színes ürügy alatt kibúvó ajtó kerestetnék a hitszegés és hűtelenség számára.»

Az elbaszigeti uralkodónak alattvalói tehettek neki helyes előterjesztéseket, mint Drouot, kit ő bölcsnek nevezett; de ha ez észrevételek el nem fogadtattak, ők is, mint amaz, kénytelenek voltak engedni urok akaratának.

És tegyük föl, uraim, hogy Cambronne erősebben ellenállhatott volna, nem volt-e tévedésben amaz expedíció természete és valódi jellege fölött, a melyben való részvételre utasított? Midőn tudtára esett az utazás célja,

már nem volt lehetséges az abban való részvételt megtagadnia. Sik tengeren, az áthajózás harmadik napján történt, hogy Bonaparte föleserélvén kokárdáját, megismertette szándékait. Bonaparte eltitkolta az igazságot ez egész vállalat közben. Ez az ércszív el volt zárva leg-hívebb, legragaszkodóbb szolgálai előtt is.

Nyíltan beszélt, hogy őt egész Franciaország hívja vissza, hogy a Bourbonok kénytelenek leszállani trónjukról s hogy Európa fejedelmek egyesültek arra, hogy őt Franciaország trónjára visszahelyezzék: hogyan láthatott volna Cambronne tisztán? nem járult-e minden ahhoz, hogy a csalásnak az igazság színét adja? a bitorló őrzésére rendelt angol czirkálóhajó szabadon engedi őt átjöni, a touloni francia hajóraj semmi akadályt se tesz a francia parthoz közeledése ellen; semmi se gátolja a partra szállást. Bonaparte útra kel, katonai eszközeinek erőtlensége nem tesz hihetővé fegyveres összeütközést; rendelés adatik, hogy egy puskalövés se történjék; nyomain rohannak katonák, tisztek, tábornokok, a nép, még a papság is, (mert egyház szolgálait is lehetett látni hívei közt). Mindenki sietni látszik uralma elébe. Mondjuk ki hát nyíltan: igen, Cambronne tábornok kiszállott Franciaországban Bonapartéval, de ő megszűnt francia polgár lenni s büntető törvényünk rendeletei nem alkalmazhatók reá; csak a népjog szerint bírálható el. Cambronne engedelmisséggel tartozván az uralkodónak, a ki átvette esküjét, kénytelen volt ennek szót fogadni s követni Franciaország elleni vállalatában; akarata nem lévén szabad: cselekedetei nem bírhatnak büntethetőség jellemével, egyébiránt nem is tudta, midőn Elba szigetéről elindult, a vállalat természetét és célját, melyben résztvenni utasított.

E positiv tényekből következik, hogy az összes

mivelt nemzetek törvényeinek alapelvei szerint, Cambronne tábornok nem büntethető; ez elvek tiszteletben tartatnak, míg az eskü szentsége s a földi fejedelmek iránti hűség az erények közé számíttatnak, s mindaddig, míg lesznek férfiak, kiknek ítélete nem veti magát sem az események, sem a változó szerencse járma alá.

Ez elveket hirdette a vádhatóság is, mely önöknek egy oly nagy tehetség megindító és méltóságos látványát mutatta föl, a mely a hatalmat egy egyszerű polgár megvédésére irányozza s tanácsolja.¹ Új ok ez szeretetre s tiszteletre királyunk iránt; új ok csodálni igazságszeretetét, melyet oly szabadon gyakorol azokban az ügyekben is, hol Ő felsége maga lévén a vádoló, a király személye iránti elfogúltság roppant súlyával terheli a vádoltat. Ez oly igen egyszerű s igaz, oly nemesen bevallott elvek, ünnepélyesen lettek elismerve egy birói ítélet által, mely, hogy a még ingadozó szellemeket útba vezesse, azóta törvényerőre emelkedett s ama közlelkiismeret szavazatává lett, melynek a bírák helyesen rendelik alá magán-lelkiismeretöket. Ugy van, ha e pernek kérdései kezdetben még bizonytalanok lettek volna, azóta nem lehetnek többé két-

¹ Delon zászlóaljparancsnok, előadó Drouot tábornok ügyében s Cambronne tábornok perében is. Mindkét ügyben a vádlottak javára tett indítványt. Drouot tábornok fölmentétvén s jóakarattal fogadtatván XVIII-ik Lajos által, a ki megtiltotta az államügyésznek, hogy az ítélet ellen perorvoslattel éljen, az előadó, a király nevével fedve magát, Cambronne tábornok javára tett indítványt, ki ugyanazon cselekvényekkel vádoltatott, mint Drouot tábornok s éppen úgy büntetlennek mondatott ki, mint ez. «Nem titkolhatom, így szólott, büszke vagyok arra, hogy kitaláltam Ő felsége szívének óhaját és megelőztem szándékát.» Ez a kifejezés élénken megtámadtatott a royalista párt túlzó töredékét képviselő lapok által. Látni fogjuk alább, hogy maga Berryer se kerülhette ki vádjait.

ség tárgyai; Drouot tábornok fölmentetett, lehet-e Cambronne tábornokot bűnösnek mondani? ily szörnyeteg ellenmondás lehetetlen. Valamint Drouot, úgy Cambronne sem ismerte az utazás célját a hajóraszállítás előtt; ő sem csatlakozott, valamint amaz nem, az ideiglenes kormányhoz; végre, Cambronne tábornok Drouot tábornok rendeletei szerint ment előre; ha az előljáró nem büntettetett parancsolataiért, lehet-e büntetni az alárendeltet engedelmességeért? Nem! Cambronne tábornok megosztotta Drouot tábornok száműzetését és fogságát, osztoznia kell szerencséjében is. Kell-e emlékeztetbe hoznom, mily felséges ajkak értesítették Drouot tábornokot a felől, hogy rendelet adott ki szabadon bocsátására s minden további üldözés megszüntetésére?

Bizonyynyal, uraim, önök sem követnek el merényletet egy ekkép elbirált, ekkép szentesített ügy ellen, hogy gyalázatos büntetéssel sújtsák e még azok szemében is tiszteletre méltó embert, a kik ellen harczot viselt; önök nem fogják elfelejteni, hogy mielőtt a július 24-iki rendelet intézkedéseit ismerte volna, már beküldte hűségi esküjét a királynak; — esküjét! Önök tudják, mily szentség ez ő előtt; nincs szenvedély, nincs érdek, nincs oly veszély, mely őt e szent fogadás elárulására bírhatná.

Oh! tartsanak meg önök a királynak egy alattvalót, kinek oly nagy értéke lehet; őrizkedjenek egy becsülésre éppen oly méltó embernek, mint a mily méltó lenne sajátulatunkra, elvesztése által hizelegni azok gyalázatos reményeinek, kik gyarapítva viszálykodásainkat, mint saját tőkéjüket s örökségöket, örökkévalókká akarják tenni a szenvedélyeket, a perpatvart és üldöző haragot.

Ne alkalmazzanak egy rettentő törvényt e derék férfiúra, ki a leggyászosabb időkben, midőn a rémuralom

foglalt tért mindenfelé, élete kockáztatásával bátorkodott a haláltól megmenteni úgy a quiberoni áldozatokat, mint Isten ama szolgálait, kiket a pokolbeli bírák le akartak mészároltatni. Itt a pillanat, hogy nemesszívű tetteinek jutalmát vegye. Lássák a törvényszék lépcsőinél azokat, kiket a halálból kiragadott, mint esedeznek önöknél életeért! bár azok szava is, kiknek minden erőfeszítése dacára el kelle veszniök, fölszállna önökhöz s hatná át lelkeiket!

Oh! s főkép ne felejtsek, hogy midőn a széles tengerek nyitva voltak menekülése előtt, ő, alávetve magát a király akaratának, átjött ezeken, hogy önként kiszolgáltassa magát hazája igazságszolgáltatásának! Lázadónak fogják-e nyilvánítani azt, a ki így tud engedelmeskedni élete veszélyeztetésével? Melyik francia szívnek volna bátorsága ily kegyetlen ítélettel sújtani azt a fejet, melyet annyi sebhely barázdái borítanak? Nem, bakó keze nem hajthatja végre, gyalázatára, a halálos csapást, melyet ezernyi ellenség, dicsőségére, eredménytelenül mért reá! S hogy a szent könyvekből kölcsönözzek egy kifejezést, mely csodálatosan illik tárgyunkra: «Nem, önök nem áldozzák föl ez oroszlánt, ki önmaga jött el, hogy följánlja magát engedelmes áldozatul».

De mit is mondtam, uraim!? elárultam az ügyet, mely reám lett bízva; a fájdalmas érzés, melyet le nem győzhettem, túlrágadott a kereten, mely ki volt tűzve buzgalmam elé! Védenczem nem ily megható elmélkedések által akarja határozatra bírni önök érzelmeit; ő igazságot kér; kétségkívül senki sem akarja visszautasítani egy szeretett király jótéteményeit, a ki, mint dicső és kedvelt emlékezetű Henrikünk, szabadulni akar ellenségeitől az által, hogy ezeket barátaivá tegye; de a hajthatatlan Cambronne

mindenkor szigorú törvényeket szabott magára; azok szerint akar megítéltetni.

« Sokkal többre becsülöm az embereket, így szólott hozzám, hogy sem azt higyjem, hogy sokan vannak, a kik nem lettek volna képesek arra, a mivel engemet vádolnak. Ha mégis vakoskodom, én, a ki csak a becsületért éltem s akarok élni, én, a kinek a becsület egyedüli öröme, egyedüli kincse a világon, ha megsértettem a törvényeket s megérdemlem a halált: követelem ezt; de ha mindenkor biztos léptekkel jártam e szoros és szent ösvényen, francziák, francia katonatisztek nem fognak kárkoztatni; hadd ítéljenek, bármi legyen is ítéletök, hajtassék az végre. Ha élnem kell, élni fogok boldogan annak lehetőségében, hogy polgártársaimnak ajánlhatom föl napjaimat; ha halni kell, tisztelettel hajtom fejemet a törvények bárdja alá; azonban bírám fontolják meg, mennyit ér egy ember élete, a ki huszonöt éven át dicsőséggel szolgálta hazáját; e vér, melyet a harczok huszonöt évén át ontottam hazámért, ne folyjon el hasztalanul: az állam érdeke, nyugalma, szüksége vegye igénybe annak hátralevő részét.»

A tanács, egyetlenegy szavazat kivételével, egyértelműleg mondván ki a büntelenséget, Cambronne tábornok fölmentetett.

A király biztosa föllebezett ez ítélet ellen, s a tábornok, börtönben tartva, május 4-ikén jelent meg a föllebbviteli tanács előtt, melynek De Conchy báró volt az elnöke.

Berryer újra támogatta őt ékesenszólásával. Az államügyész kifejtvén a föllebbezés indokait, melyek az ítélet megsemmisítésére voltak irányozva, Berryer rögtönzött beszédben vitatta meg ez indokokat.

«Uraim! úgymond, ama napon, midőn a jó siker örömevel eltelve, melyhez talán én is járúltam, bementem a börtönbe, hol Cambronne tábornok várta ítéletét; büszke voltam arra, hogy visszaadhattam Franciaországnak egy harczosát, a ki neki becsületére válik s a ki méltó minden épszívú ember tiszteletére; nyugodtan, elszántan találtam a derék katonát, szilárd lélekkel várva ítéletét, mely határozandó vala sorsa fölött. El volt készülve a halálra s levelet akart írni D'Espinois grófhoz, tántoríthatatlanul elszánva nem használni jogorvoslatot a franczia tisztek által hozott ítélet ellen; csak egy kegyességre kérte őt, hogy siettesse az ítélet végrehajtását; tiltotta, hogy elfogadjon bárkit, a ki rokonai, barátai, ügyvédei közül lépéseket akarna tenni élete megmentésére.

De, uraim, mily nagy volt meglepetése s mily más érzelem szállta meg, midőn megismertettem vele a főlebbezés indokait! s valóban, az ő dolga volt-e fölügynelni az eljárásra, melynek formáságait ma megtámadják s hiányait az ő fejére hárítják?

Az államügyész úr ¹ kifogást tett az ellen, hogy a vizsgálatvezető tisztviselő oly sovány adatokat nyújtott. Ez épület magától összedőlt s nem maradt semmi nyoma. De mit csináltak? más adatokat mutattak, melyek közlése meg nem történt, melyeket előre nem láthattunk s melyekre a választ elő nem készíthettük. Ej! ítéljék meg önök, uraim! mily helyzetben van egy ily nagynevű vádlott védője! mily szokatlan visszaélést tűr el a főlebbezési törvény! Nem közölték velem az ügyiratokat s adatokat. Nem értekezhettem kliensemmel, kit védnem kell. Nekem, fiatal és tapasztalatlan létemre Franciaország egyik leg-

¹ Derby hadi biztos végezte a király ügyvédének föladatát.

jelesb katonája védelmével megbizottnak, nekem, ki majdnem egészen járatlan vagyok a katonai törvényben, nekem kell, előkészület nélkül megküzdennem egy a tudományt kimerített s a törvényhozás e nemének gyakorlásában megöszült tisztviselővel. Egy fiatal ember frázisaival feleljek-e a szakértői érvekre, a fontos okokra, melyekkel az államügyész úr első ízben áll elő s melyek célja lerontani az eddigi eljárás egész épületét?

Azonban buzgalmam nem fáradhat el, be fogom tölteni e kínos szerepet.»

Áttért ezután az indokok részletes birálatára, melyek főkép a körül forogtak, hogy az írott oklevelek összegyűjtése s felmutatása, és a szükséges tanúk kijelölése s kihallgatása nem teljesítettett kellőleg. Berryer megjegyezte, hogy az oklevelek fölmutatásának első föltétele lett volna: azok létezése; de ilyenek nem léteztek, mert Bonaparte proclamációi, melyek ennek művei és személyes sajátai, Cambronne okleveleinek nem tekinthetők. E proklamációk úgy vannak szerkesztve, hogy Bonaparte becsvágyó céljainak lehető legbiztosabban szolgáljanak; Cambronne aláírta-e azokat? nem! sőt az őt jellemző loyaltással azt mondja: ej, mit tartoznak reám más ember cselekedetei? én csak saját viselkedésemről felelek s azt készségesen terjesztem biráim ítélete alá. Mondva volt, hogy az értesítés hiányos, tanúk nem hallgattattak ki. De hogy lehetett volna tanúkat kihallgatni, ha azok nem léteztek? s volt-e azokra szükség? nem voltak-e a vádbeli cselekmények köztudomásúak? kellett-e tanúk, kik önöknek megmondják, hogy Cambronne Fontainebleauban követte uralkodóját, hogy azzal együtt érkezett oda Elba szigetére; hogy lemondván, csakhogý esküjéhez hű maradjon, barátairól, rokonairól, hazájáról, oly hivatást vállalt idegen uralkodó mellett, mely

öt megfosztotta francia honpolgári minőségétől? volt-e szükség tanúkra, elmondani a támadás ismert eseményeit? Ej, uraim, huszonhárom millió ember volt tanuja a vakmerő vállalatnak. meg kellett-e nevezni s tanúságra fölhívni e huszonhárom millió embert? A királyi ügyész jobban akar értesülve lenni; meg akarja idéztetni Valentinó herceget s a cannesi polgármestert. De miért szorított hát arra, hogy eljőjön a tárgyalásra s rosszalja az eljárást? nem lett volna-e kötelessége kijelölni a személyeket, kiknek tanúskodását oly értékesnek tartja? Mit parancsol a törvény a tanúkra nézve? Kell, hogy a tanúk megneveztessenek a vádlevelben, a följelentésben, vagy kijelöltessenek valamely hivatalos közeg által. A vádlevel itt a július 24-iki rendelet, hivatalosan pedig nem jelöltettek ki tanúk. Igaz, a törvény azt mondja, hogy az esetek, melyekben a tanúkihallgatás mellőzhető, csak igen ritkák legyenek. De, uraim, mutatott-e a világ valaha valami hasonlót e megdöbbentő emlékü eseményhez, mely e gyászos perre okot szolgáltatott?

Ha még toldanom kell valamit e szemléletekhez, melyek eléggé mutatják, mily ítéletet várok önöktől: lefess-e Cambronne tábornokot, a mint távoltartja magát minden cselszövénytől, ismeretlenül él Párisban, hová uralkodójával együtt visszatért, a mint harczol Saint-Jeannál s halott gyanánt marad a csatamezőn, angol fogságba jut s alávetése fogadását küldi a királyhoz? Míg az összeesküvők ellepik a tengereket s elrejteni igyekeznek bűnvád alá eső életöket, míg mások Szent-Heléna sziklaira követik Bonapartet: Cambronne, idegen föld belsejéből, érzelmei nemességéből erőt merítve, zúgolódás nélkül küldi hódolatát. Értésére esik, hogy a király rendeletet adott ki, mely életét fenyegeti, de mert esküt tett, hogy engedelmeskedni

fog, engedelmeskedik is; eljő alávetni magát hazája igazságszolgáltatásának. börtönébe zárkozik, megjelenik a törvényszék előtt, melynek döntení kell sorsa fölött s látja, hogy a katonák, kik napról-napra próbáját adják jó érzelmeiknek, a király szolgálatában levő katonatisztek kimondják ártatlanságát. Végre remélheti, hogy visszaadatik a társadalomnak s széttörheti a lánczokat, melyek lekötik. Hiú remény! új események fenyegetik, hogy újból fejére mérík a csapásokat, melyeket az első bíróság elfordított arról. Már eleget engedelmeskedett. Ha a törvény szövege ellenére, az indokok alaptalansága daczára, melyekre az új támadás fektetve van, az ítélet új veszélybe döntené őt: ezentúl hallgatni fog. Felelt a vádakra, mint kötelessége kívánta: meg fogja hajtani engedelmes homlokát panasz nélkül, zúgolódás nélkül, s mi magunk sem teszünk többé haszontalan lépéseket élete megmentésére.»

Ez ismételt védelem folytán a főlebbviteli tanács, három szavazat többségével kettő ellen, helybenhagyta az első bíróság ítéletét s fölmentette a vádoltat.

De e védbeszédék nem maradtak Berryerre nézve következesek nélkül, melyeket nem mellőzhetünk, ha szerepléséről teljes képet akarunk nyújtani.

Első védbeszédét hevesen megtámadták a szélső jobboldali lapok, melyek azt lázadó-apológiává minősítették. A Quotidienne május 16-iki száma jelentette, hogy Bellart államügyész vádat emelt Berryer ellen az ügyvédi kamara előtt, mert Cambronne tábornok védelmében veszélyes és a legitimitás érzelmét sértő tanokat hirdetett. A batonnier (kamarai elnök) s majd a kar tanácsa elé idéztetvén, előszóval is, írásban is értelmezte ugyan szavait, de megtagadta azok visszavonását.

Itt a levél, melyet május 21-éről Fournel kamarai elnökhöz irt:

«Elnök úr! A fegyelmi tanács kegyes lévén holnapra halasztani a határozathozatalt az államügyész úrnak reám vonatkozó vádja fölött, hogy időt hagyjon nekem újabb magyarázatokra: sietek elébe terjeszteni mind azt, a minek előadására lelkiismeretem kötelez.

Ismételve kijelentem, hogy Cambronne tábornok perében minden vizsgálatról mentnek kellett magamat hinnem, miután a haditanács elnöke s a királyi ügyész, kiknek egyedül volt joguk a fegyelmet az ülésben föntartani s tiszteletben tartatni az elveket, ha azok jelenlétökben sértenének, semminemű megjegyzéssel sem szakították félbe védbeszédem folyamát.

Ugyanazon vád alatt levő tábornokot kellvén védenem, mint a milyen alatt Drouot tábornok állott, bízva abban, hogy a védelemnek e tábornok által követett rendszerét az államügyészség is magáévá tette, hogy azt végleges ítélet szentesítette, melynek ellenében maga Ő felsége is minden jogorvoslat használatát megtiltotta, bátorkodtam én is ugyanazon rendszert ismételni; egyébiránt csak a védenczem által felhívott érveknek, az ő nevében való tolmácsolására szorítkozva, a nélkül, hogy bármi részben is személyes véleményeimet akartam volna fejtegetni.

Az államügyész úr azonban azt láthatta a *hírlapokban*, hogy a miatt kárhoztattak, mintha dicséretes és nemes cselekedetnek mutattam volna föl a király és Franciaország megtámadását, attól a percztől fogva, midőn valaki lemondott a francia polgár minőségéről; s mintha azt állítottam volna, hogy oly francia, a ki egyénileg nem tett hűségi esküt a királynak, nem tartozik engedelmességgel ő felsége iránt: hangosan kinyilatkoztatom, hogy sohase

eresztettem ki szájamon ily állításokat s hogy azokat képteleneknek tartom.

Nem lehet beszédeimet ellentétbe hozni magamviselkedésével, melyet a bitorlás óta követtem. 1815. márczius havában királyi önkéntes lévén, verekedhettem volna Cambronne tábornokkal a Cannestől Párisig vezető úton; akkor a népjog fegyverezte föl karomat. De miután Cambronne hadi fogolylyá lett s önként jött vissza Anglia földről, hogy osztozzék Drouot tábornok sorsában s vele együtt a királyi bíróság alá vesse magát, miután reám bízta védelme gondját, midőn e szent szolgálat teljesítése közben, igazolása végett, kiemeltém a reá kényszerített engedelmesség állapotát, melybe őt egy, Európa összes fejedelmei közt kötött egyezés helyezte Bonaparte alatt; midőn e védelmet kétizben koronázta teljes siker: nem lehet nekem utólagosan bűnömül róni föl, hogy ügyét azzal a buzgalommal és függetlenséggel szolgáltam, melylyel tartoztam neki és tartoztam hivatalunknak.

Ha ma annak elismerésére s kikiáltására akarnának kötelezni, hogy védelmének rendszere hibás, sőt bűnös és büntetésre méltó volt: ez annyi volna, mint minden eszmét felforgatni; annyit tennie, mint bírálat alá venni két ítéletet, melyet kieszközöltem; ez annyi lenne, mint károztatni a bírakat, a kik fölmentették Cambronne tábornokot; ez annyi lenne, mint saját védenczem vádlójává szegődni, s arra kötelezni magamat, hogy megfoszszam őt attól, a mit visszanyert. Ügyvédet sohasem lehet arra kényszeríteni, hogy elárulja azt, a ki reá bízta becsületét és életét.

Bátorkodom meggyőződve lenni, hogy a kamara tagjai, karunk kiváltságainak őrei, érezni fogják e megjegyzések erejét s helyes voltát, és nem fogják hinni, hogy el kell ítélniök a védelem oly tanait, melyeket a bírák, kik azok

értékelésére vannak hivatva, figyelemmel, sőt jóakarattal hallgattak, melynek igaz értelmét jobban felfogták, mint bárki más s elfogadták következményeit.

Mély tisztelettel vagyok elnök úrnak alázatos szolgálója: ifjabb Berryer, ügyvéd.»

A tanács, mely két ülést szentelt ez ügy vizsgálatának, május 15. és 18-án, május 22-iki ülésében hozta meg határozatát, melyet a Journal des Debats következő szövegben tett közzé: A fegyelmi tanács, Fournel batonnier elnöklete alatt, a Berryer úr által kimondott elveket kárhoztatandóknak s minden törvényes tekintély felforgatására vezetőknak nyilatkoztatván, mégis fölmenti őt a vád alól azon az alapon, hogy Berryer úr annyi bizonyítékát adta nehéz körülmények közt annak, hogy jobb és nehezebb érzelmektől van lelkesítve, s így a kamara meggyőződött, hogy a terhére rótt tan nem az övé, s ő attól eláll.

BERGASSE-ÜGY.

A párisi esküdtszék előtt, 1821. április 28-iki ülés.

A vád a charta 9-ik czikke által biztosított jogok (tulajdonjog) elleni támadás miatt emeltetett.

Bergasse úr, egykor lyoni képviselő az «États généraux»-ban s egyik leghíresebb ügyvéd a múlt század végén, 1821. márczius hóban ily című röpiratot bocsátott közre: «Essai sur la propriété; ou Considerations morales et politiques sur la question de savoir s'il faut restituer aux émigrés les héritages dont ils ont été dépouillés durant le cours de la révolution.» (Értekezés a tulajdonról, vagy erkölcsi és politikai szemlélődések e kérdés fölött: vissza kell-e adni a kivándorlottaknak örökségeiket, melyektől a forradalom folyama alatt megfosztattak?)

«E munka», így szól a szerző az előbeszédben, «csaknem egészen a Bonaparte betörésének száz napja alatt iratott. E korban még remélni lehetett, hogy a kibujdosottak erőszakosan és igazságtalanul elvett javai végre visszaadtnak igaz tulajdonosaiknak; s ezt annyiival inkább hinni kellett, mert a király maga kijelentvén annak lehetőségét, hogy a tapasztalás, melyet mindenkor előre látni nem lehet, némely módosításokat teend szükségessékké a

népeinek ajándékozott chartában, természetes volt a gondolat, hogy az első, sőt szorosán véve, az egyedül módosítandó czikk e chartában az, a mely kimondja annyi elrablott örökség végleges átengedését a mai birtokosok javára.

Ily szellemben s ily reménynyel dolgoztam. Más részről éreztem, hogy kármentesítésre is van szükség; de úgy találtam, hogy ha mellőzhetetlenné lesz ilyet elrendelni, ez csupán azok kártalanítására szorítkozik, a kik birtokban vannak, s csak a mindenkor igen mérsékelt vételár megtérítésével, nem pedig a tulajdonosok kielégítésére is, kiknek jogait tiszteletben tartani nem kevésbbé erkölcsi, mint politikai fontossággal bíró dolognak látszik előttem.

Azután így folytatja:

Nem titkolom, hogy a munka főjavaslata, mely azt akarja, hogy a megfosztott családok, a jelen birtokosoknak fizetett méltányos kárpótlás mellett, visszamenjenek örökségeikbe, jelenleg oly nehézségeket mutat, melyeket én magam is legyőzhetetleneknek tartok. A kormány ismételt nyilatkozatai és kiáltványai nem engedik, hogy e térre lépjen. De főjavaslatom körül nagyfontosságú igazságok csoportosúlnak, melyek a tulajdonok különféle nemeire, ezek mindegyikének saját szellemére, az általok teremtetett hatályokra, s egyiknek a másik fölötti elsőbbségére, az erkölcsök s ezek eredetére, a monarchiai kormány saját különös erkölcsére s az alapokra vonatkoznak, melyekre e kormányt fektetni kell stb. Ugy véltem, hogy ez igazságok, melyeket csak azért fűztem főjavaslatomhoz, hogy ennek több értéket adjak, legalább járulni fognak a baj nagyságának megismertetéséhez, melynek orvoslása van szóban, s ha már nem a birtokosoknak, hanem a megfosztott családoknak illik kárpótlást adni, legalább hatás-

sal lehetnének arra, hogy e kárpótlás elég jelentékeny legyen, s a körülmények mostohaságát tekintve, némileg kártalanítsa őket a hozott áldozatokért.»

Az államügyészség, bár elismerte, hogy a munkában közzétett vélemények alapjokban véve «egyenes és tiszta erkölcsiség» tételei, mégis fentartotta, hogy a szerző, a kormány által szentesített tényeket érintve, nyilvánvaló ellenszegülést mutat annak az eszély és szükségesség által parancsolt művei ellen. Bergasse úr tehát, a buzgó legitimista, a Bourbonok híve, ennek daczára a szajnai esküdtszék elébe állított az azok ellen kiszabott büntető intézkedések erejénél fogva, a kik megtámadják a charta által a tulajdonra nézve biztosított jogokat.

Marchangy államügyész vádjai Bergasse ellen, röviden összegezve, a következők voltak:

«A szerző», úgymond, «cikkeinek sorozatán azt igyekszik megállapítani, hogy az ügy, melyet a kivándorlottak védelmeztek, legnagyobb mértékben igazságos volt; hogy az ellenök hozott rendeletek nem törvények, hanem bűnök; hogyha a kivándorlottak el nem ismertetnék a tőlök elvett javak tulajdonosainak, a tulajdon egész rendszere felforgattatik Franciaországban; hogy ma, minthogy szándék van megerősíteni az elkobzott javak elidegenítését, a nép szellemében általános hajlam mutatkozik felhasználni a politikai események által teremtett alkalmakat mások tulajdonának megtámadására. Igyekszik azután bebizonyítani, hogy a kormányok nem tarthatják fenn magokat, ha csak meg nem őrzik az erkölcsöket, melyek sajátjaik; hogy a nemzeti erkölcsök feslett elkorcsulása okoztatott a kibujdosottak javainak erőszakos elidegenítése által; hogy addig, míg ez elidegenítés fennáll, nem lehet beszélni se szabadságról, se monarchiáról; végre, hogy a

becsület, mely a monarchiák alkotó elve, el fog enyészni, ha e javak elkobzása fentartatik.» Kérte ezeknél fogva a vádlott ellen az 1819. május 17-iki törvény 5-ik szakaszának alkalmazását, mely bűnre felhívásnak tekinti s mint ilyet bünteti a charta 9-ik czikke által biztosított jogok formaszerű megtámadását, mely czikk így szól. Minden tulajdon sérthetetlen, ki nem véve azt sem, mely *nemzeti-nek* neveztetik, a törvény nem tévén e részben semmi különbséget.»

Berryer, ki Bergasse urat védelmezte, ekképen felelt az államügyésznek:

Berryer védbeszéde.

Esküdt urak! A forradalmak, melyek elpusztítják s felforgatják az országokat, beszenneyezik a lelkiismereteket, szétszaggatják s vérbe borítják a családokat, talán kevésbbé veszélyesek a velök együttjáró azonnal érzett csapások, az útjokban szétárasztott nyomor, mint az egyenetlenségek s zavarok csirái által, melyeket magok után hagynak.

Talán egyike e balcsillagzatú események legnagyobb csapásainak, hogy az emberek oly szokatlan helyzetekbe jutnak, hogy még akkor is, midőn azt lehetne már hinni, hogy az igazság visszatért, a becsületes ember összevegyíttethetik a gonosztevőkkel, s maga az erény e padokra idéztethetik, hol csak a bűnnek kellene szenvedni az őt megillető gyalázatot és büntetést.

Ilyen következtetéseket kelle nálunk maga után vonni a kivándorlottak megfosztásának, mert a bűn sohasem szülhet mást, mint szerencsétlenséget a népek számára.

Én nem hiszem, hogy az aggályok, melyeket terjeszteni igyekeznek, alaposak, s mint egy hírneves író mondá, kívánatos volna, hogy a kik nem szereztek nemzeti java-

kat, oly nyugodtak lennének, mint a kik birnak ilyenekkel.

Igen, uraim, nekünk nincs mit félni erőszakos rázkódásoktól az államban, fejedelmeink a Bourbonok bölcs kormányja alatt, kiknek magasztalását egy pár szóba lehet foglalni: «szerettetni tudják magokat a szerencsétlenségben, és szeretni tudnak s igazságosak lenni a hatalom élén; szavokat adtak, szavok szent, helyt fog állni, s Francziaország biztosítva van, hogy békében virágzik védő királyi pálcájok alatt.

S Bergasse úr vajjon vádolható-e, uraim, hogy megzavarta e nyugalmat, mely nekünk visszaadatott, s melyet annyira óhajtottunk? Bergasse úr vajjon vádolható-e, hogy csakugyan merényletet intézett a közbeke biztosítékai ellen? Ezt kell megvizsgálnunk.

A részrehajlatlanság, melylyel az államügyész úr teljesítette hivatását, kétségkívül könnyíti a munkát, melyet önök előtt végezniem kell; oly részrehajlatlanság ez, melyet mindnyájunknak csodálni kell, s melyért hálával kell viseltetnünk, mert a közhivatalnokok nemes függetlensége, az uralkodók erényének legszebb dicsérete. Azonban az írott vád, melyet önökkel megismertett, oly szigorú kifejezésekben volt fogalmazva, hogy elfogultságra vezető benyomásokat hagyhatna hátra önök lelkében; azért szükséges önök elébe terjeszteni a teljes védelmet. Ugy hiszem, hogy védenczemnek neve, csupán neve már elegendő arra, hogy önök mindegyike azt a figyelmet fordítsa az ügyre, melyet kikérek, s mely az előterjesztendő ügyet méltán megilleti.

Az államügyész úr megismertette önökkel a perre alkalmazható törvényt. Az 1819. május 17-iki törvény 5-ik czikke így szól: «Bűnre-felhívásnak tekintetik s a 3-ik szakaszban előirt büntetésekkel sújtatik az alkotmá-

nyos charta 5. és 9. czikkei által biztosított jogok ellen intézett formasierű támadás.» A charta, mint önök tudják, ezt tartja 9-ik cikkében: «minden tulajdon sérthetetlen, ki nem véve azt sem, mely *nemzetinek* neveztetik, a törvény nem tévén e részben semmi különbséget».

Tehát vizsgálni kell, hogy a vádolt író vétkes-e a *nemzetinek* nevezett tulajdon sérthetetlensége elleni támadásban, s e vizsgálat közben őrizkedjünk attól, a mit a vádhatóság hinni látszik, hogy meg van engedve a Bergasse úr által közzé tett könyvben elszórt egyes kifejezésekre szorítkozni; e rendszer elfogadható volt egy másik törvényhozás alatt, mely már nem létezik; a november 9-iki törvény büntette a közvetetlen s közvetett bűnöket; akkor a vádló jogosítva volt egy munka minden részéből s legapróbb részleteiből kiszemelni egy kifejezést, egy gondolatot, mely a charta 9-ik cikke által biztosított jogok közvetett megtámadását látszott képezni; de azóta érezni kezdték a törvényhozás ily rendszerének helytelenségét. Elismertetett, hogy egy ily elszigetelt gondolat kutatása valamely könyvben, a közvetett támadások ily szimatolása oly elítélésekre nyitna utat, melyek fájó panaszokra adnának okot; a fennálló törvényben már *formaszerű* támadás, és így közvetetlen, egyenes merénylet kívántatik.

Most már tehát látni kell a szerző célját, látni könyvének eredményét, bárminők legyenek is a többé-kevésbbé megrovást érdemlő eszmék, melyek egyes részletekben találatnak, csak a főjavaslatot kell vizsgálat alá venni.

Mint ezt a vádhatóság maga sem vehette tagadásba, Bergasse úr munkája annak a kérdésnek megfajtásával foglalkozik, hogy «nem kell-e kárpótlást adni a birtokaiktól megfosztott kivándorlottaknak?» S csupán ez egy kér-

désben kell önöknek keresni, ha van-e formaszerű támadás a nemzetieknek nevezett tulajdonok sérthetatlensége ellen.

E kérdés elbírálásánál két pont méltó önök figyelmére: a mű szerzőjének jelleme, s a szándék, mely őt vezethette. Önök, uraim, bírái most ez ember szándékának, ki előttök megjelent; lelkiismeretök s nem a többé-kevésbbé tetszetős érvelések szerint kell felelniök a kérdésekre, melyek önökhez intéztetnek a törvényszék által.

Hogy lelkiismeretöket felvilágosítsam, a vádoltnak egész életét kell önök előtt felmutatnom, kétségkívül nem minden tetteiben, melyek becsületére váltak, hanem némely oly vonásokban, melyek az egész ember képét adják s a melyek felvilágosítják polgártársait az érzelmek felől, a mik lelkében megfogamzhattak.

Bergasse úr, régóta ismertetve s tiszteltetve hazánkban, mindenkor a közszabadságok védőjének s barátjának mutatta magát; a monarchiához s királyaink felségéhez hű alattvalókép viselkedett, midőn 1789-ben, erényei s tehetségei az «Etats généraux» gyűlésébe szólították; egy ideig küzdött e gyűlés első ballépései s különösen az ellen, midőn az elébe irt kötelességeket mellőzve, s a reá bízott mandatumot elárulva «nemzeti gyűléssé» alakította át magát. Csakhamar eljöttek a véres napok Franciaország romlására, október 5-ike s 6-ika mindenkit elrémitettek, a kinek csak monarchikus szíve volt: Bergasse úr nem maradhatott az Assemblée közepette, elhagyta azt, s erélyes ellenmondást küldött be minden határozata ellen. Csakhamar nagy alkalom ajánlkozott Bergasse úrnak, hogy bebizonyítsa bátorságát s az uralkodó és a haza iránti szeretet és ragaszkodás érzelmeit; az Assemblée az assignáták szerencsétlen törvényét vitatta, Bergasse nem járt már az ülésekbe, de ez ijesztő körülmények közt paran-

csoló kötelességének hitte fenhangon hallatni véleményét; a papírpénz ellen protestatiót tett közzé, s intézett az Assemblée elnökéhez; mar akkor előre látta, mily borzasztó hajok fognak súlyosodni hazánkra, s én az önök szemei előtt fel akarom mutatni némely részét az érvelésnek, melylyel elhárítani igyekezett e csapást.

«A mi engemet illet», így irt ő akkor, «én nem törvényesíthetek szavazatommal ily boldogtalan javaslatot; én, a ki nem nyertem küldetést megbízóimtól, hogy sérelmezsem a tulajdont s az ország egész földén meghonosítsam az agiotaget és rosszhiszeműséget, én, a ki esküt tettem arra, hogy egész erőmmel támogatni fogom a kereskedés s földművelés felszabadítását, s a ki nem szoktam játékot űzni eskümmel; én, a ki nem láthatok egyebet e javaslatban, mint hogy érvényt akarnak szerezni az összes vagyonállapot megingatásának, a tisztességes keresetmódok lerombolásának, a köz- és magánérkölciség megsemmisítésének, a csalás szellemének, mindenütt s mindennemű ügyletben helyébe léptetve azt az eszélyesség és becsületesség szigorú szabályainak; én, a ki nem hiszem, hogy az Assemblée nationale jogosítva lenne ily javaslatot elfogadni, s a ki nem láthatom a nekünk adott megbízásokban ama rendkívüli hatalom reánk ruházását, hogy egy percz alatt s önkényünk szerint megváltoztathassuk az országban létrejött összes kötelezettségek természetét, a ki nem hihetem el, hogy szabadságunkban álljon, küldőink külön beleegyezése nélkül, ilyféle forradalmat csinálni, melynek gyászos következése lenne a földművelés elpusztulása, s a főváros és az ország legtöbb virágzó városának teljes romlása . . .

«Kinyilatkoztatom, a főváros és a vidék érdekében, a kereskedés és földművelés érdekében, a tulajdon fentar-

tása miatt, s az erkölcsiség és igazság örök törvényei iránti tiszteletből, hogy ellene szavazok e javaslat elfogadásának; s ha azt mégis elfogadnák, ellenzésemet ünnepestélyes protestáczióvá változtatom a hozandó törvény ellen, hozzátéve, hogy a jelen iratot, legyen az akár oppoziczió, akár protestáczió, azonnal megküldöm először is megbízóimnak, aztán az összes kereskedelmi kamaráknak, s végre az ország főbb városainak, akarva, hogy bizonyságul s igazolásomúl szolgáljon a mai napon tett lépésemért, ha a bajok, melyeket előre látok, bekövetkeznek.»

Magas bölcsesség, s nagyon is alapos előrelátás vezette Bergasse urat, de, fájdalom, jóslatai hiábavalók voltak, számba se vették azokat, s mert az igazat kimondani merte, mert nagyon is helyes jövőndölést hallatott, följelentették, mint hazaárulót.

A viszonyok mind súlyosabbakká lettek; a rémuralom bekövetkezett; Franciaország a legnagyobb bűnnel szennyezte be magát, végre királyi vér folyt.

Bergasse ekkor visszavonult a Pyrenék lábaihoz, hogy ott magányban sirassa hazája szerencsétlenségét, de menhelyének csöndje csakhamar meg lett zavarva: hazaárulóul jelöltetve ki a forradalmárok előtt, a tarbesi börtönbe hurczoltatott; atyja a bakók pallosa alatt esett el.

Bergasse még fogságában se mulasztja el az alkalmat, hogy a szerencsétlenségnek szolgáljon; maga is készen lévén a halálra, egy szenvedő ember megmentésére gondol, kit a forradalmárok dühe fenyeget. Darmaing, a Bourbonok ügyének egyik legragaszkodóbb híve, a vérpadon látta elveszni atyját s nagybátyját, kiknek hagyatékát a konvent egy tagja tulajdonította el magának; a konvent e tagjának neve Vadier volt. Darmaing maga is fogságba vetve, halálra várt és családja javai is el voltak kobozva.

Bergasse ékesenszóló emlékiratokat szerkeszt a szerencsétlen család érdekében; a konvent korlátai elé vezetteti magát, vádolja Vadiert s felöleli az életvesztéssel fenyegett családatya védelmét; nem habozik, az erény s nagylelkűség e végső tényével akarja befejezni életét; sürgeti s megnyeri az engedélyt, hogy börtönéből kiléphessen s az Assembléebe mehessen, s ott annyi tehetséggel és bátorsággal védi Darmaing ügyét, annyi erővel mennydörög ellensége ellen, hogy Vadier bűnös cselszövényei lelepleztetnek, a konvent deportációra itéli őt, s egy másik ítélet, mely, fájdalom, a végrehajtásban sikertelen maradt, visszaküldi Darmaing atyai s nagybátyai javait. Ime, ily diadalt aratott Bergasse, saját élete veszélyeztetésével, magának a konventnek, a forradalmi törvényszéknek, kebelében.

Bizonyynyal óhajtanom kellene, hogy midőn nekem meg őt magát kell védenem önök előtt, az övéhez hasonló ékesenszólás lelkesítse szavaimat, s újítsa meg ma az erény diadalát; de úgy hiszem becsületsértés volna önökre nézve bármi hasonlítást tenni önök s ama gyűlöletes törvényszék között, melyről szólottam. Nem, meg vagyok győződve, hogy a becsület, az erény, a bölcsesség diadala egy perczig sem kétséges, s nincs szüksége, hogy kitűnő tehetség hatalma által biztosíttassék. Folytatom tehát, bárminő legyen is törekvéseim gyarlósága, a felvállalt védelmet.

1814-ben királyunk s hercegeink végre visszatartak nekünk; s Európa fejedelmei ebben a fővárosban voltak összegyűlve. Mindnyájoknak tudomásuk volt a bátorságról, melyet Bergasse úr mutatott magaviseletében, a bölcseségről s előrelátásról, melyek irataiban nyilatkoztak. Bergasse az idegen hatalmak kormányainak közelébe hivatott, Európa leghatalmasb fejedelmeinek jogi tanácsosa lett, s

nem is szűnt meg e mai napig, kiérdemelni barátságukat s becsülésöket. Ah, uraim! mily nagy lesz e magas személyek meglepetése, ha megtudják, hogy az, a kinek bölcsességét és tapasztalását kötelességöknek tartották népeik javára igénybe venni, az esküdtszék előtt áll, s vádoltatik, mint a társadalmi rend megzavarója! Mily nagy lesz meglepetésök, ha megtudják, hogy Bergasse, ki mind abból, mit a királyok adhatnak, semmit se fogadott el barátságukon s becsülésökön kívül, ki megvetette a fényűzést és a gazdagságot, egy vonalra téve találja magát ama bérencz irókkal, eladott bűnös szavak aljas szatócsaival, kik botrányos firkaikban játszanak egész Franciaország nyugalmaival.

Oh, uraim, el ne higgyék valahogyan, hogy ily vádnak alapja lehetne, s nem is tartom szükségesnek, hogy önök előtt Bergasse úr teljes igazolását adjam. Ismerik őt, megbírálhatják tettei s egész élete után, s már egyszersmind megbírálták iratait is, mert lehetetlen, hogy ily férfiú tollából valami veszélyes vagy bűnös dolog jöjjön elő. Már nem is védelem többé, csak igazságszolgáltatás s diadal biztosítása, a mit elérni akarok, midőn önökkel megismer tetem a könyvet, mely mégis a vád tárgya.

Már kezdetben említettem, hogy ez ügyet nem a sajtót három éven át szabályozó törvényhozás szellemében kell megbírálni; egy iratot nem lehet egyes elszórt kifejezésekből s egyes többé-kevésbbé vigyázatlan mondatokból itélni meg. Maga az államügyész úr is beismerte ezt, midőn önöket arra figyelmeztette, hogy milyen a mű szelleme egészében véve; de, mivel az államügyészség fejtetése nagyon is rohamos volt, kell, hogy én teljesebbel szolgáljak önöknek.

Két főeszme foglalta el Bergasse urat, kit folyvást

zaklatnak hazája nyugalmanak s dicsőségének gondjai: először azt gondolta, ő, a ki sohasem tudott valamit elengedni az örök igazság szabályaiból, hogy a kibujdosottaknak vissza kell adni javaikat, melyektől megfosztattak; de egyszersmind a jelenlegi birtokosoknak kielégítő kárpótlást adni. Öt év óta más észleletekre jutott, s bölcsesége azt sugalta, hogy nem a mostani birtokosoknak kell kárpótlást adni, hanem azoknak, kik tulajdonukból kivettettek, s hogy azontúl sem kell többé arra gondolni, hogy ismét visszanyerjék tulajdonaikat. Im, ez a munka tárgya, s abban csak bővebben kifejti előbbi eszméit. A munka czíme: *Értekezés a tulajdonjogról* stb.

(A védő kivonatban ismerteti a könyvet, s felolvassa abból, szöveg szerint, a főjavaslatokat.)

Ime, uraim, a javaslatok, melyeket Bergasse úr kifejtett; mind csak arra megy ki, hogy a kivándorlottak kármentesíttessenek a veszteségekért, melyeket szenvedtek; visszamegy a minden társadalom alapjára, a tulajdon szent jogára, s kijelenti, hogy Franciaországban sohasem lesz közbéke, míg a kivándorlottak megfelelő kielégítést nem nyernek szenvedéseikért.

Ezek az ő elvei; nem várhatta, hogy esküdszéki tárgyalás anyagává lesznek, sőt lehet, hogy személyes biztosítékai is voltak e pontra nézve, mert kézírata közzététven magas államférfiakkal, ezek helyeslését nyerte meg; midőn munkája lefoglaltatott, magához a pecsétörhöz fordult panaszával az akadályok ellen, melyeket könyve eladásánál tapasztalt; félelem nélkül hívta segélyül az igazságszolgáltatás elveit, melyeket első sorban a pecsétör köteles védelme alá venni az országban.

Könnyű volna bebizonyítanom önök előtt, hogy az elvek egyezők azokkal, melyek minden időben elismertet-

tek; van egy szavazat, mely igen kedvező a jelen ügyben, mert az ó-kor egyik legnagyobb bölcseé: a római szónok, a kötelességekről irt értekezésében ¹ így nyilatkozik:

«Minő méltányosság az, mely elveszi a földet attól, a ki azt több év vagy több század óta bírja, hogy annak adja, a kié sohasem volt? Ily fajta igazságtalansággért üzték el a lacedémoniak Lysander ephorust, s ölték meg Agis királyukat, a mi azelőtt sohasem történt nálok. Ez időt annyi zűrzavar követé, hogy zsarnokok léptek föl, kik elvesztették a legjobb hazafiakat, s a köztársaság, mely oly szép alkotmányynyal birt, feloszlott. S nem egyedül bukott el, e ragály elárasztotta s lerombolta Görögország többi részét is; a bajok, melyek Lacedémonban eredtek, sokkal messzebb is terjedének. Es aztán, a mi Gracchusaink, a nagy T. Grachus fiai, s afrikai Scipio unokái, nem az agrarius törvény zivatarában veszték-e el? A sicyoni Aratus ellenben a legnagyobb dicséretet érdemli. Látván, hogy hazája ötven év óta zsarnokok elnyomása alatt van, elindult Argosból Sicyonba, titkon bevezetteté magát s elfoglalta a hatalmat. Rögtön elfogva s legyőzve Nicocles zsarnokot, s visszaadva hazája szabadságát, hat-száz száműzöttet hívott vissza, kik előbb a város leggazdagabb polgárai valának. De midőn észrevette a nehézségeket a száműzetésből visszahívott polgárok javaira nézve, a mennyiben mindjárt kezdetben igen igazságtalannak látta, hogy ezek inségben hagyassanak, javaik másokra menvén át, de más oldalról azt sem vélte igazságosnak, hogy vissza lehessen menni ötven éves birtokra, főleg miután oly hosszú idő alatt e javak közül sok már a szerzők örököseire, sok ismét új szerzőkre ment át, s végre sok elajándékozott jó hizsemben; úgy ítélt tehát,

¹ Cicero, de officiis.

hogy nem lehet ily javakat sem elvenni ezektől, sem méltányos kárpótlás nélkül hagyni amazokat. Látván, hogy a dolgok ily szabályozása végett pénzre van szüksége, kihirdeté, hogy elmegy Alexandriába, s kívánja, hogy visszatérteig minden ugyanazon állapotban maradjon. Sietve ment tehát vendégül Ptolomeushoz, a második királyhoz, s közölvén vele vállalatát, melyet tervezett hazája felszabadítására, s előterjesztvén okait, e nagy ember könnyen kapott segélyül e dúsgazdag fejedelemtől roppant nagy összeget. Haza ért Sicyonba e pénzzel, s tanácsot alkotva a tizenöt legelőbbkelő polgárral, összetett erővel igyekeztek lebonyolítani úgy a megfosztottak, mint az új birtokosok érdekeit, s kidolgozván a jószágok becsértékét, némelyeket arra birtak, hogy fogadják el e becsárt, s engedjék át a javakat a régi birtokosnak, másokat pedig, hogy mondjanak le örökségök visszaköveteléséről. Ily módon a panaszok megszűntek s az egyetértés helyreállott. Oh a nagy ember! Mily méltó lett volna, hogy a mi köztársaságunkban szülessen!»

Ime, látják önök, hogy Cicero ugyanazon elveket dicsérte Aratusban, melyeket a vádlott kifejtett; az igazság e szükségessége annyira éreztetett minden népek által s minden időben, hogy a Constituante is elismerte azt a menekült «Religionnairek» utódai javára.

(Védő felolvassa az ezek javára hozott 1790. decz. 15-iki dekretum bevezetését s némely szakaszait.)

Végre a szörnyű emlékezetű konvent is, e gyűlés, mely minden bűnök barlangja volt, utóbb szintén elismerte ez elveket. Tagjainak egyike . . . ne reszkessenek e nevet hallva, melyet említek s hallgassák meg türelemmel Legendre szavait, melyeket, még egészen bevérzve a forradalom bűneitől, maga a konvent kebelében

mondott el, mikor az elítéltek javainak visszaadásáról volt szó:

«E javak elkobzása azokhoz méltó cselekmény volt, kik tizenhét hónapon át vérrel borították Franciaországot. A nép, mely azok javaival gazdagítaná magát, a kiket kivégeztek, nem hasonlítana-e ahhoz, ki az ország-
uton menve, kirabolná oly ember hulláját, kit ott meggyilkoltak? Kérdezem, hogy ez esetben az, a ki elszedi a szerencsétlen áldozat rongyait, nem járúl-e a gyilkos bűnéhez? Polgárok, az ősök szellemei, kik a végzetes bárd alatt elhullottak, hozzájok méltóbb érzelmeket parancsolnak reánk; menjünk a szabadság barátainak sirjaihoz; e szószék erős és nagy eszmékkal fog minket ihletni, mint a milyen a bátorság. Kivánom, hogy a javak visszaadásának elve mondassék ki.»

Önök tudják, hogy ez idő óta ez elvek folyvást elismertettek a kivándorlottakra nézve; szenátusconzultumok adták vissza az el nem adott javakat előbb azoknak a kibujdosottaknak, kik kitörültettek a végzetes névjegyzékből; 1814-ben minden el nem adott jószág külömbiség nélkül vissza lett adva, de mind ez elégtelennek találtatott; a két kamara vitái, a szónokok beszédei s véleményei bizonyítják ezt.

Falconnet úr, hírneves ügyvéd, ugyanazon helyzetbe jutott, mint a milyenben van ma Bergasse úr; börtönbe vettetett a birtoktól megfosztott kivándorlottak érdekében kiadott munkájaért, de a kir. főtörvényszék végzése kimondá, hogy nincs vádnak helye. E példa fölidézése nem lehet hatástalan védeczem ügyében.

Tudják önök, mi történt ugyanakkor a pairek kamarájában; egy francia maréchal, hű a becsülethez, s hű esküjéhez, a tarentoi herczeg, a következő beszédet mondá:

«A javasolt törvény elégtelen, mert senkisémet találhatja fel abban azt a jelleget, mely eltörülhetné a nagy szétszaggatások emlékeit, melyek a társadalmat alapjaiban feldúlták, a tulajdonokat helyökből kimozdították, a családokat szétszórták, s megváltoztatták a francziáknál még a kellemes együttélés, bizalom és lovagiasság érzelmét is, a mi e nemzetnek örökölt sajátsága volt.

«Visszaadja-e az el nem adott javakat, melyek természetöknél fogva nagyobb részint az ország első családainak tulajdonát képezték?

«De azok, kiket talán egy felmagasztaltabb hű ragaszkodás kiragadt a hadsereg soraiból vagy ódon kastélyaikból s a kik soha se részesültek az udvarnak se hatalmában, se kedvezéseiben!

«Azok, a kik visszajövetel reménye nélkül csatlakoztak az uralkodó balsorsához, s kik évről-évre közömbösen nézték a szerény középszerűség által hosszú időközön keresztül megtartott családi javak romjainak idegen kezekre jutását!

«E családok külföldön maradása, több év óta, önkéntes volt; igényelhatték volna a javokra első ízben hozott törvények reájok alkalmazását; de ez esetben el kellett volna pártolniok a szerencsétlenség ügyétől. Büntessük-e őket, hogy ettől vonakodtak?

«Nem, uraim, a nemzeti nagylelkűség legyen arányban balcsillagzatainkkal, legyen végtelen, mint azok, s ne ismerjen más korlátot, mint tehetségünket. Én bízom ebben, szükségem van rá, hogy bízzam, és ha, a miben nem kételkedem, mindnyájunkat ugyanez érzelem ösztönöz, ez ülés azzal fog végződni, hogy megpecsételje az uralkodó s az ország boldogságát.»

Mind e nagy emberek érezték, hogy a kibujdosottak-

nak adott kárpótlás lecsillapítaná a szenvedélyeket, elhallgattatná a gyűlölségeket; elvenne minden ürügyet a rossz akarattól; de óhajtaik nem hallgattattak meg. Ha ez ügyben csak a vádolt író sorsa forogna kérdésben, beérném azzal, uraim, hogy felmutassam önök előtt a világos czélt, melyet kitűzött magának munkájában, az egész életén át nyilatkozó szándékot, mely őt irányozta; hivatkoznám erényeire, nagy észtehetségére, nemes aggkorára, s mindarra, a mi benne tiszteletet s hódolatot parancsol; csak azt mondanám: ne szaporítsák élete hosszas fájdalmait még azzal is, hogy szavai előtt süket és tapasztalása tanácsait megvető embereket kelljen látnia.

Az volt-e a czél Bergasse úr vádolásánál, mint az államügyész úr mondá, hogy elégtétel adassék az igazságtalan és gyanakodó embereknek, s hallgatásra bírassanak hazug ajkaik? Különös dolog az igazság és jogosság emberét akarni megbélyegezni, a bűn és hazugság megfékezése czéljából! De ha az elégtétel e neme szükséges volna is, nem elég-e, hogy Bergasse kényszerítve lesz felmutatni ősz hajfürteit e helyen, hová naponként a legaljasabb gonosztevők jönnek szerepelni? Kell-e még az elítélés szigorát is hozzáadni?

De, uraim, kell, hogy még nemesebb, még becsesebb érdekek vezessék önöket. Bergasse úr a tulajdonjog érdekeit védelmezé, mely az emberi társaság rendíthetetlen alapja, a becsületét, melyet Montesquieu a monarchia elvének nevezett, mert Montesquieu francia volt; atyáink örök és szent reliigióját; szentséges érdekek, melyeket mindnyájunknak védeni kell, ha azokat dölyfös okoskodás megtámadja, s fel akarja forgatni Franciaország nyugalmanak veszélyére s az európai társadalom veszélyére! Higyjék el, uraim: a határozat, melyet hozni fognak, nem

maradhat befolyás nélkül e fontos kérdésekre; nem csak az íróra vonatkozik az; önök védelemmel tartoznak az örökkévaló elvek iránt, melyeket ő hirdetett, s melyeket egész erővel kell igyekeznünk fentartani Franciaországban, szilárdság és igazság tényei által, a nélkül, hogy a hatalomhoz s a fegyverek erejéhez folyamodnánk. A küzdelem hosszú és nehéz volt; ideje végre, hogy minden jóra való ember siessen járulni e nagy érdekek diadalához; s bizonynyal, múlt szenvedéseink emlékezetéből s a jelen szükségek érzetéből bátorságot kell meritenünk.

Sylla Rómába vezetvén seregét, hogy Márius pártját megtörje, így szólott az ifjú Crassushoz, ki tőle kíséretet kért, hogy egy az ellenségtől elfoglalt tartományon keresztül hatolhasson: «eredj, kíséretül adom melléd atyádat, fivérideit, barátidat, kiket Márius megfojtatott».

Ha küzdelmünk veszélyes, uraim, én így fogok szólni mindenkinek, a ki tehetségéhez képest dolgozni akar e nagy vállalatban: «vezérekül adom nektek a rablásokat, a száműzéseket, a gyilkosságokat, a gyalázatos zsarnokságot, melyek oly sokáig szennyezték Franciaországot».

Önöknek mindnyájoknak, kik engem hallanak, önöknek mindnyájoknak, kik szeretik e szép Franciaországot, önöknek, kik el akarják hárítani imádott földéről a forradalmak csapását, önöknek, kik fenn akarják tartani a törvényes monarchiát, mert ez az összes jogoknak, az összes tulajdonnak fölszentelt védője, én önöknek vezérül adom a fiatal királyi gyermeket, ki néhány nap múlva fogadja el a szent vizet, azt, a mely a monarchia első időkorában Clodovig homlokán folyt le.

Ah uraim! éppen most, midőn e nagy birodalom újjászületik az ég oltalma alatt, mint a hogyan megszületett ezelőtt tizennégy századdal, az öröm és remény

e perczeiben, midőn annyi francia király egyedüli sarja, midőn a gallusok régi fejedelmeinek egyetlen örököse belép a gallikán egyház kebelébe, hogy szent Lajos trónjához való jogát szentesítse: sújtánának-e önök gyalázatos bűnben marasztalással egy erényes férfit, ékesenszóló író, állandóan hű alattvalót, ki folyvást atyáink hite mellett küzdött, minden törvényességet védelmezett, s a ki oly nagy ékesszólással hallatta a valódi francia becsület hangjait? Bergasse úr azt mondá: «Szeretve szolgálni a királynak balsorsában, a kötelességek legszentebbike; szerencsétlen fejedelmének szentelni életét s vagyonát jutalom reménye nélkül, a legdicséretesb emberi cselekedet.» Azt mondá, hogy a siker napján ily szolgálatok félre nem ismertethetnek, s hogy a bátor vitéz, ki dicsőséggel hordozza s védi a forradalom ellen Condé és Larochejacquelein zászlaját, nem térhet vissza tűzhelyéhez úgy, hogy ott örökre lealacsonyítva s megfosztva maradjon. Önök nem fogják elítélni őt!

Az esküdtszék egyhangúlag mondta ki a «nem-bűnöst» s a törvényszék kihirdette Bergasse fölmentését.

DE LA MENNAIS ABBÉ ÜGYE.

Seine-megye rendőri törvényszéke (tribunal correctionnel) előtt,
1826. április 21., 22. és 23-iki ülésekben.

A katolikus világ határtalan csodálattal üdvözölte a «vallás iránti közömbösségről» szóló munka¹ első kötetét. La Mennais tegnap még ismeretlen neve a francia egyház egyik legnagyobbjává lett, s Lacordaire atya bizonyossága szerint² «Bossuet hatalmával ruháztatott fel». Két évvel későbben megjelent a második kötet, mely szenvedélyes pártokra oszlatta a véleményeket. La Mennais abbé, az ellenzékkel szemben, melyet tanainak új volta felzúditott, s a szenvedélyes felbuzdulások közt, melyeket nyers ékesszólása ébresztett, csakhamar pártvezér lett, azon párté, melyet a theokratikus monarchia pártjának lehetne nevezni.

A «Drapeau blanc» hirlapban közzétett czikkek sorozata miatt indított ellene az első sajtóper. Az ítélet fölmentette őt; de a hirlap kiadója tizenöt napi börtönre s százötven frank birságra ítéltetett. E per lefolyása után tette első útját Rómába, honnét XII. Leo pápa jóságával

¹ Essai sur l'indifférence en matière de Religion.

² Considerations sur le système de M. de La Mennais, 55. l.

elárasztva s a magának nyitott ösvényen megerősödve tért vissza. Akkor jelent meg (1825-ben) e czímű munkája: «A vallás, tekintve a politikai és polgári rendhez való viszonyában».¹ E könyvben, rendkívül éles nyelven támadta meg a gallikán egyház követeléseit, azt állítva, hogy az 1682-ik évi nyilatkozat aláássa a katholicizmus alapjait, s az egyházban oly szakadást teremt, melyet a gallikánusok hiába igyekeznek eltitkolni.

A kormány szükségesnek tartotta nyilvánosan helyteleníteni e tanokat. Rendőrbirósági üldözés rendeltetett el a hírneves író ellen.

La Mennais úr, kit Berryer védett, 30 franknyi pénz-büntetésben marasztaltatott, oly szavakban fogalmazott ítélettel, melyek ez elítélést majdnem győzelemmé tették részére.

«A mi a királyi méltóság, a trónöröklési jog és a király vele született jogai ellen intézett támadás vádját illeti», így szól ez ítélet, «tekintve, hogy La Mennais abbé jelleme, s vallásos és monarchikus véleményei s érzelmei még csak föltételezni sem engedik felőle az ily vétségekre irányzott szándékot . . . s tekintve, hogy La Mennais úr könyvét csak tanult és felvilágosodott emberek olvashatják s értékelhetik, végre, hogy La Mennais úr jelleme a legnagyobb tekintetbe-vételt érdemli . . .» (stb.)

Berryer a következőkbe foglalta La Mennais védelmét.

Berryer védbeszéde.

Uraim! Mióta a társadalmi rendben ellenmondás nyilatkozik az *erkölcsök* és a *törvények* közt, kínos benyomások sebzik a lelkeket, s hatják át a szíveket. S nincs

¹ «La religion considérée dans ses rapports avec l'ordre politique et civil.» (Paris, 1825—26.)

is jóra való ember Franciaországban, ki fenhangon ne fejezte volna ki úgy boszankodását, mint meglepetését, mióta köztudomásra jutott a bántó vád, mely fölött itélni önök hivatva vannak. Önök magok sem távolíthatják el magoktól a fájdalmas gondolatokat. Tartózkodni fogok tehát attól, hogy e tiszteletre méltó felindulást igyekezzem újból lángra gyújtani sziveikben; jól érzem, hogy a szemek előtt levő látvány önmagában is elegendő legvallásosb figyelmök felhívására, s komoly és ünnepélyes ítélet megnyerésére igazságérzetüktől.

Hittani vitatkozás, vallásos tanok és fegyelem pontjai fölötti ellenvélemények lesznek-e tehát szellőztetve a büntető rendőrség sorompói közt! A katolikus egyház papja vezettetett-e birói pad elé! Egy író, kit a tudományos Európa hódolva tisztel, kinek munkáit a vallás hívei megtapsolják és áldják, üldöztetik s összevegyítették-e a rossznyelvű firkászokkal s pamfletgyártókkal! Hát napjainkban már feledésbe akarják-e dönteni a keresztyén törvény tekintélyét s a szent szolgálatnak tartozott tiszteletet, sőt a hódolatot is, melylyel a nagy észtehetség méltósága ihletni szokott?

A közlelkiismeret oly mélyen megbotránkozott e fölött, hogy minden oldalról kétségbevonták még azt is, hogy La Mennais úr köteles-e megjelenni önök bírósága előtt. De ő, uraim, a ki szilárd és tántoríthatatlan hitében és kötelességeiben, mint pap és mint katolikus, nem kevésbé hű alattvalói kötelességeihez is; tudja tisztelni a király biróságát, s nem habozott, hogy megjelenjen önök előtt, mihelyt az idézést vette.

Ez a kereset hosszasan előszámlálja a vétségeket, melyekkel La Mennais úr vádolva van: támadás a királyi méltóság ellen, támadás a király veleszületett jogai ellen;

támadás annak alkotmányos hatalma ellen, támadás a korona sérthetetlensége ellen; felhívás az ország törvényei iránt való engedetlenségre.

Megvallom, miután a vádolt könyvet lehető legmélyebben tanulmányoztam, nehezen tudom felfogni, hogyan lehetett abban a vétségek oly nagy számát fölfedezni; s még kevésbbé értem, hogyan lehetett arra a gondolatra jönni, hogy a büntető rendőrségre bizzák a javaslatok megbírálását, melyeket kárhoztatni akarnak e munkában. Nem elég lett volna-e arra, hogy ily gyászos gondolatot mellőzzenek, csupán csak azt kérdezni magoktól: mi a czél, melyet a szerző maga elébe tűzött, mily szándékkal, s főleg, minő körülmények közt tette közzé a könyvet?

Most, midőn a francia társadalom, felforgatva a legborzasztóbb vihar által, melyet valaha a világ látott, még azon erőlködésben vonaglik, hogy visszatérjen a jó rendhez és ismét szilárd alapokra helyezze magát; most, midőn a szellemek kínlódása közepett, nincs elfogadott elv, nincs szentnek ismert szabály, minden jog kétségbevonva, a souverainitás természete, terjedelme, eredete félreismerve; most, midőn heves küzdelem foly a vélemények, a szenvedélyek, az érdekek, a vakmerő újítások, a tapasztalás hiú tanácsai közt; egyik káromolja azt, a mit nem tud, a másik megrontja magát az által, a mit tud, egy pap főlemeli szavát s így szól:

«Katholikus népek, hosszú időig gyászos tévedések zavarták a világot; majd a sokaság kicsapongásai, majd egyesnek örültsége súlyosodtak reátok. Nem igaz, hogy az államok kormányát az összes nép akarataira lehet bízni; nem igaz, hogy a népek önmagokban bírnak fölséggel; őrizkedjetek fölszentelni e rémes hatalmat, mely kénye szerint

töri össze a törvényeket, erkölcsöket, a bíróságokat s a trónokat a földön. De az sem igaz, hogy bármely egyes ember bírhat önmagában önkénygyakorló fölséggel, a mely ne legyen alávetve itt alant semmi törvénynek, semmi szabálynak, semmi zabolának!»

Halljátok meg, a mit az egyház tanít: «A fölség Istentől jó: az isteni törvény után kell magát szabályoznia, e változhatatlan törvény oly hatalom által tartatik fenn a földön, mely el nem vész soha. A népek, melyek eltávoznak Isten törvényétől, rendetlenségbe és anarchiába rohannak.»

Midőn nem átkodtak idejöni s azt mondani önöknek e helyen, hogy ily nyelv pártütő véleményeket, lázadásra ingerlő javaslatokat fejez ki, midőn vakmerően azt hirdették: íme az oltár egy szolgája, ki forradalomra izgatja a népet: önöknek azt kelle hinnök, uraim, hogy e megfoghatatlan kárhoztatás igazolására a vádolt könyvnek komoly és mély analysisét fogják önök elé terjeszteni, s hogy ily fontos ügyben, a szerző tanát teljes egészében s hatályos és kimerítő czáfolattal megtámadva, fogják leleplezni. Ez lett volna a helyes mód annak bebizonyítására, hogy a vádolt művet jól fogják föl s megértetni egyszersmind a vád rendszerét.

A királyi ügyész úr nem tartotta czélszerűnek ez úton járni s megkísérteni egy nagyon is nehéznek látszó munkát. Még azt se tartotta szükségesnek, hogy önök szemei elé kell terjesztenie mind ama helyeket, melyek az idézésben jeleztettek. Sajnálom különösen, hogy elmulasztotta idézni a 155-ik lap jegyzetét, hol La Mennais úr kevés szóban összegezi egész tanát.

«Annak megállapítására szorítkoztunk, úgymond, hogy a pápának nincs hatalmok a királyok világi dolgaira, a

mi igaz oly értelemben, hogy a pápák nem rendelkezhetnek a királyságokról tetszésök szerint s hogy a király, saját országában a világi hatalom teljességével bír. De ez a hatalom nem szabálytalan, nem független egy felsőbb törvénytől, mely nélkül nem lehetne jogos, s ezt szükséges volt megmondani sokkal inkább a királyok, mint az egyház érdekében, mely oly megbizással bocsátatott el, milyen a királyoknak nincs.»

Hallva a vádhatóság keresetlevelét, vártam, hogy megtanít reá, mit kell megróni e szavakban. De a királyi ügyész úr jobb szerette határozatlanul csak azt mondani, hogy La Mennais úr könyve elvénült, túlhaladott javaslatokat tartalmaz, melyeket katolikus dogmákká akar emelni; azután innét-onnét egyes, gyakran elaprózott s attól, a mi azokat magyarázza vagy módosítja, mindig elszakasztott szólamokat idéz. Ily módszer a vitatkozást igen nehezíti; vád, mely ekkép járja a bizonytalan utat, nélkülözi úgy a világosságot, mint a jóhiszeműséget. Megkísérlem mégis követni őt tévútjain, de érzem, hogy nem nyargalhatok át az ügyön oly bámulatos gyorsasággal, mint a minő az államügyész urat elragadta. Bocsássák meg nekem, uraim, az ovatos lassúságot; első gondom lesz több figyelemmel s teljesebben olvasni föl a vádolt helyeket.

A királyi ügyész úr idézetei leginkább az első szakaszból (104-ik lap) vannak kivonva, hol a szerző ezt az állítást vizsgálja: A «világi hatalom, isteni megállapítás szerint, teljesen független a lelki hatalomtól».

Ne mulasztják el önök, uraim, utána nézni a munka ez egész részének a maga teljességében, s meg fognak állapodni ama szavaknál, melyekben a szerző összegezi érvelését (135. lap):

«Az utóbbi idők nagyon is termékenyek voltak szí-

gorú oktatásban a királyok számára. A népek is szörnyű intéseket kaptak. Ha a józan észnek, ha a tapasztalásnak van valami uralma e földön, a népeknek és a királyoknak bele kellett már fáradniok szabálytalan és féktelen hatalom követelésébe a magok részére, a milyen hatalmat lehetetlen megállapítani s lehetetlen fentartani úgy, a mint ők vélik, s a mely végre is csalhatatlanúl, előbb vagy utóbb a királyokat vérpadra, a népeket anarchiára s mindennemű nyomorba vezeti.»

Hát igaz-e, hogy a pap, ki a világnak ez üdvös leczkéket hirdeti, lázadó és forradalmár? ugyan hol mondott ellent önmagának e részben, vagy inkább, hogy lehetett így elferdíteni gondolatait? Látni fogják önök, uraim, csak hallgassanak meg s vegyék szemügyre az államügyesség által kiválasztott idézetek kivonatát.

Olvasta önök előtt a 107-ik lapot; ez így van megírva:

«Mit érnek némely ábrándozóknak az összes időkörök hite s okoskodásai által összezavart rendszerei? A népek, a hatalomnak s ennek eredetének természetéről szóló hagyományokból okúlva, a fölségben (souverainitásban) mindig Istentől származott hatalmat láttak, felállítva a rend fentartására, s gyakorlásában alávetve az emberi faj számára eredetileg adott törvénynek; s ha az örök igazság e törvénye alapjaiban megsértetett, ha a rend lényegében megtámadtatott: megszűntek elismerni a jogot az erőszak gyászos használatában; s valahányszor csak a földi hatalom felszabadította magát az Istennek tartozott engedelmesség alól, ők is fölmentve érezték magokat az irányában való engedelmesség alól. Nem az a kérdés, hogy a népek, melyeknek szintén vannak szenvedélyeik, nem lettek-e többféle körülmények közt tévútra vezetettve ezek által?

Mellőzve egyes tények vitatását, egy általános, folytonosan állandó tényt állapítunk meg, a mely, következésképen az erkölcsi rend leronthatatlan törvénye. Ugyanis: tény az, hogy minden időben s minden helyen, az igazságtalan, elnyomó hatalom, mihelyt csak szeszélyei szerint uralkodva, lábbal tapodta Isten törvényét, nem tartatott igaz hatalomnak, s a társadalom, őt nem létezőnek tekintve, éppen az isteni törvény erejénél fogva, hogy a maga létét biztosítsa, jogosítva hitte magát helyébe igaz és törvényes hatalmat állítani, azaz: megtartó, konzerváló hatalmat; s midőn az uralkodók kötelességeinek e tudata, az igazságosnak s igazságtalannak ez érzete kialszik valamely népnél, mint ez a rómaiaknál történt a császárok alatt, ez mindenkor a halál jele volt annak e népnek számára, s a társadalom közeli és végleges feloszlását jelentette.»

Meg kell itt jegyeznem, hogy a szerző, könyve egy részében sem akart dogmákat értelmezni, s czélul csak azt tűzte ki magának, hogy az egyház tanát constatálja; s hogy a felolvasott helyen egy általános, a történet által megállapított tényt ad elő. Helyes lett volna fölemlíteni, hogy La Mennais úr munkája ez egész részében Fenelon tekintélyére hivatkozik, s nevezetesen a 117-ik lapon a mondandók támogatására a hírneves érsek saját szavait idézi:

«Nem lehet csodálni, hogy a katolikus valláshoz mélyen ragaszkodó nemzetek lerázzák egy az egyházból kizárt uralkodó jármát, mert csak ugyanazon törvény erejénél fogva voltak alávetve az uralkodónak, mely ez uralkodót alávetette a katolikus hitnek. Már pedig az egyház által eretnokség, vagy bűnös és istentelen kormányzás miatt kizárt uralkodó nem tekintethetett többé oly kegyes uralkodónak, kire az egész nemzet reá lett bízva; ez tehát,

ennek következtében, föloldottnak hihette magát a hűség esküje alól.

A királyi ügyész úr továbbá a következő mondatokat idézi a 108. és 109-ik lapokról:

«Mind az, a mi isteni, mind az, a mi a lények természetes viszonyait fejezi ki, önmagában változhatatlan lévén: a keresztyénség nem törli el a kezdetben volt rendet, hanem csak tökélyesbíti azt, s Krisztus szava: *«Én nem azért jöttem, hogy lerontsam a törvényt, hanem hogy teljessé tegyem azt»* szigorú igazság minden tekintetben. A régi hit, bár mint fejlődött is, mindenkor szükséges alapja maradt a társadalomnak, alapja a jognak s hatalomnak, de hatása új s tökéletesb alakban nyilatkozott, mióta a keresztyénség, hogy úgy mondjam, nyilvános életet nyert. Jézus Krisztus *lelki társadalmat* alapított, *a tannak csálhatatlan örét, s fölruházottat, az üdv érdekében, a kormánytól független hatósággal.* . . S azóta a társadalmi jog minden nagy kérdésének, minden kétségnek az isteni törvényre, a souverain hatalomra s annak kötelelességeire nézve, melyek fölött előbb a nép határozott, az egyház által kellett s egyedül ez által lehetett eldöntetniök a keresztyén népeknél, mert az egyház, egyedüli letéteményese az isteni törvénynek volt megbizva maga Jézus Krisztus által ennek fentartására, védelmezésére és csálhatatlan magyarázatára.»

Nem igen loyális eljárás volt itt megállapodni; még néhány sorral tovább kell olvasni s kimutatni, hogy a szerző Bossuet kétségbevonhatatlan tekintélyére támaszkodik, a teljes idézetekben őszinte előadása foglaltatik az ügybeli egész tényállásnak. Folytatom tehát:

«A keresztyén birodalmak hosszash főnnállása, s kevésbbé gyakori forradalmi egyedül e csodálatra méltó

intézménynek köszönhetők, mely a királyok hatalmát megvédte a sokaság tévedéseitől és szenvedélyeitől, mint ezt maga Bossuet elismeri. «A napnál világosabban be van bizonyítva», úgymond ő, «hogy ha hasonlítani kell egymással a két véleményt, azt, a mely az uralkodók világi ügyeit a pápa alá veti, s azt, a mely azokat a nép alá veti, ez utóbbi rendszer, hol a szenvedély, vagy a szeszély, vagy a tudatlanság és elfogultság erősebben uralkodnak, kétségkívül több aggodalomra ad okot. A tapasztalás igazolta e vélemény helyességét, s korunk maga is, ott, hol az uralkodókat a sokaság kegyetlen szeszélyeinek szolgáltatták ki, több példát és pedig igen tragikus példát mutat föl az uralkodók személye s hatalma ellen, mint a mennyit találunk hat vagy hét század folytán azoknál a népeknél, melyek e részben elismerték Róma hatóságát.

Nem czélom megvitatni a hallott okoskodásokat; csak arra gondolok e perczben, hogy a per anyagát jól megállapítsam, s csak arra hívom föl önök figyelmét, hogy annak elbírálásáról volna szó, melyek valóban *«ama lelki társadalomnak, a tan csalhatatlan őrének»* jogai, mely föl van ruházva, az *üdv érdekében, a kormánytól független hatósággal*. Hogy az önök elé adott kérdés szavai jól megértve legyenek, a 124-ik lapra irányzom figyelmöket. Nem a szerző szól, hanem Fenelon:

«Ime az egyház sem be nem tette, sem le nem tette a világi fejedelmeket; csak felelt a népeknek, melyek tanácsát kérték a szerződésre s esküre vonatkozó lelkiismereti kérdésekben. De ez nem polgári vagy törvénykezési hatalom, hanem *irányadó és ordináló* hatalom, melyet Gerson is helyesel.»

Itt La Mennais úr felhozza, a cambrayi érsek után, a lateráni negyedik s lyoni első zsinat példáit, s Jézus

Krisztus e szavait idézi: «*A mit e földön megköttök, kötve lesz az égben*» stb.

Engedjek meg, uraim, hogy még halaszszam észrevételeimet, s folytassam a helyek felolvasását, melyeket a királyi ügyész úr önök elbírálása alá terjeszt.

123-ik lap:

A történet azóta nem szűnik meg rámutatni erre a pápák s a zsinatok által gyakorolt korlátozó hatóságra, igazat szólva nem éppen ellenállás nélkül a világi fejedelmek részéről, de a nélkül, hogy akár a fejedelmek, akár azok hizelkedői, egész a reformációig, meg merték volna támadni az egyháznak ez alapjogát. S valóban nem is lehet azt kétségbevonni, a mi annyi volna, mint az egész egyházat tévedéssel s bitorlással vádolni, s mint a katholicus hitről lemondani. Maga Leibnitz is azt jegyezte meg erre: «Bellarmin érvei, a ki abból a föltevésből indulva ki, hogy a pápák a lelkiek fölött hatósággal birnak, azt következteté, hogy legalább közvetett hatósággal birnak a világi dolgokban is, maga Hobbes előtt se látszottak jelentékteleneknek. Csakugyan *bizonyos*, hogy az, a ki teljes hatalmat nyert Istentől a lelkek üdvének megszerzésére, kell hogy hatósággal birjon a nagyok zsarnokságának s főnhéjázásának megfékezésére is, kik oly nagy számú lelket döntenek veszélybe.»

Az idézés most sem teljes, be kell azt fejeznem. Folyvást Leibnitz szól:

«Kétségbevonható, megvallom, vajjon a pápa nyert-e Istentől ily hatalmat, de senki se kételkedik, legalább a római katholicusok közt, arról, hogy e hatalom megilleti az egész egyházat, melynek minden lelkiismeret alá van rendelve.»

A királyi ügyész úr, midőn önöknek beárulta e

mondatot s fölszólította önöket, hogy kárhoztassák el ma azokat a sorokat, hol egy híres protestans tesz tanúságot az összes római katolikusok hitéről, tartozott volna megmondani, hogy — mint ezt a lap aljára tett jegyzet bizonyítja — a Leibnitz idézését megelőző mondatok egy 1615-ben megjelent könyvből vannak fordítva, melyet Gramond Gábor, a toulousei parlament elnöke adott ki.

A 121-ik lapon önök legszigorúbb ítélete van fölhíva a következő mondatra:

«Az egyház, minden tagja, úgy az uralkodók, mint az alattvalók fölött korlátozó hatósággal, s kényszerítő hatalommal bír arra, hogy azokat külső alávetésre szorítsa.»

Miért állapodik meg a királyi ügyész úr itt a vesszőnél? Csak két sorral kell tovább olvasni, hogy jól tájékozva legyenek önök; ime e sorok:

«A párisi theologiai facultas saját szavai szerint, mely az ellenkező véleményt *eretnekségnek* nyilvánítja.» S valóban a theologiai facultas bíráló szavai a lap alján olvashatók: *Haec propositio, qua parte veram iurisdictionem, id est vim coactivam et subjectionem externam Ecclesiae denegat, est haeretica et totius ordinis hierarchici perturbativa atque confusionem babyloanicam in Ecclesia generans.*

Elérkeztem az utolsó idézethez, mely önök előtt tétett; ez a 120-ik lapról való:

«Mit tanít az egyház e hatalomról, melyet Jézus Krisztustól nyert?»

«Azt mondja a népeknek: két hatalom van, mindkettő isteni eredetű, mert minden hatalom Istentől van; de természetöknél s céluknál fogva létezik közöttök szükséges alárendeltség, s a mennyivel föltte áll a lélek a

testnek, annyival áll fölötte a papság a világi uralomnak.»

«Engedelmesség illet mindenkit a maga rendén: adjátok meg a császárnak, a mi a császáré, s Istennek, a mi Istené.»

«Ha kétség támad a mód fölött, miként használja Cesar a maga hatalmát, s maga e hatalom fölött: ti nem vagytok annak birái; járuljatok a legfőbb hatalomhoz, s engedelmeskedjete annak, a mit ő rendel. Ezt mondja az egyház a népeknek.»

«S ezt mondja a királyoknak: meg van írva, hogy alá kell vetve lennünk minden hatalomnak. Alá vagyunk tehát vetve az emberi hatalmaknak is, mig ezek föl nem láznak Isten ellen. Őe ha minden hatalom Istentől van, annyival inkább az isteni dolgok élére állított hatalom. Engedelmeskedjete Istennek mi bennünk, s mi engedelmeskedni fogunk neki ti bennetek. Ha vonakodtok engedelmeskedni Istennek, nem élhettek annak kiváltságával, kinek parancsait megvetitek.»

Midőn a királyi ügyész úr eszébe vette, hogy ez egész mondatot vádolja, annak egyszerű fölolvására kellett-e szorítkoznia? Nem volt-e kötelessége önöket kitanítani, hogy az első mondat az apostoli rendeletekből, a második Nazianzenus szent Gergelyből, a harmadik szent Márk evangelistából, a negyedik szent Pál apóstolból van fordítva, s végre az egész utolsó szakasz szószerinti fordítása szent Symmachus pápa levelének Anasztázius császárhoz?

Ime a vétség teste! A munkának e fölmutatott lapjain akarják fölfedezni *a rendetlenség csiráit! a forradalom hirdetését, ellenállási jogra oktatását az alattvalóknak, a fejedelmek ellen.*

Hogy a szerzöt kárhozthatni lehessen, meg kell bélyegezni Fenelon és Bossuet véleményeit, kijavítani a Sorbonne bírálatait, kárhozthatni a pápákat s az egyházi atyákat, a szenteket és az apostolokat, vitatni világi bíróság előtt a zsinatok végzéseit, magyarázni a szent könyveket, mit mondok? magyarázni még magokat Krisztus szavait is; mert a királyi ügyész úr, egész világi tekintélyével, melylyel föl van fegyverkezve, nem habozott önöket megtanítani, hogyan értsék katolikus tisztviselők ez isteni parancsolatot: «Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré, s Istennek, a mi Istené», el nem mulasztván azt a nem nagyon döntő megjegyzést tenni, hogy a világ idvezítője akkor Tiberius alattvalóihoz intézte szavait.

Hogy a vádat visszaverjem, theologiailag s dogmatikailag kellene vitatkoznom a szent könyvek valódi értelméről, s a küzdelem a király ügyésze s a vádlott ügyvéde közt a fölött folya, ki magyarázza jobban az evangélium szövegét!

A mi engem illet, uraim, nem kételkedem kinyilatkoztatni, hogy nem érzek magamban sem erőt, sem bátorságot bebocsátkozni ily vitába, kockáztatva a botrányt, melyet ily vita szülne. Többet mondok, nincs is ehhez jogom. Midőn vallásom papja az ígét tanítja, nem az én föladatam azt akár igazolni, akár vizsgálni; ha e pap tévedéssel vádoltatik oktatásaiban, nem védelmezhetem azt, s önöknek tiltva van fölötte itélni. Valóban, mióta estek az egyház tanait érdeklő kérdések világi bírák hatósága alá? Különös dolog! A hol a vallás s a lelkiismeret nem engedik az ügyvédnek a vizsgálatot, sőt elveszik ettől még a védelmi joggal élést is, vajjon meghagyhatják-e a bírónál az ítélszabadságát? Új látvány mutattatnék föl a katolikus világ számára, a jelen nemzedék előtt. Két-

ségtelen, hogy a dolgok új rende uralkodik fölöttünk; de Isten egyházának törvényei, az emberi intézmények romboló mozgalmai fölé helyezve, nem sodortathatnak el az átmenő forradalmak által, s még magok az önök törvényei is azt hirdetik, hogy hivek vagyunk s hiveknek kell lennünk ehhez az őseink vallását őrző egyházhoz.

Midőn tehát, oly időkhez való meggondolatlan visszatérés útján, melyek nincsenek többé, fölélesztik a perpatvar kialudt tüzét, s gyermekes zajt ütnek; midőn oly ürügy alatt, hogy a lelki hatalomnak a világi hatalom ellen intézett állítólagos támadásai legyőzessenek, harczot és háborút kezdenek a vallásos törvény s a papság ellen: szükséges elmondani, hogy melyek az egyház szolgálainak jogai, a melyek eddig soha kétségbe nem vonattak.

Ne higgyék, uraim, hogy én most föl akarom újítani önök előtt a szabályokat, melyeknek tekintélye, éppen napjainkban, félreismertetik; nem föladatom fölélesztetni a vitákat Gratianus dekrétuma fölött, s a jogtudomány amaz elvét, mely egyébiránt oly hosszas ideig volt föntartva az országban: «hogy a papok egyáltalában nem vettethetnek világi bírák ítélete alá». Nem fogom igénybe venni az egyháziak javára egykor fönnállott kiváltságokat, vagy ama régi rendeletek jótéteményét, melyek szerint az egyháziak által elkövetett vétségek vagy büntettek esetében is, a per fölszerelésének egyházi bíró és világi bíró előtt együttesen kellett történni. Régi jogunk mind e szabályai oly intézmények alakjához voltak fűzve, melyek nincsenek többé, de fönn vannak ma is némely változhatatlan igazságok, szentek, mint hitünk maga, s melyek, a katolikus hittal együtt, megőrizték tekintélyöket az országban s megtiltják a világiaknak magokat bírakká tenni vallásos tanokra nézve.

«Figyelembe kell venni», úgymond Fleury abbé¹ «a különbséget az egyház saját és lényeges hatósága s a tőle idegen hatóság közt. Az egyháznak, saját lényegéhez képest, joga van minden kérdés fölött határozni, mely a hitre s az erkölcsi szabályokra vonatkozik. Ime, ezek az egyház lényeges jogai, melyekkel a pogány császárok alatt is élt, s melyeket tőle semmi emberi hatalom el nem vehet.»

Des Voisins Gilbert egy 1731. február 20-iki nyilatkozatában azt mondá, ismételve Fleury idézett szavait: «A francia egyház tanának és szabályainak e méltó tolmácsa, úgy látszik, összegyűjtötte e munkájában mind azt, a mit nagyobb kiterjedésben akár legfölvilágosultabb íróinknál, akár a kánonokban s a legtiszteltemértőbb régiség egyéb emlékeiben találhatunk.»

«Tudjuk», úgymond Aguesseau, midőn a király egy nyílt parancsának becikkelyezését kívánta a parlamenttől ama pápai bullának Franciaországban leendő végrehajtását illetőleg, mely a «*Maximes des Saints*» című könyvet kárhoztatá, «tudjuk, hogy a püspökök joga s az állásukhoz fűzött hatalom, hogy bírák legyenek a hitre tartozó ügyekben, oly régi jog, mint maga a vallás, oly isteni, mint a püspökség intézete, oly változhatatlan, mint maga Krisztus szava; hogy e tan, föllállítva a szentírás által, megerősítve a születő egyház kezdetbeli szokása által, föntartva a példa által, mely kortól korra, nemzedékről nemzedékre mutatkozott a hit ügyeiben, átbocsátva reánk az egyházi atyák s tudorok által, tanítva a leg-szentebb pápák által, hirdetve minden századokon keresztül, azok ajkaival, kik a hagyomány szétszaggathatatlan lánczát alkotják, s bizonyítva, különösen a francia egy-

¹ Institution aux droit ecclesiastique. II. k. 16., 17. l.

ház régibb s újabb tanúságai által, nem szorúl a mi gyenge szavunk támogatására, hogy amaz oszlop-igazságok egyikének tekintessék, melyeket nem lehet megtámadni az egyház épületének megrendítése nélkül ennek legszilárdabb alapjaiban.»

Ez elvek szentesítették a Conseil egy 1731. márczius 10-ki határozatában, melyre későbbben fogom fölhipni önök egész figyelmét. Végre, hogy még jobban megértessem önökkel, hogy mennyire terjedhet a polgári hatóság közbejárása, midőn vallást illető tan valamely kérdésének megállapítása forog szóban, elég lesz önök szemei elé terjesztenem egy a jogtudósok által nagyrabecsült könyvnek némely helyeit; ennek czíme: *«Értekezés a királyok hatalmáról az egyház kormányzását illetőleg»* (*«Traité de l'autorité des rois touchant l'administration de l'Eglise»*), mely munka Talon főállamügyésznek tulajdoníttatik. Ebben olvasom a 164. s következő lapokon:

«Tekintve az egyház tanát önmagában, bizonyos, hogy ez független a királyok hatalmától, s a mi a vallást illető könyvek nyomtatását illeti, kétségkívül az egyház jogához tartozik, saját elvei szerint, helyeselni vagy megronni az azokban foglalt tanokat.»

«De nem elég a népek oktatására, hogy nekik a hitet magyarázzák, ha gondot nem fordítanak arra, hogy megtisztítsák a tévtanoktól, melyek olykor bele vegyülnek; nincs benne kétség, hogy az egyház dolga ezekről határozni, mert ez a tan szavától, azaz: az egyház szolgáltnak tudományától függ; de a király dolga gondoskodni ily vizsgálatról s a tévtanok elítéltetéséről. Innét van, hogy királyainkat a fegyelem e nemébe avatkozni láttuk és pedig háromféle módon.»

«Egyszer országuk főpapjai vagy a párisi egyetem

által vizsgáltatták meg a kérdéseket, ezek határozatait azután ediktumok vagy nyilatkozatok által emelvén jogerőre s parlamentjeik által hitelesítettvén, vagy más törvények által parancsolván, hogy megtartassanak, minek nevezetes példáit láttuk Valois Fülöp, XII. Lajos és I. Ferencz alatt.» Másszor az ily nehézségeket a pápákhoz küldték, kiknek ítéleteihez való alkalmazkodásra kötelezték a feleket, a mit minden időben gyakoroltak. De a legjobb s legrégibb módja volt az elintézésnek: zsinatok tartása, melyeket indítványoztak s néha magok össze is hívtak.»

Fölhozhatnék önök előtt, uraim, még más tekintélyeket is; de azok, a melyeket éppen idéztem, elég súlyosak, hogy ezentúl a hatalmak minden további összezavarása elkerültessek; mint törvénytudók s mint katolikusok, el fogják önök ismerni, hogy mindazokban a kérdésekben, melyek a lelki hatóságot érdeklik, nem illetheti önöket a biráskodás. Ítéletet e dolgokban nem mondhatnak világi törvényszékek, s valahányszor csak egy állítólagos vétség megvizsgálása a vallásos tan valamely pontja fölött való határozással jár együtt, a polgári hatóság közreműködésének nem lehet egyéb tárgya, mint kikérni az egyház ítéletét. Kell, hogy az egyház mondjon ítéletet, s midőn ez szólott, a világi hatóság kötelessége engedelmességet szerezni végzéseinek. A külső püspök (a világi hatóság), Fenelon szavai szerint, sohase vállalkozzék a belsőnek teendőire. Ő a kardot tartja kezében a szentély ajtaja előtt, de ~~öriskedik~~ a belépéstől. Egyazon időben, midőn védelmez, engedelmeskedik is; védi a határozatokat, *de maga soha sem határoz.*

Isten ne adja, hogy a pártfogó kormányozzon, s valamiben valaha megelőzze azt, a mit az egyháznak kel szabályozni. Ő vár, ő hallgat alázatosan, ő hisz habozás-

nélkül, engedelmeskedik ő maga, s engedelmességre bir úgy példája, mint a hatalom által, melyet kezeiben tart; más-képen a pártfogás nem lenne segély, hanem leplezett járom. Ime, uraim, a mostanig tiszteletben tartott szabályok, hitünk igazságai, az állam vallásának elvei. Keresztyén világi hatóságok bizonyynyal súlyt helyeznek arra, hogy a lelki hatóság jogait tekintetbe vegyék még akkor is, midőn szükségesbnek látszik, mint valaha, határokat vonni a két hatalom közt.

Ne feledjék tehát önök: a polgári hatalom semmi vallásos kérdésben sincs jogosítva biráskodni, s az előttünk fekvő ily természetű s talán egyike a legkomolyab-baknak. Önök nem illetékesek erre, uraim! s nem is fog-ják megkísérteni ily illetőség bitorlását, s én magam se követem el a helytelenséget, hogy önök elítélése alá bocsássak oly kérdéseket, melyek oda nem tartozhatnak.

Hiú s haszontalan ellenvetések, azt mondták önök előtt; a tárgyalt kérdések természete, a szerző hirneve, magas tehetsége, szent jelleme, nem gátolhatják a királyi ügyész úr keresetének szabad röptét. E tisztviselő, a ki kétségkívül keresztyén és katolikus, rendkívüli ragaszkodást mutat ahhoz, a mit közjogunk szabályainak nevez; ez a politikai törvény az, melyet meg akar védeni. «La Mennais úr», úgymond, «az állam alaptörvényével ellen-kező elveket tett közzé, megsértette e törvényt, s arra hívta fel a népet, hogy annak ne engedelmeskedjék. Hogy tehát e pap büntetessék a rendőri törvényszék ítélete által.» E pontban összegezte a vádhatóság minden tudományát, s vádolásának egész erejét: ez az állami alap-törvény, melyről beszélni akar, az 1682-iki márcziusi edik-tum, szerinte oly törvény, mely az országban állandóan vallott és föntartott szabadságoknak és elveknek megfelelő

szabályokat foglal magában. Történetünk összes emlékei föl lettek idézve, hogy önök előtt hebizonyíttassék e törvényhozási hagyománynak ma is fönnálló létezése, mely alig ismerve a kortársak által, mintegy ezek tudtán kívül lenne az egész társadalmi rend alapja. Tehát nem is kellene tovább magokkal a szerző véleményeivel foglalkodni; nem kell már félni attól, hogy a lelki hatóság nagy határsértést követ el, ha a vallásos tanok birájává teszi magát; a per egészen egy anyagi tény vizsgálatán nyugszik, mely önök hatósága alá tartozik, s ez: az ország egy létező törvénye elleni engedetlenségre fölhívás kérdése.

A kérdés tulajdonképen csak itt lép be a birói hatáskör keretébe, s nagyban érdekli úgy a vallást, mint a monarchiát, úgy az egyház rendét, mint az állam rendőrségét. Vizsgálhatom s vizsgálnom kell: vajjon igaz-e, a a mit állítanak, hogy az 1682-iki nyilatkozat (Declaration) által előirt szabályok mindenkor meg voltak tartva Franciaországban; igaz-e, hogy XIV. Lajos ugyanaz évi ediktuma bir-e valamely törvényes hatálylyal az országban?

Nehéz volna visszatérni annak eredetére, a mit «a gallikán egyház szabadságának» neveztek. A legtudósb tanárok is, kik e tárgyról értekeztek; nagy nehezen tudták azt értelmezni, s nem éreketlen a megjegyzés, hogy maga Fleury abbé szerint e szabadság védői igen gyakran kevésbbé rendes viseletű jogtudósok és politikusok, kevésbbé kegyes s erkölceikben kevésbbé példás tudósok voltak mint azok, kik az ellenkező tant hirdették.

Ha visszamegyünk az említett két hatóság közt kifejezett perpatvarra: észlelni fogjuk, uraim, hogy azok, a kik legelőször támadták meg a pápa hatóságát, felállították egyszersmind a népfölség elvét. Így Gerson sem tartózkodik ezt mondani: *ha az egyház vagy bármely állam*

bajainak orvoslásáról van szó, az alattvalók a fejedelmek urai s birái. Almain és Jean Major hasonló nyelven szólnak; szerintök a király a néptől birja országlását: *Rex habet regnum a toto populo.*

Ne feledjék önök, uraim, hogy e sajnós elvek, a gallikán egyházi szabadságok első védőinek gondolatában, rokonok valának az 1682-iki nyilatkozatban ismételt véleményekkel; egyébiránt tudják, mily szörnyű alkalmazást vett föl későbbben e rendszer. A gallikán egyház eredetökben ingatag és határozatlan szabadságai nem voltak egyöntetű testté összegyűjtve mind addig, míg 1594-ben Pithou Péter ügyvéd ki nem adta nyolczvanhárom czikkét. ezeket mégis azok bírálata alá bocsátva, kik fölöttök ítéltettek s ítélni tartoztak. Későbbben Dupuis testvérek nyomatták újra e munkát, nagyszámú igazoló oklevéllel kísérve azt, «*Preuves des libertés de l'Eglise gallicane*» czím alatt. 1639-ben e két könyvet ily szavakkal kárhoztatta a klérus gyűlése: Adjuk tudtokra, hogy mi ezeket, közegyetértéssel, minden tekintetben károsoknak, eretneknek és szakadároknak, vallástalanoknak, Isten ígéjével ellenkezőknek, a hierarchia s egyházi fegyelem, a sakramentumok s egyházi szertartások megrontóinak, az apostoli szentszék, legdicsőségeseb királyunk, Isten szolgái, az egyházi rend s maga a gallikán egyházra nézve sérelmeseknek; s a legveszélyesebb botránynyal teljeseknek ítéltük. (Volumen utrumque fere per omnia commata noxium, hereticum passim, schismaticum, impium, verbo Dei frequenter contrarium, hierarchiae ecclesiasticae et disciplinae, sacramentorum ac sacrorum rituum destructivum, Sanctae Sedi Apostolicae, gloriosissimo Regi nostro, sacerdotibus dei et ecclesiastico ordini, ipsique adeo gallicanae Ecclesiae injuriosum ac periculosissimo scandalo

plenum, a nobis publico consensu judicatum esse vobis significamus.)

Már 1611-ben Richer, sorbonnei syndikus munkája: *«De civili et ecclesiastica potestate»* kárhoztatva lett maga a Sorbonne által. Az 1614-iki országgyűlésen (Etats générauxban) a Tiers état részéről javaslatba lett hozva, hogy törvényczikk terjesztessék a király elébe, mely hasonló elvek szerint s majdnem ugyanazon szavakkal volt szerkesztve, mint a melyek az 1682-iki deklarációban használtattak. E czikk levétetett a napirendről, a papság erősen megtámadta azt, mint ellenkezőt az országban akkorig, a theologiai iskolák alapítása óta Calvin föllépéséig elfogadott tannal. Ilyen volt, uraim, ez elvek boldogtalan szereplése, melyekről azt állítják, hogy mindenkor tiszteltettek Franciaországban. Jegyezzék meg önök főképen, hogy királyaink mindenkor őrizkedtek azokat hatalmuk bármely nyilatkozatával szentesíteni, s a világi hatóságok közbejárását theologiai vitákban megengedni.

De 1662-ben Créqui herczeg volt franciaországi nagykövet a szentszéknél; ez föllázította a rómaiakat dölyfössége által, mint Voltaire beszéli; néhány szolgája fegyveres kézzel támadta meg a pápai testőrök egy csapatát; a felbőszült korzok fölfegyverkezve, ostrom alá vették a nagykövet házát; tüzeltek a nagykövetné kocsi-jára s megölték egy apródját. A pápa elűzte a római kormányzót, s fölakasztatott egy korzikait s egy szbirret¹ kik nagy részt vettek a rendetlenségben. XIV-ik Lajos fényesebb, elégtételt követelt, hadsereget küldött Itáliába De Praslin maréchal vezérlete alatt: a pápa államai fenyegetve voltak. Ez időben csikarta ki a párisi parlament a

¹ Szbirre, poroszló, fegyveres szolga Olaszországban.

theologiai facultástól az 1663. május 30-iki nyilatkozatot a pápa souverain hatalma ellen. Akkor jelent meg a hat cikk, mely néhány év múlva az 1682-iki híresebb nyilatkozat alapja lett. A theologiai facultás ez első nyilatkozata, mely becikkelyezettett a parlament irodájában, eltiltott minden, a mondott cikkekkel ellenkező tant. A közben a pizai békeegyezmény 1664-ben véget vetett a viszálykodásoknak, melyeket a korzok ügye támasztott. Minden ellenségeskedés megszűnt, s a theologiai facultás hat cikke elfeledve maradt a parlament levéltárában, míg újabb támadások ismét napfényre nem hozták.

1687-ben a király kihirdette a nyilatkozatot, mely a regalejog alá vetette az ország összes püspöki megyéit. Tudják önök, hogy a regalejog erejénél fogva királyaink húzzák a megürült püspökségek s érsekségek jövedelmeit; ők adományozták a tőlök függő egyházi javadalmakat, úgy hogy az új püspökök kötelesek voltak beiktatni hűségesküjüket a párisi Cour des Comptesnél. De több püspöki szék sohase lett ekkép alájok vetve, s e kérdés mindenkor igen komoly versengések tárgya volt: «A mi a regálét illeti», úgymond a tudós Pasquier,¹ «igazán megvallom, hogy ez oly dolog, a mely gyakran azok kezére jut, kik a palota ügyeit vezetik; sok ember irt arról különféle értekezést, hogy bennünket megtanítsa, mikor, hogyan s minő időben lesz a megürült javadalom regálévá, s melyek az érsekségek és püspökségek, melyek ennek alá vannak vetve; de még nem láttam, ki alatt kezdődött, s nem ok nélkül, mert ha történetünkben valahol homály van, ebben az van.»

Két főpap szegült ellen a Declaracziónak, mely a

¹ Az eredeti ó-francia nyelven van írva.

regáléból elidegeníthetetlen, elévülhetetlen s az egész országra általánosan kiterjedő jogot csinált. Ezek az alethi és pamiersi püspökök voltak, kik Voltaire tanúsága szerint, *szerencsétlenségre* Francziaország két legerényesb főpapjai valának; a király, ellentállásuk daczára, regáleképen bánt el a megürült javadalmakkal; azok rosszálásukat menydörögték az eljárás ellen; főlebbvitelt használtak a metropolitánusokhoz, a rosszálások megsemmisítettek; a püspökök a pápához járultak. E viták közepette, melyek több évig tartottak, a papság Saint-Germain-en Layeben székelő közgyűlése tanácskozás alá vette a regale kérdését; a papság követei a párisi érsekségbe jöttek össze határozatot hozni, ide több főpap meghívott, s Bossuet is egyik tagja volt a gyűlésnek. Levelezése világosan mutatja nyugtalanságát s habozását, midőn észrevette, hogy az eszmék túlcaptak a regale nehézségein s egész az egyház fejét megillető lelki hatalom vizsgálataig s megtámadásaig ragadtattak. De Rancé abbéhez, Diroishoz, a Sorbonne tanárához, D'Estrées bibornokhoz irt levelei megismertetik e viharos tanácskozások legérdekeseb részleteit. Végre 1682. márczius 19-ikén megjelent a papság nyilatkozata; a király közzététette azt államaiban ugyanazon hó 23-án kelt ediktumával, melynek első czikkét önök szemei elé kell terjesztenem: ez az egyetlenegy, mely befolyással van az általunk jelenleg vizsgálat alá vett kérdésre: «Megtiltjuk minden alattvalónknak s az országunkban levő idegeneknek, világiaknak úgy, mint rendbelieknek, bármely rendnek, kongregáczióknak s társulatnak, hogy házaikban, iskoláikban, növeldeikben bárminő az ebben (t. i. a nyilatkozatban) foglalt tannal ellenkező dolgot tanítsanak vagy irjanak.»

Ne felejsék önök, uraim, ma itt arról van szó, vaj-

jön az említett ediktumban foglalt tilalmak megtartották-e törvényes erejüket az országban.

1693-ban a regále fölötti viták bevégeztettek a szentszéssel kötött egyezmény által; megegyezés történt ekkor abban, hogy a király lemondott ediktumának végrehajtásáról, s a püspökök, kik a gyűlésben résztvettek, visszavonták nyilatkozatukat.

Ha hinni kellene a királyi ügyész úrnak, a püspökök arra szorítkoztak, hogy megírták a pápának, hogy igen fájlalják a nem-tetszést, melyet ő szentsége kijelentett, s hogy ők, nyilatkozatukban, korántsem akartak valami a vallást illető határozni. A király pedig, a maga részéről, csak abba egyezett, hogy egy kevésbé enyhítse ediktumának szigorú végrehajtását. Hallják meg önök a püspökök levelét a pápához: «Lábaihoz borúlva szentségednek, kifejezni jövünk a keserű fájdalmat, melytől sziveink mélyeig, s erősebben, mint ezt kimondhatjuk, át vagyunk hatva a történetek miatt, melyek a gyűlésen előfordultak, s melyek szentségednek s elődeinek legmagasb nem tetszését vonták magokra.» A püspökök tehát nemcsak a pápa részéről tapasztalt nem tetszés, hanem a történt dolgok miatt is fejezik ki keserű fájdalmukat, melyek az 1682-iki gyűlésen előfordultak. Ekkor XII. Incze következett a pápai széken VIII. Sándor és XI. Incze után. A püspökök így folytatják: «következésképen, ha némely pontok úgy tekinthetnének, mint e gyűlésnek az egyházi hatalom s a pápa tekintélye fölött hozott határozatai, mi azokat el nem határozottaknak tartjuk, s kinyilatkoztatjuk, hogy ilyeneknek tekintessenek.» (Ad pedes Sanctitatis Vestrae provoluti profiteamur ac declaramus nos vehementer et supra id, quod dici potest ex corde dolere de rebus gestis in comitiis praedictis, quae Sanctitati Vestrae et Eiusdem

praedecessoribus summopere displicuerunt: ac proinde quidquid in comitiis circa ecclesiasticam potestatem, pontificiam auctoritatem decretum censeri potuit, pro non decreto habemus et habendum esse declaramus.)

A szöveg világos, uraim! A püspökök nemcsak azt mondják, a mint állítottak, hogy semmit, sem határoztak és szabályoztak a vallást illetőleg; hanem vissza is vonják azt, a mit az egyházi hatóság s pápai hatalomra nézve mondtak. Hogyan lehetne e szerint elhinni, hogy törvényes érvényben maradt az az ediktum, mely tanítani parancsolta s megtámadni tiltotta oly deklaráció elveit, melyet önmagok annak szerzői ily határozott szavakban vetettek el? Az ediktum visszavétele is csakugyan tényleg megtörtént; Aguesseau úr föntartotta számunkra a levelet, melyet e czélból ő fölsége 1693. szeptember 12-ről intézett a szentszékhez; ebben ezt olvassuk: «Örvendek tudatni szentségeddel, hogy kiadtam a szükséges rendeleteket az iránt, hogy a francia papság nyilatkozatára vonatkozó, s 1682. márczius 25-én kelt ediktumomban foglaltak, mire engemet az elmúlt viszonyok kényszerítettek, ne legyenek kötelezők.»

Bizonyára, uraim, ebben nem csak egyszerű udvariassági formáság, s az ediktum szigorának egyszerű enyhítése foglaltatik. Hiába akar a királyi ügyész úr biztosítani bennünket, hogy az ediktum mindemellett is folyvást végrehajtatott az országban; alá kell vetnem magamat Aguesseau cancellár tanúságának, kinek szavai következők, munkái XIII-ik kötetében a 423-ik lapon: «XIV. Lajos király e levele XII. Incze pápához megpecsételte a római udvar s a francia papság közt létrejött egyezkedést; s ő fölsége, magát az ebben foglalt *kötelezéshez* alkalmazva, *nem tartatta meg azon túl* az 1682. márcziusi ediktumot.»

Ez a szó: *kötelezés*, igen komoly s igen határozott; ugyanezt használja XIV. Lajos maga is egy másik levélben, melyet szintén Aguesseau hagyott ránk. 1713-ban a pápa megtudta, hogy Saint-Aignan abbé, kit a király soissons-i püspökké akart nevezni, nyilvánosan védelmezte az 1682-iki nyilatkozat négy tételét. Megtagadta a székfoglaláshoz szükséges bullát. XIV. Lajos 1713. július 7-ikén irt e tárgyban De la Tremouille bibornokhoz, római nagykövetéhez, hogy megmagyarázza neki, mi történt az 1693-iki egyezmény óta: «A pápa, úgymond ő felsége, mindenkinél jobban tudja, hogy a *kötelezés*, melyet magamra vállaltam, arra megy ki, hogy az 1682-ik évben általam kiadott ediktumot végre ne hajtassam. Elhitették vele, az igazság ellenére, hogy megszegtem a *kötelezést*, melyet elődéhez irt levelemben vállaltam; mert én senkit se köteleztem, hogy saját véleménye ellenére, föntartsa a francia klérus javaslatait; de nem lenne igazságos, hogy megakadályozzam alattvalóimat érzelmeik kifejezésében, oly kérdések, valamint a hittudomány sok más egyéb kérdései fölött, melyeket föntartani úgy egyik, mint másik részről mindenkinek szabadságában áll, a nélkül, hogy a vallás bármely czikke megátámadtnék.»

A király tehát *kötelezte* magát végre nem hajtatni ediktumát; ő felsége megtartotta e kötelezettséget, s XIV. Lajos tanúsítja, hogy *az igazság ellen van* azt mondani, a mit a királyi ügyész úr mond, hogy t. i. az ediktum végrehajtása folytatott Francziaországban. Az államügyészség bizonynyal igen helytelenül cselekedett, midőn erőszakot tett lelkiismeretén s elárulta a katolikus dogmát, mely megtiltja az egyeseknek a vallásos tanok fölötti itélelthez való avatkozást, hogy annak engedelmeskedjenek, a mit ő «közjogunk nagy hatalmá»-nak nevezett. Ime,

valóban egy igen furcsa alaptörvény! mely megparancsolná oly tan hirdetését, melyet az azt létrehozó püspökök forma szerint visszavontak! mely megtiltáná olyat mondani, a mi a declaráció tanával ellenkezik; és a király, a ki azt a körülményeknek, az elmúlt viszonyoknak engedve, megcsinálta, későbbi egyezményben kötelezést vállalt azt végre nem hajtani! ő maga kijelenti, hogy nem lenne igazságos, alattvalóit megakadályozni abban, hogy úgy egyik, mint másik részről megmondhassák véleményüket oly tárgyban, melyet vitatni szabad. Nem, uraim, az 1682. márczius 23-iki edictum nem törvénye az országnak, nem alaptörvénye ez államnak.

Mit találunk e tárgyra nézve, ha törvényhozásunk évkönyveiben fölkeressük a későbbben következő rendeleteket?

1731-ben az «Unigenitus» bullára vonatkozó villongás szenvedélyes vitatkozásokat hozott létre a két hatalom határai fölött. A márczius 10-iki tanácsvégeztés által ő fölsege «megtiltja bármily rendű s minőségű alattvalóinak, hogy gyűléseket, tanácskozásokat tartsanak, nyilatkozatokat, aktákat, jegyzőkönyveket adjanak ki s bárminő eljárásokat vegyenek foganatba a mondott disputációkról s minden ezekre vonatkozó dolgokról; hogy bármi könyvet, röpiratot, emlékiratot vagy más munkát irjanak, fogalmazzanak, nyomassanak, áruljanak vagy osszszanak ki, közvetlenül vagy közvetve, akármi ürügy vagy cím alatt e tárgyról».

E rendeletben egy szó sincs mondva az 1682-iki nyilatkozatról. Jegyezzék meg önök, uraim, hogy e tilalom általános volt, s egyaránt sújtotta úgy egyik, mint másik vélemény pártolóit.

Vége 1766-ban, ebben a janzenizmus, a reformáció elveinek titkos örököse, által előmozdított bölcsészet első

diadalairól híres korszakban, a viszálykodások Rómával ismét megújultak.

Már két évvel azelőtt adatott ki a rendelet, mely száműzte a jezsuitákat az országból; Rómában a rend eltörlése sürgettetett; a pápa ellentállott, s követelte, hogy ez alkalommal legalább ne ismerjék félre s ne akarják megszorítani az ő lelki hatósága függetlenségét; ekkor jelent meg egy új tanácsvégezés, 1766. május 24-ikéről, melyben újra életbe vannak léptetve az 1682-iki márczius 23-iki ediktum rendelkezései, s ismét fölतालáltatnak a kifejezett tilalmak, hogy semmit se legyen szabad mondani, irni s közzé tenni, a mi a négy tétellel ellenkezik.

Igy tartották fön magokat s fejlődtek ki az idők folyamában, éles viták között, az izgatott szellemekben az 1682-iki nyilatkozat vezérelvei. Az abban foglalt elvek megtermették gyümölcseiket; fájdalom, diadalmaskodni láttuk ama theologusok tanait, kik első voltak Franciaországban a gallikán egyház kiváltságainak hirdetésében. A leczke elég keserves, elég kegyetlen volt; úgy látszik, hogy a bölcs emberek ezentúl kerülni fogják e kérdések föllelevenítését s ily viharok fölkorbácsolását! «Őrizkedjetek», így szól hozzánk még ma is, egy tiszteletre méltó főpap, Hermopolis úr, «őrizkedjetek a gallikán egyház szabadságait egyenlenségre gyűjtő kanócnak használni! ezek nevében kiáltatott ki a papságnak sajnálatos «polgári alkotmánya»; ezek nevében forgattatott föl alapjaiban az egyház, s üldöztetett, fosztatott ki s veretett lánczokba a pápa.»

Nem követelem magamnak, hogy kockáztassam a beleszólást e vitába; nem arról van itt szó, hogy megvizsgáljuk, mit kell tartani ama négy tételről. A nélkül tehát, hogy bármely személyes véleményt mondanék az 1682-iki

nyilatkozatban foglalt tanról, a nélkül, hogy csak emliténem is kétségeimet, csupán e törvénytudományi kérdés megvitatására szorítkozom. XIV. Lajos ediktuma megtartotta-e törvényes erejét? érvényben van-e még ma is? lehet-e az ország törvényei ellen való izgatással vádolni a hittani író, kit lelkiismerete ösztönöz a papság ama nyilatkozatának megtámadására? Csak ez egyre nézve kérdezem meg, uraim, történelmünket és törvényhozásunkat. De, megengedve, hogy a forradalom előtt az 1682-iki ediktum országos törvényül föntartatott — a mit bizonynyal nem lehet alapos okokkal támogatni — nincsenek-e önök meggyőződve, hogy a királyi tanács e régi ediktumai s rendeletei, melyek Franciaországban úgy a polgári, mint a vallásos rendet szabályozták, szükségképen el lettek törölve a «papság polgári alkotmánya»¹ által? A királyi ügyész úr mélyen hallgatott a nemzeti gyűlés² ez aktusa fölött, mely lerontván minden egyházi rendtartást, eltörölte úgy a törvényeket és szabályokat, mint az elveket. S ennek még több következése is lett. Az 1682-iki tanok csirái voltak a papság «polgári alkotmánya»-nak, ez aztán az egyház és vallás teljes megsemmisítését szülte; az Ész esztelen vallása állíttatott föl, s minden belesodoratott e nagy zűrzavarba. Az államügyészség is, nem ismerhetvén félre e tényleges eltörlést, szükségesnek látta azt állítani, hogy XIV. Lajos ediktuma ismét érvénybe léptettetett az új törvényhozás által.

Midőn a rend helyre kezdett állani Franciaországban, egyezmény jött létre a szent székkal. De a concordátumot életbe léptető *organikus rendelet* egyet sem

¹ Constitution civile du clergé.

² Assemblée nationale.

újítt meg, akár az 1682-iki ediktum, akár az azt követő tanácsvégzések tiltó intézkedései közül; e rendelet 24-ik cikke csak azt tartalmazza, *hogy azok, kik a szemináriumokban való oktatásra vannak kiszemelve, alá fogják írni a francia papság által 1682-ben tett s ugyanazon évbeli ediktummal kihirdetett nyilatkozatot s kötelezik magokat az ebben foglalt tanok tanítására.*

Bizonynyal nem volt valami nagy dolog, hogy az organikus czikkek szerzői ez utolsó bizonyítványát adták hűségöknek a «papság polgári alkotmánya» törvényhozóinak elvei iránt! s mégis hogyan történhetett, hogy nem tűnt föl nekik a különös következetlenség, melybe a francia kormányt döntöttek? hogyan lehetett, hogy az 1682-iki nyilatkozat emlékének fölélesztését állították az 1801-iki concordátummal szemben? Ez az egyezmény a római udvarral valóban egész szövegében és záradékai szellemében, legnyiltabb megsértését mutatja föl a négy czikkeknek. Ez a Franciaországot akkor vezető kormány részéről teljes elvetése volt a szabályoknak, melyekről az állittatik, hogy az állam alaptörvényét képezik.

Mert ez időben, midőn a közbajok rendkívüli nagy-volta a múltnak orvoslását s a jövőnek biztosítását követelte, senki sem gondolt arra, hogy a pápai hatalom határai fölött vitatkozzék. A jóllét és erő napjaiban szoktak az ellenséges igények nyilatkozni. Akkor az volt a föladat, hogy Franciaország békéje helyreállíttassék, a vallás törvényes uralma visszaadassék s a polgári társaságban a rend újra érvényesüljön, végét vetve az egyház üldöztetésének. A keresztyénség fejétől lett megnyerve e jótétemény. Ő szentsége kijelentette (13. cikk), «hogy a béke kedvéért s a katolikus hit szerencsés helyreállításának öröme, se ő, se utódai nem fogják semmi mó-

don háborgatni az elidegenített egyházi javak megvásárlóit s hogy e szerint e javak tulajdona, a hozzákötött jogokkal s jövedelmekkel változatlanul kezeik vagy jogutódaik kezei közt marad». Kinek jutott volna akkor eszébe visszaállítani az 1682-iki nyilatkozat 2-ik czikkét s a zsinat többségének elvét az uralkodó pápa fölött? ki merte volna fölidézni a trienti zsinat rendeleteit? ki szegezte volna az egyház feje akaratának ellenébe, a huszonharmadik ülés XI. fejezetében a papság javainak összes letartóztatói ellen szórt egyházi átkot: *«quacunque in dignitate, etiam imperiali aut regali praefulgeat: Is anathemati tamdiu subjaceat, quamdiu jurisdictiones, bona, res, iura, fructus et redditus, quos occupaverit, vel qui ad eum quomodocumque pervenerint, Ecclesiae, ejusque administratori sive beneficiato integre restituerit»?*

Ez, uraim, a legkomolyabb figyelmet érdemli. Mily nagy azok elvakultsága s mily nagy vakmerőségek, a kik, fölélesztve a kialudt villongásokat, ma is kétségbe akarják vonni a szent szék jogait! Ha az 1682-iki nyilatkozat alaptörvénye az államnak, e törvény szerint az, a mit a pápa a zsinat végzése ellen tett, teljes jog szerint semmis s az egyházi javak birtokosainak tulajdona törvényileg bizonytalan.

Meg kell még jegyezniök, hogy a nyilatkozat 3-ik czikke szerint «az apostoli hatalom használatát kánonok szabályozzák». Ennélfogva a concordátumban gondoskodás történt harminczhárom le nem mondott püspök és érsek visszahelyezéséről, az egyházi megyék új beosztása készült el, a székek egyesítették, a nélkül, hogy a pápa bármely kánoni formát követett volna. Elismerték hatalmának teljességét. Feltűnő következetlenség volt tehát, hogy a nyilatkozat tanítását tették az új papság kötelességévé, mely-

nek egész létezése oly concordátumon alapúlt, a mely világos ellentétben állott a négy czikkkel. Ismétlem, hogy az ediktum tiltó intézkedései sohasem helyeztettek vissza érvényökbe s csupán ez a tény bír fontossággal a törvényes kérdés megoldására, mely önök előtt fekszik.

Más rendszabályok követték az organikus czikkek közzétételét; kénytelen vagyok azokat ismertetni, miután az államügyészség, a «nagyon keresztyén király»¹ nevében, azt hitte, hogy helyes dolog ennek hatalmára hivatkozni.

1809-ben a francia hadsereg bevonúlt Rómába; a pápát kihurczolták palotájából s börtönből börtönbe vitték egész Fontainebleauig s megfosztották államaitól, melyeket egy akkori rendelet beolvasztott a császárság birtokaiba. Ennyi erőszak közepette, míg a keresztyén Európa méltatlankodott e szentségtörések miatt, 1810. február 25-én egy másik rendelet jelent meg, mely azt nyilvánítja, hogy XIV. Lajos 1682-iki ediktuma az ország általános törvénye volt. Megfoghatatlan csalás! kegyetlen gúny! — a hitorló azt vélte-e, hogy kimentí méltatlanságait, vagy félt az ég és az emberek méltó bosszújától, midőn ekként sértve minden isteni s emberi törvényt, meggyalázva a pápai trón szent méltóságát s elrabolva az egyháztól államait s a keresztyénség fővárosát, kihirdettette táborában, hogy *Jézus Krisztus helyettesei semmi hatalommal se bírnak a világi s polgári ügyek fölött s hogy nem az ő dolguk letenni a királyokat?*

E dölyfös és háladatlan katona, megátkozva, diadala napján, a hatalmat, mely fölszentelte kardját, lánczba veré a tiszteletre méltó kezeket, melyek szent olajat kentek

¹ *Roi très-chretien* a francia királyok czíme.

homlokára. S mi, kik ma békében élvezzük szent Lajos vallásának áldásait, kik neki köszönjük mind atyáink műveltségének szerencsés előhaladását, mind törvényeik bölcsességét, mind szabadságunk édességét, ezentúl is sikertelen és vakmerő villongások tévútjára ragadtatva, oly hálátlanok lehetnénk-e, hogy még egyszer megszággassuk az egyház kebelét, fölzavarjuk jó rendét s békéjét, elvitatva jogait, megtámadva szolgálait, rágalmazva fejedelmét?

Lehetséges-e, hogy az üldözés és gúny e rendeletére, mely a császárság bűne volt, most mint az ország alap-törvényére történjek hivatkozás?

Fájdalom, meg kell vallani, hogy mindenkor a polgári hatalmak jogtalan lépései jelölték az időszakokat, melyekben az egyházi hatalomnak tulajdonított térfoglalás ellen ily ünnepélyes protestációk jelentek meg.

Igy, midőn 1663-ban a theologiai facultás nyilatkozata kiadatott, mely a királyok világi hatalmát védte a szent szék követelései ellenében, a provençei parlament egy végzése az avignoni és comtat-venaissini elkobzásokat mondta ki.

Szintén, az 1682-iki gyűlés után, hasonló végzés adatott ki ugyanazon hatóság által, s az apostoli nunczius foglyúl tartatott Párisban.

Hasonlóképpen, azonnal az 1766-iki tanácsvégzés után, Choiseul herczeg elfoglalta Avignont s a Comtat-ot. XIII. Kelemen pápa makacssága, úgy mondják a történetírók,¹ ürügyet szolgáltatott, hogy egy a Provenceba beszőgellő tartomány ideiglen a koronával egyesíttessék.

Ime, uraim, az 1682-iki nyilatkozat és ediktum

¹ Lacretelle, IV. k. 165. l.

egész története. Kimutattam évkönyveinkből a fő tényeket s fő aktákat, melyek arra vonatkoznak. S most már kérdem minden jóhiszemű embertől, van-e csak egy is ez ediktumok, e végzések, e rendeletek közt, mely megtartotta volna érvényét s mely ma is életben volna, mint az ország törvénye?

Nincs, bizonyynyal nincs! S mert önök jól ismerik e törvényhozási tények eredetét s jellegét, eléggé bizonyítva van önök előtt, hogy mindnyájan eltöröltettek s megsemmisítettek vagy saját szerzőik akarata, vagy későbbi törvények, vagy végre magok az események ereje által.

Különben hogyan lehetett azt meg nem érteni, hogy az 1682-iki ediktum, föltéve, hogy föntartatott az államban, szükségképpen eltöröltetett az alkotmánycharta 68-ik cikke által, mely a rendelkezéseivel ellenkező minden törvényt eltörül? Valóban lehetséges-e új törvényhozásunk szabadságaival kiegyeztetni e tilalmakat, melyek az ediktumban foglaltatnak, hogy semmit sem legyen szabad mondani, írni vagy tanítani, a mi ellenkezik a nyilatkozat tanaival? Érteném, ha a négy tétel hitbeli cikknek tekintetnék, ha lehetséges volna azokban az állam vallásául kihirdetett katolikus vallás dogmáit látni. De nem így áll a dolog. A négy cikk szerzői vagy pártolói sohasem követeltek ezek számára ily szent jelleget. XIV. Lajos csak úgy szól azokról ediktuma bevezetésében, mint a papság Párisban összegyűlt követeinek *érzelmeiről*. Bossuet, a Nyilatkozat védelmére írt művében bizonyítja,¹ hogy azok *egyszerű vélemények*: *Quod non ea esset mens sacri conventus, ut ex illa sententia decretum fidei faceret, sed tantum*

¹ Praevia dissertatio 6. §.

*ut eam opinionem adoptaret.*¹ S hozzá teszi, miután Brias, akkor cambraii érsek szavait idézte: «En perspicuis verbis gallicani patres testantur ac probant non eo se animo fuisse, ut decretum de fide conderent, sed ut *eam opinionem* tanquam potiozem, adoptarent. Opinionem sane, non ut eminentissimus Daguirreus objectabat, catholicae doctrinae formulam, quae animas constringeret.»

Marca úr, kinek a két hatalom fölötti értekezésére gyakran történnek hivatkozások, hasonló szavakkal fejezi ki magát: «A vélemény, úgymond, mely esalhatatlansággal ruházza föl a római pápát, egyetlen, a melyet tanítani kell Spanyolországban, Olaszországban s a keresztyénség egyéb országaiban; úgy hogy az, a mit a párisi tudorok véleményének neveznek, a csak eltűrt vélemények közé sorozandó.»

Bossuet egyébiránt megtanít bennünket, hogy két módja van a gallikán szabadságok értelmezésének. «Hogy egy kissé a dolognak mélyére hatoljunk, így szól egyik levelében, melyet D'Estrées bibornokhoz intézett, megküldvén annak az 1682-iki gyűlés megnyitó beszédét, «meg kell mondanom Eminenciádnak, hogy fölmenthetetlenül kötelezve voltam a gallikán egyház szabadságairól szólni; Eminenciád jól átlátja, mire vállalkoztam ez által; s két dolgot tettem föl magamban: egyiket, hogy azt a szent szék valódi nagyságának bármely kisebbitése nélkül tegyem; másikat, hogy azokat oly értelemben magyarázzam, mint a püspökök értik s nem oly értelemben, a hogy a világiak értik.»

¹ «Hogy nem az a szent gyűlés szándéka, hogy abból a véleményből vallásos törvényt csináljon, hanem csak az, hogy azt, mint véleményt, elfogadjon.»

Félhetnek tehát önök, hogy az az értelmezés, melyet a királyi ügyész úr elébök terjesztett, nem volt igaz és helyes.

Végre emlékezzenek még XIV. Lajos levelére, De la Tremouille bibornokhoz, s Bossuetnek még ama szavaira is: »Abeat ergo declaratio, quo libuerit«. Nem maradhat fön­n kétség önök lelkében. Az 1682-iki nyilatkozat négy tétele csak oly véleményeket tartalmaz, melyeket szabad elfogadni vagy ellenezni. Nem lehetséges, hogy az ediktum tilalmai érvényben maradhassanak a vélemény nyilvánításának s közzétételének szabadságával szemközt. Hová jutnánk, s mily nagy lenne az ediktum legbuzgóbb híveinek csodálkozása s megdöbbenése, ha ekkép léptetnék életbe a végzéseket, melyeket annyi, ma szabadon terjesztett könyv és javaslat kárhoztatott?

De azt mondta önöknek a királyi ügyész úr: «nem a véleményeket üldözzük mi, hanem azok nyilatkozatát». Mit akart ezzel mondani? Hogyan lehet a véleményeket üldözni, ha nem nyilatkoznak? S a vélemények szabad nyilvánítása nem egyik alapelve-e élő közjogunknak?

Azonban a királyi ügyész úr, vádja támogatására, legújabb tekintélyekre is hivatkozott: egy a Quotidienne ellen e törvényszéken hozott ítéletre! De ez az ítélet még nem jelenés (makaesség) alapján hozatott, s nem válhatik törvénytudományi emlékké; a párisi Cour royale legújabban hozott határozatára a Constitutionnell perében! de ez az ítélet egy szót se szól az említett ediktumról vagy nyilatkozatról, rendelkező részében s csak indokolásában érinti a kérdést, s midőn a törvényszék ez indokolást ki­mondta, a mi oly nagy zajt okozott a bennünket meg­osztató pártok tolongásában, nem ítelt s nem is akart itélni az előttünk fekvő kérdés fölött.

Engedjek meg, uraim, hogy ne feleljek a királyi ügyész úr egyéb ellenvetéseire, melyeket egy, már tizenhárom főpap által aláírt új nyilatkozatból akart meríteni. Ez a nyilatkozat a jelen per kezdete óta s ennek alkalmából lett szorgalmazva, s elégnek tartom önök előtt megjegyezni, hogy egy szót se említ, sem az 1682-iki nyilatkozatról, sem XIV. Lajos ediktumáról. E hallgatag tekintélyt tehát ki kell zárunk vitáinkból; igen keveset mozdítaná elő a kérdés fölvilágosítását, melyet vitatok.

Ha bebizonyítottam önök előtt, uraim, hogy a követelés, a mely szerint az 1682-iki márcziusi ediktum az ország törvényének tekintessék, régiebb s újabb törvényhozásunk egyetlenegy ténye által sem igazoltatik, hogy egyetlenegy korunkbeli tekintély által sem támogatatik. hogy összeférhetetlen a charta ama czikkével, mely a király minden alattvalójának megengedi véleménye szabad nyilvánítását, még kézzelfoghatóbbá lesz önök előtt, hogy lehetetlen a királyi ügyész úr rendszerét elfogadni, s még inkább lehetetlen kitörülni törvényeinkből az elvet, mely Franciaországban mindenkinek jogot ad saját hitét egyenlő szabadsággal vallani, s mely minden vallásfelekezetnek egyenlő pártfogást biztosít.

E rendszerben valóban csak a disszidensek részére volna szabadság, s a katolikusok meg lennének attól fosztva, mert nem lenne nekik megengedve ellenezni az elveket, melyek kárhoztatva lettek az egyház feje által 1690-ben, az *Inter multiplices* bullában, s 1794-ben az *Auctorem fidei* bullában.

Hallják meg önök, uraim, s jegyezzék meg magoknak, mily hallatlan rabszolgaságra vettetnék a hű katolikusok lelkiismerete; lássák, mily szörnyeteg következetlenség diadalmaskodnék az egyház legidősb fiá-

*nak*¹ államaiban! Az 1682-iki nyilatkozatban nincs is minden egyformán kétségbe vonva, annak szövegezésében összekeverték a vallás czikkeit kétség alá eső és vitás véleményekkel; s ugyanazon országban, hol az állítólagos alaptörvények megtiltanák a katolikusoknak oly állítások ellenzésének szabadságát, melyek az ő hitők szerint tévtanok, s melyek legalább is mindenki által úgy tekintetnek, mint szabadon elfogadható vagy elvethető vélemények, egy másik alaptörvény megengedné a disszidens lelkészeknek megtámadni a dogmatikus igazságokat, melyeket az 1682-ki nyilatkozat magában foglal!

Igy hát egy katolikus nem vitathatná, az állam törvényének megsértése nélkül, a következtetéseket, melyek az első cikk e tételéből levonhatók: hogy *szent Péter s utódai, Krisztus helytartói, s maga az egész egyház Istentől csak a lelki és az üdvre tartozó dolgokra nézve nyert hatalmat, nem pedig a világi s polgári ügyekre nézve*; de egy kálvinista, egy lutheránus szabadon és törvényesen hirdethetné, hogy szent Péter utódai nem helyettesei Krisztusnak, s hogy az egyház még a lelki dolgokra nézve sem nyert hatalmat Istentől!

A katolikusnak meg lenne tiltva a 2-ik cikkben a konstanci zsinat 4-ik s 5-ik üléseinek tulajdonított hatalmat kétségbevonni; de a protestánsnak meg lenne engedve kinyilatkoztatni, hogy semmiféle zsinatnak semmiféle hatalmát el nem ismeri!

Egy katolikus még azt sem vizsgálhatná, vajjon igaz-e, hogy a kánonok szükséges s mindig sérthetetlen szabályai az apostoli hatalomnak, vagy hogy az egyház beleegyezése egyedül teheti végérvényesekké a pápa íteleteit

¹ Ez is a francia király czíme.

a hit kérdéseiben: de egy protestáns büntetlenül gúnyolhatná úgy a kánonokat, mint az apostoli hatalmat, a szentszék ítéleteit s az egyház beleegyezését!

Igy kell-e érteni a lelkiismeret szabadságát? ez-e az egyenlő pártfogás, mely minden vallásnak, minden szer-tartásnak ígértetett? az állam vallása tehát egyedül lenne rabszolgájává a polgári hatalomnak, mely ezentúl minden erő s fegyver hiányában a szakadással s az eretnekséggel szemközt, erőszakoskodását s kény szerinti szigorát a hit s igazság ellenében gyakorolhatná? Nem akarom tovább folytatni a következtetéseket; nagyon is élénken éreztem önökkel, hogy az államügyészség tana mennyire tiporja le új törvényeinket s a kormányzási elveket, melyeket «igen-kereszttyén királyunk» adott nekünk.

Be kell végeznem e vitatkozást, uraim; azzal fogom befejezni föladatomat, hogy vizsgálat alá vevén a helyeket, melyekben a királyi ügyész úr az ország törvényei elleni engedetlenségre való izgatás vétségét akarja föltalálni, bebizonyítsam önök előtt, hogy La Mennais úr, midőn az elítéltetésre kiszemelt könyvet közzétette, bölcs és törvé-nyes szabadsággal élt, melyet, főleg ily kérdésekben, világi bírák tőle el nem vehetnek.

A királyi ügyész úr először is egy, a 21-ik lapon levő mondatot denuncziált: «Két belügyi miniszter erőkö-dött sorról sorra megrohanni magát az oktatást is, kicsi-karván a püspököktől, hogy a theologia tanárai s a pap-növeldek igazgatói által, a hitnek föntartó szabályaival összeférhetetlen ígéreteket s a világi hatalom által előirt tanformulárekát irassanak alá.» Szabad-e kérdezni, miért akarta a vádhatóság ekkép elszigetelni e mondatot, s miért nem olvasta végeig a vádolt helyet? Megengedi nekem kétségkívül, hogy azt folytassam: «Egyike száza-

dunk legkülönösebb tüneményeinek, hogy két ügyvéd kísérlette meg majmolni VIII. Henriket. Eszméjük szerint a belügyi minisztérium hivatalszobái mintegy állandó «Oecumenicum Concilium»-má lettek, egy «polgári pápai» minőségében visszahívható miniszter elnöklése alatt, s látni fogtuk volna Corbiere urat, homlokát miniszteri tiarával ékesítve, miután világosságot kért és nyert a szellemtől, mely egykor a parlamenteket ihleté, kötelező dogmatikai ordonnanceokat szerkeszteni s contrasignálni Franciaország alkotmányos lelkiismeretei számára, fölebbezés fentartásával a kamarákhoz.»

Mi van mind ebben? Semmi egyéb, mint közigazgatási tények bírálata. Oly korban, midőn magokat a törvényeket is mindenki bírálat alá veszi, a ki azok reformjának követelésére vállalkozik; e korban, midőn a királyi hatalomból kifolyó cselekvények is ki vannak téve a közbírálatnak, nem tudom fölfogni, miként lehetne a miniszteri körleveleket minden vizsgálaton fölül helyezni s minden bírálattól mentesekké tenni. Ha ötleteinek élénk színezetét s kifejezéseinek pikáns megválasztását veszik rossz néven La Mennais úrtól: meg kell jegyeznem, hogy ezekben csak Bossuet eszméit s majdnem szavait ismétlé ennek «hatodik» intéséből a protestánsokhoz: «A szent Lélek nem a föld hatalmasaira, hanem az apostolokra s ezek tanítványaira bízta a hit letéteményét. Ha valakinek e fölött itélni kell, az nem lehet más, mint a kire ennek hirdetése van bízva; a fejedelmeket ennek uraivá tenni, annyi, mint új pápákat csinálni, korlátlanabb hatalmúakat, mint azok, kiknek jármát le akarják rázni, s hitőket föláldozni a politikának.»

A királyi ügyészség élénken támadta meg a 23-ik lap egy másik mondatát: «Sohasem lehet eléggé hangoz-

tatnunk: ha bűn Franciaországban védeni a tételt, melyet a királyi ügyész itt kárhoztat, akkor bűn Franciaországban katolikusként lenni.» A helyett, hogy ennek a megelőzőktől s következőktől ekkép elválasztott két sornak mérges paraphrázisát mutatták föl önöknek, igazságosabb lett volna a szerző iránt, s érthetőbb mind önökre, mind a hallgatóságra nézve, fölolvasni az egész helyet. E helyütt La Mennais úr csak másol egy keresetlevelet, mely 1824. július havában jelent meg a *Quotidienne* ellen indított perben; szövege szerint idézi a korholást, melylyel a királyi ügyész úr illetve a hírlapíró, a ki merészkedett kinyomatni a toulousei érsek levelét, a melyben e szavak voltak, hogy a polgári hatóságnak nincs joga kijelölni a püspökök előtt, mit rendeljenek el a papnöveldekben való oktatásra nézve. Erre kiáltott föl a szerző: «Sohasem lehet eléggé hangoztatnunk: ha bűn Franciaországban védeni a tételt, melyet a királyi ügyész itt kárhoztat, akkor bűn Franciaországban katolikusként lenni.» De hozzá teszi: «Még, hála Istennek, szabad annak lenni, s az ország összes törvényszékei nehezteléssel vetnék vissza azt az elvet, melyet úgy mernek fölmutatni, mint az ő jogtudományuk tanát.» Ha La Mennais úr bűnt követett el az 1824-iki keresetlevél ily czáfolata által, én magam is büntetésre méltó lennék e perczen, midőn önök kegyes figyelme fölbátorít, hogy megtámadjam az 1826-iki jelen keresetlevelet.

Még csak egy pár szót mondok a királyi ügyész úr egyéb idézeteiről a 100-ik és 101-ik lapon: «A szolgálérmű főpapok vak mozdulattal rohannak arra az oldalra, hová a király hajlik.» Két szóban ime itt van az 1682-iki híres nyilatkozat története. Pillantsanak önök a lap aljára, uraim, s látni fogják, hogy e mondat Fenelonból van for-

ditva: «Plerique alii incerti et fluctuantes, quolibet rex se inclinaverit, coeco impetu ruunt.» Ime Fenelon lefordítva a rendőri bíróság előtt!

A 128-ik lapon: «Ime *az érdek rendszere*, mely a *jog uralmának* helyébe lépett, vagy a politikai atheizmus, melyet az 1682-diki nyilatkozat első czikke dogmatica szentesített, s a ki ehhez ragaszkodik, ragaszkodik e tételhez is: *A fejedelemnek, mint souverainnek, Isten rendeletéből atheusnak kell lennie.* A királyi ügyész úr nem veszi rossz néven La Mennais úrtól, hogy kárhoztatta e borzasztó tételt; de neheztelve tagadja, hogy az 1682-iki nyilatkozat hívei annak elfogadására ragadtathatnának. A királyi ügyész úr kétségkívül elfelejtette, hogy a semmitőszék, a pecsétőr elnöklete alatt ülészve, nem fejezett ki sem meglegedetlenséget, sem meglepetést, midőn egy ügyvéd, nyilvános ülésen így kiáltott föl: «Francziaországban a törvény atheus, és ennek kell lennie.»

A 184-ik lapon: «Látva mindamaz eretnek és szakadár elveket, melyeket az 1682-iki négy czikk foglal magában, ki csodálná, hogy maga Bossuet *gyűlöletes tételeknek* nevezte azokat?» Ez uraim, történeti tény: a királyi ügyész úr kétségkívül tagadja ezt; nem akarja igaznak elismerni, hogy Bossuet a négy tételt *gyűlöletesnek* nevezte. De ezt aényt bizonyítja Fleury abbé, nem gyanúsított író e kérdésekben; ő beszéli, hogy a meauxi püspök így szólott a rheimsi érsekhez a papság gyűlésén: «önöknek meglesz az a dicsősége, hogy bevégezték a regále-ügyet, de e dicsőséget el fogják homályosítani a *gyűlöletes tételek*».

Nem keserves dolog-e ekkép bele kényszeríttetni, ily komoly kérdések alkalmából, ily hiú fessegetésekbe egy vagy más kis esemény hitelességéről, ily gyermekes vitákba egy-egy szó magyarázatát illetőleg, s mind e szörszál-

hasogatásba egyes elszigetelt mondatok értelme fölött? Órizkedni fogok még továbbra nyújtani ily vitatkozást, melynek helytelensége egyébiránt már magában is még élenkebben éreztetheti önökkel e vád igazságtalanságát s vakmerőségét. Ha még tovább hatolnék, ha mozgatni akarnám a törvényszéki küzdelemnek ily botorúl kitett kérdéseket; ha lerázva az igát, melyet lelkiismeretem reám tesz, s nem hallgatva egyébre, mint személyes érzelmeimre, s engedve meggyőződésemmek, minden részében meg akarnám vizsgálni La Mennais úr munkáját, az abban foglalt elvek, melyek itt kárhoztatva lettek, teljesen megértve s igazolva lennének, s csak pirúlni lehetne ily per botránya fölött; de el akartam fojtani szivemben a méltó érzelmeket, melyeket egy tiszteletre méltó s nagyrabecsült barátom ellen ekkép intézett támadás gerjeszt. Ugy gondolom, jobban illik hozzám, e küzdelemben, szigorúan csak hivatásom kötelességeire szorítkozni, s hogy elég volt megállapítanom s bebizonyítanom, egyetlen észszerű ellenvetést sem hagyva czáfolatlan: hogy ma nincsen az országnak oly törvénye, mely a polgári birákat vallásos tanok s vallásos fegyelem kérdéseiben bíraskodni kényszerítse, s nincs törvény, melyet La Mennais úr megsértett, vagy a mely ellen a népet engedetlenségre izgatta volna.

Szerencsésnek érzem magamat, uraim, hogy e bebizonyítást katolikus birák előtt teljesíthettem. Jól esik becsületes embernek, meggyőződve lehetni s maradhatni, hogy Franciaországunkban a bíró kötelességei nincsenek ellentétben a keresztyén ember kötelességeivel. Nemesak ez erényes pap védelmére szólaltam föl, kit vádolni akarnak; ő, hitében tántoríthatatlan lévén, keveset törődik az emberek ítéletével; közös hitünk az, melyet védelmeztem; önök érdekében szólottam, uraim, önök lelkiismerete ér-

dekében, melyet tévútra vezetni s kényszer alá vetni akarnak.

Hiába igyekeznek tehát legyőzni az általam fölfejtett elveket s igazságokat azzal az emlékeztetéssel, hogy a régi törvényszékek előtt, különféle korban, hittani munkák is lettek elítélve; hiába akarnák a jelen eljárás mentegetésére fölbreszteni Franciaországban, oly időkben dívott tanok és eljárások emlékezetét, a mely idők nincsenek többé, ez annyi lenne, mint mindent össze-vissza zavarni, annyi lenne, mint félreismerni a végtelen változásokat, melyeken országunk keresztül ment. Ha az alap fölfor-gattatott, ha az intézmények elvesztek, ha az állam vezér-elvei módosultak, nem lehet föléleszteni oly szokásokat s véleményeket, melyek a dolgok eltörült rendében keletkeztek s fejlődtek ki. Ha arra akarják bírni önöket, hogy utánozzanak némely parlamenti példákat s kövessék a régi hagyományokat, igen rosszul alkalmaznák rég múlt napok eszméit a jelen kor ügyeire. Ne felejtsék önök, uraim, mi volt egykor a polgári hatóság avatkozásának elve oly kérdésekbe, melyek a vallást érdekelték a hit-tanok tekintetében. A világi hatóság nem tulajdonította magának az ítélés jogát, és soha se járt el másképen, mint a kánonoknak, az egyház határozatainak védője. Ez volt a föllebbezéseknek, mint visszaélésnek, alapja. Kétséget nem szenved, hogy idők folytán, nagy kiterjedést nyertek: minden hatalom szeret magasbra hágni s növekedni. De ha gyakran eltértek is az elvtől, azért az akkor egészen katolikus Franciaország nem volt kitéve mindazoknak a rendetlenségeknek, melyek ma esalhatatlanul nyilatkoz-nának. E királyságban, melynek fölemelkedése, Bossuet szavai szerint, elválaszthatatlan volt a szentszékétől, még fenn volt tartva a vallás és a királyság régi szövetségé-

nek szerencsés befolyása. Ha ellenszegülés és bitorlás mutatkozott is a küzdelmek s villongások napjaiban, az engedelmesség és hűség érzelmei megmaradtak a szívek mélyén s a kormány szokásos eljárásaiban. Végre, hogy ezúttal egész gondolatomat kinyilatkoztassam, ki kell mondanom, hogy a független s újító szellemek kevésbé voltak fölbátorítva, hogy a legvallásosb lelkiismeretek is csak könnyű aggodalmakat érezhettek, midőn az 1682-ik márcziusi ediktum megjelent, ugyanazon országban, hol három évvel később, a nantesi ediktum visszavétele mondatott ki. De ki méri meg a végtelen távolságot, mely minket ez időktől s azok erkölceitől elválaszt? Ki nem érti meg, hogy oly országban, hol ezentúl minden hit, minden szer-tartás egyenlően meg van engedve, fizetve, védve az állam törvénye által, a papságnak, a tan valódi magyarázójának s törvényes védelmezőjének függetlenségét s hatalmát minél szigorúbban kell tiszteletben tartani s hogy, ha a bölcselkedés és közömbösség napjaiban, ki nem akarjuk tenni atyáink szent vallását a kikerülhetetlen veszélyeknek, s talán közeli romlásnak, félni kell a polgári hatóság legkisebb betöréseitől is a lelki hatalom jogaiba?

Mert, tudják meg önök, uraim, a mi főképen megkülömbözteti a katolikus hitet s a mi egyházunkat a különféle hitfelekezetektől, melyek ma léteznek, az az ezt megillető jog, az általa mindenkor követelt és gyakorolt hatalom, hogy egyedül ő maga határozhasson, s határozhasson csalhatatlanul, a hittan minden kérdésében és souverain módon szabályozhassa az egyházi fegyelmet. E jogát kétségbevonni annyi, mint tőle elválni, mint megszűnni katolikusnak lenni. Ha az egyformán türt vallásfelekezetek nagy száma közt, a polgári hatóság a népeket emberi akarat által parancsolt hit elviselhetetlen járma alá akarja

tenni, majdan az egész vallás nem lesz egyéb, mint a politikai hatalom műve, mely meghatározza a dogmákat s megállapítva a fegyelmet, parancsolni akarna a lelkiismeretnek, mely csak Istennek tartozik engedelmeskedni. Ez aztán politikai vallásra vezet, a mely éppen e miatt türelmet nem ismerő, mert az ily vallás törvény lesz, melynek sérelme éppen úgy büntetetik, mint bármely más törvényé. Ez annyi, mint nemzeti egyház fölállításához közeledni, mely nem más, mint particuláris hatalom állítása az igazi egyház s annak feje hatalmának helyébe.

Ily példát mutat Angliá amaz időkben, midőn, Bossuet szerint, «*a hit a királyok kedvében járt*». Egy fejedelem, felbőszülve a fölött, hogy Rómában kárhoztatták kétszeri elválását, először is a pápa lelki hatóságát tagadta meg, s majd a világi hatalom felsőbbségét követelte. A parlament belesodortatott ez eretnokség kimondásába; sorban adta ki a hitre vonatkozó billettet, mint a hogy ma kívánják önöktől, hogy ítéletök által írják elő a vallásos meggyőződéseket. Kalvin maga is több ízben protestált a polgári és egyházi kormányzat ily összezavarása ellen. «De», úgymond még Bossuet, «semmi sincs, a mihez ne alkalmazkodnának, csak ellensége legyen a pápának s Rómának!»

E rendetlenség szülte, szomszédainknál, a hódolati s fogadási esküformákat.¹ Végre az igazi hatalomnak ily eltaszítása folytán lehetett oly tanokra sodortatni, melyeket a *Contrat social* szerzője hirdet: «Van», úgymond, «egy tisztán polgári hitvallás, melynek czikkeit megállapítani a fejedelemre tartozik, nem éppen, mint vallásos dogmákat, hanem mint társadalmi érzelmeket, melyek nélkül

¹ *Serment d'Allégeance és du test.*

senkisémet lehet jó polgár s hű alattvaló. Senkit sem lehet kényszeríteni, hogy azokat elhiggye, de ki lehet zárni az államból, a ki azokat nem hiszi; ki lehet zárni, nem mint istentelent, hanem mint a társadalomba nem illő embert, a ki képtelen őszintén szeretni a törvényeket, az igazságot, s föláldozni szükség esetében életét is a kötelességnek. Ha valaki, miután nyilvánosan elismerte e dogmákat, úgy viseli magát, mint a ki azokat nem hiszi, halállal büntetessék, mert a legnagyobb bünt követte el. hazudott a törvény előtt.»

Nagy Isten! mit kell gondolnunk a társadalmiság ez érzelmeiről, melyekkel, halálos büntetés terhe alatt, vallásilag s politikailag ihlettetnek az emberek! Talán vonakodnak önök elhinni, uraim, hogy Franciaország valaha alávesse magát e bölcsészeti törvényhozásnak; de értsék meg jól! a történet nagy és szörnyű leczkéi ne legyenek elveszve önökre nézve! Látják, minő mozgalom van köröskörül; látják a szellemek forrongásait és elvakulását? Ha a polgári hatalmat a lelki hatalom jogainak megtámadására akarják izgatni, s megmaradnak e gyászos úton, a következés kikerülhetetlen lesz: a szükséges ellenállás hatása alatt, melyet a katolikus egyház minden oly hatalom ellenében kifejt, mely embertől jó oly dolgokban, melyek a hitet, az egyházi tant s fegyelmet illetik, egész odaig kell jutnunk, hogy vallásunk ama lealacsonyodás s rabszolgaság állapotába fog süllyedni, melyben az írlandi katolikusok nyögnek oly sok év óta!

Vajha, uraim, e szerencsétlenségek látványa, vajha az ily veszély félelme mélyen érintené lelkeiket! Vajha a legkomolyabb elmélkedés vezetné az ily nagy és szent érdekek fölötti ítélethez! Mielőtt megtennék az első lépést, mielőtt első példát adnának ily veszélyes bitorlásra,

mérjék meg az ijesztő utat, melyet meg fognának nyitni, ha ma győzelemre juttatnának oly vádat, a mely nem egyéb, mint gyáva áldozat az ellenséges vélemények, az annál dölyfösebb, minél kevésbbé észszerű szenvedélyek javára. Önök hivatása e perczben, pártfogás alá venni s egyesíteni az egyház régi s az állam új szabadságait; nem fognánk-e tiszteletben tartani a szent katolikus vallás függetlenségét, melynek egyedül köszönjük az újkori nemzetek nemes függetlenségét? Elfelejtetjük-e, igazságtalan bizalomhiány miatt, hogy a rabszolgaság mindenütt eltűnt, hová e vallás törvényeit bevitte, s hogy Európa neki köszöni monarchiai intézményei ama szerencsés mérsékletét, melynek példáját az ókor nem hagyta reánk? Kinek mernék bűnül róni föl azt, hogy tiszteli, szívében és szavaiban, azt a nagy lelki hatalmat, mely, folyton örködve királyok és népek fölött, folyton hallatja nemes oktatásait, minden rend, minden méltóság, s az államok minden szabadságának szent alapjait: «Népek, engedelmeskedjete királyaitoknak, kik Isten képei a földön; királyok, őrizkedjete elfelejtetni a nagyság fényében, hogy legutolsó alattvalóitok is testvéreitek.»

Berryer e szavakkal befejezván beszédét, a törvényszék elnöke megkérdezte La Mennais urat, akar-e még valamit hozzáadni védője szavaihoz. La Mennais abbé így nyilatkozott:

«Uraim, semmi hozzáadni valóm sincs a beszédhez, melyet imént hallottak. Csak egy pár szót mondok az iratomban tárgyalt dogmatikus kérdésekre nézve. Bár a törvényszék nem bírálja azoknak, minthogy mégis ürügyül szolgáltak a perre, mely ellenem indított, tartozom magamnak, s a szent hivatalnak, melylyel föl vagyok ruházva,

azzal, hogy kinyilatkoztassam a törvényszék előtt, hogy tántoríthatatlanul ragaszkodom mind azokhoz az elvekhez, melyeket fölállítottam, azaz: az egyház fejének változhatatlan tanításához; hogy az ő hite az én hitem is, az ő tana az én tanom is, s hogy véglehelletemig meg nem szűnök azokat vallani és védeni.

Igy nyilatkozott akkor La Mennais, ki pár év múltán Rómával háborúban állott s a Vatikán mennyköveit vonta magára.

Berryer e védbeszédét buzgó ultramontán szellem lengi át, de a szabadság szelleme is, a mennyiben az ultramontán eszmék s elvek részére gondolat- és szólás-szabadságot, és szabad sajtót követel, nem nagyobb, de egyazon mértékben, a minőt más vélemények élveznek, melyeknek jogosultságát kétségbe nem vonja. Midőn Berryer úr La Mennais apátot s annak tanait ily fényesen s annyi tudományos készüllettel védelmezte az államhatalom üldözésével szemközt, a világhírű theológ s bölcész még a pápai hatalom védője volt középkori szellemben, s a Bourbonok restaurációját lelkesülve üdvözölte.

Lassankint azonban rajongása a katolikus hierarchia mellett egészen más irányt vett. Ez irányt Berryer, ki egész életén át következetes maradt úgy helyes mint helytelen meggyőződéseiben, már aligha fogta volna védelmezni. La Mennais látköre, tanulmányai folytán, szélesbedvén, gyorsan haladt előre merész útján, melyen már nemsokára Róma kedvenczéből Róma üldözöttjévé lett

KERGORLAY FLÓRIÁN GRÓF ÜGYE.

A pairek kamarája előtt. 1830-ik évi november hó 22-iki ülés.

A pairek kamrája, mely az 1830-iki forradalom előtt 360 tagból állott, egyszerre az előbbi szám felére szállt. Tagjainak egy része a Charta revíziója következtében távolíttatott el, a X. Károly uralkodása alatt kinevezett összes pairek kizáratván; egy még tekintélyesebb szám megtagadta az 1830. augusztus 31-iki törvény által előírt esküt, vagy beküldte lemondását, hogy oly kénytelenségnek ne hódoljon, mely sértette volna lelkiismeretét és véleményeit.

Egy ezek közül, Kergorlay Flórián gróf nagyobb nyilvánosságot akarván adni eljárásának, levelet írt a kamara elnökéhez, melyben kifejtette a követelt eskü megtagadásának okait s protestált a X. Károly által kinevezett pairek kiküszöbölése ellen.

A kamara egyszerű lemondásnak tekintette e levelet, nem vette tekintetbe annak indokait s nem is iktattatta jegyzőkönyvébe. Kergorlay úr ekkor kiadta azt a «Quotidienne» és «Gazette de France» hirlapokban.

E közzététel folytán, mely nagy zajt ütött, bűnvádi keresetek indítottak Briande, a «Quotidienne» felelős szer-

kesztője, Genoude a «Gazette de France» kiadója, Lubis ugyanennek főszerkesztője, és Kergorlay gróf, mint szerző és bűntárs ellen. Megjelentek a pairek törvényszéke előtt 1830. november 22-én; Berryer, Hennequin, Guillemin ügyvédek által kísértetve. Persil államügyész teljesítette a vádhatóság föladatát, ki mellett Berville segédkezett.

A mint Berryer fölemelkedett helyéről, az elnök, Pasquier báró, következő szavakat intézte hozzá: Védő, meg kell újítanom e perczben az önnek már adott intést, hogy illemmel és mérséklettel szóljon. Ön át fogja látni, hogy ha szenvedélyes kifejezések eltűrhetők is a vádoltnak ajkain, s mentséget találhatnak helyzetében: ugyan oly vagy hasonló kifejezések nem lennének megengedhetők az ügyvédnek, s esetleg szigorúan korlátoltathatnának a törvényszék által. Föntartom e megjegyzésemet, mert megjegyző az elvekkal.

Berryer beszéde.

Kérem a pairek kamaráját, legyen meggyőződve, hogy hivatásom régi és, mondhatom, becsületes gyakorlata után az éppen hozzám intézett ismételt fölhívás fölösleges volt. Jól ismerem az önök birói magas méltóságát, de érzem azt is, hogy ügyvédi hivatásom nagysága engemet önökhöz emel; méltósággal, de szabadon fogom azt teljesíteni, mert nem hihetem, hogy e szavak által annak erejétől akartak engem megfosztani.

Uraim, azon a napon, midőn a képviselők fele része s az ország paireinek mintegy negyed része új királyt s új alkotmányt adott Francziaországnak: Kergorlay gróf nem volt Párisban. Kötelességének hitte kifejezni véleményét ez ünnepélyes tények fölött, s egy a kamara elnökéhez címzett levélben ezeket mondja:

«Ugy gondolom, hogy a francia közjog első tétele: megtartani törvényes uralkodó házát, firól fira szálló elsőszülöttség rendjében, a mint az annyi század óta van nálunk megállapítva. Következésképp úgy gondolom, hogy semmi kamarának sem állhat hatalmában ez első jogától megfosztani Franciaországot; azt gondolom, hogy Franciaország trónja nem volt megürülve, midőn a pairek kamarája azt megürültnek föltételezte; azt gondolom, hogy ő fölsége X. Károly, és fia Lajos Antal, kettős lemondásának pusztá ténye által a trón e percztől fogva a Bordeauxi herczeg ő királyi fölségeé lett. Hasonlóképp meg vagyok győződve, hogy a pairek kamarája, mely saját létét az örökös monarchia egyik királyának köszöni, semmiképp sincs jogosítva ez örökséget fölforgatni, s a koronát más valakira ruházni át, mint arra, kinek azt az örökség joga adja.»

Azt felelték Kergorlay grófnak, hogy a vitatkozás be lévén már fejezve ama tárgy fölött, melyre levele vonatkozik, a kamara elnöke nem engedheti, hogy azzal a kamara foglalkozzék; mert ez ellenkeznék szokásaival és eljárási szabályaival.

Kergorlay úr úgy vélte, hogy ily körülmények közt közzé kell tenni véleményét; levele fölvétetett a hirlapokba s az államügyészségnek nem jutott eszébe ezek elkobzását rendelni el s a dolgot bűnvádi eljárás tárgyává tenni.

Kergorlay úr azt hihette, hogy azontúl már nem lesz fölhíva további magyarázatokra e nagy változások fölött; de az 1830. augusztus 31-iki törvény minden köztisztviselőre nézve kimondván a köteleességet, hogy új esküt tegyen, s Franciaország paireire nézve különösen oly büntetés fenyegetése alatt, hogy e magas kamarában való ülésjogoktól személyesen megfosztottaknak tekintessének: Ker-

gorlay gróf kénytelen volt lelkiismeretében megfontolni s elhatározni, hogy minő magatartást kövessen.

Ily törvény egy forradalom első napjaiban kedvezőnek és hatályosnak látszhatik arra a célra, hogy szavazatokat szerezzen, hogy hódó'atra bírjon, hogy az új intézményhez sok akaratot lánczoljon; de valódi jellege s hibája, mindenki véleménye szerint, hogy zsarnoki és durva, mert ellentétbe hozza a személyes érdeket, a magas társadalmi állás megtartásának vágyát a lelkiismerettel, a legbensőbb meggyőződésekkel.

Ily törvény politikátlan s talán veszélyes is, mert a dolgok új állapotát, mindenki véleményétől teszi függővé. Az, a kitől ily eskü kívántatik, itélni van hivatva maga ama hatalom fölött, mely őt megkérdezi; kényszerítve lévén nyilatkozni, kell, hogy fölmentsen vagy elítéljen. E törvény végrehajtása óta senki sincs Franciaországban, senki sincs különösen ebben a körben, a ki komolyan ne fontolgatta volna a helyzetet. A kérdés komoly volt az egyénekre, nagyfontosságú az államra nézve. Különféle érzelmek után indultak, különféle vélemények nyilvánultak.

Némelyek elfogadva az államügyész úr tanait, úgy vélekedtek, hogy sietniök kell letenni az új hűség esküjét, mely tőlök követeltetett; hogy magokat birákká tehetik önmagok és a király között, magyarázóivá lehetnek a szerződésnek, mely őket kötelezte s engedelmességüket lelánczolta; hogy magokat szabadokká nyilváníthatják s új fűlség részére köthetik le hűségöket.

Mások azt vették tekintetbe, hogy az új kormány önmaga hivatalosan jelenté ki, hogy a követelt eskü nem egyéb, mint a közméltóság viselőjéhez intézett fűlszólítás arra, hogy áldozza fűl a közjónak hivatalát, mely-

lyel fel van ruházva; s hogy ekkép nem is kívánnak tőlök hűségesküti az új elvek részére, hanem csak alávetést egy uralkodó ténynyel szemközt: úgy vélekedtek, hogy kisebb rossz az országra nézve új hatalom által kormányoztatni, bárminő legyen is ez, mint teljesen nélkülözni minden kormányt, engedtek az óhajtnak, hogy legalább egy időre eltávoztassák a már fenyegető anarchiát: végre arra is gondoltak, hogy törvényes királyuk iránti kötelességeiken kívül vannak teljesítendő törvényes kötelességeik polgártársaik iránt is, s hogy protestálva a jog érdekében, melyet semmi földi erő le nem ronthat, alá kell vetniök magokat a jelen percz föltételeinek, hogy teljesítsék kötelességöket, s ellenkező véleményű emberekre ne bízzák azok érdekeit. kik velök egy érzelműek.

Kergorlay gróf e véleményeknek sem egyikét, se másikat nem fogadta el. Komoly lelke nem arra gondolt, mint az államügyész úr vélemezé, hogy magának gyermekes elégtételt szerezzen a szó vagy gondolat merész küzdelmének megkísérlése által, oly hatalom ellen, mely csak kevés napot számlált; arra volt szüksége, hogy lelkiismerete nyugalmit megőrizze. A nemes pair előtt az eskü a komolyság, méltóság, szentség oly jellegével tűnt föl, melylyel azt régi jogtudósaink fölruházták, a *tudatlan* idők emberei, mint önök nevezik, kiknek törvényei azonban fölvilágosították, s most is kormányozzák a népeket. Előtte az eskü a lelkiismeret s gondolat vallásos leköttetése, melynél Isten van tanúul véve, melynek egyedül Isten lehet a megboszuója, mert ily kötelezés tárgya nem valamely külső dolog, olyan, a mit ember vizsgálhat, ítélni és büntethet. Előbbi esküje által kötve, mely őt megállapított, elismert, megszentelt jogokhoz lánczolá, Kergorlay úr azt kérdezé magától, vajjon e régi jogok elenyésztek-e, s minő új jogok léptek azok

helyébe? Meggyőződván, hogy semmi sem tépte szét előbbi köteleztetéseit, nem hitte, hogy azok alól magát kivonhatja, s látván, hogy az új eskü megtagadása által kényszerítve lesz fölfüggeszteni a magas pairi hivatás gyakorlását, melyel föl van ruházva, igaza volt, midőn elismerte annak szükségét, hogy polgártársai elé terjeszsze a komoly és fontos okokat, melyek arra az elhatározásra birták őt, hogy ne legyen többé részökre oly magisztrátus, a milyenné rendelte őt a törvényes fejedelem.

Innét eredt a közzététel.

Kérdem önöket, uraim, egy ekképen előidézett cselekmény lehet-e büntett bárki előtt is? Lehet-e oly embert, ki megkérdezett, hogy feleljen lelkiismeretesen, s feleli azt, a mit neki lelkiismerete sugall, üldözni s elítélni? Ej, uraim, ugyanazok, a kik őt megkérdezték, most azt merik követelni, hogy büntetessék, a miért válaszolt.

Bizonyynyal, uraim, vádjok igen sajátságos! Sajátságos már elvében, s nem kevésbbé az kivitelében; s fájdalomosan kell megjegyeznem, hogy csak egy ujságíró fölhívására, egy, Párisban, szeptember 27-én reggel kiosztott cikk sugallásának engedve, kezdetett meg a per e közzététel ellen, mely 25-én történt.

Bárhogy legyen is, lássuk a per iratait: (Olvassa.)

«Elnök úr! Nyolczvanhét pair egyezett múlt augusztus hó 30-án, annak kinyilatkoztatásába, hogy mind azok megfosztassanak a kamarában volt széköktől, melynek tagjai, kik egy hónap lefolyása alatt, esküt nem tesznek egy újonnan választott király hűségére, s új alkotmányra.»

«Nem tudom, mily jog erejénél fogva jött létre e választás, s ez alkotmány.»

«A mi engemet illet, én őszintén tettem le komoly eskümet királyaink hűségére, s az alkotmányos chartára, melyet azok egyike adott Franciaországnak.»

«Letéve ez esküt, mindig tudtam, hogy azzal lekötöttem hűségemet nemcsak nekik, hanem törvényes örököseiknek is, s magának a nemzetnek, az alaptörvénynek, mely annyi század óta szabályozza nálunk a korona öröklési jogát.»

«A hűség esküjét téven le királyaimnak, tudtam, hogy tévedések alá vetett emberek részére tettem azt le, mint a milyen magam is vagyok, de nem hittem, hogy az általok netalán elkövetett hibák föloldhatnak az irányukban, s törvényes örököseik irányában tett esküm alól; s azt sem hittem, hogy fölhatalmazhassanak oly erőszakos lépéshez járúlni, mely megfosztja polgártársaimat a trónöröklés üdvös intézményeitől. Mindenkor úgy tekintettem ez intézményt, mint egyedüli biztosítékát összes szabadságainknak, s vonakodok járúlni annak lerombolásához, mert most is meg vagyok győződve arról is, hogy lerombolása okvetetlenül utat fog nyitni nálunk mindennemű zsarnokságnak.»

«A charta, melyre minden pair megesküdött, 13-dik cikkében azt tartja, hogy «a király személye szent és sérthetetlen, s hogy miniszterei felelősek». A charta ez alapelve nem engedi, hogy a király személyesen feleletre vonathassék a sérelmek miatt, melyeket kormánya netalán elkövetett. A miniszterek felelőssége nyílt alkotmányos út a sérelmek orvoslására.»

«Nem lehet alkotmányos fictió által kimondani, hogy a királynak számíttassanak be kormányának hibái; a dolgok valósága pedig még kevésbé engedi meg, hogy a kis-korú királyi gyermeknek számíttassanak be, ki távol áll ősei tetteitől; s a ki ő fölsége X. Károly s fölséges fia

kettős lemondásának pusztá ténye által, ugyanazon perczben, múlt augusztus 2-án, királylyá lett, kinek részére az én hűségem kötelezve van.»

«A kamarák, a nélkül, hogy bármit is fölhozhattak volna a Bordeaui herczeg ő fönsége joga ellen, ugyanazon hó 7-én átvitték a koronát alattvalóinak elsejére. Nem fogok eskü által részesévé lenni oly ténynek, melyhez járúlni részemről bűnnek tartanám. . . . »

«A mi a chartát illeti, arra nézve két állandó meggyőződésem van: egyik, hogy a király, ki megesküdött a chartára, nincs jogosítva azt sérteni; másik, hogy még akkor is, ha a charta módosításai hasznosak lennének, a kamarák, melyek fölesküdték e chartára, nincsenek jogosítva e módosítások alapjává *királyuk kiűzését* tenni.»

«El fogom tehát várni, mielőtt egy módosított chartára esküt tennék, hogy a módosítások, melyeket a francia nemzet kívánhatna, törvényes király tekintélye alatt jelenjenek meg a nemzet előtt.» (Bevégzi az olvasást.)

Levelének ez első részében Kergorlay gróf fölhozza régi esküjét, kötelességeit, melyeket ez reá szab, az alapelveket, melyeken a monarchia, a rend, a törvényhozás nyugszik Franciaországban. Fölhozza a törvényes kormány maximáit, a tant, mely nem módosúlhat az idők tetszése, a pártok győzedelme szerint; a mozdúlhatatlan tant, mely megvédi a népeket az erőszakos mozgalmak, a szerencsétlen küzdelmek ellen, melyekbe a közhatalom eredete s természete fölötti vitatkozás vagy kétség taszít; védő tan, melynek köszöni Franciaország összes szabadságait, melyeket élvezett negyven év óta, s melynek uralma alatt fejlett ki tizenöt év óta az a nagyszerű belső jóllét, melyet a világ minden népe irigyelt. Lelkiismeretének fölriadása, a törvényes urai iránt viseltető hűség, a haza

szeretete, rettegés a veszélyektől, melyek fenyegetnek, eltiltják Kergorlay urat attól, hogy egy bitorló hatalom munkáihoz társuljon, s megsértse a törvényeket, melyeken Franciaország nyugalma, dicsősége és jólléte nyugszik.

Alig néhány napja, vagy néhány hónapja, hogy ez elvek, önök mindegyike által hirdetve, uraim! szentek valának önök előtt. A király, midőn önöket a társadalmi méltóság csúcsára helyezte, ez üdvös igazságok őrségének élére állította önöket; önök megesküdtek, hogy ezeknek védői lesznek, s azt kívánják, hogy ugyanezeket kárhóztassák!

S minő törvényeket véltek fölidézhetőknak ily elitelés szorgalmazására? Azokat a törvényeket, melyeket önök magok csináltak a Kergorlay gróf által kifejtett elvek védelmére; azokat a törvényeket, melyek minden támadást megbüntetnek, mely közjogunk alapjai, a királyi méltóság, a trónöröklés rende, a királyt születésénél fogva megillető jogok ellen van intézve; ugyanazon törvényeket, melyek erejénél fogva az államügyész úr szavai az általa hirdetett tanok, csak rövid idő előtt, megbélyegeztettek volna a gyülekezetben!

Az igazság, a méltányosság, a józan értelem nem utasítják-e vissza az eszmék ily összezavarását? Nem lehet valamely elvellenesb dolgot képzelni, mint a törvények ily fölforgatását és szigoruknak ily erőszakos alkalmazását ugyanazokra, kik nekik engedelmeskednek, s azt a hatalmat védik, melyből a törvények kifolytak. A törvények éppen azért vannak, hogy föntartsák az elismert jogokat, a megalkotott intézményeket. A társadalom alapelveihez lévén fűzve, szükségkép elenyésznek s erejüket veszítik, ha az elv változik, vagy ideiglen más elv uralma alá kerül.

Ugy látszott, hogy az államügyész úr megértette ez igazságot, s hogy a törvények alkalmazását követelhesse, oly állandó, mozdúlhatatlan jog létezését föltételezte, melynek erejénél fogva megtorlást kíván az ellen, a mit Kergorlay úr részéről jövő megtámadásoknak nevez.

Két elv uralma alatt áll ma is a világ, mint állott a századok kezdete óta: egyik az örökölt hatalom, a legitimismus elve, köszönje bár tekintélyét csupán létezése régiségének vagy egy magasabb és szentebb megállapításnak; másik a mindenek souverainitásának, a népfölségnek elve, mely, mint önök előtt mondva volt, elenyészhetetlen, elévülhetetlen jogot képez, s ennek nevében akarják, a nemzetek e jogánál fogva, megfenyíteni azt az embert, ki hű maradt az öröklési joghoz, hű a törvényhez s királyához.

Bizony, meglepetve kell hallani a törvényes uralkodó kormánya alatt csinált törvények ily földidézését a népfölség tanainak védelmére. De, különös dolog! E népfölség hívei, pártolói annak, a mit most a nemzetek elévülhetetlen jogának neveznek, éppen úgy ítélték meg augusztus 7-dikének eseményeit, mint Kergorlay úr, s törvénytelennek bélyegezték és kárhoztatták mindazt, a mi e napon megváltoztatta az ország ábrázatát.

Ha egy francia pair, hű maradva magas hivatásához, bátran védelmezte a királyi jogot, a másik kamara tagjai is kimondták, hogy az ily rögtönözve tett változtatások a nemzet jogainak világos sértései. Hallják meg, uraim, minő kifejezésekben ismertette egy képviselő¹ a hírlapokban az okokat, melyek őt is az új törvényben előírt eskü letévésének megtagadására birták:

¹ Cormenin báró.

«Elismerem, hogy a souverainné lett néptől sem közvetve, sem közvetlenül nem nyertem rendkívüli megbízást alkotmányt csinálni s a király fölött itélni. Ugy tetszik nekem, mintha hallanám a nép hozzám intézett kérdését: ki vagy te? ki bízott meg? mit akarsz tenni? állj meg!»

«Mint a királyok, úgy a népek egyedül igaz, egyedül észszerű legitimitásának is vannak szabályai, biztosítékai, törvényei.»

«Mint az emberi testnek, úgy a politikai testnek is vannak szerves elvei s életföltételei. Ha megtartatnak, elő fog haladni, ha sértetnek, össze fog roskadni.»

«A tények ereje, a tömegek szeszélye, vagy az erőszak baromisége csak azokat a nemzeteket vezetik, melyek még le nem rázták a tudatlanság és vadság jármát. A mily mértékben haladnak a társadalmak a polgárosodás utain, mind inkább értelmes, az ész által kormányzott társadalmakká lesznek. De jaj az értelmes társadalmaknak, ha hűtelenek lesznek elvökhöz!»

«De mi hát a nemzeti fölség, eme rendszer elve, melybe ma helyeztetve találjuk magunkat? az, hogy a népnek kell javaslatba hozni, vagy legalább szentesíteni a chartát alkotmányozó közegei által. De a jelen esetben alkotmányozó közegek javasolták-e, s a nép szentesítette-e a chartát? Nem. Megengedem, hogy féltek az anarchiától, tekintetbe vették a körülmények komolyságát, a veszélyt, a sürgősséget, a mi csak tetszik; de bármit mondjanak is, nincs ebben se előbb, se most, se utóbb *törvényesség.*»

«Megmaradok tehát hitemnél, hogy oly forradalom után, mely az octroyált charták törvényességét eltörölte, s a hatalmat eredeti forrására visszavezette, semmi sem

lehet törvényes az ösgyülések, a választók és képviselőik egyenesen alkotmánykészítésre szóló megbízása nélkül.»

Hasztalan volna tehát komolyan vitatni a Kergorlay úr ellen emelt nagy vádat, hogy a «nemzet fölségét megtámadó tanokat» tett közzé. Nincs szükségem vizsgálni, vajjon igaz-e, hogy az elvben föllállított népfölség helybenhagyta a trónnak megürültté nyilvánítását, s visszahelyezte Franciaországot természeti jogába, hogy magának uralkodót válaszson; abba az elévülhetetlen jogba, melynek uralma alatt alakultak az összes nemzetek . . . Önök bölcs megítélésére bízom e zavaros elméleteket, e nagy megmásításait történelmi emlékeinknek, melyek segítségével, Lajos Fülöp javára, ugyanazon jogra hivatkoztak, mely a Kapétok legelsejének hatalmát fölszentelé, a kit, mint mondják, a *nép választása* hívott meg a korona elfogadására! Mind e jogok ma hiába idéztetnek; nem törvényesíthetik az örökös monarchia törvényeiből vett érvet e monarchia s annak intézményei és törvényei bátor védelmezőjének üldözésére.

Ha a törvényes hatalom hű szolgálai visszautasítják önök tanait s új intézményeit, a népfölség pártfelei is szintén kétségbe vonják mindannak törvényességét, a mit önök cselekedtek. Elveik, tanaik s véleményeik kifejtése éppen úgy közzé lettek téve, mint Kergorlay gróf elvei, tanai s véleményei. Nem hallottam hírét, hogy önök büntető kereset alá vonták volna a törvényszékek előtt a népfölség pártolóját, ki pedig egyazon anathémát mondta ki az eljárások ellen, melyeket önök védeni akarnak.

Az államügyész úr, kibúvni törekedve ezen helyes és szigorú jogi következtetések alól, úgy az egyik, mint a másik rendszerben: azt állította, hogy a *képviselők mandátuma korlátlan!* Mily meggondolatlan szót mert kimon-

dani! Mit jelentsen a pairektől s képviselőktől kicsikart eskü, ha mandátumuk korlátlan? Így a föltételek, melyekre őket fölesküdtetik, nem egyebek lennének zsarnokságnál, a nemzet elidegeníthetetlen joga megsértésénél! Ha megbizatusuk korlátlan, hová lesznek az általok elvállalt kötelességek, s mi mindentől kell önöknek félniök a jövőendőben?

Hiába mondták még azt is, hogy a fölséges nép megerősítette az augusztus 7-iki cselekményeket, az állam új fejéhez az ország minden városa, minden faluja, minden majorja, s úgy szólván, minden tűzhelye által beküldött föliratok által! Hiszen negyvenezer község közül mintegy ötszáz volt, melytől üdvözlő fölirat érkezett!

Mellőzzük tehát azt, a mi nem igaz. Igazat csak abban mondtak, hogy a dolgok új állapota a szükségességnek, a parancsoló körülmények sürgősségének szülötte volt, hogy az a tényeken alapúlt, s csak a tények tekintélyére támaszkodik; s ettől fogva lehetetlen, hogy valamely, ezeket a véletlen, váratlan s bennünket villámként sújtó tényeket megelőző törvényt lehessen fölhívni a dolgok e rendének támogatására, védelmére, melynek föltételei még csak sejthetők se voltak akkor, midőn e törvények készültek.

Nagy bizonyítékra hivatkozom, uraim, egy egészen új s önöknél eleven emlékezetben levő tanácskozásra. A miniszterium megértette, hogy az 1822. évi márczius 25-iki törvény, mely a törvényes király uralkodása alatt hozatott tekintélye s jogai tiszteletben tartása s megvédése céljából, csupán a Francziaországot ért nagy változások kényszere s a királyságban fönnálló politikai rendszer alapelveinek megmásítása folytán töröltetett el. Törvényjavaslat terjesztetett önök elébe, hogy segítsen a létező törvényhozás

hatálytalanságán, s az új hatalomnak, melyet a tények ereje alkotott, megadja azt a támaszt s gyámolítást, melyre szüksége van.

A belügyminiszter úr azt mondta önöknek: «Az 1822-iki márczius 25-iki törvény 2-ik cikke így szól: minden támadás a királyi méltóság, a trónöröklés rende, a királynak vele született jogai ellen, melyeknél fogva chartát adott az országnak, alkotmányos tekintélye, személyének sérthetetlensége, s a kamarák jogai s tekintélye ellen, büntettni fog stb. E cikket kétségkívül eltörölte az 1830-iki charta . . . A francziák királya nem születési jognál fogva uralkodik . . . Királyságunk eredete még szentebb és tiszteletesebb. Önök kinyilatkoztatták, uraim, hogy a francia nép sürgető közérdeke hívta a trónra Lajos Fülöp királyt és utódait; *ő szükséges volt Francziaországnak.* De minő hivatás volt valaha szentebb, mint: megmenteni egy nagy nemzet szabadságát s megőrizni ezt egyszersmind az anarchia nyomorától.»

Az önök előadója hasonlóképen elismerte, hogy a szükségesség parancsoló törvénye volt egyedüli alapja e választott királyságnak, s hogy új törvényhozási intézkedésekre van szükség megőrizni azt merényletektől, melyeknek célja lehetne.

«Parancsoló szükség mutatkozott . . . Föltéve, hogy a közakarat konstatálása más alakban is elérhető lett volna, az eredmények lehettek-e meggyőzőbbek? a a körülmények engedték-e, hogy ahhoz folyamodjunk? Kellott-e, az európai szövetség közepette, annyi nép szeme előtt, melyek azonnal fölháborodtak volna, szembe szállni egy interregnum veszélyeivel, vagy e 32 millió lélekből álló nemzetet köztársasági fejtelenség örvényébe dönteni? Önök másképvélekedtek. A legtiszteltebb, esküjükhöz legjobban ragasz-

kodó férfiak alávetették magokat. Ha némelyek makacsúl ellenkeznek a nemzet óhajlásával, vagy az abból eredő jogokkal, nincs-e ideje, hogy megzaboláztassanak? A közrend, közbiztosság, a nemzet méltósága, mint a királyé is, fölszólalnak ily támadások ellen.

Végre, egy nemes pair ily szavakban összegezte a vitatkozást: «a francziák királya jogokkal bir, melyek ki lehetnek téve, mit mondok? már is ki vannak téve oly megtámadásoknak, melyek minket botránkoztatnak, s a társadalom közege *fegyvertelenül áll e támadások, e fölhívások ellenében*, melyeket semmi sem igazolhat . . . Ugy vélem, a törvénynek sürgősségi jellege van . . . stb.»

Ekként, uraim, a kormány által elismert, önök magok által hirdetett igazság az, hogy ma nem létezik, a mint valóban nem létezhetik oly törvény, mely védené az augusztus 7-én történeteket oly természetű megtámadások ellen, mint a milyenek Kergorlay grófnál rosszaltatnak.

Ismételnem kell tehát, hogy hiába járúlnak ma önök elébe azzal, hogy Kergorlay úr ellen oly törvényekre hivatkozzanak, melyek törvényes uralkodó részére alkottattak, és pedig alkottattak önök magok által, uraim, kiket ez uralkodó nevezett ki, kiknek jogai egyedül ő tőle erednek, kik a korona védelmére lettek kirendelre. Az önök törvényei elválaszthatatlanok ama kormány rendszerétől, mely ma nem uralkodik Franciaországban; s lehetetlen e törvényeket fölhívni oly ember ellen, ki lelkiismerete szerint védelmezi azt, a minek védeése e törvények czélja volt.

Az államügyész úr megértette, úgy látom, minő következmények emelkednek vádja ellen, csupán az 1822. márczius 25-ike törvény nyílt eltörlésének pótlására szolgáló törvényjavaslat előterjesztésének tényéből: igyekezett ezeket kijátszani egy ügyetlenül választott kibúvó által,

olyféle kicsinyeskedő szörszálhasogatás által, mely e nemes körben nagyon is emlékeztet az alsóbb hatóságok aprólékos vitáira. Az 1819. május 17-iki törvényről szólott, nem hivatkozhatván az 1822. márczius 25-dikire, melynek eltörlése ki van jelente. Mégis az 1822. márczius 25-diki törvény szavaira építette eljárását s hivatta össze a párok törvényszékét s idézte Kergorlay urat, mint e törvény 4-ik cikkének értelme alá eső büntettest.

Kénytelen leszek tehát, ez oly igen fontos ügyben, mely oly nagy érdekeket érint, hol a legmagasb államhatóságok becsülete s jogai vannak kockára téve, hol a lelkiismeret szabadsága s méltósága bocsáttatnak emberi ítélet alá, megvitatni a törvények szövegét, s megállapodni az eljárás kérdéseinél.

Az önök elébe hozott vád, mely ellen küzdenünk kell, új kifejezésekben fekszik előttünk. Az 1819-iki törvénnyel helyettesítik az 1822-dikit. Legalább azon előnyben részesülök, midőn e váratlan helyettesítést visszautasítom, hogy ezt magok a törvény szerzői, a monarchikus Franciaország törvényhozói előtt tehetem. Ki nem emlékeznék vissza önök közül, hogy egyedül az 1819-diki törvény elégtelensége határozta el a kormányt az 1822-iki törvény s különösen ennek 2-dik cikke előterjesztésére? Ha tehát ma az 1822-diki márczius 25-diki törvény második cikkét eltöröltnek tekintjük azért, mert a dolgoknak most már nem uralkodó rende számára volt alkotva, nem világos-e, hogy az az előbbi törvény, mely abból az okból lett kijavítva, mert kevésbbé védte a dolgok e rendét, még erősebb okokból, szintén eltöröltnek tekintendő?

Az 1822. márczius 25-diki törvény 2-dik cikke, világosabb kifejezésekben melegítette föl az 1819-diki május 17-diki törvény 4-dik cikkének minden rendelkezé-

sét. Mind a két törvénynek egyazon szelleme, tárgya, szövege van.

Igy esnek el az érvelések, melyeket az államügyész úr kifejtett, vádjának támogatására az 1819-diki törvény 2-dik s 4-dik cikkeit idézván föl. Bizonyítva van, hogy e rendelkezések, melyek az 1822-diki törvény 2-dik cikkében fölújítottak, benfoglalva éppen úgy eltöröltettek, mint az utóbbi törvény, az 1830-diki charta s az akkori Franciaország közrendét képező elvekkel ellentétes új elvek diadala által, melyekből a fennálló kormányt védő törvények egész tekintélyüket merítették.

Vizsgáljuk meg hát a vádat első alakjában, eredeti kifejezéseiben; keressük azt föl a requisitoriumokban s a pairek kamaráját összehívó rendeletben, mely előtt Kergorlay gróf azzal vádoltatott, hogy az 1822-diki márczius 25-diki törvény 4-dik cikkében jelölt büntetben tette magát bűnössé. Alkalmazni akarni a nemes pairre a törvény e másik cikkét, ez annyi volna az államügyészség részéről, mint a dolgok s az elvek sajnos összezavarása. Hogy e felől meggyőzzem önöket, uraim, elég lesz, ha emlékezetökbe hívom az 1822-diki törvény rendelkezéseit.

E törvény első cikke büntetéseket szabott minden az állam vallása ellen elkövetett merényletre s botrányra; a 2-dik cikk büntetéseket szabott minden a királyi méltóság, a trónöröklés rende, a király vele született jogai ellen, melyeknél fogva chartát adott, s alkotmányos hatalma, személye sérthetetlensége, a kamarák jogai vagy tekintélye ellen intézett támadásra; a 3-dik cikk büntetéseket mondott ki az alkotmányos charta 5-dik s 9-dik cikkei által biztosított jogok ellen intézett megtámadás ellen; végre a 4-dik cikk így van fogalmazva: «bárki, a mondott eszközök

által gyűlöletre vagy megvetésre izgat a király kormánya ellen, büntettetni fog stb. . . »

E különféle rendelkezések sorozatának pusztá elolvasásából nem tűnik-e ki, hogy az író, ki kétségbe vonja a kamarák hatalmát a charta átalakítására s királyválasztásra, a ki védelmezi a királyi hatalmat a törvényes uralkodó személyében, a ki vissza akarja vivni ugyanannak sérthetlensége jogát, s a trónöröklés rendét, nem helyeztethetik önkényesen az 1822-iki törvény 4-dik vagy 2-dik cikkének esete alá?

Hogy más alakban is kifejezzem gondolatomat: igaz-e, hogy a 4-ik cikkben, a király kormánya elleni támadásokról szólva, felszámolni akarták volna ugyanazon megtámadásokat, melyek már a törvény 2-dik cikkében el voltak látva?

S még más szavakkal: az 1822-diki törvény 2-dik és 4-dik cikkei egészen ugyanazon egy dolgot mondanak-e, ugyanazon büntetteket fenyegetnek-e? Nem. Önök nem ígattak volna egyazon törvénybe két cikket, melyek ugyanazt mondják, s így összeolvadnának és csak egy cikké válnának.

E két cikk elsejében arról van intézkedés, hogy gátolva legyen minden megtámadás, minden ellenséges vitakozás a megalkotott és alkotó hatalmak, ezek alkotmányának elvei, jogaik természete, kiterjedése és eredete ellen. Ez esetben volna Kergorlay úr, a ki levelében oly erőlyesen tagadja meg az 1830-diki alkotó és alkotott hatalmakat. De ez a 2-dik cikk el van törölve.

Mit akart megelőzni a 4-dik cikk? Minden támadást a kormány ellen, azaz: nem már az alkotó vagy alkotott hatalmak eredete, lényege és jogai, hanem azok eljárása, cselekvései s kormányvezetési iránya és rendszere

ellen intézett minden támadást; ezért van mondva e törvénycikk 2-dik paragrafusában, hogy a miniszterek cselekményei nem szűnnek meg szabad vitatkozás tárgyai lenni. Fenn van tartva a cikk első része, mert, függetlenül a miniszterek egyes cselekményeitől, a miniszterekről rossz akaratú, az országra nézve gyászos terveket és szándékokat tenni föl, annyi, mint a kormányt eljárásában, cselekvésében, hatalma gyakorlásában támadni meg. Így, az adó-megtagadásra összeállott társulat elítéltetett a királyi törvényszék által, mert e társulat oly természetű politikai rendszerre alapított, mely arra irányul, hogy megfoszsza a kormányt a neki szükséges bizodalomtól.

Végre is, uraim, könnyen megértethetném még bővebben is fölhozott példák által: milyenek azok a megtámadások, a melyekben a 4-dik cikk alkalmazásának helye lehet. Ha valaki azt mondaná: «ezek az emberek, kik a szabadságra hivatkoztak, nem egyebet akartak, mint hatalomra jutni; most, midőn ezt elérték, el fogják azzal nyomni Franciaországot; takarékoskodást ígértek, hazug ígéret! Uj adókkal terhelik az országot, melynek hovafor-dítása is megrovás alá eshetik. E miniszterek, a külső kabinetekkel szemközt, lealázó szerepet játszatnak Franciaországgal, s azon rangon alul sülyesztik ezt, melyet el kellene foglalnia a nemzetek közt. . . Ez aztán megtámadása lenne Lajos Fülöp kormányának, s e kormány eljárásának, cselekvéseinek, nézeteinek. Ez annyi volna, mint gyűlöletnek s megvetésnek tenni azt ki. Ez a 4-dik cikk alkalmazásának esete volna; de Kergorlay úr nem mondott e féléket.

Kergorlay úr nem kereste azt, hogyan működik, hogyan viseli magát, hogyan mozog az 1830-dik augusztus 7-dikén szervezett gépezet. Kergorlay úr kétségbe vonta a

hatalom jogait, melyet ez új szervezet rögtönzött, s védelmezte az előbbi kormány jogait. Az 1822-diki törvény 4-dik czikke tehát reá nem alkalmazható, s nincs törvény, melyre ellenében hivatkozni lehetne.

Kergorlay úr birái, önök tehát nem mondhatnak ki ellene bármely büntetést, sem az 1819-diki, az 1822-diki márczius 25-diki törvény 2-dik cikkének rendelkezésében módosított törvény 2-dik és 4-dik cikkei erejénél fogva, mely törvény köztudomás szerint eltöröltetett, sem az utóbb említett törvény 4-dik cikkének szavainál fogva, mely más vétségekről intézkedik s másokat büntet, mint azokat, melyekben oly élenken óhajtják öt elmarasztalni.

De ha még érvényben levő törvényt lehetne is alkalmazni ez állítólagos vétségre, kik által remélték ez elítélést kimondatni? Önök által, uraim! Pairei az országnak, elítélhetnék-e önök Kergorlay grófot? Nem osztottak-e mindnyájan érzelmeiben? Tanai, elvei, politikai hite nem uralkodtak-e éppen úgy az önök, mint az ő szelleme fölött? Ah, én nem tudok ebben kételkedni! Nagyon is ismerem az itt összegyűlt férfiak jellemét! Igen is érzem, mily nagy becsben kell önöknek tartani Franciaország pairjének magas rangját! Igen, midőn azt kívánták önöktől, hogy üresnek nyilatkoztassák a trónt, melyen XVI. Lajos öcsce ült, hogy elhatározzák koronájának egy, helyébe választott herczeg fejére átszállását, hogy elpártoljanak e törvényes királyságtól, mely egyedül tette önöket azokká, a mik, s melytől egyedül nyerték magát a hatalmat is, hogy itt biráskodhassanak; midőn fölhívták önöket franczia pairi minőségökben, hogy tanácskozzanak a kérdés fölött, kelljen-e, új eskü által, hódolni a szükség törvényének s belépni egy új kormány rendszerébe: mérlegelve lelkiismeretökben e nagyszerű kérdést, kétségkívül mindnyájan

éreztek az előbbi eskü fontosságát; ugyanazt mondták szíveikben, a mit Kergorlay úr nyilvánosan elmondott; az ő kétségei bántották, s az ő elmékedései izgatták önöket is: mindnyájan úgy gondolkoztak, mint ő!

Micsoda büntettért akarják őt önök által büntettetni? azért, hogy nem ismerte el a szükségességet, a körülmények uralmát, mint önök? azért, hogy szellemét nem igazták le a tekintetek, melyek önöket elhatározásra birták? azért, hogy az önvizsgálatban, melyre kényszerítve volt, mint önök is, lelkiismerete, megállapodván a szent tanok tekintélye előtt, azt mondá neki: ezen túl nem mehetek.

Nem, uraim, az nem lehet, hogy siker reményével hívhassák föl önöket annak elítélésére, a ki, meg lévén kérdezve, mint önök, s úgy gondolkodva, mint önök, nem követett el mást, mint hogy nem szánhatta el magát hasonló áldozatokra.

S kelljen-e még egyszer fölemlítenem, hogy minő körülmények közt akarják őt elítéltetni? Minthogy Kergorlay gróf a törvény által kitűzött határidő alatt, szabadon indokolta, miért vonakodik a tőle kívánt esküt letenni: az államügyészség pairtársai törvényszéke elé zaklatja őt; hát a törvény, mely őt önelhatározásra s véleménye kimondására kötelezte, rosszakaratú kelepczévé változzék-e számára? Soha még ily vádat nem merénylettek semmi országban, semmi korban, semmi kormány alatt. Nem tudok reá példát.

A számos változás közepette, mely e szegény Franciaországot negyven év óta fárasztotta, több alkotmány adatott már neki, melynek örökké kellett volna tartani s a századok végeig megépíteni a francia nemzet boldogságát... Rohamos egymásra következésekben sok esküt, sok szavazatot követeltek: e szavazatokat, ez esküket gyak-

ran megtagadták. Némely emberek közzétették megtagadásuk okait; mások hallgattak. Hallgattak! E szónál meg kell állapodnom; elhiszem, hogy ez is lehet megrovandó; mert a köztisztviselő, a ki hivatalos székén esküdtételre föl szólítatva, leereszti kezét s félre fordítja fejét, nyiltan hirdeti ugyanazt, a mit Kergorlay úr elmondott. Hát e hallgatás is bűn lesz-e? Több megvetés mutatkozván benne, talán még sértőbb és büntetésre méltóbb! Soha, uraim, egy szabad ember szavazata, bármily módon nyilvánítva, nem tétetett vád s közbosszú tárgyává a hatalom részéről, melyet boszant az óhajításának meg nem felelő szavazat.

Parancsolni a lelkiismereteknek: zsarnokság, s a leggyűlöletesb minden zsarnokság között.

Maga Bonaparte is megkérdezte Franciaországot; adattak s tétettek közzé tagadó szavazatok is; de azoknak, kik e szavazatokat adták, nem kellett magokat bíró előtt védeniök. Kergorlay úr is csak az imént emlékeztette erre önöket. De nemes szerénységében, mely méltó ékessége e ritka szilárdságnak, e magas jellemnek, mely oly élénken hat a szivekre s lelkiismeretekre, hogy ha azt hiszszük is, hogy jól cselekedtünk, félünk, hogy rosszul cselekedtünk, ha nem úgy cselekedtünk, mint ő! szerénységében, nem nevezte meg magát, nem hozta önök tudomására a bátorságot, mely válaszat jellemzi. A válasz tagadó volt, s mint most, úgy akkor is kötelességének hitte azt közzé tenni, és számot adni polgártársai előtt a tiszteletre méltó okokról, melyek azt sugallták. Ime szavai:

«Kötelességemnek hiszem polgártársaim iránt, s bizonyítnyal kötelességem önmagam iránt, számot adni előttök az indító okról, mely arra az elhatározásra birt, hogy ellene szavazzak az «Acte additionnel aux Constitutions de l'Empire» (1815. ápril 27-iki kelettel) elfogadásának.»

«Okom az, hogy e törvény 67-dik czikke merényletet képez a franczia polgárok szabadsága ellen, a mennyiben meg akarja nekik tiltani a jog gyakorlatát, hogy javaslatba hozhassák a Bourbonok uralkodó családjának visszaállítását Franciaország trónjára. Kénytelen vagyok protestálni e cikk ellen, mert meg vagyok győződve, hogy e család visszahelyezése a trónra, egyedüli eszköze Franciaország jóléte helyreállításának.»

«A tapasztalás, melyet tettünk a Franciaország által a restauráció alatt élvezett valódi jólétre nézve, senkinél sem hagyhatott fönn eziránt kétséget; s a nemzet óhajlásának egyértelműsége a «fájlalt» Lajos javára teljesen be van bizonyítva ama gondoskodás által, melyet az általam rosszalt cikk szerzői kifejtettek, hogy ez egyértelmű óhajlás nyilvánulásait eltiltsák.»

Protestálnom kell az ugyanaznapí rendelet 6-dik czikke ellen is, melyben az áll, hogy az «*Acte additionnel*» megküldessék a hadseregnek elfogadás végett». Ellenkezik a polgárosúlt népeknél bevett elvekkkel, alkotmányos törvényeket a hadseregekhez küldeni elfogadás végett. A mi engemet illet, én még nem tanultam meg a szuronyokra bízni lelkiismeretem szabályozását.»

A nemes pair, híven egyazon jelleméhez s meggyőződéseire, a császári önkényuralom szemei előtt éppen úgy fejezte ki magát, mint kötelességének hitte szavát emelni új szabadságunkkal szemközt; szavazata közzététetett Franciaországban, nyomtatás útján. Senki sem hallotta önök közül, hogy valaki Kergorlay úrnak perbefogására gondolt volna. Pedig az államügyészség emberei kétségkívül égő vágygyal keresték a vétségek üldözését, s akkor is gondos megtorlói voltak az uralkodójok ellen intézett támadásoknak.

Uj kísérlete tehát, s példátlan követelése a meglegedetlen hatalomnak, melyet, minden jog hiányában, kielégíteni akar önök által.

Már eleget mondtam, uraim, a vád fő részére nézve, különösen az 1830. augusztus 7-dikén föllállított kormányt illetőleg.

Hátra volna még a védelem egy másik komoly részét tárgyalnom; a fölség ellen elkövetett sértésekre vonatkozót, melynek nevében az ily sértésekre büntetést szabó törvény még nincs meghozva.

E részben legalább maga az államügyészség is elejti a vádat, kijelentve, hogy «a sértés nagyon alatta áll a fejedelem méltóságának, mely ellen intéztetett».

Kergorlay úr ezeket mondta:

«Minden jog hiányában, azt hozták föl a kamarák által választott király javára, hogy csak ő menthette meg Franciaországot. Én ellenben azt gondolom, hogy ő minden francziák közt legképtelenebb ennek megmentésére, mert minden francziák közt éppen ő az, a ki előtt a bitorlásnak, a melyre csábították, legbűnösebbnek kell látszani.»

«Elődeinek egyike rosszul kormányozta Franciaországot, de hű rokon s regens volt egy gyermekkirály kiskorúsága alatt, kinek életé egyedül választotta el őt a tróntól. E példa inkább megérdemelte volna, hogy eljárási szabályúl vétessék, mint a nem annyira távollevő emlékek.»

Ime, a szomorú és borzasztó emlékek, melyekre, fájdalom, a történetírás mindnyájunkat megtanított. Ohajtandó volna, hogy ez emlékek, inkább mint bármi egyéb, örökre kitöröltsessenek Franciaország történetéből.

De én semmi sértőt se látok ez érzelemben, mely Kergorlay urat arra vezeté, hogy behatoljon a herczeg

gondolatába, s rosszaltassa vele az erőszakos eseményt, mely őt trónra juttatá. Kergorlay úr kétségkívül visszaemlékezett a nemes neheztelésre, melylyel e herczeg, a landuffi püspökhöz irt levelében, megbélyegezte Bonaparte bitorlását, s a nemeslelkű hűségre, mely őt későbbben Spanyolország partjaira vezeté, hogy ott harczoljon, guerrillák közepette s Castanoz oldalánál, faja engesztelhetetlen ellenségével; s annyi kegyelemre, kitüntetésre, jótéteményre annak a királyi családnak részéről, a ki nek számára ezen-túl csak a száműzetés szigora, az öreg kor tiszteletre méltó gyöngélkedése, s egy gyermek védtelen ártatlansága maradt fenn!

Kergorlay úr, fölindúlva ez elérzékenyítő emlékek hatása alatt, nem sértette a herczeg jellemét, midőn azt mondta, hogy e bitorlásnak, melyre őt csábították, éppen az ő szemei előtt kellett a legbűnösebbnek lenni.

S hozzá tette: «a királyi gyermek, nemes anyja által a népe iránti kötelességek érzelmében neveltetvén, Franciaország boldogítására fog élni, s vissza fog egykor nekünk adatni».

«Ebben jelölöm ki a törvényszék előtt, uraim!» így szólt az államügyész úr, «a legnagyobb, a legfeltűnőbb büntettet; ez egy rossz polgár cselekedete.» Ő barátja a szabadságnak! Mily rosszúl ismerék önre egy egyszerű kifejezés s egy tiszta gondolat ily erőszakos minősítésében! Mit fedez fel ön, valóban, e frázisban? Egy érzelem, egy remény, talán egy óhajtás kifejezése! De, mondja meg ön, a törvény szigorú szolgálja, mit talál ebben rosszalni valót? Talán lázadásra, fegyverre, ellenállásra izgat a nemes pair, az önök uralma ellen? Kergorlay úr az égbe veti reményét. Erős lévén politikai hitében, a gondviselésre bízta magát; távol attól, hogy az emberekre hivatkozzék s azok-

tól várjon valamit, Bossuetnek egy tisztán vallásos gondolatával erősítette meg lelkét: «nem szükség fölfegyverezni az elnyomottat az elnyomó ellen; az idő harczol ő érte, az erőszak önmagát teszi tönkre».

Kergorlay úr e vigasztaló gondolatba, saját szép lelke vágyaiba zárkózott, de nem jött ki ajkain fölhívás polgári egyenetlenségre, izgató szó lázadásra, semmi olyan, a mi a királyság alatt hozott büntető törvények súlya alá eshetnék.

Végre bevégezem, uraim, e kínos vitatkozást Kergorlay úr levele fölött. Annak utolsó részében az államügyész úr sérelmet vélt jelezhetni a pairek kamarája ellen, oly sérelmet, mely önöket személyesen érintené; sőt, úgy lát-szik, attól fél, hogy «túlságos gyöngédségek ily sértés megvetésére vezethetné önöket». Én részemről, értem, hogy erősebb s emelkedettebb érzelem tilt el engemet minden vitatkozástól ez utóbbi pont fölött, mint el fogja tiltani önöket is a vád fölötti vizsgálatról s ítélethozástól. Elfelejtettem-e, hogy talán nem sokára, kevés nap múlva, egy fájdalmas és borzasztó ügyben, nagy terjű elítéléstől fenyegetett emberek fognak belépni e körbe, s fognak jöni önök, mint bíráik elé, s hogy védelmökre ismételni fogják, talán még ünnepélyesebben, Kergorlay úrnak annyira komoly, annyira hatályos megjegyzéseit? S azt akarják, hogy önök ma elítéljenek valakit, a ki ama nagy igazolás alá tartozik, elítéljék azt, a kit későbben kell kihallgatniok s elbírálniok! Nem fogom tehát e vád alá vett kifejezéseket föl-olvasni; pedig mi könnyű lenne azokat megvitatnom! Föladatom könnyű volna önök közepette, uraim! mert nem hirdették-e önök is Kergorlay úr minden gondolatát, midőn azt a javaslatot terjesztették önök elébe, hogy üzzék ki a paireket, kik önökkel egyazon székeken ültek, s mint

önök, törvényesen neveztettek ki a törvényes király által? Önök kinyilatkoztatták ekkor, hogy nem határozhatnak; s a három hatalom közül, melyek egyértelmű hozzájárulása nélkül nincs törvény Franciaországban, legalább volt egy, mely megtagadta a részvételt a királyság jogai ellen intézett e nagy merényletben.

Röviden összegezve, Kergorlay fölhivatott, hogy bizonyos esküt tegyen le, vagy tagadjon meg; s ő nyilatkozott a törvény által előirt határidő alatt. Megkérdezettvén, mint pair, e minőségében felelt, jogai teljességével élve, a magas kamara tagjai által kifejezett vélemények sérthetetlenségének oltalma alatt.

E nyilatkozatot, az okokkal együtt, melyek azt vele elfogadtatták, közzétette; ez joga volt, sőt, helyesebben mondva, ez reá nézve kötelesség volt. Királya által ily magas közhivatallal lévén fölruházva, nem függesztheté föl ennek gyakorlatát a nélkül, hogy polgártársaival meg ne ismertesse a komoly tekinteteket, melyek arra birták, hogy pairi teendőitől visszavonúljon. De még csak menteni sem kell e rossz néven vett közzétételt; inkább ő panaszkodik, hogy e nyilvánosság nem volt oly nagy, mint lennie kellett volna, s hogy a pairkamara elnöke, oly okokból, melyeknek fölkeresésére én nem veszek magamnak szabadságot, illetőnek találta ez úttal nem alkalmazkodni a kamara szokásaihoz s eljárásához. Kergorlay úr nem kételkedhetett a nyilvános fölolvasás felől; ahhoz való joga el van ismervé önök augusztus 21-diki tanácskozásainak jegyzőkönyvében.

A kamara elnöke azt mondá akkor: «a már befejezett tanácskozásokra vonatkozó levelek intéztettek hozzám; midőn ezt a kamarának bejelentem, úgy véltem, hogy nem tartozik reám a leveleket elolvasni, mert a tanácskozás

már bezáratott, s a házszabály szerint nem lehet a tanácskozást ekkép újra megnyitnom. Ha protestációt tartalmazó levél intéztetett volna hozzám, még erősebb okból tartózkodtam volna annak fölolvadásától, mert a házszabály eltilt minden protestációt.»

«De itt különböző helyzetben találtam magamat. E levelek az esküre vonatkoznak, s kötelességem volt azokat a kamara tudomására hozni. Nem mondhattam pusztán s egyszerűen: ez vagy az a pair vonakodik letenni az esküt. Tartoztam egyszersmind megismertetni az okokat, melyekre alapította az eskü megtagadását; s ezért engedtem helyet a levelek fölolvadásának. Montmorency-Laval úr levelének fölolvadása előtt, említettem, hogy ez be volt iktatva a hirlapokba, de úgy hiszem, hogy a kamarának meg kell hallgatni a fölolvadást, mert e levél a napirend tárgyára, az eskületételre, vonatkozik. Még két levelet kaptam, melyek ugyanazon tárgyhöz tartoznak; kérdem a kamarát, akarja-e, hogy azok is fölolvastassanak.»

Minden oldalról: igen, igen! kiáltások, s az elnök úr azonnal fölolvastatta a következő leveleket:

«Cancellár úr, tisztelettel kérem önt, legyen jó hivatalsan tudatni a pairek kamarájával, hogy lelkiismeretem és eszem egyformán vonakodnak elismerni a trón megürülését a Bordeauxi herczeg ő fönsege személyében, s következésképen, hogy én nem teszem le az esküt, melyet tőlem kívánnak, mert az ellenkezik azzal, melyet már letettem. Van szerencsém stb.» aláírva: Latour-du-Pin.

«Báró úr! Falusi lakomban visszatartva a koromtól elválaszthatatlan gyöngélkedés által, nem jelenhettem meg a pair-kamara augusztus 7-diki ülésében — Olvastam a 10-diki Moniteurban, hogy a pair urak új eskü letételére voltak fölhíva. Ez nyílt ellentétben van az ország alap-

törvényével, mely a trónöröklés rendét és jogát szabályozza; s ugyan abban van az esküvel is, melyet letettem, először, 70 év előtt, XV. Lajos ő felségének, s melyet azóta több alkalommal megújítottam, utódai, XVI. Lajos, XVIII. Lajos és X. Károly kezeibe. Lelkiismeretem, hűségem felséges uraim iránt, kiknek egész életemet szentelni szerencsés voltam, a mély vonzalom, melylyel nekik áldoztam, s melyet szerencsétlenségök csak nevelne, ha ez lehetséges volna, kötelességemmé teszik le nem tenni a pair uraktól most követelt esküt. Kérem önt, báró úr, tudatni velök e levelem tartalmát, s kérni őket, hogy iktatassák azt az ülés jegyzőkönyvébe. Van szerencsém stb.,» aláírva: D'Havré de Croi herczeg.»

Kell-e említenem önök előtt, uraim, hogy e megindító levelek nemes írói az augusztus 7-diki tények ellen ugyanazon érzelmeket fejezik ki, mint Kergorlay úr hallatott nem kevesebb erővel, mint loyaltással? Sem Latour-du-Pin, sem D'Havré herczeg urak nem lettek perbe fogva önök előtt. Miben áll tehát Kergorlay úr különös bűnössége? Pair, s esküre kötelezett létére, megtagadását levélbe foglalta, melyet szerencsétlenségére, a kamara elnöke nem tartott helyesnek fölolvastatni; e formalitás elmulasztása, mely nem függött Kergorlay úrtól, ez legyen-e az ő bűne? Ha e formaszerűség teljesített volt, e szomorú és sajnálatos per, mely ime önöket fárasztja, sohase kezdetett volna el.

Mondom, e szomorú per. Ah, de nem azért, mintha félnék annak kimenetelétől önök körében! Nem! nem lesz ez itt első diadala annak a *halálos harcznak*, melyet az igazságszolgáltatás egy közege merészkedett kikiáltani a törvények templomának szentélyében!

A szenvedélyes védelem nem eszközölhette a vádoltak fölmentését. A pairek kamarája, november 24-dikén hozott ítéletében Kergorlay grófot 6 havi börtönre s 500 forint pénzbüntetésre; Brian és de Genoude urakat egyenkint egy havi börtönre és 150 forint pénzbüntetésre ítélte. Lubis úr fölmentetett.

CHATEAUBRIAND-ÜGY.

Seine-megyei esküdtszék. 1833. évi február 27-diki ülés.

Tárgya e bűnvádnak Chateaubriand úr emlékirata a Berry hercegné védelmére.

Az 1833-ik év kezdetén Chateaubriand esküdtszék elébe állítottatott az említett emlékirat miatt, melyből a vád, egyéb neheztelt pontokon kívül, kiemelte e híres fölkiáltást, melyet a történelem megőrzött: *«Asszonyom, önnek fia az én királyom!»*

Ez az emlékirat csak akkor tétetett közzé, midőn a kormány megtagadta Chateaubriand úrtól az engedélyt, hogy láthassa Berry hercegnét börtönében, s följajánlhassa neki tanácsait.

Chateaubriand ékesszólása, a hercegnő bátorsága s még inkább szerencsétlensége, kit egy áruló eladott s kiszolgáltatott, élénken hatott a royalista szívekre. Több mint 1500 ember ment küldöttségképen Chateaubriandhoz; beszédek tartattak, melyek zaja visszhangot keltett a sajtóban. Innen eredtek a vádak Chateaubriand s a hirlapok ellen, melyek e nyilatkozatokat magokéivá tették.

Chateaubriand nem akarta magát védetni. Arra szo-

rítkozott, hogy a következő szavakban válaszoljon Persil államügyész vádlevelére:

«Nem akarom védeni röpiratomat, s nem is azért állok föl most, hogy feleljek a királyi ügyész úr beszédére; csak néhány helyet idézek föl, melyek megmagyarázzák rossz néven vett szándékaimat. Nem azért léptem ki visszavonultságomból, hogy a rendet megzavarjam; csak akkor jöttem vissza Franciaországba, midőn számkivetési törvényt hoztak a család ellen, melyet védeni kötelességem volt.»

Chateaubriand azután fölolvastott némely szavakat emlékiratából, s idézte a megható igéket, melyek azt befejezik.

A hírneves író után Berryer kezdett beszélni. Az üldözött lapok védelmét adta elő, s egyszersmind a legfenségesb dicsbeszédet tartotta Chateaubriand fölött. A Gazette de France után közöljük e védelmet, mely annak csak legfőbb helyeit adta.

Berryer beszéde :

Uraim!

Az éppen most hallott szavak hatása alatt, igen sajnálom, hogy nem vagyok megbízva Chateaubriand úr védelmével. Tisztelem nagy tehetségének fönségét, helyzetének magasztosságát, nemes jellemét, kitűnő szolgálatait, melyeket teljesített a hazának, a méltóságot, melylyel környezve halad életútján.

Fölfoghatom, hogy nem az ő dolga megvitatni szóról szóra, kifejezésről kifejezésre a szellemes iratot, melyet lángoló hazaszeretet által ösztönözve, Franciaország közepébe dobott. Chateaubriand urat nem kell védeni; ügye azonban szép, főleg francia esküdtszék előtt vitatva, mely

megfogja érteni e félreismert jellemet, s igazságot szolgáltatand érzelmeinek, melyeket meg akarnak gyalázni, mert félnek azoktól!

De ez nem az én föladatom. Arra szorítkozom; a mit tennem kell; én a Gazette de Franceot s a többi vádolt hirlapot védelmezem, s ezek igazolására kell szorítkoznom.

Önök ismerik a per tényálladékát; önök tudják, hogy fiatal emberek, nem lázongva s rendetlenkedve, hanem illő méltósággal s a tisztelet érzelmével, melylyel őket eljárásuk fontossága ihleté, Chateaubriand úrhoz járútlak, s hogy ott beszéd tartatott. E beszéd elmondása köztudomású tény volt, tizenötszáz ember vala annál jelen; a hirlapok értesítve lettek felőle; számot adtak róla; s ez által csak azt tették, a mit napról napra tesznek. Holnap e jelen perünk fejtegetését adják, s ismételni fogják az államügyész úr szavait s a mi szavainkat

A hatalom nyugtalankodott, s a fiatal emberek és a hirlapok üldözését parancsolta, de mindenki jól tudta, hogy a röpiratnak csak e szavai vannak bevádolva: «*Ön fia az én királyom*»; és hogy ezért perbe vonták nemcsak a hirlapokat, s Thomas urat, a január 4-dikén elmondott beszéd szerzőjét, hanem Chateaubriand urat s röpiratát is.

Igy van; a palais ez érvelésével lett az ügy fölszerelve. A vádhatóság egy hónap óta hallgatott a röpiratról; olvastatni engedte azt négyszázezer ember által, s midőn ma oly magasan emeli szavát, megvallom, nem értem előbbi türelmét. Azt várta-e, hogy a január 4-diki beszéd fődözzé föl előtte ez irat létezését? Nem ismerte-e ezt mind ama kivonatokból, melyeket Franciaország minden hirlapja közzé tett?

A január 5-diki ártatlan czikkek egyszerű ténye nem lehetett elegendő tárgya a vádolásnak: ki kellett azt bővíteni. Czélszerűnek találták megtámadni egy egész pártot: úgy rajzolták ezt le önök előtt, mint a mely fölött oly kegyelet érzése, a bálványozásnak egy neve uralkodik, mely a gondolat minden függetlenségét kizárja.

De, uraim, ez nem így van. Az államügyészségnek nem az a föladata s nem is lehet az a föladata, hogy méltatlanságokat halmozzon össze egy dynastia ellen, mely magát nem védheti, hogy rémes képét adja a restauráció állítólagos rendszabályainak s a vérengző kivégzéseknek, melyekkel Franciaország tizenöt év alatt elborított. Azt hiszik-e önök, hogy ily igazságtalan ráfogásokkal lehet megcsinálni egy időszak történetét, melynek köszönik mind azt, a mi még ma fönn van számunkra az erőből és szabadságból? Nincs egyetlenegy szabadságuk, egyetlenegy kiváltságuk, melyet nem a restaurációnak köszönnének. Igen, mind ezek az önök által szünet nélkül rágalmazott restauráció művei, melyek föntartanak s megvédenek bennünket minden egyes nap kihágásai ellen! (Bravo, bravo!)

Állítsuk tehát helyre a kérdést, a mint annak fölállítva kell lennie. Ismétlem: mi nem vagyunk bálványimádók; mi nem vagyunk hűbéresei senkinek; mi a függetlenség és szabadság emberei vagyunk; nekünk lelkiismeretes véleményeink vannak; mi védjük, mi föntartjuk, mi terjesztjük ezeket; és miért? mert lelkesülve vagyunk Franciaországnak, ennek a szabadságba mindig szerelmes földnek jóléte iránti vágyaktól és reményektől.

A mi a személyeket illeti, mi tudjuk tisztelni azokat. Tudjuk, hogy ha vannak gyengeségeik, legalább nincsenek bűneik. (Hosszas bravózás.) Mi meggyőződés emberei, s

nem pártemberek vagyunk. Itt a vélemények ellen lépnek föl előkészített beszéddel fegyverkezve; itt a véleményeket támadják meg; engedjék meg nekem, hogy figyelmöket fölhívjam e csodálatos látványra, melyet a jelen per fölmutat.

Azt hitték, hogy minél több vádoltat kell önök elébe vezetni; kik ezek? Az első oly férfiú, kit a nemzeti jellem félreismerésével vádolnak, s kinek neve magasra nőtt, óriási lett, mert nemzeti rokonszenvek rezgék át szavának minden hangját. (Nagy helyeslés.) Ugy látszott, hogy e férfiú, az 1830-diki események után, letette kardját és tollát; úgy látszott, hogy megszűnt segíteni hazáján szavával s hosszas tapasztalásával; sok forradalmat látott, s ezek uralma alatt, mindig ugyanannak mutatkozott.

A rémuralom alatt volt bátorsága a szabadság fölkiáltását hallatni; látván, hogy az eszmék anarchiája túlmegy talán még a dolgok anarchiáján is, közrebocsátá a «Keresztyénség szellemét»¹ s mik e nevezetes mű végső szavai? «A keresztyénség eltörülte a rabszolgaságot, s visszaadta a világ szabadságát.»

Visszatérve Franciaországba a császárság alatt, szemközt egy félelmes hatalommal, mindig független, mindig a szabadság barátja maradt! Midőn Napoleon hatalma az ijesztés szemfényvesztését akarta egyesíteni vitézségével, midőn a vincennesi éjjeli lövések² dördülése hallatszott: Chateaubriand úr ott hagyta hivatalát; s akkor egymaga volt, ki bebizonyította függetlenségét...

¹ Genie du Christianisme, Chateaubriandtól.

² Enghien herczeg meggyilkoltatása. Chateaubriand, ki éppen Franciaország miniszterévé lett volna kineveztetendő, azonnal beadta lemondását.

Az események gyorsan haladtak előre. A Bourbonok Gentben voltak; Európa, mint tudjuk, nem gondolt arra, hogy a Bourbon-háznak pártját fogja; csak a nagy hadvezér kardját akarta összetörni, a ki közel húsz éven át zavarta nyugalmát; Franciaország legyőzetett, érezte, hogy ellent nem állhat többé, s hogy a győzelem istennőjének e kegyenczét elérte a legyőzetés sora. Ime, mit mondott ekkor Chateaubriand XVIII. Lajosnak, ennek tanácsában: «Sire, ha fölséged nem akarja mindenek előtt föntartani Franciaország szabadságát, mi meghalhatunk lábainál, mint hű alattvalói, de mi nem lehetünk többé tanácsosai s az ország miniszterei.»

Chateaubriand úr tehát független volt szemközt az általa kedvelt hatalommal, mint független volt egy jogtalan s zsarnoki hatalom előtt is; s ime, e férfiút vádolják, őt, ki annyi különféle eseményt megvilágított, őt, kit szenvedések közt és nemesen átélt negyven év gazdagított annyi tapasztalással s annyi tudománynyal! és csodálják, hogy e néhány óra alatt, s oly események következtében, melyek arra talán nem is czéloztak, a végbement forradalom, nem változtathatta meg egy csapásra meggyőződéseit, s nem forgathatta föl tapasztalásait! És, minthogy e forradalom kivívta magát, úgy találják, hogy Chateaubriand urat elhagyta fölvilágosodott szelleme, s a közjó iránti szeretete; kell, hogy lemondjon hitéről, kell, hogy szűnjék meg bízni az elvekben s véleményekben, melyek annyi századon át, Franciaország dicsőségét képezték! (Mozgás.) Ne csodálkozzanak önök, hogy e férfiú nem enged önök egy napos s egy órai meggyőződésének. Könnyebb lesz önöknek saját véleményöket módosítani, mint azt reá erőltetni, s meghazudtoltatni vele, a mi egész életének törvénye volt.

Chateaubriand úr kíséretében vannak emberek, koruk javában, kik azt mondják: Mi élünk a szabadsággal, melyet önök nekünk ígérték s biztosítottak; mi elfogadtuk önök esküjét, tartsák meg azt velünk szemközt. Önök állapították meg, hogy az alkotmány új elve: a többség törvénye; ez elv erejénél fogva törték össze önök tizennégy század örökségét; ennek helyébe, melyet elenyésztettek, a nemzeti fölség jogát adták nekünk; e jog most már mindnyájunk tulajdona; s mindenkinek szabadságában áll oly eszmék diadalára törekedni, melyeket üdvösöknek vél az országra nézve. Ha a többség az általunk nyíltan hirdetett vélemények körül csoportosúl, önök nem ismerhetik ezt félre, vagy árulói lesznek az elvnek, melynek erejénél fogva a trónt elfoglalva tartják. (Tapsok.)

Ime, ezt mondják egymás közt ez emberek. A kihívást, melyet arczukba dobtak, elfogadják, meggyőződve, hogy mig loyális módon járnak el, ellenök is csak tompa fegyverek használtatnak; ez volt az önök elébe idézett hírlapírók gondolata.

Ezek után egy fiatal embert látok, oly korba jutva, melyben a polgárok már jogokkal birnak. Ő és tanuló-társai, az ország dicsőségének s állandóságának érzelmeitől lelkesülve, beléptek a hírneves író lakásába, s így szóltak hozzá: «Fölvilágosítva s vezetve ön által, rá fogunk egykor lépni a politikai pályára; reánk jó a sor, hogy választók és képviselők legyünk; a jövő mienk; a jelenről tetszésök szerint rendelkezhetnek; a jelen idő embereinek meghagyjuk a helyzetet, melyet magoknak elfoglaltak, de nem intézkedhettek mi helyettünk, s kétségkívül nem is követelik magoknak a jövőt, mely inkább a mienk, mint az övék; ha mi le akarjuk rontani, a mit ők épí-

tettek, s helyreállítani azt, a mit ők lerontottak, ezt tehetjük, éppen az ő saját tanukat alkalmazva.»

Ime, uraim, e három osztályba lehet sorozni az önök elébe idézett embereket; ki kell jelentenem, hogy mindnyájan egyazon politikai véleményt táplálják, de itt az összes szabadság kérdése forog szóban. Minden ember, kinél a hazája iránti őszinte szeretet érzelme uralkodik, hivatkozhatik a jogokra, melyekre mi hivatkozunk; a legáltalánosb érdekű ügyben kell önöknek itélni; és így a haza nevében s a legellentétesb meggyőződések nevében szólítjuk föl önöket annak kijelentésére: igaz-e, hogy Franciaországban ma joga van egyik véleménynek kárhozlatni a másikat; felszólítjuk önöket annak kijelentésére: van-e törvény, mely eltörülte a mindenkit megillető alkotmányos jogot, hogy előadhassa s elfogadtatni igyekezzék saját véleményét; felszólítjuk önöket annak kijelentésére: léteznek-e dynasztikus jogok, melyek gátolhatják ez alkotmányos jogok gyakorlatát?

Ha önök minket elítélnének, nyilvánvalóvá lenne, hogy a júliusi kormány önmaga ássa alá saját alapjait; ha önök minket elítélnek, be lesz bizonyítva, hogy Franciaország egy pártnak zsarnoki elnyomása alatt van; a vélemények nem szabadok, minden csupa hamisság, hazugság, árulás. (Hosszas tapsok.) Egy embert, a ki szereti hazáját, a ki szívében nagy gondolatokat érlel annak üdvére, megfosztanak önök attól a jogától, hogy a többséget fölhívja a meggyőződéseiben való részvételre.

Megengedem, uraim, hogy minden ember, a ki valamely véleményhez tartozik, nemcsak át van hatva e vélemény igazságától, hanem van még lelke fenekén valami, a mi a személyekre vonatkozik; van a kikerülhetetlen ragaszkodásnak valamely alapja, a mely kívül áll az abstrakciónkon; valóban a világ nem kormányoztatik abstrakciók

által, s minden politikai vélemény személyek iránti vonzalomban összpontosúl; de lássák csak önök, mi következik ebből.

A forradalmak nyomban következnek egymás után; hullámok ezek, melyek egymást szorítják, előre hajtják, megrohanják. Negyven év alatt hányat láttunk már egymás helyébe lépni, és sorról sorra elenyészni! Negyven év alatt hány őszinte ember ragaszkodott a dolgok oly rendéhez, melyet örökkévalónak hitt s melyet mi bukni láttunk! A régi monarchia után következett az Assemblée constituante, erre a konvent, azután a konzulátus, a császárság, a restauráció; e kormányok mindegyike hány embert ragadt magával, s azt hiszik-e önök, hogy e mindenféle természetű események ily rohamos egymásra következésében lehetséges megszüntetni a szivekben minden szakadást, s egy csomóban egyesíteni minden véleményt. Ha például vallásos véleményekről volna szó, lássák önök, mily eredményekre vezetnénk. A katolikus hit uralkodott a világon, szent Lajos az «igen keresztyén király» czímét nyerte; Franciaország királyai «az egyház legidősb fiainak» nevével üdvözlöttek; akkor csak egy vallás létezett Franciaországban; azonban a bölcsészeti szellem kifejlődött; hitfelekezetek keletkeztek. annyi különböző ösztön s változatos meggyőződés ragadta az emberi szívet teremtetője imádására, hogy be kellett látni a lelkiismeretek szabadsága megengedésének szükségét.

Csodálkozni fognak önök, hogy országos törvényt csináltak a vallásos vélemények függetlenségéből? Nem ez a polgárosultság előhaladásának nyilvánulása, nincs többé vallásos vélemény, melynek ma joga volna kárhoztatni az ellenkező véleményt. Jól van; de hát miért ne lehetne hasonló eset a politikai vélemények szabadságára

nézve is? A polgári társaság nem kevésbbé lett fölforgatva, mint a vallásos társadalom, s a mint bizonyos vagyok, hogy a vallásos meggyőződések iránti általános türelmesség elve uralkodik önök felett, meg vagyok győződve arról is, hogy azt is ki fogják mondani önök: «Szabadságot minden politikai vélemény számára!»

Ekkép a legellentétesb vélemények élhetnének meg egymás oldalán, s fölvilágosíthatnák egymást kölcsönösen; s ebből látnók keletkezni oly emberek annyira óhajtott összeolvadását, a kik csak azt kívánják, hogy egyesülhessenek, de a kiket makacsúl tartanak bekaszárnyázva ellenséges táborokban.

A dolgok jelen rendének alapját képező emez elvek sérelme foglaltatik a Chateaubriand úr ellen indított perben s a módozatban, a mint ez történt; de van ez ügyben egy különös tény: egy emlékirat közzététele.

Annak egyik kifejezésébe kapaszkodtak; de lássuk, hogy jött létre az az emlékirat? Egy nő, egy anya, börtönbe záratott; Chateaubriand úr megkérdezte magát: minő törvény védi e nőt, s lesz reá alkalmazható, minő jogra hivatkozhatik? Azt felelték neki: «semmi jog, semmi törvény!» Én magam hallottam e szavakat kimondatni egy másik körben. «Már követtünk el önkényes eljárást», így szólának, «megtehetjük ezt ezúttal is.» A júliusi forradalmat nem az utczai láрма csinálta; mi voltunk azok, a kik heten vagy nyolczan bezárkózva a Palais Royal egyik szobájában, elhatároztuk a királyok egy egész fájának száműzését s mi vagyunk azok is, kik határozni akarunk Berry herczegnő sorsa fölött.»

Chateaubriand úr minisztere lévén X. Károlynak, s látván X. Károly unokáját, Lajos Fülöp unokahúgát, kizárva minden jogból, megzörgette a börtön ajtaját s így

szólt: «nyissátok ki nekem, tanácsot akarok adni a hercegnőnek; nem létezik Istentől és embertársaitól annyira elhagyott lény, kinek joga ne volna érintkezni tanácsadójával».

A sürgetett bebocsátást megtagadták. Mit tett akkor Chateaubriand úr? Azt gondolta magában: teljesíteni fogom kötelességemet, melyet nem engedtek hivatalosan teljesítenem; közzé fogom tenni Berry hercegnő védelmét. Ime, uraim, ez a nagy elv, mely ekkorig soha félre nem ismertetett: hogy a védelmek, perbeli emlékiratok, perbeszédék soha sem képezik közvétség tárgyát, s ha van bennök vétség, ezt csak az a törvényszék bírálhatja meg, mely a főtárgyban bíraskodik.

E jog, a védelem szent joga, meg van itt sértve az államügyészség által. Chateaubriand úr úgy van önök elé állítva, mint közvétségben vétkes, holott iratában legfeljebb külön specziális vétséget lehetne látni, melynek önök nem lehetnek bírái. Miután tehát a kormány már előbb megsértett minden jogot, most még sérteni akarja a védelem jogát is, pirulás nélkül tagadván meg azt attól, kinek reá szüksége van. Hatalom embereinek bűne okozta e szabálytalanságot az eljárásban; e bűn nem lehet ítélelhozás alkalmává, melyre az esküdtek nincsenek jogosítva.

Uraim, megfeleltem arra, a mi Chateaubriand urat illeti az általános és specziális védelmi jog tekintetében; a vádolt hirlapírók nem hivatkozhatnak itt szolidaritásra, melyet mindnyájan úgy fogadnának, mint megtiszteltetést. A hirlapok közölték a Thomas úr által elmondott beszédet, s elbeszélték azt is, hogy emlékérem megszavazása kísérté e beszédet; mi semmi többet nem találunk a vádolt czikkeken.

Hogyan képezhet vétséget egy ily természetű, egyszerű

közlemény, erre ismét a Greffe szórszálhasogató okoskodása volt szükséges. Ime ez okoskodás: Thomas úr beszéde közhelyen tartatott, mert jelentékeny csoport kísérté Thomas urat Chateaubriand úrhoz. Ennek háza akkor nyitva volt mindenki előtt, s valódi közhelylyé lett; már pedig, valamint ha egy szegény ördögön megtörténnék, hogy az utcán elkiáltaná magát: «éljen V. Henrik!» ellenében az igazságszolgáltatásnak könyörtelennek kellene lenni: szükséges, hogy az a jelen esetben is könyörtelen legyen. Mind ez, mint önök láthatják, hibás föltevésen alapszik. Chateaubriand úr háza nem volt nyilvános hely; bármily nagy legyen is az, sohasem fogadhatná be mindazokat, kiket érdekel az ő dicsősége, s a kik osztoznak rokonszenveiben: ő szerencsésebb, mint az a bölcs, ki a maga házát mindig igen nagynak találta barátai számához képest. (Tapsok.)

Uraim, ha a szabadság nagyszerű ígéretei, melyeket előttünk július óta hangoztattak, pótolhatnák magokat a szabadságokat: volna okunk megelégedni az államügyész úr beszédével. Valóban ő azt mondta nekünk: a népnek mindig megvolt az a joga, hogy magának kormányt adjon; de a jelen kormány érdekében, melyet a nép magának júliusban adott, pert kezdünk mind azok ellen, kik bátorzkodnak a jövőben valami jobbat látni, mint a mi most létezik.

Az államügyész úr azt is mondta: mi tisztelünk minden véleményt, de oly föltétel alatt, hogy az mindenkor néma legyen. (Nevetés.)

Még azt is mondta: a sajtószabadság nekünk kedves s mi pártoljuk azt. Nem kell megijedni a sajtó ellen két év óta megkezdett perek százakra menő számától, nem kell megijedni, ha az öt vagy hat per helyett, melyeket a zsarnoki restauráció indított évenként a sajtó ellen,

ma három- vagy négyszáz van folyamatban; mi folyvást, s jobban, mint valaha, óhajtjuk a sajtó szabadságát, de azért, esküdt uraim, sziveskedjenek elítélni ma a nyolcz vádoltat, kiket önök elébe állítottunk, és pedig nem valamely meggondolatlan szavakban foglalt veszélyes véleményért, hanem egyszerűen és híven közlött tény miatt.

Igazán szólva, illem hiánya volna részemről a vádhatóság iránt, ily ellenmondásokat tovább fejtegetni.

Visszavezettem az ügyet a maga valóságára; még csak néhány szót teszek a mondottakhoz. A jelen helyzet nehézségeiről beszéltek, de hiszen ez a törvény, melyet magoknak csináltak. Én önökhöz tartom magamat, mert önök jóhiszemű, minden befolyástól ment emberek; önökhöz tartom magamat, mert «*önök a nép*» s ez eszembe juttat egy eseményt, melyet kétségkívül önök sem felejtettek el. 1830. júliusán, midőn a lázadás fölforgatta a fővárost, s midőn a felbőszült nép ordítózva járta be az utcákat, egy emberrel találkoztak, s megismerték azt azonnal, és kitörtek a kiáltások: «*Éljen Chateaubriand!*» és Chateaubriand úr majdnem diadalmenetben vitetett odább. Az őt környező emberek erőteljesen hangoztatták: «*Éljen a charta, éljen a szabadság!*» «*Éljen a szabadság, felelé Chateaubriand úr, de éljen a király is*». Így vitték őt egész a Luxenburg palotáig, mintha azt mondták volna neki: «*Uljön le kurulis székére, Franciaország pairje s hallassa a szabadság ígét.*» A mit elmondott 1830-ban a nép közepette, ismételhetni hitte röpiratában, ismételhetni hitte önök előtt; önök francziák, önök a nép, s föl fogják menteni Chateaubriandot.

Egyetértő tapsok kitörése követte e fényes rögtönzést. Az elnök több perczig hiába erőlködött a csend helyreállításán, s Berryer úr, Persil államügyész viszonzválasza után újra fölszólalt: «Uraim», ugymond, «bocsásák meg nekem, hogy a vitatkozásra visszatérek, melyet az államügyész úr a dologra nem tartozónak akar tekinteni, holott, nézetem szerint, ez maga az egész ügy.

Fájlalva látom, hogy az államügyész úr meg nem értett s azt hitte, hogy én párvonalat akartam húzni a restauráció s a jelen kormány között. Azt akarta látni, szavaimban, hogy szükségét éreztem a restauráció napjai dicsőítésének, s féltékenyen vágytam megbélyegezni az augusztus 9-diki kormányt.

Alig mondtam egy két szót a restaurációról, hogy protestáljak a rágalmak ellen, melyeknek tárgyává tétetett, semmit se szóltam a jelen kormányról; a mit tesz, világos nappal teszi; eljárásai könnyen bírálhatók s kétségkívül mindenki képezett magának véleményt e tekintetben. Csupán arra szorítkoztam, hogy a sajtó ellen az 1830-ban szerzett *szabadság* uralma alatt kimondott számtalan marasztaló ítéletet s a *zsarnokság* időszakában hozott igen gyér ítéletek kis számát egymás mellé állítsam. Csak a fölött csodálkozom, hogy az államügyész úr a sajtószabadság iránti mély tiszteletét nyilvánítá akkor, midőn vele szemközt s egészen közelemben ül az az író (minden szem Armand Carrel felé fordúl), ki ellen az államügyész úr, más körülmények közt, főbejáró vádat emelt bizonyos hirlapi cikk miatt.

Bánatosan szólottam egy más időszakról, midőn két külön természetű jog békésen haladt egymás mellett és kölcsönös segínyt nyújtott egymásnak: a királyság joga és a népnek az a joga, hogy az adó fölött tanácskozzék; ez

a régi rend, melyhez most is sok fölvilágosult szellem ragaszkodik. Védtem e véleményt, mert e vélemény, szerintem, hosszú időn át adott jólétet Franciaországnak.

Nem említem föl a községek régi intézményét, a hűbériség lerombolását; csak a hozzánk közelebb eső idővel akarok foglalkozni. Nem XVI. Lajos hitta-e össze az «États generaux» s az «Assemblée nationale» üléseit? Új elv fejtett ki; egyedül a nép jogára akartak alapítani mindent. S mivé lettek ekkor az ország szabadságai? Egy katona, karddal kezében, átkalandozta a világot, azután eljött, hogy a trónra üljön; ugyanazon emberek, kik vetélkedve ígérték a népnek a szabadságot, az új uralkodó lábaihoz vetették magokat, részöket kérni a martalékból, melyből semmi sem illette őket. (Fölindulás.)

Bár még nem haladtunk nagyon előre az életpályán, elfelejthettük-e a császárság borzasztó csapásait, úgy az emberekre, mint a gondolatra nehezedő adótörvényeket? Az 1814-diki charta megérkezett, s e chartából keletkezett a sajtószabadság, a kamarák szabad vitatkozása, a népföltség nevében összehívott törvényhozók némák voltak; a király hatalom által meghívottak szabadon beszéltek. (Taps.) Némely emberek behozták a censura intézményét. De kik ezek az emberek? ma a hatalom birtokában látjuk őket ugyanazok ők, kik doctrinair rendszeröket alkalmazták, míg mi erőteljesen küzködünk a restauráció kormányába bevitt rossz irányzat ellen.

Uraim, teljes őszinteséggel fejtettem ki gondolataimat önök előtt. Pirúlnék föllépni, nem hogy ily nagy tekintélyű gyülekezet előtt, mely e perczen elfoglalva tartja e helyet, de egyetlen egy ember előtt is, ki azt mondhatná nekem: «nem a hazaszeretet sugallja szavaidat». Messze távoznám szemeik elől, hogy elrejtsem megaláztatásomat; de én

emelt homlokkal járok, biztos hitben szólok, mert tudom, hogy hazám barátainak óhajtásait fejezem ki, jólétben termékeny óhajokat, melylyel a jövő megajándékozta Franciaországot.

Az államügyész úr csodálkozik a fölött, hogy én meg mertem támadni annak a rendszernek elveit, a mit ő júliusi forradalomnak nevez, s melyet mi állhatatosan augusztus 7-iki forradalomnak nevezünk. Elmondá nekem, hogy júliusban életét tette kockára a szabadság kivívásában, s hogy én nem mertem volna a restauráció alatt vitássá tenni a kormány alapját.

Sajnálom, hogy az államügyész úr júliusban életét kockáztatta; semmi olyat sem akarnék mondani, a mi őt sérthesse, de kénytelen vagyok kijelenteni, hogy ha valóban veszélynek tette ki életét, nem igen tudta, — bocsássa meg nekem e kifejezést — nem igen tudta, miért. (Nevetés.)

Valóban, mit tettek önök júliusban? s mit akartak tenni? Egyik elv, egyik alap helyébe egy másik elvet, másik alapot helyettesítettek; az öröklött felség helyébe a nemzeti felséget állították. Vagy én nem értem a dolgot, s a trónra nem tudom miféle szubtilitás és furfangos csalás útján lopódtak föl, vagy a dolog úgy történt, a mint mondám. De így aztán egészen új téren találkozunk; önök nem vethetik föl ellenembe, a mit a restauráció alatt cselekedtem. Nem támadtam meg a régi alkotmány alapjait, de bizonyos, hogy ma élhetek azokkal a jogokkal, melyeken az új alkotmány nyugszik.

A ma fölöttünk uralkodó jog mire hatalmaz föl? minő szerep játszására van hivatva a sajtó oly országban, hol a többség törvénye uralkodik? Az esküdt urak megbocsátják nekem, hogy egy idézettel éljek, de hasznosnak

hiszem ügyemre nézve az angol parlament egy nagy nevének tekintélyére hivatkozni; fölhasználok egy hallgatóm jó akaratát, ki kezembe adá Erskine lord ama beszédének egy helyét, melyet Payne Tamás védelmére tartott:

«A sajtószabadság az a jog, melylyel minden polgár bir, hogy polgártársai elé terjeszsze mind ama reformokat, melyeket lelkiismerete s értelme sugall a közjó előmozdítására; állandó s elévülhetetlen jog: megvizsgálni az alkotmány minden egyes cikkét, kimutatni annak hátrányait, s javaslatba hozni javítását vagy eltörlését, *a többség értelmiségére s meggyőződésére hivatkozva*; örök jog: *a többségtől magához a többséghez fölebbezni*, s ezt reá birni, *hogy kijavítsa, orvosolja vagy eltörölje azt, a mit ő maga alkotott.* (Hosszan tartó mozgalom.)

E szavakban összegezve van, és pedig szabatosabban, mint én tehettem, az egész kérdés, mely előttünk fekszik.

Még csak egy szót, uraim! Mit kelle hallanom csak az előbb? az államügyész úr szerint nem igaz, hogy a nemzeti fölségjog a sajtó által gyakoroltatik; tehát kard a kézben, az utczákon végig dörgő ágyúrobaj, a városainkat elárasztó vér, azok a helyes módok, a mint e hatalmat gyakorolni kell. És e napon, melyet föl kell jegyeznünk, 1833. február 27-dikén, azt mondták egy francia esküdtszék s egy francia hallgatóság előtt: «nem kell megengedni a souverain hatalomnak, hogy az értelmiség által gyakoroltassék; kell, hogy kivont karddal érvényesítse magát.»

Ime, ezt mondták. Nem annyi-e ez, mintha ily beszédet intéznének a pártokhoz: «Ne igyekezzetek meggyőződésre birni; tegyetek úgy, mint tettek Vendéeban, vagy a mint tettek Párisban, július havában.»

S hol vagyunk mi most, uraim? E palota nem volt-e

szent Lajosnak, Franciaország első igazságszolgáltatójának, lakhelye? nem ez a nemes király volt-e, a ki eltörülte a törvényszéki párbaít? nem az ő utódai voltak-e, a kik folytatták a javítás és haladásnak általa megkezdett munkáját? Nagylelkű király, a te lakodban, a romok közt, melyeket itt látok, s melyeket a te emléked megszentel, itt merik azt mondani az írónak: tegye le tollát; menjen fölfegyverkezve a nyilvános térre, a hol lesznek bakóink, kik majd válaszolnak.« (Hosszas felindulás.)

A törvény alkalmazásáról beszélnek önök előtt, s annak parancsoló hatalmáról; de mi az esküdtszék teendője? a törvény valamely szakaszába fog-e kapaszkodni?

Uraim, önök nincsenek itt a vitatkozásnak arra a nemére hivatva, mint a vádkamarában ülésező bírák. Önök esküdtek és polgárok, ismerik a társadalom állapotát, s ismerik ennek nagylelkű vágyait, szükségait. A törvény apprecziációja önökre tartozik. Önök nem egyik vagy másik párt emberei, hanem Franciaország esküdtei. Mint francia esküdtek fognak határozni, a mit teljes bizalommal várunk.

Az összes vádoltak fölmentettek.

BONAPARTE LAJOS ÜGYE.

A pairek törvényszéke előtt, 1840-ik szeptember 28-án.

A boulognei merény.

1840. augusztus hó 6-án meglepő hír keringett Párisban: fontos eseményről beszéltek, melynek Boulogne-sur-Mer volt színpada. Napoleon Lajos herczeg, megújítva a strassburgi merényletet, fegyveres kézzel szállt ki a francia parton.

Másnap a Moniteur a következő távirati sürgönyöket tette közzé: «*Az al-prefét a belügyi miniszterhez*: Boulogne, reggeli 8 $\frac{1}{2}$ órakor: Bonaparte Lajos kíséretet tett Boulognenál. Üldöztetik, s hivei közül már többen el vannak fogva.» — 9 óra 3 negyedkor: «Bonaparte Lajos fogságba tetetett. A várba vitetett, hol jó őrizet alatt van. A nép, a nemzetőrség s a sorkatonaság magaviselete bámulatraméltó volt.» E sürgönyöket a polgári és katonai hatóságok jelentései követték. A pas-de-calaisi megye főnökeéből vétetett a következő kivonat: «Boulogne-sur-Mer, augusztus 8-án 1840. Miniszter úr! Szerencsém van Excellenciádhoz részletes értesítést küldeni a kíséletről, melynek Boulogne tegnapelőtt reggel színhelye volt. Az augusztus 5—6-diki éjjelen, éjfél tájban, Audinet vámőrtiszt szolgálaton lévén két emberével, a kikötő előtt mintegy

fél lieue távolságra a tengeren, egy gőzhajót látott horgonyt vetni. A hajó megjelenése nem ébresztette volna föl figyelmét, de reggeli két óra felé, csolnakot látott elbontakozni a hajótól, mely emberekkel látszott tömve lenni. Audinet gyorsan előnyomult s a csolnak huszonöt lépésnyire érkezvén hozzá, arra rákiáltott. Azt felelték: a negyvenedik soredzből valók vagyunk, s Dükerqueből megyünk Cherbourgba; de szállító hajónk egy kereke eltörtött, ezért kell partra szállanunk.» A vámtiszt látta, hogy a csolnakban mintegy tizenöt, különféle rangú katona ül. Csak akkor kezdett gyanakodni, midőn több a partra szálló egyén szuronyokkal fenyegeté s azt mondta neki: «ellen ne szegüljön a partra-szállásnak, mert úgy bánnak vele, mint a beduinokkal». A csolnak visszatért a hajóhoz, s három ily utat tett, hogy a csapat hátralevő részét szárazföldre hozza. A kiszállítás folyama alatt Boulogneból jövő négy egyén érkezett a partra, sorba ölelték a partra szállott katonákat, s kettő közülök tiszti egyenruhát vett át, melyet azonnal felöltött. E közben Bally vámőrségi tiszt, negyedfél óra körül, értesítve lett a szállító hajó megérkezéséről. Vimereuxbe sietett, azt híván, hogy közegészségi szabályok elleni kihágás forog fönn. Abban a perczben, midőn e faluba ért, öt vagy hat tiszt közeledett hozzá, s kényszerítette, hogy a csapatot Boulogneig vezessé. A csapat harmincz emberből állott, kik a 40-ik sored egyenruháját és számát viselték, s más harmincz egyénből, kik mindenféle rangú tisztek egyenruháival s jelvényeivel voltak ellátva. A csapat rendezkedett, s útnak indult. A lázadók elkülönözve s magoktól némi távolságra állították a hivatalnokokat, kikkel magokat kalauzoltaták, hogy semmi veszélyeztetőt se hagyjanak hátuk mögött. Reggeli öt óra felé érkeztek Boulogneba, megjelentek a laktanyán, éppen

mikor a katonák fölkeltek, s csábítgatni kezdték ezeket pénzajándékok s előmozdítás ígéretei által. Aladenize, volt-tigeur-hadnagy a 42-dik ezredből, ki bizonyos Bataille nevű vádlottól küldött futár által meghíva, hajnalban érkezett Boulogneba Saint-Omérből, hol ezredével feküdt, különösen fölhasználta helyzete által nyújtott befolyását elcsábításukra, míg Col-Puygellier, a granátosok kapitánya, ki a város-őrség élén állott, közbe nem lépett, s erélye s a király iránti hűség élénk és elragadó kifejezése által egyértelműleg követett jó példát adott katonáinak. Ekkor Bonaparte Lajos, miután megkísérlé jelvényeit letépni, pisztolyt szegezett neki, melynek golyója egy a 42-dik ezredbeli granátos nyakát érte. E katonának, a ki családos ember, élete veszélyben forog. E gyilkossági kísérlet után, mely parancsnokuk ellen intéztetett, a 42-dik ezredbeli derék katonákkal semmit sem lehetett kezdeni, s a lázadók, elhagyván a laktanyát, elszéledtek az utczákon, kiáltványokat és pénzt szórva, *Vive l'Empereur-t!* riadozva. Így érkeztek az al-prefektura palotája elébe. Az alpréfet, Launay-Leprevost úrnak ideje maradt egyenruháját felölteni s a gendármeria tanyájára szaladni, hogy azokat fegyverre szólítsa s a felső város kapuit bezárassa. Láta a lázadók csapatát, s bár egyedül volt, szemközt ment velök, és fölhevítte őket a király nevében, hogy tegyék le zászlójokat és oszoljanak szét. «Vive l'Empereur!» kiáltások nyomták el szavait. Bonaparte Lajos parancsára, hogy visszaverjék, a zászló sasával mellbe ütötték, hogy majdnem a földre zuhant. A kíséret folytatta útját, s az alpréfet azonnal az alton-téri állomásra szaladt, s végig futotta a főbb utcákat; fegyverre szólítva a polgárokat, az alton-téri állomást jelölve ki nekik találkozási helyül. Nem sokára egy csapat nemzetőr gyűlt össze; Sansot ezredes, ki a felső város-

ban doboltatta össze a nemzetőröket, lóháton csatlakozott ezekhez. Ezalatt a lázadók a felső város kapuinál jelentek meg, melyeket zárva találtak, s hiába kísérelvén meg azok betörését, a várostól egy kilomaternyire, a «grande armée» emlékoszlopánál állapodtak meg s ott kitérítették zászlójokat. De azonnal követte őket a nemzetőröknek Sansot ezredes által vezetett csapata, mely a Bilot hadnagy parancsnoksága alatt levő gendarmeriával egyesült. A lázadók az emléket környező fák közé vonultak, s ott helyezkedtek el, lödözési szándékkal; Sansot ezredes pedig intézkedett, hogy megtámadja őket. A lázadók, a nemzetőrség láttára, s a «Vive le roi!» kiáltásokra, melyeket az lelkesen hangoztatott, megzavarodva, az emlékoszlop belsőjébe állították zászlójokat s a katonát, a ki azt kezében tartotta. Sansot ezredes bizonyos lévén benne, hogy már csak szaladókkal van dolga, kisebb csapatokra osztotta seregét, s üldözésekre ment. A minden oldalról körülvelt lázadóknak nem volt egyéb menekvésök, mint a tengerbe rohanni, hogy megkíséreljék elérni a szállítóhajót, mely őket ide hozta. Az oszlop felé nyomulás s a lázadók üldöztetése közben, Adam polgármester rendeletet adott a szállító hajó elfoglalására, s a kikötőbe hozására. E rendeletet Pollet hadnagy hajtotta végre. Bonaparte Lajos, s a kik hívei közül vele maradtak, úszva akartak menekülni a nemzetőrség tüzelése elől, míg Pollet hadnagy, közibök jöve, meg nem mentette s csolnakába nem szedte őket, a herceget és segédeit.»

Napoleon Lajos partraszállásának híre a douai-i törvényszékhez érkezvén, e törvényszék vádkamarája azonnal összegyűlt, oly hitben, hogy az ő hivatásához tartozik az eljárást megindítani. De a minisztertanács, Lajos Fülöp király elnöklete alatt azt határozván, hogy a trónkövetelő

a pairek kamarája elé állíttassék, mely legfőbb törvényszékké alakult, a per előkészítése elvétellett a douai-i királyi törvényszéktől. A pair-kamarát összehívó rendelet június 9-éről kelt. Szeptember 16-án meghozta a vád alá fogó határozatot, a következő szavakban:

A pairek törvényszéke illetékesnek nyilatkoztatja magát:

«Tekintve, hogy a pairek törvényszéke van hivatva megbírálni, vajjon a merényletek, melyek vizsgálata az ő hatáskörébe tartozik, komolyságuknál s fontosságuknál fogva azok osztályába valók-e, a melyek fölötti biráskodás az alkotmánycharta 28-dik czikke által, az ő részére van föntartva;

tekintve, hogy a vizsgálatból, mely a Boulogne-sur-Merben ez évi augusztus 6-dikán történt tényekre nézve megtartatott s a királynak ugyanazon hó 9-dikén kelt rendelete által e törvényszékhez utaltatott, kitűnik, hogy azok a tények, akár az azokban résztvett személyek minősége, akár az alkalmazott eszközökre nézve, mely szerint azok végrehajtása fegyveres banda által készítettett elő, akár az állam alkotmánya fölforgatására szembetűnőleg irányzott célt, az erőszakot s fölidézett polgári háborút véve figyelembe, az állam biztossága elleni merényletnek a büntető törvény 87. s következő czikkei által meghatározott büntetést képezik, s oly komoly jellegűek, hogy a pairek törvényszéke kötelezve érzi magát az ügyet magánál tartani;

Névszerint: Bonaparte Károly Lajos Napoleon herceget, Montholon Károly Tristán grófot, Voisin Ker. Jánost, Parquin Dénes Károlyt, Bouffet Montauban Hyppolit-Ferencz-Athal-Sebestyént, Laborde Istvánt, Le Duff de Mésouan Severin-Lajost, Barthelemy Lombard Gyulát, Conneau Henriket, Fialin de Persigny János-Gilbert-Viktort, D'Alm-

bert Alfrédet, Orsi Józsefet, Desjardins Propper Sándort, Galvani Mátét, Ornano Napoleont, Forestier Ker. János Tivadart, Bataille Martial-Jenőt, Aladenize Baptist Károlyt, Bure Péter János Ferenczet, Querelles Henrik Richard Sigfridet (távollevőt) és Vourlat Flandint (szintén távollevőt) illetőleg;

tekintve, hogy ellenökben a vizsgálatból elegendő terhelő körülmény mutatkozik arra nézve, hogy Boulogne-sur-Merben folyó augusztus 6-dikán merényletet követtek el, melynek célja volt megbuktatni vagy megváltoztatni a kormányt, a polgárokat s lakosokat fegyverfogásra birni a királyi hatalom ellen, s polgári háborút indítani fölfegyverezve, vagy egymás elleni fegyverkezésre birva a polgárokat és lakosokat, mely büntettekről a büntető törvénykönyv 87., 88., 89. és 91-dik cikkei rendelkeznek:

a törvényszék elrendeli a nevezett személyek vád alá vételét, s kinyilatkoztatja, hogy más vádoltak ellenében ennek hely nem adatik.

A szóváltások december 29-én kezdettek meg.

A törvényszék elnöke Pasquier volt, kanczellári ruhájába öltözve. A parquetet Frank-Carré államügyész (procureur général), és segédei: Boucly, Nouquier és Glاندaz, foglalták el.

A vádoltak kikérdezése s a tanúk kihallgatása több napot vett igénybe.

Lajos Napoleon, kikérdeztetése alkalmával, mielőtt az elnök kérdéseire felelne, a következő nyilatkozatot olvasta föl:

«Életemben először van nekem megengedve, hogy szót emeljek és szabadon beszéljek Franciaországban.

Bár örökkel vagyok körülvéve, s daczára a vádnak, melyet hallani fogok, telve első gyermekkorom emlékeivel, a Szenátus falai közt találva magamat, önök között, kiket

jól ismerék, uraim, nem hihetem, hogy itt igazolni kelljen magamat, s hogy önök bírám lehessenek. Ünnepestélyes alkalmam nyílt följegteni polgártársaim előtt viseletemet, szándékaimat, terveimet, azt, a mit gondolok, s a mit akarok. Ha, kevélység s gyöngeség nélkül, emlékeztetem önöket a nemzet által családom kezébe letett jogokra, ezt csak azért teszem, hogy föltárjam a kötelességeket, melyeket e jogok mindnyájunkra kiszabnak.

Ötven éve, hogy a népfölség elve szentesítettett Franciaországban a leghatalmasb forradalom által, mely a világon előfordúlt; a nemzeti akarat sohasem nyilatkozott oly ünnepestélyesen, sohasem konstatáltatott oly számos s oly szabad szavazatok által, mint a császárság alkotmányának elfogadásánál. A nemzet sohasem vonta vissza saját fölségének e nagy cselekvényét, s a császár szavai hogy «mind az, a mi e nélkül történik, törvénytelen».

Ne is higgyék önök, hogy személyes ambíció ösztönétől ragadtatva, az ország ellenére akartam volna megkísérteni a császárság helyreállítását. Magasabb tanokban nevelttem, s nemesebb példák alatt éltem.

Oly atyától születtem, ki bánat nélkül szállott le a trónról, midőn nem tartotta már lehetségesnek Franciaország érdekeivel kiegyeztetni annak a népnek érdekeit, melynek kormányzására hivatott.

Nagybátyám, a császár, inkább lemondott a császárságról, hogysem elfogadja Franciaország határainak megszorítását oly szerződések által, melyek az országot annak tették volna ki, hogy alávesse magát a megaláztatásnak s fenyegetéseknek, miket ma a külföld megenged magának. Egyetlenegy nap sem volt életemben, melyen e tanokat elfelejtettem volna. A meg nem érdemlett s kegyetlen számkivetés, mely huszonöt éven át kísérté életemet a trón

lépcsőitől, melyen születtem, a börtönig, melyből e perczben ide jöttem, nem volt elég erős sem föllázítani, sem elfárasztani szivemet; egy perczre sem tehetett idegenné Franciaország méltósága, dicsősége, jogai s érdekei iránt. Viseletem, meggyőződéseim adják ennek magyarázatát.

Midőn 1830-ban a nép visszaszerezte fölségi jogát: azt hittem, hogy a győzelemre következő nap loyális lesz, mint volt maga a győzelem, s hogy Franciaország sorsa mindenkorra meg van állapítva; de az ország az utóbbi tíz év alatt szomorú tapasztalást tett. Azt gondoltam, hogy négy millió polgár szavazata, mely családomat fölemelte, legalább is kötelességünkkel tévé a nemzetre hivatkozni, s megkérdezni ennek akaratát; azt is hittem, hogy ha a nemzeti kongresszus kebelében, melyet össze akartam hívni, némely követelések lépnének föl, jogom lesz ott föleleveníteni a császárság fényes emlékeit, szólni ott a császár legidősb testvéréről, ez erényes emberről, ki annak, előttem, méltó örököse s a ma elgyöngült, a királyok gyűlésén agyonhallgatott Franciaország elébe állítani az egykori, belsőleg oly erős, kifelé oly hatalmas és tisztelt Franciaországot. A nemzet felelt volna: «köztársaság vagy monarchia, császárság vagy királyság!» Szabad elhatározásától függött volna bajainkat bevégezni, vitatkozásainkat befejezni.

A mi vállalatomat illeti, ismétlem, hogy nincsenek társaim. Mindent egymagam határoztam el; senkisémmel nem terveztem, sem terveimet, sem segédeszközeimet, sem reményeimet. Ha bűnös vagyok valakivel szemközt, csupán barátaimmal szemközt vagyok az. Azonban, ne vádoljanak azzal, hogy könnyelműen éltem vissza bátorságukkal, ragaszkodásukkal. Föl kell fogniok a becsület és eszélyesség indító okait, melyek nem engedék, hogy

még előttök is fölfedezzem, mily kiterjedt s hatalmas okaim voltak a kedvező siker reményére.

Még egy utolsó szót, uraim! Én önök előtt egy elvet, egy ügyet, egy legyőzetést képviselek. Az elv: a nép fölsége, az ügy: a császárság; a legyőzetés: Waterloo. Az elvet önök elismerték, az ügyet önök szolgálták, a legyőzetést meg akarják boszúlni. Nincs köztünk véleménykülönbség, közötttem és önök közt, s nem akarom hinni, hogy nekem kelljen elviselni mások hitszegésének büntetését. Politikai ügy képviselője lévén, nem fogadhatok el politikai hatóságot akaratom s tetteim bírójául. A küzdelemben, mely itt megnyílt, csak győző és legyőzött van. Ha önök a győzőnek emberei: nem várhatok önöktől igazságot, nagylelkűségeket pedig nem kívánom. (Élénk, hosszas izgatottság.)

Az elnök: Nem akartam önt félbeszakítani, midőn fölfejtette a vállalat indító okait, melybe, úgy hitte, hogy fognia kell. Nem hiszem, hogy ez előadás kedvező legyen ügye lényegére nézve. Jobban szerettem volna, ha ön magát mentebbnek mutatta volna a csalódásoktól, melyek önt már két ízben elragadták, s már kétszer hozták ily sajnos helyzetbe. E helyzet helyesebb fölfogására vezethette volna önt az ország s nemzet érzelmeinek, melyekre hivatkozik.

Frank-Carré államügyész, keresetlevelében, a következő szavakat használta, melyek Berryer beszédének kezdetét magyarázzák:

«A júliusi kormány ereje a törvényben van; csak ennél fogva védi az ország összes érdekeit; csak ennél fogva oltalmazza magát a pártok titkos cselszövényei vagy nyílt erőszaka ellen. A mindig erős és hatalmas törvény az egyedüli segély, melyet igénybe vesz, s melyre támaszko-

dik. Bizonyínyal, uraim! mi első sorban sajnáljuk e megújított büntettet, mely a mi szabadelvű s nemeslelkű kormányunkat e perindítás fájdalmas szükségébe sodorta! mi fölfogjuk mindazt, a mivel a nagy neveknek s nagy szerencsétlenségnek tartozunk. Isten őrizzen bennünket e magasztos érzellemmel ellenkező minden eljárástól, sőt minden gondolattól is! mert mi is fájlalva ismételjük, egy erélyes szózatra emlékezve, hogy a kegyelet az, a mi igen gyakran hiányzik hazánkban.»

Igen, kétségkívül, egy ily per szomorú és sajnos kénytelenség; de kinek kell ezt beszámítani, azoknak-e, a kik erőszakosan támadnak, vagy azoknak, kik magokat a törvénnyel védik? Az üdvös kegyeletet, melyről szó-lottunk, leginkább megingatja, ha az ellene intézett táma-dás azoktól jó, kik iránt azt érezni kellene! A mi minket illet, uraim, minél élénkebb a csodálat, melylyel áldozunk sziveinkben Napoleon császárnak, e nagy embernek, a ki helyreállította a rendet Franciaországban, s ki oly messze hordozta fegyvereink dicsőségét, annál inkább van szük-ségünk arra, hogy emlékezzünk hivatalunk jellemére s megőrizzük ítéletünk részrehajlatlanságát, e gyermekes ambícióval szemközt, mely már két ízben kompromittálta e nagy nevet a legnyomorúltabb kalandok által.»

Berryer beszéde.

Éppen most hallottuk az államügyész úr fölkiáltását: «íme egy szomorú és sajnos per!» S én, én magam se lehettem tanúja e komoly vitának a nélkül, hogy fáj-dalmas gondolatok ne ébredjenek szivemben. Mily szeren-csétlen ország, a hol néhány rövid év alatt annyi egy-másra következő erőszakos, a kihirdetett, megállapított,

esküvel erősített jogokat sorban leromboló forradalmak oly mély és kínos bizonytalanságot ültettek a szellemekbe és szívekbe a kötelesség érzete s állandósága felől! Hát nem hódoltunk-e már egy emberélet lefolyása alatt, a köztársaságnak s a császárságnak, a restaurációnak s az augusztus 7-diki királyságnak? Az egymást gyorsan fölváltó s összetörő kormányok ily elfogadása vajjon nem volt-e nagy hátrányára a lelkiismeretek erélyének, az emberi méltóságnak, s mondhatnám, a törvények fölségének? (Élénk fölindulás.)

Bocsássák meg önök nekem ez észrevételt, mely magával ragad: oly népnél, hol ily események követték egymást, igaz volna-e, hogy éppen azok a férfiak tekintessenek lázadóknak s rossz polgároknak, kikben több erély, a kötelességek magasabb érzelme, az esküvel erősített hitnek mélyebb tisztelete, az adott szóhoz vallásosabb ragaszkodás, az elvállalt kötelezettségek iránt legyőzhetlenebb hűség él? s azok számíttassanak a legtisztább jellemű s legerényeseb polgárok sorába, kik a különféle forradalmak árjában elég gyávaságot rejtenek szellemökben és szívekben, hogy ne bírjanak hittel és elvekkel? S az igazságszolgáltatás méltósága ellen mily merénylet, uraim! midőn büntettül kell elítélnie ugyanazt, a mit csak a minap föladata volt törvényül tisztelni, s mint kötelességet, pártfogása alá venni.

Ily társadalmi helyzetben az államférfiak s a bölcsészek aggódhatnak, s kell, hogy föl legyenek háborodva; de az igazságszolgáltatás embereinek, bírák és ügyvédeknek, midőn ily politikai perekben, s oly bűnvádi keresetekben szerepelnek, hol emberi élet van kockára vetve, igazsággal s bátorsággal kell fölfegyverkezniök, erélyesen protestálniok, s mielőtt megadták a társadalomnak vagy

hatalomnak az elégtételt, a bosszút, melyet követel, vissza kell emlékezniök arra, hogy ők is résztvettek a tettekben, vállalatokban, forradalmakban, melyek megfenyítését kívánják tőlök.

A kötelességet, mely ma reám vár, hiven teljesítettem már pályám kezdetén. 1815-ben a miniszterek, félreismerve a törvényes királyság valódi erejét, s hűtelenül eltérve annak fölséges jellemétől, törvényszékek előtt üldözték a Napoleonnal francia partra szállott s a waterlooi balszallagzat alól menekült embereket. Magaméivá tettem a politikai elveket, melyeket egész életemen át védelmeztem. Heves és őszinte voltam meggyőződéseimben, melyeket a szemeim előtt fölmutatott látvány napról napra megerősít. Royalista létemre védelmeztem az embereket, kik hivek maradtak a császárhoz. Hogy életöket megmentsem, magaméivá tettem szempontjaikat, az eseményeket, a törvényeket, a szerződéseket, még a kormány hibáit is, s a király birái fölmentették Cambronnet. Ma is a vádolt, a ki megtisztelte függetlenségemet s jóhiszeműségemet az által, hogy engemet, az övétől oly különböző politikai párthoz tartozót, keresett föl védőjeül, nem fog csalatkozni bizalmában. S higyjék el, uraim, hogy, bár a kérdések, melyeket e per szőnyegre hoz, mélyen érintik politikai küzdelmeink alaptételeit, csupán annak a hatalomnak szempontjából fogom azokat tárgyalni, melynek gyakorlására vannak önök itt hivatva, a törvénykezés szempontjából.

Múlt augusztus 6-án Lajos Napoleon herczeg elindult Londonból a nélkül, hogy bárkivel is közölte volna terveit, elhatározásait. Néhány ember kíséretében, kiknek hűségére számíthatott, hajóra szállt, s megközelítve Franciaország partját, fölfegyverezte őket; kilépett Franciaországba, szét-

osztotta ennek földén fölszólításait s rendeletét, melyben ki volt mondva, hogy az Orleans-ház megszűnt uralkodni, hogy a kamarák föloszlattatnak, s hogy nemzetgyűlés hivatik össze, hogy a minisztérium jelenlegi elnöke lesz az ideiglenes kormány feje. Mind e tény be van ismerve, s önök hivatva vannak ezek fölött bíraskodni; de, kérdem önöktől, Napoleon herczeg személyes helyzetében, a nagy események után, melyek Franciaországban végbementek s melyek önök saját művei, az elvekkel szemközt, melyeket önök kihirdettek s az ország törvényeibe igtattak, Napoleon herczeg vállalata, elhatározása, mutatja-e föl a büntethetőség oly jellegét, hogy azt önök ilyennek nyilvánithassák s, mint bírák, megbüntethessék? Valóban lehetséges-e ez esetben a büntető törvénykönyvnek pártütő s pártütésben marasztalt alattvalókra vonatkozó rendeleteit alkalmazni? A herczeg mást cselekedett; többet tett, mint csak azt, hogy megtámadta az ország határát, s hogy a francia föld megsértését követte el: azért jött, hogy kétségbe vonja az Orleans-ház fölségjogát, azért jött, hogy a maga családja részére követelje Franciaországban a souverainitás jogait; ugyanazon czímen s ugyanazon politikai elv erejénél fogva tette ezt, a melyre önök alapították a mostani királyságot. Ily állapotban nem önök dolga ítéletet hozni e két elv fölött, melyek küzdelme oly mélyen izgatta s marczangolta hazánkat ötven év óta. Nem lehet föladat annak az elvnek védelmében, mely ma Franciaország összes hatalmai fölött uralkodik, a meglevő törvényeket alkalmazni az ellenkező elv ellen; önök saját elvére hivatkozom. Egy pár szót magyarázatul.

Mig a Bourbon-ház idősb ágából való fejedelmek, ültek a királyi széken, a fölség Franciaországban a király személyében volt összpontosítva; az átszállás bizonyos

változhatatlan, mindenki által ismert, az alaptörvények által minden versenyző követelések felett föntartott rendben volt szabályozva, melyek ellen mi sem történhetett, a mi önmagában semmis ne lett volna. A fölségjog, így megszentelve az idő, a törvények, a vallás által, egyszersmind czíme és biztosítéka volt a polgárok jogainak az államban; a múltnak hagyománya volt az, örökségül ígérve a jövőnek. A legitimitás elve nem tárgya e vitának; de 1830-ban a nép kikiáltotta saját fölségét; kinyilatkoztatta, hogy ez a polgárok többségének akaratában s jogában rejlik; így ismerték azt el önök is, ekként szentesítették azt az új alaptörvény élén.

Azt mondják nekünk, hogy huszonöt év óta Franciaország megy a maga útján; törvényei uralmát, intézményei föntartását akarja. Hát semmibe se veszik, uraim! hogy nem akarnak többé tudni arról, a mi 1830-ban történt? semmibe se veszik, hogy az ország egész közjogi rendszerét megváltoztassák? semmibe se veszik, hogy fölforgassák az alaptörvények elvét s mást állítsanak annak helyébe? Mind ez semmi sem, uraim? Mint Napoleon herczeg mondá: «a nemzet fölségjoga ki van nyilatkoztatva Franciaországban, s a nemzet e fölségjogát hogyan lehet másra ruházni? hogyan lehet ez átruházást konstatálni, hacsak nem a nemzeti akarat bizonyos, kétségbevonhatatlan nyilatkozata által?» Önök jelenlétében mondá: «hogy e kétségbevonhatatlan nyilatkozat: a polgárok akaratára. Nem láthatom azt az 1830-diki 219 képviselő s a pairek kamárája egy részének határozatában. (Tartós mozgalom.) Az elv, mely ma önöket kormányozza, melyet önök az állam minden hatalma fölé helyeztek, a 91-ik év elve, az az elv, mely a VIII-ik évben uralkodott, az az elv, melynek erejénél fogva hivatkozom a nemzetre, hogy

annak rende szerint nyilatkozzék. A császárság alkotmányának elfogadása alkalmával összeszámított szavazatok szerint, 1804-ben, négy millió szavazattal lett nyilvánítva, hogy Franciaország Napoleon, vagy József testvére leszármazóira, vagy ilyek nem létében, Lajos testvére leszármazóira akarja szállani a trónöröklést. Ime jogczímem.»

A szenátus 1814-ben eltörölte e trónöröklést, de mi történt 1815-ben? mit tett a képviselők kamarája? mi történt a «Champs de mai»-n? Az «Act additionel» elfogadása fölött összegyűlt szavazatok minő száma igyekezett ismét megújítani az ország akaratának nyilatkozatát? És aztán, uraim, legyenek önök jóhiszeműek, midőn ellenkező rendszer, midőn más alapon nyugvó souverainitás uralkodott tizenöt éven át az országban, hányan voltak azok közt, kik itt biráskodni fognak, olyanok, a kik e tizenöt év alatt annak az elvnek helyreállításán munkáltak s erőködtek, melyet a Bourbon-ház visszatérése kitörült törvényeinkből! Hányan szálltak le egész a lázas pártoskodásig, a legszenvedélyesb egyéni felbőszülésig, hogy visszaállítsák a népfölség e dogmáját, s érvényre juttassák a képviselők kamarájának e protestációját, melynek szentesítését — nem habozok ennek kimondásában — sokan azok közül, kik ma engem hallgatnak, úgy követelték, mint a francia nemzetnek mintegy végrendeletét, melyet újra életbe kell léptetni!

Önök így jártak el 1830-ban; s most, uraim, fordítsuk el egy perczre figyelmünket a vállalat jellegéről, körülményeiről s előkészületeiről. Későbbben látni fogjuk, mily időben, s minő érzelmek közt vetette magát Napoleon herczeg vakmerően Angolország partjáról a francia partra. Ne gondoljunk egyébre most, mint a biráskodás jogára, arra a jogra, hogy ítélet által szabályoztassanak az oly

természetű követelések, mint a milyen itt önök elébe hozatott, mint arra a lehetőségre, hogy önök, a saját magok nemzeti jogának elveivel szemközt, a fönnálló hatalom nevében, ítéljenek a vitás kérdés fölött, mely e hatalom, és a között forog fönn, a ki magának jogot követel, mely, mindent összevéve, nem üres álom. (Hatás.)

Vajjon üres képzelet-e, uraim, pusztá csalódás-e a császári dynasztia megállapítása? az, a mi eléggé emlegettetik világszerte, s elég hangosan szól nem csak Franciaországban, hanem más európai népeknél is. Nem, a császárság intézménye, nem volt üres álom!

A császár meghalt, s vele vége lett mindennek. Mit mondjunk? e megalapított, fölállított, a nemzeti fölség nevében esküvel erősített dynasziáról lehet-e mondani, hogy nem ígér nagyobb állandóságot az országnak, mint egy ember élete? Így meg kell támadni önöknek éppen annak a hatalomnak biztosítékait, melyet most védeni akarnak, hogy eltaszítsák azt, melyet a nemzeti akarat szentesítése alapított; egyértelmű, az 1830-dikinál erősebb szentesítés, az összes nemzet szavazata.

Midőn a politikai dogma, melyre a császárság volt alapítva, megbukott, mit tettek önök? visszaállították e dogmát, a népföliséget, mely a császári család trónöröklését megteremtette. Az örökös önök előtt áll; s ítélni fognak fölötte; teszik ezt oly országban, hol az állam összes hatalmai a népföliség elve alatt állanak, ítélni fognak a nélkül, hogy az országot megkérdézzék? Nem oly kérdések közé tartozik ez, melyeket egy birói ítélettel lehet eldönteni. Birói ítélet, elmarasztalás, halál, lehulló fejek! mindezzel semmi sincs elérve. Mig egy fönlevő csepp vér ömlik át e családban: azzal együtt származik át az örökség-követelés Franciaország politikai alapelvére támaszkodva. Lehetnek

kegyetlen, jogtalan véritéletek, bitorlókká lehetnek önök a birói minőség gyakorlatában, s mindez teljesen sikertelen marad.

Lássuk, uraim, a kérdés valódi állását. Van-e itt anyag az elítélésre? nem forog-e fönn az a világon egyetlenegy helyzet, melyben nincs helye ítélethozásnak, hanem csak politikai cselekvénynek? Védni kell a hatalmakat, fönn kell tartani a közrendet, megmenteni az államot új mozgalmaktól, új rendetlenségektől, elismerem, ez annyi, mint kormányozni. De biráskodni ily rendű kérdésekben, ítéletet hozni, ez lehetetlen! Talán azt fogják mondani: hogy ezek csak frázisok, melyek minden lázadás javára szólnak. Nem, uraim, a jelen vitában, az öröklési jog megállapított, szentesített éppen önök által, oly elv szerint, melynek alapját önök tették le. Ez öröklési jogot egy kétségbevonhatatlan örökös követeli; s önök nem biráskodhatnak ő fölötte. Közte s önök között egy győzedelmes és egy legyőzött ügy áll; a korona birtokosa, s a birtokból kivetett család áll szemközt. De még egyszer, s mindenkor ismételni fogom, nincsenek itt bírák, mert nincsenek elítélhető személyek. (Élénk mozgalom a pairek padjain.)

Ítéljenek önök, uraim! de akkor meg kell tagadniok az igazság egységét s méltóságát. A forradalmak közt, melyek annyira kifárasztották hazánkat, őrizzünk meg valami változatlant, s a mi örökké megtartsa a maga szentségét a népek gondolatában. Az igazság valódi jelleme, uraim, a részrehajlatlanság. Önök biráskodni jöttek ide. De van-e csak egy is önök között, ki e körbe lépve ezt mondá magának: én részrehajlatlan leszek, meg fogom mérni mindenkinék jogait, a mérlegbe fogom vetni a júliusi királyságot, s a császársági alkotmány által átadott fölséget

részrehajlatlan leszek! De nincs is önöknek joguk, hogy részrehajlatlanok legyenek; önök ma kormányhatalmat képeznek, s forradalom csak úgy jöhet létre, ha önöket összetöri. Ily tény által, a pairek kamarája s a követek kamarája föl vannak oszlatva. (Izgalom.)

Önök a kormányt védeni jöttek ide, hatalmuk körében, de ha nem lehetnek részrehajlatlanok egy szentesített politikai jog uralma alatt, hogyan akarnak bírák lenni? Mi marad meg az igazság szent egységéből, ha önök a kormány szükségleteit az igazság köpenyével födözik? Gondoljanak rá önök, midőn már annyi szent és nagy értékű dolog veszendőbe ment; hagyják meg legalább az igazságot a népnek, hogy össze ne zavarja a birói ítéletet a kormány rendeleteivel.

Bíráskodni jöttek önök, s mi célra? pártolni, védeni a kormányt, megboszulni a merényletet, a támadást, mely azt fenyegeti, mely az ellen intéztetett. Az első rendű vádlott, maga a herczeg ellen fogamatba vett legújabb eljárások nem hirdetik-e, mily következtetlenség volt a kormány részéről önöket ide hívni bíráskodásra? Háláról beszéltek; felelni fogok erre is, de közbevetőleg azt mondom önöknek: 1836-ban Napoleon herczegre a miniszterek által vallott elveket alkalmazták: «ily dologban csak politikának van helye, nem pedig birói ítéletnek». S másik perczben azt is mondta egy miniszter: «Az igazságszolgáltatás formái nem egyebek, mint ünnepélyes komédia». Nem égető következtetlenség-e ma egészen ellentétes elveket állítani föl?

Háláról beszélnek önök! nem volt-e megtiltva a herczegnek lábát francia földre tenni? nincs-e törvény, mely ezt megtiltja? s mi okból? mert kívül áll a köztörvényen mert nem lehet vele úgy bánni, mint másokkal. 1380-ban

két különféle alkalommal követeltem, hogy e törvény el-
töröltessék, hogy ez által hódolat legyen bizonyítva a
nemzeti fölség nagy politikai tana iránt; önök ez elvvel
egészen ellentétben álló törvényt csináltak, hogy a her-
ceget a közjogon kívül helyezték. S egyébiránt nem lett-e
még az által is e jogtól megfosztva, midőn önök azt köve-
telték egy szomszéd államtól, hogy üzze el a herceget,
ki akkor haldokló anyja mellett volt? (Élénk fölindulás.)

Azt mondják önök: «igen, nekünk nincsenek jogaink,
nincs hazánk, nincs szabadságunk az ő számára, de van-
nak törvényeink, hogy halállal büntettségük». Ime, ez lázítja
föl a lelket, a józan eszet, a logikát, az igazságérzetet,
szóval, a jog összes eszméit. Ha az elvek, melyeket önök
szentesítettek, ha az önök kormányának legünnepélyesb
nyilatkozatai kívül helyezik Napoleon herceget a pairek
kamarájának birói hatóságán, s önök mégis birái akarnak
lenni, legalább emberileg ítéljenek emberi dolgokról. Adjunk
számot magunknak a körülményekről, melyek közepette
kitört a boulognei vállalat. Nem politizálok, nem ellen-
ségekedem; a kétségbe nem vont tényeket adom elő.

Franciaországban a hatalom ma oly minisztérium-
nak van átadva, melynek eredete újdun keletű. Ez a mi-
nisztérium, alakulása előtt, több éven át heves és élénk
polemiát üzve, küzködött.

Mélyen nyögve sóhajtozott a politika fölött, melyet
Franciaország kormánya nevében a külfölddel szemközt
követtek: félénkséget látott — nem akarok más szóval
élni — összes viszonyainkban Európa államaival szem-
közt; sóhajtozott Belgiumnak e magára hagyása fölött
egészen a luxemburgi kérdésig; nyögve sóhajtozott ez a
minisztérium, mely ma kormányoz, Ancona föltétlen föl-
adása fölött; vádolta a gyászos kényszerűséget, mely elide-

genitette tőlünk Schweiczot s a ragaszkodás érzelmét, melyet az Francziaország iránt századok óta táplált; vádolta azt a romlásra vezető politikát, mely Francziaország minden törekvését az anyagi érdekek s a magánszükségek számításainak keretébe zárva, megremegett a háború gondolatára, s Francziaország volt nagy befolyását Spanyolországra, el engedte halványulni Anglia ellenséges befolyása előtt.

S mi történt? csak alig lépett hatalomra e minisztérium, azonnal érezte Európa politikai állását, látta, hogy méltóságára nézve lealacsonyító, érdekeire nézve fenyegető tervek készülnek s emelkednek ellene; látta, hogy oly valami van támadóban, mint Európa majdnem összes államainak egyesülése az elszigetelt, s a királyok gyűléséből és szerződéseiből kitalasztott Francziaország ellen. Fölháborította az ilyen helyzet. Érezte, hogy föl kell szabadítani ezt az önzésbe, individualizmusba, anyagiság járma alá süllyedt Francziaországot, mely a nemes önfeláldozás minden gondolatát kizárta; hogy másnemű érzelmekre van szükség e büszke és dicső hazában. Föl akarta ébreszteni a visszaemlékezéseket, s annak emlékére hivatkozott, a ki Francziaország súlyos kardját Portugália határától a balti tenger partjaig hordozá. Meg akarta mutatni Francziaországnak e nagy kardot, mely előtt csaknem meghajoltak a pyramisok, s mely csaknem egészen elzárta Angliát az európai szárazföldről. Mélyen fölrázták az összes császársági rokonszenveket, az összes bonapartista érzelmeket, hogy fölébredjen Francziaországban a harcziás szellem. Elmentek a hősnek sírját fölnyitni, elmentek megbolygatni hamvai nyugalma, hogy áthozzák azokat Párisba, s dicsőítve környezzék fegyvereivel siremlékét.

Önök biráskodni akarnak; nem fogják-e föl, minő

hatással keletkezniök e nyilatkozatoknak a fiatal herczegre? s tiltva lehet-e nekem e környezetben, hol annyi embert látok oly címekkel ékesítve, melyeket nem életökkel együtt nyertek, kimondani, hogy a császár emlékeztére történt ily nagyszerű hivatkozásnak minő érzelmeket kellett a hősi név örökösének szívében felköltetni?

Legyünk emberek, uraim, s mint emberek ítéljünk az emberi cselekedetekről. Fogadjuk el a tényeket. Hova jutottunk? Oly fejedelem alatt, ki más időkben fegyverrel szólított a császári hadseregek ellen, s megtámadni parancsolta azt, kit akkor korzikai bitorlónak nevezett, annyira szükségét érezték e büszke név s a császárság emlékéhez fűzött érzelmek fölébresztésének, hogy a miniszter maga nyilvánítja: ¹ «ő törvényes fejedelem volt országunknak». (Mozgás.)

Ekkor volt, hogy a fiatal herczeg valósággal látta azt, a mi a kormányzó férfiaknak csak sejtelseiben élt. Látta a londoni tractátus aláírását; azon emberek közt találta magát, kik ezt a Franciaország ellen kieszmélt tervet kezdeményezték, s azt akarják-e önök, hogy e fiatal ember, ám heves, vakmerő, elbizakodott, a mint csak önöknek tetszik, de oly szívvel, melyben vér lüktet, s melyben örökölt gyűlölet lakik, nem véve számba segédeszközeit, ne gondolja azt magában: e név, melyet hangoztatnak, az enyém! az én kötelességem azt élve a francia határra vinni! s az föl fogja ébreszteni a győzelemben való hitet.» E fegyvereket hajh! ki fogja letenni sirjára? El lehet-e vitatni önöknek a katona örökösétől annak fegyvereit? Nem, s ezért mondá ő magának, előleges meggondolás, számítás, tervezgetés nélkül, de fiatalon, égve-lobogva,

¹ Remusat, belügyminiszter.

érezve nevét, rendeltetését, dicsőségét: «elmegyek, s leteszem a fegyvereket sirjára, s megkérdezem Franciaországot: ime itt vagyok, akartok-e engemet? (Élénk fölindulás.)

Legyünk bátrak, mondjunk el mindent az ítélethozás előtt. Ha van büntett: önök idézték azt föl az elvek által, melyeket megalapítottak; önök bújították azt föl az érzelmeik által, melyekre önök lelkesítették a francziákat s azt, a ki mindenek fölött franczia, magának Napoleonnak örökösét.

Önök itélni akarnak fölötte, s hogy ily elhatározásra bírják önöket, hogy annál könnyebben tolhassák föl magokat bíráivá, esztelen tervekről, bolond önhittségről beszélnék önök előtt. Ej, uraim, hát a siker lett-e már az erkölcsi törvények alapjává, a jog alapjává? Bármily erőtlen, képzelgős, vakmerő legyen is e vállalat, nem a fegyverek, a katonák számát kell tekinteni, hanem a jogot, az elveket, melyek nevében föllépett. E jognak, ez elveknek nem lehetnek önök bírái.

S itt nem hiszem, hogy a jog, melynek nevében meg lett kísérelve e vállalat, az államügyész úr szavaiban rejlő megrovás alá eshetik. Célzást tettek önök az eszközök gyöngeségére, a vállalat szegénységére, a siker reményének neveltségére; ám legyen, ha minden csak a sikertől függ: én önöknek, a kik emberek, kik elsők az államban, kik tagjai egy nagy politikai testületnek, én ime, megmondom önöknek: van egy kikerülhetetlen örök bíró minden bíró s minden vádlott fölött; s mielőtt itélnének, ez örök bíró előtt, s a haza színe előtt, mely hallani fogja ítéleteiket, nyilatkozzanak, nem tekintve az eszközök gyengeségére, a jogot, a törvényeket, az alkotmányt tartva szemeik előtt, kezeiket szíveikre téve, lelkiismeretesen. Isten

előtt, az ország előtt, előttünk, kik önöket ismerik, nyilatkozzanak: «ha sikert aratott, ha győzött volna, én megtagadtam volna őt és jogát, én elutasítottam volna magamtól minden részvételt e hatalomban, én nem ismertem volna, én visszalöktem volna őt!» Én, én elfogadom e legmagasabb bíróságot, s mindazt, a ki Isten előtt, az ország előtt, azt mondja nekem: «ha győzött volna, én megtagadnám tőle e jogot!» elfogadom az ügy bírójául. (Roppant hatás.)

Szóljak-e a büntetésről, melyet önök kimondhatnak? Csak egy van, ha önök magokat törvényszékké alakítják s a büntető törvénykönyvet alkalmazzák: s ez a halál! Jól van; de ha magokat bírakká teszik, akarva nem akarva politikai tettet követnek el, s csak nem akarják sérteni, összezúzni az országban mind ama szenvedélyeket, rokonszenveket, érzelmeket, melyeket fölmagasztalni igyekeztek; nem akarják egyazon napon egyazon nevet, a Napoleonét, a dicsőséges sírra s a vesztőhelyre akasztani föl. Nem, önök nem fogják kimondani a halálítéletet!

Tehát politikai ténykedést követnek, politikai tekinetekbe bocsátkoznak, félre teszik a törvényt! Nem valamely kiméleti kérdés forog itt fönn; politikai eszélyesség fog elhatározó befolyással lenni a politikai testületre. Kimondhatják-e törvényeik szerint, az életfogytiglan való letartóztatást? Becstelenítő büntetés! Uraim, élallok mind attól, a mit mondtam. Elmellőzöm a politikai elv tekintélyét; nem szólok többé az ítélelhozás lehetetlenségéről a nélkül, hogy a nép összehivatnék s nyilatkozhatnék az önök által alkotott jog s a császársági alkotmány által szentesített s a száz nap alatt megújított jog fölött; mellőzöm az onnét vett érveléseket, a mit az önök kormánya tett; nem szólok többé az oly igen természetes és igaz érzelmekről,

melyek lehetetlenné teszik az elítélést, s csak annak kijelentésére szorítkozom, hogy önök nem fognak becstelenítő büntetést szabni ki e névre. Ez lehetetlen az országgal szemközt; ez lehetetlen napjainkban s a jelen időben.

Becstelenítő büntetés Napoleon nevére; ez lenne-e a béke első záloga, melyet Európának följajánlanak? (Élénk fölindulás.)

Lépjenek ki a kötelesség s a törvényhozó általános szempontjaiból, legyenek ismét emberekké, s higgyék el, hogy Franciaország még végtelen nagy értéket helyez az ember természetes érzelmeire s végtelen magasra becsüli ezeket.

Önöket birákká akarják csinálni, arra akarják bírni, hogy büntetést mondjanak ki a császár unokaöccse ellen; de kik tehát önök? grófok, bárók, s önök mind, a kik miniszterek, tábornokok, szenátorok, maréchallok, kinek köszönik czímeiket, kitüntetéseiket?

Kétségkívül elismert képességeiknek is, de nem kevésbbé a császárság bőkezűségének, melyet ma ostromolniok s elítélniök kell! Higgyék el nekem, valami nagyon is komoly dolog rejlik e szemléletekben, melyeket fölhoztam . . . Becstelenítő büntetésre szóló elítélés, ez lehetetlen! A császárság jótéteményeivel szemközt ez erkölcstelenség lenne. A lekötelezettségekre, melyeket önökre egész életök, az önök által szolgáltatott ügy, esküjök, s az elfogadott jótétemények emlékei rónak, mondom, hogy ily elítélés erkölcstelen volna! S komolyan meg kell gondolni, hogy a népek eszében s ösztöneiben kikerülhetetlen és rettentő logika van, s a ki az emberi dolgok kormányzásában csak egyetlen erkölcsi törvényt sért, várnia kell a napot, midőn a nép mind valamennyit rajta töri össze. (Hosszas izgalom kíséri e nyilatkozatot.)

Az államügyész újra fölszólal, s felelve a védőknek, mintegy új vádbeszédet tart, mely ezúttal az ügyvédet is megtámadja politikai tanaiban s hitében.

«A védő kétségbe vonja a kamara biráskodási jogát, mint a mely politikai illetőség.

«Nem biráskodhatnak önök, úgymond, mert Bonaparte Lajos nemcsak merényletet követett el, hanem kétségbe vonni jött az Orleans-ház fölségjogát.

«Nem biráskodhatnak önök, mert Bonaparte Lajos az ország egy törvénye által kívül van helyezve a közönséges jogon.

«Nem biráskodhatnak, végre, mert a részrehajlatlanság első föltétele az igazságszolgáltatásnak, ily ügyben pedig önök nem lehetnek részrehajlatlanok.»

Foglaljuk, uraim, kevés szóba s vitassuk meg sebtiben ez előterjesztések mindegyikét.

Napoleon Lajos azért jött, hogy vitássá tegye az Orleans-ház fölségjogát. Uraim, a vádolt és védője meghátráltak a császári legitimitas visszavivásának gondolata elől. Bárminők legyenek is a személyes követelések, a rejtett becsvágyak, megértették, hogy huszonöt év lefolyása után, három országlás s egy nagy forradalom után, mely tiz év óta nemzeti trónt állított föl, nem lehet komolyan hivatkozni abszolút öröklési jogra, melyet a császárság adott maga magának s mely a nemzetre önmagában az engedelmesség kötelességét rója; arra szorítkoztak, hogy a régi szavazatokban keressék a jogot, annak újból megkérdésére. Oly per ez, melynek tárgya Francziaország trónja, s hol a vetélytárs, jogczimével kezében, jó ítéletet kérni.

Valóban, uraim, ha ilyen lenne e per, annak önök nem lehetnének bírái, s nem lenne joguk abban itélni.

De mily tévedés vezethetett a gondolatra, hogy ez megengedett vita tárgya lehetne, s maga a nemzet elhatározása alá vettethetnék, mely magát 1830-ban önként, kényszer s megbánás nélkül lekötölte? Azt képzelték-e, hogy önök oly erőtlén védői lesznek a saját bölcseségök, saját szavazataik által szentesített jogoknak, hogy elfogják tűrni azoknak vakmerő kétségbevonását, s csak egy perczre is megengedik, bárkinek is chartánk törvényességének s az általa alkotott hatalmak tekintélyének kérdésessé tételét? ..

Berryer felelni készült; de Bonaparte Lajos e perczben fölkérte őt, hogy engedje át neki a szót, s a következő nyilatkozatot tette:

A fő államügyész úr igen ékesenszóló beszédet tartott; de ez fölösleges. Midőn Berryer urat fölkértem, hogy fejtse itt föl alakjokból kivetkeztetett, elferdített törekvéseimet, s magyarázza meg jogaimat, ez által kötelességemet akartam teljesíteni születésem s családom iránt. Berryer úr csodálatra méltó módon teljesítette óhajtasomat. De most, midőn már csak az én sorsomról van szó, osztolni akarok azon férfiak sorsában, kik el nem hagytak a veszély napján. Kérem Berryer urat, hogy ne folytassa a vitakozást.

Berryer már csak ennyit mondott:

A Napoleon herczeg által éppen kifejezett nemes érzelmek még becsesebbé teszik reám nézve a megtiszteltetést, melyben az által részesített, hogy ügyvédévé választott, s igen szerencsésnek érzem magamat, hogy egész buzgalmam, meggyőződéseim egész őszinteségét s egész erélyét fordítottam védelmére. Engedelmeskedni fogok neki. S valóban mit is tudnék felelni az államügyészi fölszólásra, melyet az imént hallottunk? Hogy más ügyet vitathassak, hogy véleményeimet, személyes meggyőződéseimet védhes-

sem, s megfelelhessenek a magam ellen intézett vádra, e tekintetben más küzdhely van nyitva számomra.

Következő napon a pairek kamarája ítéletet hozott, mely Bonaparte Károly Lajos Napoleon herczegre életfogytig tartó börtön büntetését mondta ki, a királyság szárazföldi területének valamely erősségében; Aladenizet deportáczióra, Montholon grófot, Parquint, Lombardot, Persignyt egyenként 20 évi, Le Duff de Mésonant tizenöt évi, Voisint, Forestert, Ornanot egyenként tíz évi, Bouffet-Montaubant, Bataillet, Orsit egyenként öt évi börtönre ítélte, s a bünt. tk. 47-ik czikke értelmében elrendelte, hogy az elítéltek, büntetésök kiállása után, egész életükre a magas rendőrség fölügyelete alatt legyenek, egyszersmind megfosztassanak czímeiktől, hivatalaiktól- s kitüntetéseiktől, végre Conneau orvost öt évi s Labordeot két évi börtönre, s ennek kiszenvedése után amazt öt évi, ezt két évi rendőri fölügyeletre ítélte.

Bonaparte Lajos, mielőtt a Conciergeriet elhagyta, a következő levelet írta Berryer úrhoz, megköszönve annak, hogy ékesszólása támaszát adta ügye védelmére.

Páris, 1840. okt. 5.

Kedves Berryer úr! Nem akarom elhagyni párisi fogságomat a nélkül, hogy meg ne újítsam hálás köszönetet a nemes szolgálatért, melyet irántam teljesített perem lefolyása alatt. Mióta megtudtam, hogy a pairek törvényszéke elébe visznek, nem gondoltam egyébre, mint, hogy önt kérjem föl védelmemre, mert tudtam, hogy jellemének függetlensége fölüllemeli a pártoskodás kicsinyes érzékenykedéseit, s hogy szíve nyitva van minden szerencsétlen-

ség előtt, valamint szelleme is képes fölfogni minden nagy gondolatot, minden nemes érzelmet. Tehát nagyrabecsülésből választottam önt védőműl, most pedig hálával és barátsággal hagyom el önt. Nem tudom, mit tartogat a sors számomra, nem tudom, leszek-e valaha abban a helyzetben, hogy hálámat önnek bebizonyíthassam, azt sem tudom, vajjon elfogadná-e tőlem annak bizonyítékait? De bárminők legyenek is helyzeteink egymással szemközt, a politikán s annak emésztő kötelmein kívül mindig lehetünk egymás iránt becsüléssel és barátsággal, és én kijelentem, hogy ha peremnek nem lenne is más eredménye, mint, hogy számomra ön barátságát megszerezze, azt hiszem, végtelen nagy volna nyereségem, s nem lehetne panaszom sorsom ellen. Isten önnel, kedves Berryer úr! Fogadja tőlem szívesen hálám és barátságom biztosítását.

Napoleon Lajos.

Talán ennek köszönhette Berryer, hogy deczember 2-ikán ő is elfogatott ugyan ellenszegülő társaival együtt, de csakhamar ismét kiszabadult s üldözetlen folytathatta dicső pályáját.

AZ ORLEANS-JÓSZÁGOK ÜGYE.

A szajnai (párisi) polgári törvényszék előtt, 1852. ápril 23-iki ülés.

Illetőségi kérdés.

Az Orleans herczeg által birt vagyon akkor, midőn ő az 1830-iki forradalom után trónra emeltetett, a következő javakat foglalta magában: 1. az apanage-javakat; 2. a patrimoniális javakat.

Az Orleans-ág apanage-a e családág fejének részére rendeltetett s alapított, hogy helyettesítse illető örökrészt, atyjának, XIII-ik Lajosnak és anyjának Austriai Annának örökségében; s jutalmát, vagyis: árát képezte az akkor kiskorú Orleans herczeg nevében tett lemondásnak idősb fivére, XIV-ik Lajos javára.

E javak, a forradalmi időszak törvényei által elkobzás alá vettetvén, három, úgymint az 1814. évi május 18-iki s 20-iki és október 7-iki rendeletek (ordonnanceok) által visszaadattak Orleans herczegnek, a mit később az 1825-ik évi január 15-iki törvény megerősített.

Az Orleans-apanage alkotó jogcíméhez, s természetéhez képest, mind e javak, kivétel nélkül, visszaszállottak az államra az Orleans herczeg trónra lépte után.

A patrimoniális javak pedig állottak: 1. azokból, melyeket Orleans herczeg, anyja Penthièvre herczegnő,

XIV. Lajos és Montespan asszony unokája után örökségül kapott: 2. az atyja örökségéhez tartozó javakból, melyeket a törvényszékek ítélete által visszanyert: 3. azokból, melyeket különféle czímek alatt szerzett.

Mind e javak összességére terjedt ki az ajándékozási oklevél, melyet Orleans herczeg, trónra lépése előtt, 1830. augusztus 7-ikén, gyermekei részére kiállított.

Az 1832. augusztus 7-iki törvény elismerte ez ajándékozás érvényességét, s Lajos Fülöp nyolcz gyermeke e törvény védelme s fődözete alatt nőtt föl s lépett házasságra.

Ugyan e javak azok, melyek az 1852. évi január 22-iki rendelet erejénél fogva az állam részére elvételtek, az Assemblée nationale ellenkező határozata ellenére. Ez a rendelet csaknem szóról szóra ismétli s elfogadja azt, a mit 1848-ban Favre Gyula hozott javaslatba a nemzeti gyűlésen.

Favre Gyula javaslata a pénzügyi bizottsághoz utasított; Berryer, erősen indokolt előadásában annak elvetését indítványozta.¹ A javaslatot még annak szerzője sem védte a szószéken, s a gyűlés, Berryer indítványához képest, egyértelműleg elvetette azt.

Az 1852-iki rendelet után az Orleans-ház herczegei nem tartottak meg más vagyont, Aumale herczeg személyes vagyonán kívül, mely Condé herczeg örökségéből származott, mint anyjok és nagynénjök, Madame Adelaide örökségét s azokat a javakat, melyeket Lajos Fülöp király az augusztus 7-iki ajándékozás után szerzett. E javak összege, 28 személy közt fölosztva, kiknek során 16 kiskorú gyermek volt, mintegy 900.000 franknyi évi jövedelmet képviselt.

¹ E tárgyban tartott hatalmas beszédei, 1848. október 10-ről, parlamenti szónoklatai közt előkelő helyet foglalnak el.

1852. ápril 13-án Denormandie, a herezegek ügyvéde, megidézttette az állami javak igazgatóságát (mint nálunk mondanók, a fiskust) a szajnai polgári törvényszék elébe.

Az idézés megtörtént, a tárgyalás április 16-ra tüzetett ki. Ez ápril 16-iki törvényszéki ülésen Descoutures, helyettes ügyész, azt a megbízatását mutatta fel, hogy a szajnai prefét nevében kifogást tegyen a törvényszék illetősége ellen. Berryer, az Orleans-család jogtanácsosa kérelmére a törvényszék elhalasztotta a tárgyalást, hogy az illetőségi kifogások, ezek közlése után, megvitattassanak.

Az ügy ily helyzetében került az az ápril 23-iki ülésre. Decouture helyettes ügyész szólalt föl először, s fölolvastatta concluzióit, melyekben az a követelés foglaltatott, hogy a törvényszék adjon helyet a kifogásoknak s mondja ki magát illetéktelennek. Erre nyomban Paillet ügyvéd tartott alapos védbeszédet az Orleansok joga s a törvényszék illetősége mellett.

Ekkor lépett föl Berryer s mondá el egyikét legszebb s leghatásosb törvényszéki beszédeinek, következő szavakban:

Uraim!

Tisztelt ügyvéd-társam védbeszéde után, az után, a mit önök hallottak s mi mindnyájan hallottunk, e kimerítő, s az értelmet, a józan eszet, a törvény-tudományt s jogérzetet annyira kielégítő beszéd után, miután a becsület érzelmei, az összes nemzeti érzelmek, az egész ország érzelmei oly gazdag elégtételt nyertek, restelném, ha csak egy perczig is azt a gondolatot lehetne feltenni rólam, hogy még van valami mondanivalóm.

S mind e mellett, ellent nem állhatok a szükségnek,¹

¹ Mint föntebb már említve lett. Berryer úr az Orleans herczegnek jogtanácsosa volt.

hogy én is néhány szóval ne válaszoljak a szavakra, melyeket az államügyész ajkairól hallottunk.

Nem akarom czáfolatát adni keresetének: az már előbb nemesen és erőteljesen megczáfoltatott. De protestációt kell emelnem az ügyvédi öltöny nevében, melyet viselek, az ügyvédi kar nevében, melyhez negyven év óta tartozom, a hivatal nevében, mely őre a törvényeknek, melyeket mindenki szemközt s mindenki ellenében védelmeztem egész életemen keresztül. Protestálok hazám leglényegesebb alapjogai s intézményei nevében, ez ódon falak nevében, hol századokon át szolgáltattak igazságot s fölszentelték a társadalmat föntartó elveket, melyek mind fölforgatnának s megsemmisülnének, ha a tanok, melyeket önök az előbb hallottak, diadalra juthatnának. Protestálok minden tulajdonos nevében, minden család-atya nevében, minden polgár nevében, kiknek léte nem lenne biztosítva Franciaországban, ha az államügyészség tanai csak egy perczre is érvényesülnének. (Erős mozgalom.)

Mit mondjak? hát valóban léteznék nálunk valamely jog, jogelv — meggyalázom e szót! — valóban léteznék nálunk valamely hatalom vagy tekintély, mely a törvények fölött áll? vagy lehetséges volna-e, hogy életének tizennégy százada után, e vén Franciaország nem birna elvekkal? Ez intézmények, melyekről azt hittük, hogy oly mélyen vannak a forradalmak hatvan évének terhes és kemény munkája által megállapítva, szorosan elkülönözve és felosztva, ma se lennének még véglegesen elhatárolva? Hogy még ma se tudnánk, mi a bírói hatalom más hatalmakkal szemközt, s mik ezeknek határai? Hogyan! mind ez ismeretlen, kétséges, bizonytalan volna-e? S még vitatkoznunk kellene az 1790. augusztus 24-iki törvény 10., 13., 17. czikkeinek értelme fölött!

Miben éltünk hát eddig, s miben vénültünk meg? hogyan értettük az intézményeket s törvényeket, melyek alatt élünk? Hogyan jutottunk el korunkig e bizonytalanságban s tétovában?

Ugyan, uraim, lehet-e itt valami kétség? ugyan, a bíróság hatalomkörét nem ismernők itt, a világ legnagyobb juszticiáriusainak hazájában, ez országban, mely főképen azon föntség és méltóság által volt kitűnő, melylyel az igazság mindenki részére ki lett szolgáltatva, ez országban, melynek legrégibb királyai, különösen az, ki amott imádkozott e helylyel, melyen most állok, szemközt (a szónok a Sainte-Chapelle felé mutat) a *«grand justicier»* czímét tartották legnemesebb címöknek! Mit! ez a Franciaország ne tudná, mi a birói hatalom, s ne ismerné annak terjedelmét s határait! s a vértviselésben megöszült ügyvédek oly tanokat hirdetnének-e, melyek megrendítenék a közhatalmak tekintélyét, midőn éppen a törvények hatályát s az önöket megillető hatáskört akarják visszavívni.

Nem, uraim, a bírósági hatalom nálunk mindenkor s kezdet óta föntartatott, föntartatott lényegében, saját természetében s terjedelmében.

Bármint módosultak az intézmények, bárminő volt a forradalmak mozgása: a birói hatalom lényege, természete, hordereje, jellege, tárgya, kiterjedése, függetlensége, mindenhatósága, mindez szentnek tartatott egész politikai életünkön által. Ez a mi nemzeti tulajdonunk. (Nagy hatás.)

Lássuk, mit mondanak a törvények, melyeket önök előtt fölolvastak? Változást hoztak be a közintézmények beosztásában: a régi parlamenteinkben birói hatalommal egyesült politikai hatalmat elkülönözték; a törvényhozói hatalom ama vegyülete, mely az ediktumok belajstromozásának, és szabályrendeletek alkotásának jogát gyako-

rolta, kétségkívül elenyészett: de, midőn végrehajtó hatalmat állított föl, mely a közigazgatással van megbízva, midőn teljesen elkülönzött közigazgatási és törvényhozó hatalmat alkotott a birói hatalmon kívül, melynek feladata a törvényeket alkalmazni, nem fosztotta meg a birói hivatalt nemesebb jellemétől, mely abban áll, hogy a tulajdon s a magánjogok őre legyen.

Nem olvasom föl a törvények szövegét, nem olvasom föl az 1791-iki alkotmányt, mely megtiltja a közigazgatási hatóságnak a birói hatalomba avatkozást. Mind e dolgokat jól tudják önök.

De meg kell mondanom, s meg is fogom mondani az államügyészségnek, hogy ha a törvényszékek vannak fölruházva mindenek fölött, a társaság biztonléte, sőt fennállása érdekében, az ítélés jogával minden a tulajdont illető kérdésekben, melyek hozzájuk vannak utalva, hogy ha e kérdések kizárólag hozzájuk tartoznak, különösen és főképen a domaniális jószágokra vonatkozó, a fiskust érdeklő kérdések azok, melyekben a törvényszékek kizárólag illetékesek.

És miért?

Ne zavarjuk össze az eszméket. Az állam, a kormány, a közigazgatási s végrehajtó hatalom . . . igen, ez meg van bízva a mindenek közügyének gondozásával, a törvények végrehajtásával, az összes polgárok közérdekeinek igazgatásával, a mindenkivel közös s mindenkit kötelező törvények nevében s erejénél fogva. De van még más jogcíme is. . . letéteményese a közvagyonnak, letéteményese a domaniális javaknak. De midőn a közigazgatás a kincstár nevében lép föl, tulajdont illető érdekekben, ekkor tulajdonosi minőségben jár el, s e percztől fogva minden törvényünk, s egész törvényes gyakorlatunk egy vonalra

állítja őt a legegyszerűbb magánemberrel. Valahányszor csak a kincstár perben áll valamely magánérdekkel, valahányszor a kincstár joga támadtatik meg s vonatik kétségbe magánjog s magánérdek nevében, a törvényszékek illetősége kizárólagos, s főkép ily ügyekben kell, ismétlem ezt, hogy ez illetőség általános és korlátlan legyen. Igen, a kincstári ügyekben s minden olyan kérdésben, hol a magántulajdon érdeke van perben a köztulajdon e nagy érdekével, kell, hogy a birói hatalom illetősége, és egyedül ez, legyen szükségszerű, korlátlan és általános.

Vajjon kétségbevonhatók-e ez igazságok?

Menjünk végig a legerőszakosb idők emlékein, ez elvet fogjuk föltalálni és ennek tiszteletét látni, tudniillik azt: hogy az állam nem lehet bíró saját ügyében és semmi esetre sem lehet az a magánérdekkel harczban álló kincstári kérdésekben. Igen, e vezérelvet fogjuk föltalálni minden időben.

Ha megkérdézem az 1790-iki törvényt, mely meghatározza, mi a kincstári közvagyon, azt látom, hogy megállapodik, s azt mondja, hogy nincs kivétel a föllállított szabályok alól, csupán az *ítélt dolgok* hatalma, azaz a birói hatalom.

Ha tovább haladok forradalmaink útján, a VII-ik év törvényéhez jutok.

Minő ez a VII-ik évi törvény? rettenetes törvény, mely általánosan visszavonja a közvagyonból tett elidegenítéseket, mely kijelenti, hogy minden efféle kötelezés teljesen és egészen megsemmisül.

Miért? mert a közvagyon elidegeníthetetlensége s s elévülhetetlensége volt a vezérelv. A VII-ik évi törvény azt mondta ki, hogy a közvagyon minden elidegenítése visszavonatik, bármi cím alatt s bármi módon történt is.

De e visszavonás kimondatván, mit olvasunk ugyanazon törvény 26. s 27-ik cikkében? azt olvassuk, hogy ha valami módon (ezek a törvény szavai) tulajdonjogi kérdések merülnek föl, azonnal a törvényszékek s egyedül és kizárólag a törvényszékek vannak jogosítva azok fölött itélni.

A törvényhozás tehát, mely a legnagyobb erélylyel lépett föl a múlt ellen; mely visszaélésnek akarta jellemezni mind azt, a mi 1566. óta jogföntartással történt (mert l'Hospital kanczellár óta már nem jöttek létre elidegenítések jogföntartás nélkül), a törvényhozás megállapodik, s mihelyt magánérdek áll szemközt kincstári és közérdekkel, mihelyt tulajdonjogi kérdés merül föl bármi módon, a VII-ik évi törvény, mely oly erélyesen lép föl az ellen, a mi századok óta történt, meghátrál, és azt mondja: csak a törvényszékekre tartozik e fölött itélni.

Tudom, hogy vannak kivételek az alól, a mit ez elv általánosságának neveztem, mely ennek sajátsága. Ily kivételeket találtunk az elkobzási törvényekben, az erőszak törvényeiben, s a köztársaság ügyésze ebben követett el hibát. A kivándorlás okából elkobzott javakat illetőleg, igaz, hogy a kincstár által történt eladások a közigazgatási hatóság s egyedül ez által magyaráztattak, értelmeztettek, itéltettek, s becsültettek meg, de igaz az is, hogy 1813-ban a kincstár elállván e speczialitástól, egy oly erőszakos és háború, s pedig polgári háború idején keletkezett törvényhozás által föllállított kivételtől, a milyen a kivándorlottak javainak elkobzása, s visszaélve a kivétellel, és e szavakat: «*nemzeti javak*», oly javakra is alkalmazván, melyek nem ily eredetűek, a császár 1813. évről keltezve, kiadta rendeletét, mely így szól: «A közigazgatási hatóságnak kizárólag csak az elkobzásból származó nemzeti javak tekintetében engedélyeztetett a magyarázás és határozás joga.» Az alapjog alól való minden

kivétel szorosan magyarázandó, s következőleg, a közigazgatási hatóság minden eljárása, mely e kivételen túlmént, mely a kivándorlottak javainak elkobzásából származott domainekre nem vonatkozott, megsemmisítettett e rendelet által.

A törvényszékek illetősége a tulajdonjogi kérdésekben s főképen mind abban, a mi kincstári kérdés jellegével birt, minden időben, minden ily természetű eljárások s minden e nemű kérdések fölött sértetlenül és tiszteletben tartatott.

Fölvastattak önök előtt némely végzések, s én azokat hallván, meg voltam lepetve azok rokonsága által a jelen ügygyel, olvasták a Palmer ügyben hozott ítéletet; úgy hiszem, egy a törvény által szentesített közjogról volt abban szó: az állam öröklési jogáról itt elhalt idegenek javaiban.¹ Egy külföldi ember elhalt Franciaországban; javai az államra jutottak. Ez alaptörvény, az ország szabályozó törvénye. A kincstár elfoglalta azokat. Mi történik? Előáll valaki, a ki azt mondja, hogy a külföldi örökhagyó, halála előtt, neki ajándékozta vagyonát. A kincstár nevében fönn akarják tartani a közigazgatási hatóság illetőségét. Az ítélet, ha nem csalódom, 1808-ból való, s úgy szól, hogy mihelyest ajándékozásra történt hivatkozás, a kérdés nem döntethetik el más hatóság, mint a törvényszékek által, s következőképen, a törvényszékhez utasítatik.

Más esetben bűnnel vádolt s a miatt kereset alá vont emberről volt a szó. A kincstár elkobozta annak vagyonát, bűnvádi alapon. De midőn azt lefoglalta: követeléssel lép föl valaki szerzés czímén. Fölvasták önök előtt a hozott végzést. Elkobzás: mint a «*droit d'aubain*» esetében, az állam elfoglalja a javakat. De ime, jó valaki, s azt állítja, hogy az elkobzást megelőző vételen alapult

¹ Droit d' aubain.

tulajdonjoga van, s a császári rendelet szószerint azt parancsolja, hogy e fölött ítélni a törvényszékekhez tartozik.

S hány egyes esetnek van teljes hasonlatossága az önök elé terjesztett kérdésekkel! Nem akarnám elfárasztani a törvényszék figyelmét; de szükséges fölújítani az emlékeket, midőn annyira el akarnak bennünket távolítani mind attól, a mit tanultunk s gyakoroltunk egész életünkben.

Volt egy régi eset, melyben az illetőség kérdése szintén előfordult, úgymint: egy erdő eladatott 1604-ben; a chevaucheriei erdő volt ez. A kincstár azt követelte, hogy ő az erdő tulajdonosa, állítván: hogy ez az erdő IV. Henrik király trónra lépte-előtt ennek személyes javaihoz tartozott, s következőleg, hogy Henrik király trónra-emeltetése után az erdő a kincstárra szállott. Szóváltás ered e fölött. A szóváltásnak két tárgya van; egyrészről azt mondják: az erdő nem képezte IV-ik Henrik magánbirtokának részét; s másrészről, hogy az erdő el lett adva 1604-ben együttesen IV. Henrik és Bourbon Katalin által, kik osztatlan tulajdonos társak voltak. Következőleg, az *egész* erdő nem szállhatott a kincstárra. Folyt a per. A törvényszékek lettek megkeresve, s a királyi törvényszék, igazolás után, ki mondta, hogy az erdő fele része csakugyan Henrik király magánjavainak egy részét képezte, mielőtt ez trónra lépett, de másik része Bourbon Kataliné lévén, a kincstár, ez osztatlan állapotban, nem foglalhatta el a tulajdont, mert az egész erdő nem szállott reá. Ily értelemben döntett el az ügy.

Vannak más, a mienkhez még közelebb álló kérdések is. Elhallgatok nagy számú idézetet, de egyet mégis föl kell említenem, mert az eset teljesen hasonló.

Már 1834-ben védtem az elveket, melyeket ma védek. Védtem az akkor fönnállott közigazgatás s kormány

ellenében. Nem leszek oly gyáva, hogy más időben, más körülmények közt s más kormányok alatt, más nyelven beszéljek, vagy habozzak ugyanazon elveket és igazságokat vallani.

Az 1832-iki törvény kimondta, hogy a Bourbon-ház idősb ágának hercegei kiűzessenek Franciaországból, (nem emlékezem a kifejezésre, de ez mindegy), hogy ne lehessen birtokuk Franciaországban.

A törvény által kimondott eme kiűzés állapotában, a kincstár elfoglalta a chambordi birtokot s kastélyt. Föl-szólította a békebirót, hogy pecsételje le az összes papirosokat, s birtokba-vezetést sürgetett. Birói rendelet bocsátatott ki. Az illetőség kérdése azonnal a bloisi törvényszék elébe vitetett.

Miről volt a kérdés? arról-e, hogy az 1832-iki törvény nem törvény: hogy nem vette el a Bordeauxi hercegtől a birhatás jogát Franciaországban az eladásra kitűzött határidő eltelte után, az idősb ág hercegeinek javaira nézve? Nem. Az mondatott: itt nem forog fönn apanage, nem forog fönn az államra való visszaháramlás joga. A kincstár foglalása helytelen. A törvényszékeknek tulajdonjogról kelle ítéletet hozni. Van-e, nincs-e háramlás? ez a kérdés, melyet ma is támasztunk. Volt-e apanage, vagy nem, a chambordi tulajdon alkotmányában? Ez volt a kérdés, mely 1834-ben vitatott.

A bloisi bírák elismerték az illetőséget. Az illetőségi kérdésben még csak fölebbvitel se tétetett közbe. A köz-igazgatási hatóság nem is emelt ez ellen nehézséget. Elismerte, hogy az apanage tényének kérdése, mint ma a háramlás tényének kérdése, tulajdonjogi kérdést foglal magában, s a törvényszékek azt mondták: 'e kérdés csak hozzánk tartozik. A törvények alkalmazása csak a mi föl-

adatunk; mi nem vagyunk azok végrehajtói, mi bírák, de öröködünk alkalmazásuk fölött, vigyázunk arra, hogy ez alkalmazás ne legyen se igen szűk, se igen bő.

Azt állították, hogy a közkincstárt be kell vezetni a chambordi jószágba, mert ez apanage volt. Tagadásba vétetett, hogy apanage, mint ma tagadásba vétetik, hogy háramlásnak van helye. A törvényszékek kijelentették, hogy a kérdés hozzájuk tartozik. Megvitattatott a kérdés az első folyamodásnál, s főlebbvitel útján; fölvetetett a semmitőszékhez. A jog elismertetett, azaz: ítélet hozatott, hogy nem forog fön az apanage. s következőleg, a Bordeauxi herczeg megerősítettet a chambordi uradalom tulajdonában.

Ime az elvek, melyek minden időben elismertettek, melyek változatlanúl s korlátlanúl alkalmaztattak s ismétlem, hogy még korlátlanabbúl mindannyiszor, valahányszor csak kincstári jogokról volt szó. A közigazgatási hatóság sohasem avatkozhatott oly jogokba, melyek a törvényszékeket illették, s ezek által mindenkor visszaköveteltettek. Ez a legfőbb alapjogok egyike hazánkban.

Éppen csak az előbb emlékezteték önöket arra a kifejezésre, arra a formulára a semmitőszéknek egy nagy-szerű végzésében, mely az 1789. előtti kormány minden oklevelében benne volt, s benne értetett, ha nyíltan kifejezve nem volt is. Valahányszor csak valamely kincstári intézkedést vagy szabályozást tettek, s ezekre nézve határozat hozatott, benne volt a kifejezés: *Sauf notre droit en autre chose et l'autrui en tout* (a más dolgokban levő jogaink s mások jogainak teljes épségben tartása mellett).

Ime, uraim, Franciaország alapjoga. Ime az elv, melynek alapján él a társadalom. S ez a szabad, független, elmozdithatatlan bíróságok védelme s fenntartása, mely a

francia társadalom biztosítékát képezi, s mely elraboltatnék, ha a tan, melyet önök előtt fejtegettek, diadalra juthatna.

Nem állhatom meg, hogy el ne mondjam: hogy az, a mi nemzetünknek ily szép sajátsága, sajátsága más nemzeteknek is, s engedelmet kérek, hogy földiczéssek egy történelmi emlékezést; legközelebb lettem erre figyelmeztetve Dupin úr által. Tacitus egy helyütt nagyon földicséri Tiberiust, ezt mondván róla kifejezéses és szabatos nyelven:

«*Rari per Italiam Caesaris agri, modesta servitia intra paucos libertos domus . . . at si quando cum privatis disceptaret, forum et jus.*» Tiberius szegény volt, Tiberius kevés jószággal bírt Itáliában, birtokai középszerűek valának; házat kevés fölszabadított rabszolga lakta (*pauci liberti*), de ha pere volt magánosokkal (*quando cum privatis disceptaret*): a törvény s a törvényszékek (*forum et jus*) ítélték.

Ma, mit mondanak nekünk? Önök bírakat követelnek, önök azt kívánják, hogy megtartassanak egy elvitázhatatlan birtokban, melyet az erőszak föl akar forgatni; s önöknek ne legyenek bírái!

Nem is vizsgálva a jogot, azt mondtam az alkotmányozó gyűlésen: «Nem bir jelentőséggel, hogy királyokról, hercegekről vagy közpolgárokról van-e szó; minél alsóbb rétegekre száll a kérdés, annál tiszteletesebb. A dolog mindenestre ugyanaz.»

Ismétlem, hogy azt mondják nekünk: bárminő alapon nyugszik is az önök tulajdonjoga, bármily rendszert állítanak is föl, van-e, nincs-e más jogczimünk, mint az, a mely fölforgattatott, van-e önök helyzetében valami, a mi megengedi, hogy magokat tulajdonosoknak tartsák: önöknek nem lesznek bírái, önök részére nincs törvényszék, s a törvényszék nem tarthatja magánál ügyöket.

Uraim, midőn a megyei főnök, ki az illetőség elutasítását kéri, bemutatta önöknek e kérelmét, nagy zavarban volt a miatt, hogyan nevezze az 1852. január 22-ki rendeletet; úgy állította azt elő, mint a kormány s a magas közigazgatás rendeletét; azt látszott mondani: hogy ez politikai rendelet. Ez a szajnamegyei főnök által elfogadott minősítés legtermészetesebb értelme.

Az államügyesség e mai napon más jellemmel ruhazza föl a dekretumot; törvényhozási aktusnak nevezi azt.

Minden jogismerő, józaneszű, egészséges értelmű ember azt gondolja magában: — törvényhozási aktus! de a törvényhozási aktus összes föltételeinek legelsője meg van írva a polgári törvénykönyvben, s ez az, hogy annak nincs visszaható ereje. Miként lehet tehát, hogy a törvény ki nyilatkoztassa, hogy ma, 1852-ben, semmisnek tekintessék, 1830. augusztus 7-ikétől fogva, egy magán cselekvény, mely amaz időben keletkezett? Ezt nem lehet megérteni s a visszahatás okából, melyet a törvény nem tűr, melyet mindenki kárhóztat s visszalök, melyet a bíróságok soha meg nem engedhetnek és soha nem alkalmazhatnak, e visszahatás okából, s egy határozott cselekvényre, családi szerződésre, magán-egyességre, ajándékozássra vonatkozó specziális rendelet alapján, azt mondják önöknek: ez nem törvény, ezt nem lehet törvénynek tekinteni!

Éppen most hirdették, s minő okosan, minő szívvvel, minő észszel! . . . De ha ez törvény, a törvények minden alkalmazásán kívül esik! erőszak törvénye, politikai törvény, elkobzás!

Két rendelet adatott ki egyazon napon. Az egyik ám legyen törvény, ha úgy tetszik: törvényhozási aktus, de egészen politikai természetű, a mely oly tekintetekből,

melyeket a törvényszékek figyelembe nem vehetnek, azt mondja, hogy a közérdek kívánja, hogy az Orleans-ház hercegei ne lehessenek birtokosok Franciaországban s tartozzanak eladni birtokaikat egy évi határidő alatt.

Ime a politikai aktus. Csinálhattak volna törvényt teljesen alkotmányos formák között is éppen úgy, mint csináltak egy csupán az államfőtől származó rendszabályt oly módon, mely nincs meghatározva, nincs szabatosan körülírva; de törvénynek nevezik-e önök a felsőbb hatalom e rendeletét, mely által minden kérdés ketté metszetik, a tulajdonról történik rendelkezés, szerződések semmisíttetnek meg? Ez nem más, mint elkobzás. Mondják hát ki fenhangon s világosan, ha elkobzást akarnak, elferdítve a rendelet jellemét, erőszakot téve a benfoglalt tekinteteken s mégis e szavakkal kezdve: «nem akarjuk sérteni a tulajdont.» — Ha azt állítják önök, hogy ez egy souverain, korlátlan törvényhozó hatalom kifejezése, mely előtt mindenkinek meg kell hajolni, akkor nem az illetőség ellen való kifogással kellett volna élniök, mert érdemleges kérdés elítélése forog fön. Mi visszaköveteljük tulajdonunkat, s a törvényszék, fölfogva a kérdést, kötelezve a fölött ítélni, a «*forum et just*» megadva nekünk: ítélni fog s így fog szólni: «tekintve, hogy souverain törvény vette el a tulajdont s elkobzás útján a kincstárnak adta azt,» stb. Ez aztán ítélet lesz, nem pedig illetőség elleni kifogás helyeslése vagy elvetése.

De nem így van; nagy könnyeden megadták az engedélyt, hogy a közigazgatás szemközt nézzen a joggal.

Azt mondták önöknek: ez a közhatóságnak, a kormány fejének, a közigazgatás fejének aktusa, a ki visszakövetel, kiegészítést kíván, a ki meghagyja a közigazgatás minden közegének azon lenni, hogy a kincstár részére visszavétes-

senek s kiegészíttessenek a javak, melyek ahhoz tartoznak ;
íme, ez az eljárás jellege.

De ha ily rendelet létezik, ne legyen-e megengedve a
fölött vitatkozni, s e megvitatás nem szükséges-e ? Egy köz-
igazgatási eljárás ellenében, mely jószágomról rendelkezik,
ne legyen-e szabad kifogásaimat a törvényszékek elé vinni ?

Tegyük föl, hogy törvény létezik : legközelebb hozattott
egy, mely az állam erdeinek eladását rendeli 50 millióért ;
aztán jó egy rendelet, mely meghagyja, hogy ez és amaz
erdők áruba bocsáttassanak ; éppen az a hypothesis, mely-
ben mi vagyunk. Vajjon meg lehet-e tagadni a törvény-
széknél való segélykeresést attól, a ki azt állítja : az erdőknek,
melyek elidegeníttetnek, egy része az enyém ; visszakövetelem
tulajdonomat ? ne lenne-e megengedve a visszakövetelési
kereset a bíróságok előtt ? De igenis, minden kétségen kívül.

A kormány adott ki egy közigazgatási rendeletet, ez
tagadhatatlan. Mit mond ez a rendelet ? az augusztus 7-iki
ajándékozást semmisnek s mintegy nem létezőnek tekinti,
s következőleg, azt állítja, hogy a kincstárnak be kell helyez-
tetnie az emez ajándékozásban foglalt javak birtokába. És
mit mondunk mi ? az elv, melynek erejénél fogva a javak
kiegészítése követeltetik, nem alkalmazható. De kihez kell
fordulni, tulajdonjog kérdésében, annak elhatározása végett,
hogy van-e helye vagy nincs a törvény alkalmazásának ?
nemde a törvényszékekhez és kizárólag ezekhez ?

Tovább is mentek, s erre még nem adatott felelet. A
rendelet írást mindazzal a tisztelettel viseltetem, melyet
megkíván. Nem akarom itt a kérdést bőven fejtegetni, csak
a háramlás képtelen rendszeréről szólok, mely felforgattatott,
s ez nem 1804-ben, nem is 1830-ban történt, hanem
1790-ben s 1791-ben, azon a napon, midőn czivilliszta
készült. E naptól fogva a háramlás elvének nem volt

semmi értelme. Mi oka volt a háramlásnak Franciaországban? mert nem volt különbség a király saját javai s az állam javai közt, mert mindaz, a mi a királyé volt, az államé is volt, s mindaz, a mi az állam kezében volt, a királyé volt, s a király arról szabadon rendelkezett. Ime, innét származott a háramlás elve. De midőn az állam és a király joga körülíratott, midőn elhatároltatott, hogy lesz közkincestár, elkülönözve a királyétól, midőn kimondatott, hogy a királynak civillisztája lesz, és csak törvény által rendelkezhetik mindarról, a mi meghaladja a civillisztát, ettől fogva nem volt ok a háramlás elvének föntartására.

Hogy 1791-ben, midőn XVI. Lajos még trónon ült, a dolog folytatott, hogy a császárság is, hagyomány szerint, bevitte a törvénybe a háramlás elvét, ezt könnyű megmagyarázni: ez annyi volt, mint a szokásnak engedni, de nem annyi, mint engedelmeskedni a dolgok s az új helyzet logikájának.

Hogy 1814-ben, midőn a civillisztát csinálták, a restaurációba még befoglalták a régi idők emlékeit, p. o. a király ama köteleztetését, hogy az ország javára nősüljön, az országnak ajánlja föl magát, annak *szentelje magát*, mint IV. Henrik mondá, ne legyen többé a magáé, lépjen ki az emberek közönséges sorából, hogy csupán király legyen, azaz: képviselője a souverain fölségnek az országban, az abstrakcio egy neme; hogy a hagyományos eszmék hatása alatt, a civillisztát megállapító törvény mellett még azt is kimondták, hogy a király nem lehet magántulajdonos, hogy nem birhat egyéni jogokkal, hogy mindaz, a mivel trónra lépte előtt birt, az államé lesz, mert ő maga is beolvad az államba; mindez, mondom, engedelmeskedés volt a hagyományos eszméknek, de nem volt logikus eszme.

A császár jól átlátta ezt, s midőn azt mondják, hogy Bonaparte aláírásával egy alapelv van erre nézve fölállítva, elfelejtik a császárság alkotásait, elfelejtik a császár rendeletét a czivillisztáról, elfelejtik, hogy ez új rendben, új alkotásban, szerkezetben a háramlás elve teljesen eltöröltetett, oly döntő okok által, melyeket csak az előbb fejtett ki tisztelt kartársam, Paillet úr, magának a császárnak szavait idézve.

Azt állítom tehát, hogy, alaposan tekintve a dolgot, midőn a közigazgatási hatóság, a kormány, oly rendeletet ad ki, mely jogelvre alapítva, kinyilatkoztatja, hogy helye van valamely magántulajdon egyesítésének a kincstár javaival, azt állítom, hogy helye van annak is, hogy a tulajdonjog s a birtok annak számára, a ki benne van, visszaköveteltessék és vita tárgyává tétessék, hogy az az elv, melynek erejével az állam megszerzési joga követeltetik, alkalmazható-e?

S ez a mi perünk, ez a mi felelésünk alapja. A kérdés érdeme abban állott, volt-e vagy nem volt apanage a chambordi uradalom tulajdonában. Ez a kérdés ma is. Volt-e, lehetett-e háramlás 1830-ban, midőn a képviselők szavazatával, s a pairek hozzájárulásával új királyság alkottatott oly szerződés folytán, mely e királyságot a nemzet szabad tetszése s akaratának változása alá helyezé? lehetett-e akkor alkalmazásba venni a háramlás elvét? Mi azt mondjuk: nem, s én nem vitatom most a kérdést a megerősítés szempontjából, melylyel az 1832-iki törvény az 1830. augusztus 7-iki aktust ellátta.

Azt mondom önöknek, s erre nézve még nem adatott válasz: ítéljenek abban a kérdésben, van-e helye a háramlásnak? Ez önökhez tartozik. S melyik az, a kincstárt illető kérdések közül, melyik az, a mely nem tartozik,

bárikik legyenek is az érdekelt felek, a bírósághoz, s mely fölött a törvényszékek nem lennének jogosítva minden esetben itélni? Egyetlenegy sincs, mely magasabb volna, mint az önök hatalmának természete, e hatalomnak, melyet önök fönn fognak tartani, melyet önöknek fönn kell tartaniok.

Tovább megyünk. Ha igaz volna, hogy az augusztus 7-iki ajándékozás semmis, azt állítjuk, hogy van még más jogczímünk is, s ez az új jogczím: az elévülés.

Midőn valaki szabályszerű jogczím erejénél fogva van birtokban, oly jogczímnél fogva, mely alapjában hibás lehet, de alapjára nézve szabályszerű, midőn birtokban volt szemközt azzal, ki magát tulajdonosnak állítja, tiz éven vagy húsz éven át, megszerzi a tulajdonjogot. A tiz éves vagy húsz éves birtoklás új jogczím, kétségtelen jogczím, melyet a polgári törvénykönyv megállapított, egy megszentelt jogczím. Jól van tehát, ez alakjára nézve szabályszerű jogczím erejénél fogva mi birtokban voltunk tiz éven, húsz éven át, s e jogczímre hivatkozunk az önök által alapúl vett rendelet ellenében.

S midőn azt mondjuk: «megháborítottak birtokunkban» tagadják-e, hogy birtokban voltunk? tagadják-e az Orleans hercegek birtokát azon a napon, midőn erőszakot követtek el Monceaux és Neuilly kapujánál?

Mi azt kívánjuk, hogy birtokban tartassunk, ellenünkbe állítsanak egy rendeletet, mely azt mondja, hogy az 1830. augusztus 7-iki jogczím semmis, s mi azt feleljük a törvényszék előtt: mi birtokosok voltunk, tulajdonosokká lettünk a birtoklás által, a birtoklás tiz, húsz éve által. Szemközt azzal a követeléssel, hogy a birtokot át kellett volna adni, mi új jogczímre hivatkozunk, s azt kiáltjuk a törvényszék előtt: adjatok nekünk bírakat! *forum et jus!*

S az eladások, a kölcsönök, a zálogok s a végrendeletek és a házassági szerződések, melyek közbejöttek, s melyek a tulajdont harmadik személyekre származtatták! Nem bocsátkozom fejtegetésekbe a rendelet alakjára nézve, csak egy részletet érintek.

A belga király özvegy; kiskorú gyermekei vannak. Rendelkezett a javakról házassági szerződés által. S e királynak minden joga fönnáll, mely e házassági szerződésből ered; kiskorú gyermekei minden joggal bírnak, a mi abból származik, anyjuk minden jogával, s anyjuk halála óta birtokban vannak a házassági szerződés erejénél fogva.

A württembergi herczeg is özvegy. Neki is szerződése van, melyben az összes házassági kikötések meg vannak írva.

A belga király s a württembergi herczeg gyermekeik javainak *nemes-örségét* képezik. Birják azokat tulajdonúl. Kell-e más jogczímre hivatkozniok, mint a birtokra, mint a házassági szerződésre, s e jogczímmel kezökben, nem követelhetik-e, hogy birtokukban megtartassanak?

S midőn e jogczímre hivatkoziunk, önök azt mondják: van egy ellenkező törvény!

De volna tehát egy törvény minden egyéb törvény, egy jog minden jog fölött. Hogyan! önök nem engednék-e meg, hogy bíránk legyenek arra nézve, vajjon a házassági szerződések hatálya olyan-e, hogy a birtok, e szerződések erejénél fogva, ne legyen elvitázható, hogy a kiskorúak, kiknek e szerződéseknel fogva jogaik vannak, ezeket el ne veszthessék, hogy az atyák, kik gyermekeik kiskorúsága alatt haszonvételi joggal bírnak, a birtokban megtartandók ily szent, ily ünnepélyes, ily megdönthetetlen kötések erejénél fogva! Önök kimondanák-e, hogy mindezek oly kérdések, melyekre nem találhatók törvényszékek és bírák

Franciaországban! *Forum et ius!* Adják meg önök ezeket az Orleans-család összes hercegeinek, kik azt hiszik, hogy a tulajdont megszerezték. *Forum et ius!* Ne tagadják meg a belga királytól, kinek házassági szerződése van, ne tagadják meg a württembergi hercegtől, kinek szintén ily szerződése van, ne tagadják meg a kiskorúaktól, kik anyjaik jogai-ban örökösdtek. *Forum et ius!* Ezt követeljük önöktől! (Erős mozgalom.)

S mit mondanak önök erre? azt mondják, a birtok elvétetett töletek egy rendelet által, s a birtokbavétel szabályszerűen történt.

Rendelet által! De így önök csak névszerinti bírák, mint az előbb Paillet úr mondá, de így nincsen törvényszékünk. Mert nem oly kérdés forog-e itt fönn, a mely lényegesen önök elébe tartozik, mely, természete szerint, önök illetőségi körébe való? Javainkat átadták a kincstárnak, erőszakosan birtokba vették azokat a javakat is, melyek nem is foglaltattak a január 22-iki rendeletben. Hivatkoztak a márczius 27-ikire. De jegyezzék meg, hogy a szabályellenesség, hogy a birtokbavétel hibás volta maga a rendelet által el van ismervé. E rendelet ugyanis elismeri, hogy a monceauxi birtok osztatlan az 1830. augusztus 7-iki donatáriusok s madame Adelaide öröksége közt.

Ime ezt elismeri a rendelet, s önök mégis azt mondják, hogy szabályszerűen léptek birtokba? — s nekem ne legyen jogom megkérdezni a törvényszéket, vajjon önök kivethettek-e engemet a birtokból, engemet, ki legalább is tulajdonostárs vagyok, midőn pedig önök magok ejtenék el donatáriusi minőségemet, elejtven az elévülés által szerzett tulajdonosi minőségemet? Önök gátoltak engem, rendeletök erejénél fogva, hogy tulajdonosa maradjak annak, a mit a rendelet nem érint, el akarják azt foglalni, sőt már erőszak-

kosan el is foglalták, s a polgár, kit ekként fosztogatnak, ne találna-e menedéket?

De száz végzéseem van, száz tanács-végzéseem, mely kimondja, hogy ha az állam valamit adományoz, s valaki magának követeli az állam által tett adomány tárgyát, egyedül csak a törvényszékek illetékesek. Nem idéztek egy végzést, melyet én olvastam, s mely döntő e kérdésben. A semmitőszék egy végzése ez. A jelen ügygyel egészen ugyanazonos kérdésben hozatott.

Ime, erről volt szó:

A király, 1826. január 26-iki rendeletével adományt tett. Gauvelot urak azt követelték, hogy ők adományosai ugyanazon földnek s tulajdonnak, és pedig régiebb adomány erejénél fogva, melyet őseik nyertek VIII-ik Károly alatt, s mely megerősítettett XIV. Lajos által. Fejedelmi tényről volt szó; oly esetben, melyben a kormány elidegenítheti a kincstári jószágot, királyi rendelet által tett adományról, teljesen legislativ tényről. Gauvelot urak ellent mondtak, s azt állították: a király oly dologról rendelkezik, a mi nem az övé, a mi a mienk VIII. Károly s XIV. Lajos óta. — S az Orleans-ház, uraim, legalább is viheti vissza oly messzire patrimoniális javai eredetét, melyeket ma védelmez. S mi történt ez ügyben? az első bíróság engedett az érvelésnek, hogy királyi rendelet létezik, hogy a birtokba lépés szabályszerűen történt, legislativ tény erejénél fogva. Az első és a főlebbviteli bíróság oly értelemben határoztak, hogy csak a közigazgatási hatóságok illetékesek, hogy a rendes törvényszékek nem dönthetnek a tulajdon e kérdése fölött, szemközt a királyi rendelettel, mely az adományt engedélyezte. De hallják meg önök, mit mondott a semmitőszék:

«Tekintve az 1790-iki augusztus 16-iki törvény IV-ik címének 4-ik szakaszát;

Tekintve, hogy ha a kormány, törvény által följogosítva, a köz kincstári vagy állami vagyon egy részét eladományozza, e cselekvényben nem úgy szerepel, mint a törvények végrehajtását rendeletek vagy szabályok útján eszközölő közigazgatósági hatóság, hanem oly minőségben szerződik, mint a tulajdonos, és a kincstári jószág egy részét polgárjogi szerződés alapján elidegenítő állam képviselője; hogy ez eljárás nem hatósági eljárás, hanem két akarat találkozása folytán létre jött szerződés: hogy a tulajdonjogi kérdések, melyeknek e szerződés végrehajtásánál helye van, a törvényszékek illetősége alá tartoztak:

A végzés megsemmisítettik.»

Ime, uraim, a semmitőszék határozata szemközt egy legislatív ténnyel, szemközt egy rendelettel.

Mi tehát nemcsak az indokokat vonjuk kétségbe, melyeken a közigazgatási tény alapúl, hanem birtoklásunk által más jogcímmel birunk, mint az a tény, mely megtámadtatott s megsemmisített, mint az 1830. augusztus 7-iki tény.

Hozzáteszszük, s ezek oly következtetések, melyek fölött csak törvényszék ítélhet, — hogy a rendelet nem alkalmazható; hogy hibás lépés volt a birtokot e rendeletre támaszkodva elvenni; mi osztatlan tulajdonosok vagyunk; ragaszkodunk Monceauxra nézve az osztatlansághoz, s ez nem is vonatott kétségbe, ez maga a rendelet által is elfogadtatott; ragaszkodunk ahhoz Neuillyre nézve is, s igaz, hogy van abban oly rész, bármily kicsiny legyen is, mely az ajándékozásnál későbbben szereztetett, a miből következik, hogy annak bármilyen szín és ürügy alatti elfoglalására még maga az ajándékozás megsemmisítése se adna a kincstárnak jogot.

Ime, uraim, oly kérdések, melyek lényegileg és alaposan bíróságiak. Ezekre nézve mi keresetet adtunk be, hogy

a birtokban bentartassunk, hogy a törvényszék által ki-
mondassuk, hogy jogtalan volt tulajdonunknak erőszakos
elfoglalása. Mi a törvényszékhez járultunk, s a törvénynek
dolga az általunk fölvetett kérdések fölött itélni.

De már bevégezem előadásomat. Meg nem foghatom
annak lehetőségét, hogy a czélt elérhessék, mely felé töreked-
nek; mert ez ellenkeznék törvényeinkkel, s a mi több,
mert ellenkeznék erkölceinkkel, jellemünkkel, igazságszere-
tetünkkel. Mi lenne belőle, ha a fölállított rendszer diadalmas-
kodnék? mi foglaltatnék az eljárásban, melyről beszélünk?
Hazudság, az ország arczába vágva. Azt a színt viselnék,
hogy törvényesen járnak el, azt nyilatkoztatnák, hogy nem
akarnak visszaható törvényeket; hangosan hirdetnék, hogy
nem akarnak merényletet intézni a tulajdon ellen; úgy ten-
nének, mintha tiszteletben akarnák tartani a királyság által
szentesített törvényt, mely eltörli az elkobzást Francia-
országban: tisztelnék azt szavakban, s czélt érnének tetteleg,
képmutatás s hazudság által, megcsalva a nemzetet, kiszé-
gezve szemei előtt jogainak tisztelését s azt hitetvén el
vele, hogy semmit sem akarnak tenni ezek ellen; — elérnék
azt, a mit a nemzet leginkább utál s megvet: elkobzást
követnének el!

Elkobzás! ez a szó az, mely, midőn fölhangzott az
Assemblée Constituante pénzügyi bizottságában, 1848-ban,
én, a bukóban levő kormány politikai ellenfele, fölállottam,
s ezt mondtam: önöknek nem lesz semmi ürügye, önök
nem talál~~nak~~ oly szenvedélyre, oly gyűlöletre, oly nehezsé-
gesre, mely önöket támogatassa az erőszak és fosztogatás
eszközeiben, melyekkel élni akarnak; a kiket önök sújtani
akarnak, nem azok, kiket én itt védelmezek, hanem én
magam s a társadalom; mert ha megteszik az első lépést,
ha jögon fölül helyezik magokat, ha visszaállítják az el-

kobzást, akár képmutató, akár őszinte módon, mint az a képviselő, ki a birtokból kiűzést követelte; ha végrehajtják ezt a herczegek ellenében, visszaélve mindazzal, a mi által a politikai szenvedélyek haragot ébreszthetnek, csakhamar tovább mennek ez úton az alattvalók ellen, mindazok ellen, kik önöknek alkalmatlanok s nem lesz többé senki, nem lesz egyetlenegy család sem, kinek tulajdona biztonságban lenne.»

Ez az oka, uraim, minél fogva azt hittem, hogy szem elől téveszteném a becsületet, ha nem feleltem volna a fölhívásra, mely hozzám intéztetett. Ugy tekintem e közbenjárásomat, s ez ügyben adott tanácsomat, mint egész életemnek legszebb koronáját, s büszkén mondom, mint legszebb jutalmát. (Felindulás.) Negyven évig neveltettem a magisztrátus iskolájában; védelmeztem hazám törvényeit a személyekre való tekintet s egyes emberek elleni gyűlölet nélkül, értelmem minden segédeszközével, lelkem egész erélyével, részrehajlatlanul, az igazság és jogosság szeretetével; mindig védtem a jogot s védeni fogom mindig, védeni fogom mindenki irányában s mindenki ellen, — s a jog itt kétségbevonhatatlan.

Kötelezve vagyunk, uraim, ez mindnyájunk ügye. Önök illetékeseknek fogják magokat nyilvánítani, mint az egész ügyvédi kar, az összes törvények, az egész társadalom hiszik önökről, hogy illetékesek; mert a társadalom nem akarja, hogy helyeseljek a kormány oly eljárását, helyeseljenek oly politikai tényt, egy akképen minősített tényt, mint ez szándékban van, a mely merényletet képez a magántulajdon ellen. A társadalom követeli ezt önöktől; egész múltjok követeli ezt önöktől.

Önök is, mint mi, több forradalmat éltek át. Elfogadhattak minden föltételt, melyet a különféle hatalmak szabtak

önök elébe, hogy megmaradjanak az igazságszolgáltatás pap-ságában ; de saját méltóságuk érzetével kell ott maradniok. A hatalmak jönnek-mennek, s megszabják átmenő föltételeiket; önök tiszteletben tartatnak minden egymást felváltó kormány alatt, míg székeiken ülnek, igazságot szolgáltatva s teljesítve azt kellő méltósággal. De ha kilépnének e magasztos szerepből, ha csak egy pillanatra is lemondanának arról: a tisztelet ez érzelme saját multjok iránt, e minden politikai változáson s átalakuláson fölül álló érzelem, egészen ellenkező érzelemnek adna helyet. Ezt önök nem tehetik, uraim, s fönn fogják tartani illetőségöket.

(Ez utóbbi szavak nagy melegséggel s rokonszenvre gyújtó lelkesültséggel elmondva, a hallgatóság sorain s az ügyvédek padjain kimondhatatlan fölindulást gerjesztettek, melyet a törvényszék jelenléte s az elnöki figyelmeztetés csak nehezen tudtak féken tartani.)

A törvényszék, az elnök fölszólítására, visszavonúlt a tanácskozó terembe, s tanácskozás után visszatérve az ülés-terembe, következő ítéletet hozott :

«Tekintve, hogy az Orleans-család tagjai, mint akár az 1830. augusztus 7-iki ajándékozás erejénél fogva, akár atyjok, s részint Adelaide hercegné, nagynénjök utáni örökösök minőségében, akár több, mint húsz éves birtoklás erejénél fogva s így az elévülésre támaszkodva, a neuillyi s monceauxi jószágok tulajdonosai folytatják e pert ;

tekintve, hogy keresetök e két jószág tulajdonjogára vonatkozik ;

tekintve, hogy a rendes bíróságok kizárólag illetékesek a tulajdonjog, a szerződések érvényessége s az elévülés kérdésében itélni ;

hogy ez elv mindenkor alkalmaztatott éppen úgy az állam, mint a magánosok ügyeiben ;

hogy tehát egyedül a törvényszékhez tartozik a felek jogcímeinek méltatása, s a törvény alkalmazása a per tárgyat képező tényekre ;

magát illetékesnek mondja ki, magánál tartja az ügyet, s az érdemben leendő ítélethozásra tizenötödnapi tüzi ki a folytatást és a szajnai prefétet a költségekben marasztalja. »

(A hallgatóság tapsokban tör ki, melyeket az elnök azonnal megfékez.)

MONTALAMBERT GRÓF ÜGYE.

A szajnai (párisi) törvényszék előtt, 1858. november 24-iki ülés.

E pert a császári ügyész indította Montalambert Károly gróf és Douniol a «Correspondent» felelős szerkesztője ellen.

Montalambert gróf a nevezett lap 1858. október 25-iki számában ily című cikket tett közzé: «*Vita az angol parlamentben India fölött.*»

E cikk, egyike a legékesszólóbbaknak, melyek a hírneves író tollából kikerültek, a következő sorokat foglalta magában: «Vannak rosszul alkotott szellemek, melyek előtt a nyugalom és hallgatás nem a legfőbb javak. Vannak emberek, kik időről időre szükségét érzik, hogy kilépjenek megszokott életök csendes egyformaságából. Vannak katonák, kik legyőzve, megsebesítve, lelánczolva, halálos tétlenségre kárhoztatva, vigasztalást s lelkesülést találnak mások küzdelmeiben s veszélyeiben. A mi őket vonzza, nem a biztonságban levő önzésnek az a silány és aljas érzelme, melyet Lucretius fest híres verseiben:

Svave mari magno, turbantibus aequora ventis,
E terra magnum alterius spectare laborem . . .
Svave etiam belli certamina magna tueri
Per campos instructa, tua sine parte pericli.

Nem, sokkal tisztább s magasabb okból ered az; a lefegyverezett athléta erőlködése ez, ki résztvevő nézője lévén a fővénynek, melyre ő maga le nem szállhat, tapsol a szerencsésebb vetélytársak hősi vállalatai fölött, s a harcosok felé rokonszenve elhangzó, de kárba veszett fölkiáltását küldi a figyelmes sokaság lelkes zaja közé. Őszintén bevallom, hogy én is ez emberek egyike vagyok; s hozzá teszem, hogy e baj ellen, melyben ma csak igen kevesen szenvednek, gyógyszer fedeztem föl. Midőn érzem, hogy a marasmus meglep; midőn füleim zúgnak, majd az előszobai krónikások döngés-bongásától, majd a fanatikuskok vad lármájától, kik mestereinknek hiszik magokat, és a képmutatókétól, kik azt hiszik, hogy rászedhetnek bennünket; midőn fuladás fenyeget a szolgáltság megvesztegetés dögleletes gőzeivel terhelt légkör nyomása alatt: elszaladok tisztább levegőt szívní, s élesztő fürdőt venni a szabad Angliába. Utolsó ízben, midőn e vigasztalást szereztem magamnak, a szerencse jól szolgált nekem; kellő közepébe estem ama nagy és dicső küzdelmek egyikeként, hol egy nagy nép értelmiségének összes segédeszközei s öntudatának minden mozgalmái küzdőterre lépnek, hol egy a gyámság alól kinőtt népet izgatni képes legnagyobb föladatok kerültek szőnyegre, hogy teljes napfényen, s nagy szellemek közbenjárása által megfejtessenek, hol emberek és dolgok, pártok és egyének, szónokok és írók, a hatalom letéteményesei s a közvélemény közegei föl vannak hívva, egy új Róma kebelén, újból föltüntetni a képet, melyet egy régi római a forum izgalmaintól még teljesen áthatva rajzolt:

Certare ingenio, contendere nobilitate,
Noctes atque dies niti praestante labore,
Ad summas emergere opes, rerumque potiri.

A császári kormányt bántotta e közlemény, melyben magára nézve sértő összehasonlítást látott a kormány között, mely alatt Franciaország élt, s Anglia szabad alkotmánya között. Montalambert úr, az irat szerzője, s Dauniol, a «Correspondent» felelős szerkesztője, perbe hivat-
tak a szajnai törvényszék hatodik kamarája elé, mely rendőri bíróság minőségében ítelt. A vádlevél a következő vétségeket emelte ki az említett cikkből: 1. izgatás a császári kormány ellen való gyűlöletre s annak megvetésére; 2. támadás a jogok s hatalom ellen, melyekkel a császárt az alkotmány fölrüházta, s az általános szavazatjog elve ellen; 3. támadás a törvényeknek tartozott tisztelet ellen; 4. a közbéke megzavarására irányzott törekvés, a polgárok közt egymás iránt való gyűlölet s megvetés gerjesztése által.

A vád negyedik pontjára nézve kimondott elmarasztalás Montalambert urat az 1858. február 27-iki s márczius 2-iki ügy nevezett «közbiztossági» törvény súlya alá helyezé.

E nevezetes ügyben tartott vitatkozások nem jelen-
hettek meg akkor Franciaországban. A december 2-ika után föllállított törvényhozás, megtiltván a sajtóvétségek ellen indított perek közzétételét, a Montalambert pere felől való tudósítás Belgiumban jelent meg.

Az első ízben november 17-kére kitűzött tárgyalás 24-ikére napoltatott el. E napon délben kezdetett meg, roppant közönség jelenlétében. A teremben szorongó politikai nevesetességek közt ott voltak Villemain, Broglie herczeg, Odillon-Barrot, Bocher urak, Howden lord sat. A közvádlo székét Cordoën, császári ügyész foglalta el, kinek oldalánál Ducreux helyettes ügyész segédkedett. A védők padján, Montalambert és Douniol urak kíséretében, Berryer és Dufaure urak jelentek meg.

Az elnök, Berthelin úr kérdést intézett Montalambert úrhoz keresztneve s kiléte iránt, s ez megmodta, hogy Károlynak hívják, s hogy Franciaország volt pairje és a francia akadémia tagja; azután tudára adta az elnök, hogy azért fogatott perbe, mert sértette az 1848. augusztus 11-iki és 1849. július 17-iki sajtótörvényeket. Montalambert azt válaszolta, hogy soha se volt czélja az ő maga által is megszavazott törvényeket sérteni, s hogy, midőn czikkét megírta, tények megállapítására szorítkozott, becstelenítés vagy rágalmazás minden utógondolata nélkül. Az elnök ezután megjegyezte, hogy éppen az állítólagos tények felhordása miatt van beperelve, s hogy súlyosbitaná helyzetét, ha a törvényszéki ülésen nyilvánosan ismételné a vétséget, melylyel terheltetik. Montalambert kijelenté, hogy meg nem hazudtolhatja lelkiismeretét. *Az elnök:* Ön a vádolt kifejezések egyikében két táborra osztotta a francia társadalmat, a *becsületes emberek* választékos seregére, melybe önmagát is sorozza, s a *gyávákra*, azaz: szerinte a nyolcz millió francziára, kik ön nézetét nem osztják. *Montalambert:* Mindig meg volt engedve kimondani, hogy vannak a világon becsületes emberek, és gyávák: én senkit se neveztem meg. *Elnök:* Ön jobban ismeri a szavak értékét, mint bárki más, s ha ön valamely teremben, a jelenlevőket gyávákra és becsületes emberekre osztaná, azt hiszi-e ön, hogy azok, a kiket gyáváknak jelöl, nem éreznék magokat sértetteknek? *Montalambert:* Ha azt mondanám, hogy vannak gyáva emberek, s valaki fölszólalna: «Ön rólam beszél» azt felelném neki: «Sajnálom önt.» Az elnök azután még egy csoport kérdést intézett a vádlotthoz, a ki a fölvilágosításokra hivatkozott, melyeket védői adandnak. Cordoën esászári ügyész főtartván vádját: Berryer a következő védbeszédet tartotta:

Berryer beszéde.

Uraim!

Bármily hatályosak lehettek is önök előtt a nemes, őszinte és megható szavak, melyeket Montalambert úr, szokott ékesszólásával adott elő, s noha bizonyynyal inkább az ő, mint bárki másnak dolga kifejtteni önök előtt meggyőződéseinek egyformaságát s ugyanazonságát minden időben s minden kormány alatt: nem akartuk mégis rajta hagyni a föladat terhét, hogy önmagáról beszéljen, a mint ő megérdemli, s a mint jogosítva van hozzá, hogy mások felőle beszéljenek. Az én hivatásom: teljesíteni e kötelességet: én tartozom ezzel, ki vele együtt éltem át a politikai élet nagy izgalmait s nagy küzdelmeit, én, a ki, különféle helyzetekben, olykor nem csatlakozhatom ugyan nézeteihez, eszméihez, ösztöneihez az ügyek vitele s a teendők módjára nézve, de a ki dicsőségemnek tartom mondhatni, hogy mindenkor úgy, mint ma is, fenn akartuk tartani a rend s a szabadság alapelveit, melyeknek ő ékesszavú védelmezője volt.

Igen, az általános elrémülés közepette, mi teljesen egyesültünk e büszke és bátor elszántságban, egyazon gondolatunk volt, s én azt mondtan vele együtt: mentsük meg a társadalmat, de mentsük meg a szabadságot is, s én ugyan e jelisével, ugyan e harczi riadóval jövök visszaverni egy jogtalan, alaptalan, meggondolatlan s hebehurgya, mondhatnám, vakmerő támadást.

Nem lesz nehéz, uraim, önöket kötelességek teljesítésére birnom, mint én igyekezem teljesíteni a magamét.

Nem kell félnem, hogy e sajtóperben, az elsőben, mint önöknek mondták, mely megindítatott a császárság óta, bármily tekintet is elfelejtse önökkel a nagy igazság-

szolgáltatási hatalom szentségét s függetlenségét, mely önökre van bízva.

Montalambert úr irata *«India fölötti vita az angol parlamentben»* üldözés tárgyává lett egészében s részleteiben.

Bizonynyal, ha egy ily terjedelmes s ily komoly munkát akarunk megbírálni, nem lehet megállapodnunk a tollból kihullott egyes szavaknál s elszigetelt kifejezéseknél, melyeket tetszés szerint lehet magyarázni, elcsavarni, átalakítani, túlzani; az egészet kell felölelnünk. Ily irat megbírlásánál nem elég a vád szempontjára helyezkedni, hanem bírálni kell az embert magát, annak elveit s életét. Ez az élet tele volt küzdelemmel; közel harmincz év óta nyitva áll mindenkinek tekintete előtt. Még igen ifjú volt, midőn Franciaország, menekülve a szenvedésekből, gyalázathból s nyomorból, melyekkel a Konvent, a Directorium s a császárság három zsarnoksága nehezkedett reá, végre megnyugodott az alkotmányos monarchia, s erős és szabad kormányja alatt, és újra fölvette az 1789-iki óriási időszakban megkezdett nagy munkát.

E munka, e mozgalom, e féltékeny verseny közepette fejlődik Montalambert úr értelmisége s lelkülete.

Erélyesen nevelve atyái hitében, nevelve egy nemes és keresztyén család hagyományaiban, ifjú kora óta hivatva érezte magát az intézmények, elvek, szabadságok védelmezésére, melyekért Franciaország már annyit áldozott és annyit szenvedett, s engedve a nemes ihletnek, a vallásszabadság s az ország politikai szabadságai védőjeül, barátjaül nyilatkozott.

Ellenmondásokat keresnek szavaiban s irataiban; ah! én is emlékezem azokra. Szép látvány volt, 1831-ben a pairek kamarájában ez alig húsz éves fiatal ember, a

mint igazolta a szabad iskola megnyitására irányult kísérletét Párisban. Nem valamely futólagos visszaemlékezés ez, mindenki mélyen meg volt indulva, midőn e régi fajbéli, szabadelvű és katolikus ifjú nemest nyilvánosan ily hitvallást tenni hallotta: «a hit nincs még kihalva minden szívben; annak ajánlottam föl idejekorán én is szívemet s életemet; életem, egy ember élete, főleg a mai korban igen csekély dolog; de e csekélység, nagy és szent ügynek áldozva, ezzel együtt nagyra nőhet; midőn valaki ekkép szenteli ily ügynek jövőjét, úgy hittem s hiszem most is, hogy nem szabad kerülni annak összes következéseit s veszélyeit.» S ki mondhatja, hogy azóta csak egy perczig is megszegte adott szavát?

Tizenkét évvel később (a bíróság igen hálátlan volna, ha ezt elfelejtené) a nemzeti gyűlés szószerűen a bírói elmozdíthatatlanság elvét védelmezte.

1835-ben ugyanő volt, ki erélyesen védte a sajtószabadságot, akkor, midőn szigorú rendszabályok követeltettek annak megszorítására, egy nagy bűn következtében. Oly embertől, ki így viselkedett s ily nyelven szólt, azt kérdezik-e önök, vajjon, ünnepélyes alkalommal, nagy kérdésekre vonatkozólag, egy libellista, egy röpiratgyártó tollának köznapi, gyermekes és hazug segélyéhez folyamodott-e? Nem! ő, híven önmagához, több méltósággal szokott nyúlni ily tárgyakhoz; látta összedőlni a szószerűket, látta békóba veretni a sajtót; igen, békóba veretni! ez az igaz szó, melyet önök is használtak, hozzátéve, hogy ez az ország óhajta volt. Angliába megy, föltalálja ott a férfias vitatkozást; mily látvány ez meglepetett s a szabadság nagyságától már elszokott szemei előtt! Lord Canning egy kiáltványa hozza izgalomba egész Angliát, mert az elkobzás szava van abban kimondva; a jogok e

legszentebbikének megsértésétől való irtózás ragadja meg az ország lelkiismeretét; ez érzelem előtt minden versengés megszűnik, ó Anglia elfelejti a pártok küzdelmeit, s egész nemzet tapsol Roebuk e nemes szavainak: «Angol vagyok, de vannak előttem még szentebb s még magasabb dolgok, mint Anglia nagysága, s e dolgok közé sorozom az emberi nem előhaladását a tanításban s az erény és becsület gyakorlatában.»

Mily nagy lehetett Montalambert úr meghatottsága! Hogyan ne érezte volna élénken a bánat keserűségét! Ő, ő maga is részt vett a szószerű küzdelmeiben, ismerte a szabadság nagyszerű fönségét. Ezt találva fel ő Angliában, elfelejthette-e, a mivel birt egykor ő is Franciaországban, akkor, midőn minden kebel megnyílt, hogy láttassa a szív enekét, s az ország meleg érdekeltségtől remegve, a sajtó ezernyi hangjával segítette elő az összes nagy értelmi tehetségek, s az összes jó polgárok közös törekvését! Montalambert úr azt kérdezte magától, miért nem tartotta meg Franciaország e szabadságait, melyeket az alig múlt tiz év előtt élvezett, és miért ne intézhetné ma is a maga saját ügyeit?

Ah! önök kárhozzatják az e feletti bánat kifejezését; azt mondják, hogy ez meggyalázása az országnak, franciaellenes tény, hogy ez büntetésre méltó: ej, hogyan? mi vagyunk-e bűnösök hazánk ellen! mi, én, bűnösök! azért, hogy sajnáljuk az intézményeket, melyek alatt Franciaország élt és virágzott, melyekért mi harczoltunk!

Bűnösök! ah! hadd mondjam ki egész gondolatomat; nem mi vagyunk bűnösök, az ország bűnös mi irányunkban!

A mi hibánk, hogy hittünk Franciaországban, hogy szeretjük azt, a mit ő szeretett, hogy vele együtt s az ő részére visszaköveteltük a szabadság biztosítékait; végre

hogy azok voltunk, a mik, hogy legyünk, Franciaország akarta, a mik vagyunk ma is, s a mik leszünk mindenkor.

Nem! az, a ki egész életén át ily tiszta hittől volt lelkesítve, midőn bánatát nyilvánítja, nem alacsonyítja le magát botrányra s rágalmazásra! Magasabb érzelmek vezetik őt. Szabadelvű s katolikus lévén, egész pályáján védelmezte politikai és vallásos szabadságainkat, semmisem feküdt annyira szívéen, mint az egyház méltósága, melynek engedelmes fia; e méltóságot kompromitálva találja Angliából visszatérte után; olvasott némely magokat katolikusnak mondó írókat, kik egyedáruságot követelnek magoknak az igazhitűség és tekintély védelmében; észlelte irataikban, hogy az, a mit látott, nem egyéb, mint nagy pompával eljátszott bohózat; tapsolni hallotta őket a delhii és cawnporei gyilkosságok fölött, lealacsonyítva ez által az emberiség s vallás legszentebb elveit, mohón kapva minden alkalmon gyűlölségöket ontani ki a *protestans* nemzet, s főleg a *szabadelvű* nemzet ellen. Akkor volt, hogy kitörni engedte kebeléből e szavakat, a legszebbeket, mik valaha emberi kebelből kitörtek: «Borzadok az oly igazhitűségtől (orthodoxiától), mely nem számol az emberiséggel s a becsülettel.» Ennyi elég, uraim, Montalambert úr valódi gondolatának megértésére; abban a perczen, mikor ezt írta, elfelejtette, mily eszközökkel, s minő körülmények közt alakult az új kormány. Ama külföldi katolikusokhoz, ama hálátlan royálistákhoz szólott, kik ily súlyosan kompromittálták az egyházat és a monarchiát.

Ha tehát önök egészében tekintik a vádolt czikket, kénytelenek lesznek elismerni, hogy azt a legnemesb s legmagasztosb érzelmek sugalmazták. Hol találják önök abban nyomát az egyenes és személyes szándéknak Franciaország jelen intézményei megtámadására? Olvassák a vá-

dolt iratot, látni fogják abban, hogy Montalambert úr szerencsét tud kívánni a kormánynak ahhoz, hogy bátor kitartással tartotta fenn az angol szövetséget, elmenve egész bölcseségének dicsőítéseig, melylyel le tudott mondani a menedékjogot kompromittáló exigenciákról, s végre mily tisztelettel szól a maréchalról, ki «oly méltóan képviselte Franciaországot Angliában».¹

De, azt mondja nekünk a vád: nem egyenes megtámadásról van szó; önök előtt ismerve van a nyelv ügyessége, a támadás a folytonos ellentétben fekszik, melyet fölmutat Anglia szabadságai s Franciaország jelen helyzete közt. Uraim, az az ember, a ki az angol parlament vitatkozásainak tanúja volt, ez ellentétet a tényekben találta föl; azonnal látni fogjuk, vajjon a kifejezések, melyeket használt, büntetésre méltók-e; de ismétlem, nem tett egyebet, mint fölmutatta a tényeket.

Az elnök: Berryer mester, a törvényszék elhallgatta a nagyon is heves kifejezéseket, nagyon is élénk czélzásokat, de kénytelen önt megállítani a veszélyes úton, melyre vállalkozott; ön fejtegetve, a mit Montalambert úr irt, megújítja a vétséget, melyet igazolni igyekszik.

Berryer: Célzásokat, elnök úr? szavam eléggé világos volt, ha semmit sem titkolt el gondolataimból. (Nevetés).

Elnök: Nem engedhetem meg önnek azt mondani, hogy nincs többé szabadság Franciaországban.

Berryer: Ah, elnök úr, ha így van a dolog, ha tagadni kell, a mi világosabb a déli napfénynél, ha *hazudni, hazudni, hazudni* kell, józan eszem s lelkiismeretem ellenére, akkor nincs egyéb tennivalóm, mint hogy elhallgassak, mint hogy leüljek s lemondjak a védelemről.

¹ Pelissier maréchal, Malakoff herczeg.

Elnök: Berryer mester, ön nem fog hazudni. — 1811-ben, midőn beiratta magát az ügyvédi névjegyzékbe, melyre fényt hozott, ön esküt tett le, melyet azóta is megújított, arra, hogy a törvények iránt való tiszteletet-megőrzi. Ön mindig megtartotta az esküt, s meg fogja tartani ma is.

Berryer: Megszegem eskümet? De ön engem elrémit, elnök úr, ön visszaviszi gondolatomat amaz idők felé, midőn egy jóraavaló ember dicsérete, az erény, a jó érzelmek, a jó törvények dicsérete bűnnek tekintetett. Nem, nem, én nem akarom visszaidézni ez időket. *Legimus capitale fuisse.* Nem fogadom el, hogy egy szabad kormány dicsérése becstelenítő legyen csupán a miatt, hogy e kormány ellentétben áll Franciaország jelen intézményeivel. E dicséret Montalambert úr ajkain egészen hazafias volt. Nem volt ez ő nála egy átmenő, futólagos eszme, mert 1847-ben, oly időszakban, midőn nem lehetett félreérteni gondolatait, már dicsérte az angol szabadságot, de ugyanakkor hozzátette: «jóbban szeretek francia lenni, mint angol; van valami még szebb dolog, mint birni a szabadsággal, s ez: a szabadságot kivívni», s ezt az érzelmet, ezt a hazafiúi erényt akarják önök tőle megtagadni?

Olvassák csak az iratot, melyet vádolnak; bizonynyal, a mi engemet illet, én csak több föntartással s több óvatossággal fogadnám el a szövetséget, melyet Anglia ajánl ma a mi kereskedésünknek, iparunknak, fegyvereinknek. De végre is, mit akar Montalambert úr? azt akarja, hogy e két nép szoros szövetsége ama szabadság egy kis áramlatát öntse a francia földre, mely Anglia nagyságát, hatalmát s jólétét okozza.

Ne mondják, hogy e czikk nem francia; mert Montalambert úr sajnálja abban, hogy Anglia gyarmati nagysága a mi romlásunkon emelkedett; főnhangon állítja

magokban ama sorokban is, melyeket önök megtámadnak, hogy a katolikus nemzetek közt egyedül Franciaország tudott állandóan gyarmatosítani, s végre, előrelátva a vetélkedést, mely Franciaország s Anglia közt ébredhetne, habozás nélkül kimondja, hogy az előny tagadhatatlanul Franciaország részén lenne.

E cikket megírva, hódolni akart Franciaországnak, s megmondani neki, hogy méltó oly szabadságra, mint Angliáé, hogy elviselheti azt, mint Anglia; nem hogy megtámadná, sőt védi hazáját, s védi ezt önnel szemközt, császári ügyész úr!

Ön azt mondja nekünk, hogy a szabadság veszélyllyel jár Franciaországra nézve; hát nem tudja-e, hogy a veszélyek napjaiban, akkor, midőn a veszélyek nem felülről jöttek, akkor, midőn azok a társadalom legsósó fenekéről merültek fel, Montalambert azok között volt, a kik bátran harczoltak a kicsapongások ellen a rend és a szabadság közös védelmében? A mit akkor mondott, ugyanazt ismétli ma is, a leghívebb francia érzelemmel.

S most menjünk be a részletekbe, s lássuk, hogy a büntető törvények, melyeket önök alkalmazni akarnak, alkalmazhatók-e Montalambert úrra?

S itt nem tartózkodhatom, hogy ki ne fejezzem a csodálkozás érzelmét, melyben a világ minden épeszü embere osztozni fog velem: micsoda törvényhez folyamodnak? az 1848. augusztus 11-ki s 1849. július 27-ki törvényeket idézik; de e törvények mi végből készültek? azért készültek, hogy föntartsák s tiszteletben tartassák az elveket s intézményeket, melyek akkor Franciaországban uralkodtak; hogy tiszteletben tartassák a népfölséget s az általános szavazatot; az idők most nagyon megváltoztak; az akkori alkotmány széttörött, s különös egy

analógia volna oly törvényeket alkalmazni, melyek már nem létező helyzetek számára készültek. Montalambert úr büne az, hogy sajnálatát fejezte ki a felett, hogy az elvek, melyeket e törvénynek védeni kellett volna, legyőzettek, a felett, hogy ez intézmények nem léteznek többé.

Az 1848-iki törvény közvetlenül a júniusi napok után készült, akkor, midőn a szabad vitatkozás, a szabad szószék biztosítása volt a cél, a túlságok megfékezése mellett, s hiszik-e önök, hogy az ítélet, mely ma ily törvényre alapíttatnék, nem okozna világszerte általános elbámulást? Ime, ez az általános nézpont.

Menjünk át most már a vétségek részletes értelmezésére.

Azt vetik szemére Montalambert úrnak, hogy a kormány elleni gyűlölségre s megvetésre izgatott; azt mondják, hogy a 205-ik lapon megtámadta a kormányt s a kormány embereit? De miben áll ez a dolog? a cikkben ez olvasható: «Midőn füleim zúgnak, majd az előszobai krónikások döngés-hongásától, majd a fanatikusok vad lármájától, kik mestereinknek hiszik magokat, és a képmutatókétól, kik azt hiszik, hogy rászedhetnek bennünket, midőn fuladás fenyeget a szolgáltság s megvesztegetés dögleletes gőzeivel terhelt légkör nyomása alatt: elszaladok tisztább levegőt szívni s élesztő fürdőt venni a szabad Angliában.» Az «előszoba» szó bántotta önöket s ráfogják Montalambert úrra, hogy azt állította, hogy a mostani kormány nem egyéb, mint «előszoba».

Montalambert úr meg akarta róni s bélyegezni az oly embereket, kik azt szeretnék, hogy az egész kormány az előszobában lenne, ott, a hol ők aljasan hizelkednek, ott, hol ők kinyitják kezeiket, ott, hol ők koldúlnak, a hol erőködnek oly módon tetszelegni, mely épp oly kellemetlen

arra, ki azt elfogadja, mint lealacsonyító arra nézve, a ki teljesíti. Előszobák! ilyenek minden időben, s minden kormány alatt léteztek. Ha fölkeresném a paloták bejáratait, hol előszobák vannak, mindenütt ugyanazon embereket s ugyanazon szokásokat találnám föl. Ők azok, kik a restauráció első napjaiban a legitimitásba szerelmeseknek hirdették magokat, kik későbbben, a júliusi királyság udvarában, ajánlani jöttek aljas szolgálataikat, melyeket még azok is büszkén visszautasítottak, kiknek följajánlva lettek; ugyanazon emberek azok, kik mindig hizelkedve, kérelmezve, koldúlva, alamizsnát kunyorálva, kereskedve lelkiismeretökökkel, hogy előmehessenek pályájokon, példát adtak erre ifjúságom első kora óta.

S ezért lettem én mérsékelt ember, nem ugyan meggyőződésemben s ragaszkodásomban a monarchiához és szabadsághoz, hanem mérsékelt a magam viseletében s nyelvében, jól átlátva, hogy mások másképp vélekednek s mindig tisztelve a bátorságot és méltóságot.

Láttam 1814. kezdetén ez embereket, kik a royalizmus egyedárúságát birták; alig telt el hat hónap, s oda görnyedtek a száz napi hatalom küszöbéhez. Ezek az emberek azok, kik megnépesítik az előszobákat, kik az előszobák krónikásai, s kik minden kormány veszélyei; ezekről szólott Montalambert úr, ezekről, kik összeesküsznek egyházunk s Franciaország méltósága ellen.

De hagyjuk e haszontalan vádaskodásokat. Montalambert úr nem támadta meg a kormányt, hanem az embereket támadta meg, kik a kormányt megbecstelenítik.

A 209-ik lapon a következő mondat vétetik vád alá: «Kanadában a mi nemes francia és katolikus fajunk, mely szerencsétlenségre kiköltözött hazánkból, de francia maradt szívében és erkölceiben, Angliának köszöni, hogy

megtarthatta vagy megnyerhette a teljes vallásszabadságot, s mindazt a politikai és helyhatósági szabadságot, melyet Franciaország magától eltaszított.»

De ugyan minő bünt követett el Montalambert úr, midőn azt mondta, hogy Kanada megtartotta a szabadságokat, melyeket Franciaország magától eltaszított? Ugyan hát a törvények, melyek most szabályozzák a helyhatósági tanácsok alakítását, s a helyhatósági tisztviselők intézményét, oly szabadelvűek-e, mint valának egykor? Ha egyébiránt van is ebben valamely megrovás, az nem a kormányt éri, hanem az országot, Franciaországot, mely e szabadságokat magától eltaszította; e vád tehát elesik.

A vádhatóság továbbá a kormány ellen való gyűlöletre s megvetésre irányzott izgatás vétségét akarja látni a vádolt irat ama helyében, hol Montalambert úr azt hangoztatta, hogy Franciaország jelenleg a kiskorú nemzetek szokásaival s ösztöneivel bir.

Montalambert úr vétsége tehát az is volna, a vádlevél szerint, hogy Franciaországot gyámság alatt levőnek állította. Jól van; de hát azt kérdem, nem kell-e az értelmezést nagyon is túlhajtani, hogy ebben vétséget lássunk? Nem annyi volna-e ez, mint teljesen figyelmen kívül hagyni a czélt, melyet a szerző magának kitűzött? De olvassák el önök a lapot, mely ezt megelőzi, s a lapot, a mely következik, mit akart Montalambert úr? magasztalni akarta a nyilvánosság uralmát, ki akarta mutatni ennek értékét eredményeiben, és ki is mutatta, hogy mind ama kicsapongások közt is, melyek miatt a sajtó megrovást érdemel «a megbeszélés, az igazolás s az elégtétel követik lépésről lépésre a feladást vagy a sértést.»

Ezt akarta kifejezni Montalambert úr, s valóban ezt is fejezte ki, s csakugyan nevetséges volna megróni őt

azért, hogy Franciaországot sértette csupán az által, hogy magasztalta a szabad, nyilvános vitatkozás rendszerét.

A vádlevél továbbá ugyanazt a vétséget találja az irat 261-ik lapján levő ama kifejezésben, hol Montalambert úr szemközt állítja a meggyőződéseikhez, minden lenézés és legyőzetés daczára, hű, becsületes emberek kiváló csoportját a tömeggel, mely elhagyja hitét, s a gyávákkal, kik azt még gúnyolják is. A vád lemondott arról, hogy most már ebben a kifejezésben a polgárok egymás ellen való gyűlöletre s megvetésre izgatásának vétségét lássa, mint kezdetben látta; de hogyan láthatja hát ugyanabban a kormány ellen való gyűlöletre s megvetésre irányzott izgatás szándékát?

Szólva a gyávákról, kiket megbélyegez, Montalambert úr nem nevezte meg az embereket, kik minket kormányoznak; a tisztességes embereknek azt a választékos csoportját, melyhez tartozni büszkeségének tartja, nem a jelenkor emberei képezik, hanem azok, a kik a mi példaadóink voltak, azok, a kik egész a számkivetésig, egész a vérpadig (s hála Istennek, a vérpad nem a mi időnké) hívek maradtak a jog és szabadság ügyéhez, s ennek kifejezést adva, a minden idők hizelkedőit s gyáváit állította szemközt a minden idők becsületes embereivel.

Menjünk át a harmadik vétségre, melylyel Montalambert úr terheltetik.

Montalambert úr megszegte a törvények iránt tartozott tiszteletet, azt mondván a vádolt cikk 213. s 252-ik lapjain, hogy «Franciaországban csak nagy óvatossággal lehet beszélni a megintés üdvös félelme alatt, hogy csak vigyázva lehet politikai vitákba bocsátkozni, s félni kell, hogy a nyilatkozó az ellenfél által oly térre ne vezettessék, a hol már nem lenne szabad kifejezést adni gondolatainak.

hol a közigazgatás részéről bekövetkező akadálylyal találkozunk, a mit *«hivatalos szájkosár»*-nak neveznek.

Nem olvasom fel újra a cikket, uraim; önök előtt fekszik az, s fejtegetésébe bocsátkozhatom.

Lehet-e Montalambert urat megróni annak felem-lítése miatt, hogy Franciaországban a hirlapíró, a szerző, s a kiadó is mindig ki van téve az *«intés üdvös félel-mé»*-nek?

Én valóban meg nem foghatom, uraim, hogyan lehetne ebben vétség. A megintés törvényszerű, a közigazgatás minden pillanathban azt mondhatja az irónak: én megintettelek egyszer, kétszer, s el ne felejtse, hogy harmad-ízben *elnyomlak*, megsemmisítem lapodat; a gondolatodhoz való tulajdonjogod sem fog ebben gátolni; üdvös intés tehát, mely az ily elnyomást megelőzi.

De a ki ismeri a dolgokat, s itt ki kell mondanom egész gondolatomat, mert törvényszéki vitában nem lehet félhangon s oly halkán beszélni, mint egy beteg szobájá-ban. A hivatalos szájkosár egészen más, mint a törvényes megintés; nincs oly hirlap, mely egyszer-másszor ne lett volna kénytelen elfogadni egy fekete ruhás s olykor tisztességes ember külsejével bíró úr látogatását, a ki hivatalos rendelettel ellátva, jó tanácsadás alakjában, így szól a felelős szerkesztőhöz vagy kiadóhoz: *«Ebben s ebben a perben ön nem fog beszélni erről és erről; ebben és ebben a vitában ön nem válaszol a megtámadásra; ön szíves lesz föl nem mutatni ezt s ezt az ügydara-bot.»* Vannak még ünnepélyek is, melyekről tiltva van szólani.

Itt az elnök félbeszakasztja a szónokot: «Berryer mes-ter, úgymond, éppen most betegszobáról szólott, s ebben csalódott, de most a szószéken áll; el akarta véden czéről

hárítani a törvények megtámadásának szándékát, s ő maga éppen ezt cselekszi.»

Berryer: Éppen ezt nem cselekszem (nevetés); mert a hivatalos szájkosár, melynek célja meggátolni a hirlap-irodalmat abban, hogy veszélyes térre kalandozzék, nem *törvényes megintés*, hanem közigazgatási megintés, oly megintés, mely törvénytelen ugyan, de üdvös félelmet okoz. S az ilyen megintést *szájkosárnak* lehet nevezni a nélkül, hogy attól féljen az ember, hogy a törvények megtámadásával vádoltathatik. Ez nem megtámadása a törvénynek, hanem bizonyos közigazgatási eljárások bírálata, oly bírálat, mely az önök által idézett törvények szavai szerint is, világosan meg van engedve.

Engedjék meg tehát, hogy ne késsem tovább e pontnál, azonban meg kell állapodnom a másik kifejezésnél, melyben a vád ugyanazon vétséget találja, mert, szerinte, Montalambert úr megtámadja abban, köztisztviselőink sértetlenségét illetőleg, a VII-ik évi alkotmány egyik rendelkezését, azét az alkotmányét, mely már igen távol áll tőlünk. Bizonyynyal nemcsak ma látjuk sajnálkozva, hogy a közigazgatás közegei sokszor nagyon is fedezve vannak az igazságszolgáltatás független eljárásával szemközt. De első eset, hogy ily sajnálkozás nyilvánításából vétséget csinálnak.

Eljutottam a vád utolsó pontjához, mely az általános szavazat s a császárnak alkotmányos jogai ellen irányzott támadásokra vonatkozik.

Az e pontra vonatkozó neheztelt kifejezések a 206., 260. és 266. lapokon találhatók. Montalambert úr azt nyilvánítja, e helyen «hogy semmiképen sem akarja megtéríteni a haladó szellemeket, kik a parlamenti kormányt előnyösen látják helyettesítve az általános szavazat által».

Szerencsésnek mondja Angliát, hogy «mindent meg tud őrizni, s mindent helyrehozni a nélkül, hogy szükségesnek látná magát gyámság alá helyezni; s végre, szabadon tud munkálkodni minden javításon, minden reformon, melyre szüksége van, nem egy ellenőrzetlen hatalom lealázó gyámkodása, hanem minden szabad erők s önkéntes áldozatok nemes szövetezése által».

Hol van itt a vétség, uraim, melyet Montalambert úrtól rossz néven vesznek? Montalambert úr azt mondja, hogy nem akar polémiába boesátkozni, s nem remél megteríteni bárkit is: nem teszi kérdéssé a népfölség dogmáját, nem támadja meg az általános szavazat elvét, hanem vizsgálja annak következményeit s eredményeit. Bizonyynyal, a népfölség tanát védő törvényeknek nem lehet tárgya: eltiltani minden vizsgálatot e tan alkalmazása, e fölség jog gyakorlata fölött. Nem elég-e fölidézni az eseményeket, melyek előállottak, hogy ez igazságról meggyőződjünk: három év alatt mit eredményezett az általános szavazat-jog? adott nekünk egymás után, először oly nemzetgyűlést, melyben összpontosított volt minden souverainitás, adott azután tíz évre választott elnököt, végre jónak látta visszaállítani a császári méltóságot. De melyik az a törvény, mely ez időszakok bármelyikében, e változások során, megtiltotta volna megvitatni az ily változékony akarat nyilvánulásait, s egyiket a másik elébe helyezni?

S mit tett Montalambert úr?

A vádolt helyek elsejében megvitatta az általános szavazat eredményeit, nem kárhoztatva magát az elvet; s a más kettőben nem szólott sem Franciaországról, sem az általános szavazatról s arra szorítkozott, hogy mit tennének vagy mit nem tennének Angliában.

Nincs tehát a vádolt irat betűjében semmi, a miben

vétséget lehetne találni, csak úgy lehetne ilyet fölfedezni, ha oly következtetésekhez folyamodnánk, melyek nyilván ellenkeznek a czikk valódi szellemével.

Hátra van még válaszolnom a császár alkotmányos jogai ellen intézett megtámadás vádjára. A tárgyhoz illő és törvényes szavakban fogom magamat kifejezni.

Először is a szavak, melyek e vád tárgyát képezik, csupán Anglia jövőjére vonatkoznak, az útra, melyet követnie kell, a veszélyekre, melyeket ki kell kerülnie; az állam feje nincs megnevezve, nincs kijelölve, s erőltetett magyarázatra van szükség, hogy e szavakban oly célzás találtassék, mely nincs azokban megírva.

De ez még nem minden. A vád, ez állítólagos vétség megtorlása végett az 1848-iki és 1849-iki törvényekhez folyamodik, de e törvényeknek tárgya a közhatalmak letéteményeseinek tartozott tisztelet megőrzése volt, az 1848-iki alkotmány értelmében, ez az alkotmány pedig megszűnt. Vannak-e önöknek más törvényeik?

Azzal vádolják Montalambert urat, hogy megtámadta a jogokat s hatalmat, melyekkel a császár a főnnálló alkotmány által fel van ruházva, s ez oly törvény erejénél fogva történik, melynek célja egyenesen az volt, hogy az 1851-ben megszüntetett alkotmányt védelmezze. Analogia útján akarják-e e büntető intézkedést Montalambert úrra kiterjeszteni? De, analogia útján járni el büntető ügyben, ez hallatlan, ez szörnyeteg dolog lenne.

Az 1819-iki törvény tárgya volt, megbüntetni a király személye s alkotmányos hatalma ellen való támadásokat, melylyel az föl van ruházva. Az 1825-iki törvény ez intézkedést akként módosította, hogy a királylyal vele született jogokat vette védelmébe a megtámadások ellen.

Az 1830-iki forradalom után érezték, hogy ez intéz-

kedések nem alkalmazhatók többé, s ugyanezen év november 29-ikéről új törvényt szavazott meg a kamara, melynek czélja volt védeni a júliusi királyság ujdonúj jogait.

1848-ban a souverainitás egy gyűlésre, az Assembléere, szállott át s az 1848. augusztus 11-iki törvény biztosítja a köztársasági intézmények iránt tartozott tiszteletet; kevés hónappal ezután az 1848-iki alkotmány felelős elnökre bízta a hatalmat s az 1849. július 27-iki törvény is védelmébe vette a köztársaság elnökének hatalmát, a mint ez a köztársasági alkotmányban meghatározottat.

Jött-e létre valami hasonló a császárság kezdetén? Hol van a törvény, mely az új császárra háramlott jogokat védelmébe veszi? Ily törvényt én nem ismerek, s mit tartoznak én reám e hézag okai? nem elég-e nekem, hogy ezt konstatalhatom? Ha Montalambert úr megtámadta volna is a jogokat, melyeket a császár által csinált alkotmány az új hatalomnak tulajdonított, önök nem érvényesíthették ellene a törvényeket, melyek oly alkotmány védelmére készültek, melyet éppen a császár megsemmisített.

Befejeztem, uraim, beszédemet s csak az van hátra, hogy néhány szóban összegezzem, a mit önöknek Montalambert úr védelmében elmondhattam.

A nagy emlékezősek uralma alatt, melyek Montalambert úr lelkét áthatották, olykor átengedhettem magamat teljes fölindulásomnak s ezzel talán gyengítettem védelmem érveit. De reményem, hogy önök nem fogják elfelejteni s nem fogják egy perczig sem szemök elől téveszteni tanácskozásukban annak az embernek jellemét s egész életét, a ki fölött itélni fognak. Montalambert úr, ez a nem csupán születése, s pairségének letörülhetetlen méltósága, hanem e felett és főképen szelleme, érzelmei s tehetségei által oly magasan álló férfiú, nem lehet rágalmazó, nem lehet

pamfletíró; Montalambert úr kettős ihletnek engedett, fájdalmát akarta kifejezni az elvesztett szabadságok fölött s erélyesen lépni föl az úgynevezett vallásos, úgynevezett katolikus írók ellen, kik félreismerve a vallás, az emberiség s a becsület összes elveit, nem féltek becsuteltetni Angliát s megtapsolni a delhii és cownporei vérontásokat.

Montalambert úr az által, hogy Angliát dicsőítette, nem követett el semmi vétséget, ezt önök is elismerik s a mi a két ország közt a vádlott iratban kiemelt ellentétet illeti, azt Montalambert úr nem kereste, hanem találta. Azt mondani, hogy ez ellentétnek meg kell szűnni, s ezt óhajtani, ezt reményleni, nem annyi, mint Franciaországot meggyalázni, hanem inkább annyi, mint azt megtisztelni.

A felhívott törvények azon intézmények védelmére voltak hozva, melyeket Montalambert úr is védelmez és sajnál, nem fogják önök s nem is lehet ezeket reá alkalmazni, mert büntető ügyben nem lehet analogia szerint járni el.

Ah, uraim, ne csináljunk vétket méltó bánatunkból. Már vénülünk, már csak kialvásban levő melegség lakja kebleinket, hadd haljunk meg csendesen és elveinkhez híven! Elég boldogtalanok vagyunk, hogy ügyünket, szent és dicsőséges ügyünket elárulva, legyőzve, megtagadva, gúnyolva látjuk; legyen szabad hinnünk, hogy sziveink mélyén megőrizhetjük az ahhoz való sérthetetlen ragaszkodást; legyen szabad arra gondolnunk s azt kimondanunk; legyen szabad megőriznünk s visszaidéznünk azon nagy szóviták emlékét, melyek megszerettették velünk a nemes intézményeket, a miket védelmeztünk, a miket mindig védelmezni fogunk, s a mikhez hívek maradunk végső óránkig.

Berryer úrnak Cordoën császári ügyész válaszolt; utána Dufaure szólalt föl a Correspondent felelős szerkesztője védelmére. Dufaure védbeszéde után az ülés fölfüggesztetett, s estve hét órakor folytatott. Berthelin úr, a törvényszék elnöke fölolvasta az ítéletet:

«A törvényszék tekintve, hogy a Correspondent lap szemléjében 1858. október 25-ikén ily című czikk jelent meg: *Un debat sur l' Inde, au Parlement anglais*»,

tekintve, hogy e czikk folyamában, mely rendszeres rágalmazás szellemében van írva, a szerző, a folytonos ellentét által, melyet a Francziaország által magának adott intézmények s e Francziaországgal szövetséges hatalom intézményei közt föltüntet, arra működik, hogy gúnyt és gyalázatot árasztson a politikai törvényekre s a kormány embereire és tetteire, hogy a mondott czikk egészéből, s különösen a 205. s a t. lapokon foglalt (ez és ez szavakkal kezdődő) helyeiből három vétség: *először* a kormány ellen való gyűlölésre megvetésre való izgatás vétsége; *másodszor* az általános szavazat elve s az állam fejének az alkotmánytól nyert jogai ellen intézett megtámadás vétsége, és *harmadszor* a törvényeknek tartozott tisztelet s az azok által szentesített jogok sérthetatlensége elleni támadás vétsége tűnik ki;

a vádoitaknak beszámított negyedik vétséget illetőleg:

tekintve, hogy ha a vádolt helyeken oly kifejezések találtnak is, melyeknek nem kellene kijőni egy magát tisztelő író tollából, s ha e kifejezések oly természetűek is, hogy egyenlenséget s izgalmat hintenek el a polgárok között, még sem mutatnak eléggé a szerzőnek arra a szándékára, hogy megzavarja a közbékét, hogy tehát ez utóbbi vétség nincs teljesen minősítve:

Montalambert grófot és Dauniolt az éppen említett

három vétségben kellett elmarasztalni, melyek az 1848. augusztus 11-iki rendelet 1-ső és 4-ik czikkei s az 1849. július 27-iki törvény 1-ső és 3-ik czikkei szerint büntetendők :

s e cikkeket a vádlottakra alkalmazva; Montalambert grófot hat havi börtönre s 3000 frank pénzbüntetésre, Dauniolt egy havi börtönre s 1000 frank pénzbüntetésre kellett ítélni; a mondott pénzbüntetések egyetemlegesen terhelik a vádlottakat stb.

Montalambert azonnal fölebbezte ez ítéletet.

Midőn Berryer úrnak a fölebbviteli törvényszék előtt tartott védbeszéde közlésére mennénk át: fel kell mutatnunk a két következő levelet, melyek fölolvastatnak a főügyész által a fölebbviteli vita folytán, s melyekre nézve Berryer is nyilatkozott, mint ezt látni fogjuk.

Deczember 2-ikán Montalambert ezt írta a Moniteur hivatalos lapnak :

«Szerkesztő úr ! A ma reggeli Moniteur nem hivatalos részében azt az ujságot tartalmazza, mely olvasása közben jött tudomásomra : «Ő Fölsége a császár deczember 2-ika évnapjának alkalmából,¹ kegyelemből elengedte Montalambert grófnak az ellene kimondott büntetést. Elítéltetvén november 24-ikén, fölebbvitelt tettem közbe az ellenem hozott ítélet ellen. Ekkorig nem volt gondoskodva törvény által Franciaországban oly jogról, hogy büntetés, mely még nem jogérvényes, elengedtessek. Én azok közé tartozom, kik még hisznek a jogban, s kik kegyelmet el nem fogadnak. Kérem, és szükség esetében, követelem, hogy legyen szives e levelet közelebbi számába igtatni. Tisztelettel s a t. Montalambert Károly.»

¹ Tudjuk, hogy deczember 2-ika volt az államcsíny napja, mely Bonaparte Lajost császárrá tette.

Néhány nappal előbb Montalambert levelet intézett Morlot bibornok, párisi érsekhez, melyet a külföldi lapok közzétettek. E levél így hangzott:

Páris, 1858. november 29-ikén.

Monseigneur! Az «Independance belge» Párisba ma megérkezett száma azt teszi közzé, hogy Eminencziád, miután már különféle lépéseket tett érdekemben, szándékoznék közbejárni a császárnénál abból a czélból, hogy az ellenem kimondott büntetés elengedését kieszközölje.

Tudom, hogy az efféle állításoknak nem lehet teljes hitelt adni, de mégis a fölötte nagy elterjedés, melyet e lap élvez, s a felindulás, melyet ez a hír ébresztett barátaim körében, kötelességemmé teszi felhívni e czikkre Eminencziád figyelmét s esetleg protestálni a szándék ellen, melyet az föltételez.

Büszke lévén az elmarasztaló ítéletre, s megtisztelve érezvén magamat ily ítélet által, a mely konstatálja az egész életem politikai elveihez való hűségemet, s mely legjobban igazolja Európa előtt mindazt, a mit Francziáország jelen helyzetéről mondtam vagy gondoltam, nincs e perczen egyéb becsvágyam, mint bíráimon hagyni eljárásuk felelősségének terhét; és így valódi becsületsértésnek tekintenék a császári hatalomtól származott bármely kedvezést.

A változások közepette, melyeknek tanúja voltam, s a megpróbáltatások közt, melyeknek áldozata lettem, becsületem mindenkor érintetlen maradt; hogy ezt minden még látszólagos sértéstől megóvjam, bátorkodom ez iránt Eminencziád előtt talán fölösleges, de teljesen jogos aggodalmamat kifejezni. Mély tisztelettel s a t. Montalambert Károly.

A főlebbviteli kamara gyűlése deczember 21-ikén tartatott meg, Perrot de Chezelles úr elnöklete alatt. Számos és fényes hallgatóság töltötte meg a termet, mint az első folyamodású törvényszék ülésén is. Chaix d' Est-Ange, főállamügyész képviselte a vádhatóságot, kinek oldala mellett még Roussel államügyész jelent meg. Montalambert gróf két védője Berryer és Dufaure urak közt ült; a Correspondent felelős szerkesztője nem élt főlebbvezéssel.

Először Dufaure szólalt fel. Előadta az okokat, melyek meggátolták Douniol urat, a Correspondent szerkesztőjét, hogy főlebbvezéssel éljen, s aztán kinyilatkoztatta, hogy kész örömmel engedett a meghívásnak, melyet hozzá Montalambert gróf és nagyhirű védője intéztek, hogy részt vegyen a főlebbezés folytán megújítandó vitákban. Dufaure védbeszéde után Chaix d' Est-Ange, főügyész terjeszté elő vádját.

Berryer védbeszéde a következő:

Uraim!

Miután nagynevű régi kartársam, tiszteletre méltó testvérem s loyalis barátom, Dufaure, már kifejtette az eljárás minden kérdését a jelen ügyben, miután a vádat egyes szólamok, egyes elszigetelt szavak fölötti kicsinyes kötekedés színvonalára szállította, s miután, e silány kerelessel szemközt komoly méltósággal hatolt be törvényeink elvébe, rendelkezéseibe, szellemébe, s a bíróságok ama szigorú kötelességébe, hogy büntető ügyekben a törvények betűjének szoros alkalmazásától soha, semmi tekintetnél fogva, el ne térjenek: azt hiszem, hogy e téren semmi hozzáadni valóm sincsen; azonban felelnem kell mégis a vádlevélre, melyben a per tárgya maga igen kis helyet foglal el, s a főállamügyész úr, nagyon eltelve még a parlamenti harcok emlékeivel, melyekben ő is részt vett,

több politikai kérdést tárgyalt, mint törvénykezését. Lépésről lépésre követni fogom őt.

A mint első szavait kiejté, azt hittem még, hogy az ügy be van végezve. Szólt a Moniteur által közzétett megkegyelmezésről, s azt mondta, hogy az teljes, egész, korlátlan, s megszünteti az ítélet minden következményét. Azt vontam le ebből, hogy a vád teljes beszüntetéséről van szó, s az ítéletet úgy kell tekinteni, mint meg nem történtet. De a főállamügyész úr csakhamar visszatért oly állításra, melyet csak ő értelmezhet (mert a Montalambert urat a reá elsőbíróilag kimondott büntetés alól fölmentő határozat szövege ismeretlen előttem); csak a Moniteur ki nem elégítő szerkezetét ismerjük, ennek nem hivatalos részében: magát a rendeletet s az ez által célba vett hatályokat nem tudjuk. Úgy látszik, hogy a főállamügyész úr a kétségkívül kezei közt levő rendelet szavai által nem igen volt biztosítva; elismerte, hogy a megkegyelmezés felszabadította ugyan Montalambert urat a börtön és a pénzbüntetés alól, de még igen nagy és nyomasztó terhet hagyott rajta: az ellene kimondott vétkességet, egy a bíróság által elmarasztalt, visszaesésnek kitett, s magát rehabilitálni kénytelen ember helyzetét. De maradhatott-e rajta valami iszonyúbb teher! Az első bíróság határozata kiteszi őt, egész életére, annak, hogy az úgynevezett «közbiztossági szabályok», a közigazgatás első szeszélye folytán, reá alkalmaztassanak. Talán azt mondják önök, hogy ez csak képzelt veszély? hogy nem fogják e rendszabályokat fölhasználni Montalambert úr ellen? Ah, önök hogyan állhatnának jól erről? A hatalmak fordulatai igen gyorsak Franciaországban; nemsokára hatvan éve lesz, hogy ez országban élek, s kormányának változását tizenkét ízben értem meg.

Minő kezekbe kerülhet az 1858-iki törvény? ki fogja azt alkalmazni? ki fogja igénybe vehetni Montalambert úr ellen a deportáció és száműzés jogát? mindezt nem tudjuk. Hogy nem önök teendik azt, elhiszem; de van egy fönnálló törvény, s önök elmélete, melyet azonnal vizsgálat alá veszek az ügyre vonatkozásában, önök amaz elmélete, hogy minden törvény érvényben marad, bármily kormányváltozások jönek is közbe, föltünteti a veszély egész nagyságát, s magában is elég fölebbezésünk igazolására. Nem azért fölebbeztünk, hogy a közönség kíváncsiságának eleget tegyünk, nem is bizalmatlanságból az igazságszolgáltatás iránt, szükséges, szent jog gyakorlata volt ez a Moniteur sértő czikke ellenében.

S így a megkegyelmezés kérdésén majdnem teljesen átesvén (mert a vádlevél vége kényszerít arra még egyszer visszatérnem,) követem önt az ügy érdemében.

Az ügy lényege fölött azt mondá ön: «előttünk feküsznek egy irat s a törvények».

Először is, alkalmazhatók-e e törvények? Hogy Montalambert úr a vádolt iratban sajnálatát fejezte ki a szabad intézmények elvesztése fölött, melyek Franciaországban uralkodtak, a szóhárczok fölött, melyekben ő maga is oly nemes részt vett, s hogy ily sajnálat kifejezése oly törvények erejénél fogva üldöztessék, melyek kizárólagos tárgya az ugyanazon intézmények iránt tartozott tiszteletet föntartani, ez ellenkezik lelkiismeretemmel, s megvallom, hogy eszem gyarlóbb, mint azoknak hatalmas szelleme, kik ebben következetességet, igazságot, s valami az emberi ész által elfogadhatót s valami tisztos dolgot tudnak találni.

Közeledjünk több szabadoszággal a per uralkodó pontjához. Önök Montalambert úr ellen az 1849-iki törvény első cikkét idézik, melynek alkalmazása kiteszi őt az 1858.

február 19-iki törvény egész szigorának. Azt mondtam az első bíróság előtt, hogy ama törvény nem létezik többé. S mit feleltek erre? «Léteznie kell: a józan ész és a szükségesség elismertetik velünk, hogy ma is teljes érvényben van.»

A józan ész, a szükségesség, a mint az önök céljának szolgál: legyen, de a valódi ész, nem, ez lehetetlen. Mit mond ez az 1849. július 27-iki törvény?: «Az 1848. augusztus 11-iki rendelet 1. és 2. cikkei alkalmazhatók a jogokra s hatalomra, melyet a köztársaság elnöke az alkotmánytól nyert.» Ez az 1849-iki törvény. Megszűnt-e vajjon? az első bíróság azt mondja, hogy nincs eltörülve. Azonnal vizsgálni fogjuk az eltörlés anyagi tényét; de feleljenek önök az egyszerű kérdésre, melyet tettünk.

Minden kormány, mely harmincz és néhány év óta oly nagy számban következett egymás után, megértette, hogy nem hívhatja fel a maga föntartása végett annak a kormánynak védő törvényeit, melyet felforgatott.

A restauráció alatt, az 1819-iki s 1822-iki törvények büntették a király születésénél fogva birt jogai, ama jogai ellen való támadást, melyeknek erejével chartát adott az országnak, s alkotmányos hatalmának megtámadását.

1830-ban, a forradalom után, lehetetlennek látszott, mint önök magok is elismerték, oly törvények erejével védeni az új királyságot, melyek a király *vele született* jogai ellen intézett támadást büntetnék; ez képtelenség lett volna. Következésképen, azonnal új törvényt alkottak, mely már az oly jogok ellen intézett támadásokat bünteté, melyeket az új királynak az általa elfogadott s esküvel erősített alkotmányos charta adott.

Midőn a köztársaság 1848-ban kikiáltatott, senki se gondolt volna arra, hogy az Assemblée nationale iránt való

tisztelet föntartása végett, a monarchia törvényeire, a születés jogára, vagy az 1830-ban revideált charta jogára hivatkozzék; ez lázasztó dolog lett volna, új törvény hirdettetett, s íme a fontos tekintetek, melyek annak alkotására birtak: «meggondoltuk, hogy komoly nehézségek származhatnak a némely sajtóvétségek, a király kormánya, s a két kamara tagjai ellen való támadások, szóval: a köztársasági kormányformára most már nem alkalmazható vétségek értelmezésénél használt kifejezésekből.» Az előadó magáévá teszi e gondolatot, s azt mondja: «E törvényeket alkalmazni kell ugyan, míg új törvények által el nem törültenek vagy nem módosíttatnak, de némely rendelkezéseik a dolgok oly rendének tekintetbe vételével fogalmaztattak, mely nem létezik többé; hogy ezek alkalmazhatók legyenek, erre az kell, hogy szerkezetök összhangba hozassék az új rendszerrel. A törvényhozásnak e szerint nem kell már védeni a királyi méltóságot s a trónöröklés rendét, hanem fedeznie kell a nemzeti gyűlés s a végrehajtó hatalom tekintélyét. Nem kell elnyomni a kamarák ellen intézett sértést, mert a kamarák a nemzeti gyűlésnek adtak helyet, hanem most már a nemzeti gyűlés sérelmeit kell megtorolnia.» S ennek következtében készültek az 1848-ki törvények.

Midőn az «Assemblée constituante» souverainitására oly alkotmány következett, mely a végrehajtó hatalom letéteményesét is képező törvényhozó gyűlést állított föl, világos volt, hogy az előbbi törvényt elégtelennek kellett fölismerni, s következőleg, azonnal új törvényjavaslat terjesztetett elő. Ime ez van az indokok előadásában: «a büntető intézkedések tárgya először is a köztársaság elnöke s ennek az alkotmánytól nyert jogai s hatalma ellen intézett sértések». A javaslat arra szorítkozik, hogy az 1848.

augusztus 11-ki rendelet 1. és 2. cikkei által az «Assemblée nationalera s az Assemblée constituante végrehajtó hatalmára nézve föllállított védelmet a köztársaság első tisztviselőjére terjeszsze ki». Itt is érezteti az előadó új törvény szükségét, új alkotmánynyal szemben.

Ez volt a jelen tárgyra vonatkozólag kihirdetett legutolsó törvény. E törvény azokat a támadásokat bünteti, melyek a köztársaság elnökének az alkotmánytól nyert jogai ellen intéztetnek.

Mivé lett ez alkotmány? ki törte azt össze, ki tiporta azt lábaival? ugyanaz, a kit önök védeni akartak! O a köztársaság elnöke volt az alkotmány erejénél fogva; e helyzetében külön törvények által védelmeztetett. Ezt az alkotmányt, ezt a számára törvényesen teremtetett helyzetet, e hatalmat, mely reá lett bízva, mindezt ő maga rombolta le, s önök ugyanazokat a törvényeket akarnák fölhívni s alkalmazni az ő javára, melyeket éppen ő semmisített meg?

Itt mi szük s kevésbé viszhangozó körben mozgunk. Nem fogják tudni az emberek, a mi itt mondatott, legfeljebb némi többé-kevésbbé hű elbeszélésekből; de végre is, tudtokra jött az ítélet, tudtokra fog jőni a most hozandó határozat is, s látni fogják, hogy az ugyanazon ember ellen irányzott támadásokra, ki az 1848-iki alkotmányt lerombolta, oly törvénynél fogva mondatik ki a büntetés, mely azt az alkotmányt s az ez által föllállított hatalmakat védelmezte.

Nem, s józan ész s ép ítélet szerint, a logikai lánczat szerint, mely a kormányok minden változásai közt irányozta a törvényhozókat, lehetetlen, hogy a bírák annál a törvénynél fogva védelmezzék a mostani államfő jogait, mely a köztársaság elnökének a köztársasági alkotmánytól nyert jogai ellen intézett támadást bünteti.

Téves az első bíróság állítása, hogy e törvény el nem törültetett: megtörtént ez formaszertűleg és az 1852-iki alkotmány 56-ik cikke által, melynek szövege a következő: «A törvénykönyvek, egyes törvények és szabályzatok rendelkezései, melyek nem ellenkeznek a jelen alkotmánynyal, érvényben maradnak mindaddig, míg törvényesen el nem törültetnek.» Kérdezem önöktől, az 1849-iki törvény nem ellenkezik-e az alkotmánynyal? Mi áll nagyobb ellentétben az 1852-iki alkotmánynyal, mint az 1848-iki alkotmány? Világos, hogy e törvény nincs fentartva; az eltörlésnek minden alkotmányban használtatni szokott formája forog itt fenn: az 1849-iki törvény tehát, mint nem létező, nem alkalmazható a józan ész sérelme nélkül, melyre önök hiába hivatkoztak.

A törvényhozásra vonatkozólag, eléggé meg volt mondva s ismételve, hogy büntető ügyekben nem lehet analogia útján eljárni. Az első bíróság érezte ezt. Teljesen megértette, hogy botrányoztató lenne az 1852-iki rendszerre az 1848-iki rendszer védő rendelkezéseit alkalmazni, s az által igyekeztek a nehézséget kijátszani, hogy ugyanazon törvény szövegét megmásították. Nem merték fölvenni ítéletökbe «*a császár ellen* s az alkotmány ellen» intézett támadást, melyet ő maga csinált, s e bő értelmű szót használták «*állam feje*», ez által akarván elérni, hogy a törvény alkalmazható s fölidézhető legyen minden rendszer alatt, s még a legellentétesb, egymásnak legellenmondóbb rendszerek alatt is.

Csak az előbb szoltam az 1858-iki, úgynevezett «*közbiztossági*» törvényről. Ez a törvény létezik ugyan s mint ilyen tiszteletet igényel, de nem kell félreismerni annak terjedelmét. Neki köszönjük, hogy a bírói hatóság által kimondott igen könnyű büntetések mellett a közigaz-

gatási hatóság roppant büntetéseket szab ki. Az 1838-iki szeptemberi törvény eltöröltetett, mert egyensorba helyezte a sajtóvétségeket az attentátumokkal: — s ime az 1858-iki törvény az attentátumok büntetését mondja ki jelentéktelen esetekben, és pedig egyszerű közigazgatási határozat útján, de kiindulási pontul véve a törvényszékek által hozott bírói ítéleteket, melyekről leveszik határozataiknak rémitő következéseit.

Menjenek önök Afrikába, menjenek Lambesszába ¹ s nézzék meg azok helyzetét, kik az 1858-iki törvény erejénél fogva hurczoltattak oda; én nem voltam ott, de láttam őket barátim szemeivel, kiknek úgy hiszek mint önmagamnak. Van ott jelenleg is egy ember, kit a bíróság tizenöt napi fogházra ítélt, s a kinek ítélete hátlapjára egy miniszter keze ezt irta: «tiz évi Lambessza!» Igazolja e tettet, főállamügyész úr, ezennel felhívom.

Ime, ezt teszi lehetségessé az 1858-iki törvény, melyről a vád hallgat, a mennyiben az reánk is tartozik, de a mely azért nem szűnt meg fönnállani, s a mely határozottan, köztudomásra és különösen alkalmaztatik ama vétségek egyikére, melyekben az első folyamodási bíróság védenzemet elmarasztalta.

Ezt a törvényt kell önöknek szem előtt tartani; ezt a törvényt, mely a bírói ítéletek természetének oly súlyos megmáskítására vezet. A bírák ítélnék a tény felett lelkiismeretök szerint, mérséklék a büntetést, kiszámítják azt a ténykörülményekhez képest, de az igazság e mérlege önkényesen megváltoztattatik az 1858-iki törvénynél fogva. Ezzel a törvénnyel állunk mi szemközt, azt kell tudnunk,

¹ Lambessza (Lambese) büntető gyarmat Algeriában, a constantinei kerületben, mely 1844-ben alapítattatott.

ha vajjon Montalambert úr ügyében lehet-e analogia útján alkalmazni a szabályt, mely megengedi, hogy egy vagy más napon, az 1858-iki törvényt használják föl ellenében.

Ez fog bekövetkezni, ha önök föntartják reá nézve az ítélet ama rendelkezését, mely őt emez 1849-iki törvény nevében sújtja, melynek implicite megtörtént eltörlését hebizonyítottam önök előtt.

Lássuk a pert más szempontokból.

A főállamügyész úr, miután föntartotta az 1849-iki törvény érvényességét, azt is mondta, hogy vizsgálat alá veszi az irat egészét, czélját, szellemét. Montalambert úr, a főállamügyész úr véleménye szerint ábrándozó, s majdnem vak imádója Anglia intézményeinek, s elfelejti, mily erőfeszítések, mily áldozatok, mily sanyarúságok árán, s mily küzdelmek útján jutott Anglia e szabadságok kincsének megszerzéséhez.

De mire való lenne visszamenni arra, mi volt Anglia százötven év előtt? Ha Montalambert úr, csodálva Angliát szabadságainak jelen tényleges birtokában, nem foglalkodott azok eredetével, nem felejtette el saját fáradalmainkat, saját szenvedéseinket, veszélyeinket, áldozatainkat. Ah! önök azt emlegetik, mennyit szenvedett Anglia, hogy szabadságai kivívását elérje! Önök átlátják, hogy méltán büszke reá: a világ előtt oly nemzet nagyszerű példáját mutathatni föl, hol a polgár szabadon vesz részt a hazája ügyei fölött való vitatkozásokban, azok vizsgálatában, vezetésében, igazgatásában; önök jól átlátják ezt, s nem érték meg bánatunkat és reményeinket?

De hát mi, mi is szenvedtünk, mi, mi is dolgoztunk, hogy szabadok lehessünk, s megérdemeltük, hogy azok legyünk. Mit nem tett Franciaország, oly kormányai alatt, melyek nem voltak önkényuralmak, törvényes királyai alatt, ama nemes

és szerencsétlen XVI-ik Lajos alatt, a ki naponként új meg új reformok felé haladt? Szerencsétlenségre, a király bámulásra méltó bölcsessége daczára, az ő intézmények, a megingathatatlan meggyőződés, a dolgok bizonyos rendéhez való megrögzött ragaszkodás, akadályozták a francia társadalom új fejlődését. E nagy munkát a forradalom vitte véghez.

Nyolczvankilencz elérkezett! Mily erőfeszítések a szabadságok szabályozott rendszerének megalkotására, melyet a monarchia követel! mily megpróbáltatásokat szenvedett Franciaország! mily túlságokba sodortatott előbb néme-lyek ábrándjai, majd mások bösz dühe által!

Aztán jött a nap, melyen a nyomorba, a gyalázatba, a vérontásba s rémuralomba belefáradva, megbocsátottunk a kényuralomnak, mely a maga hatalmát ragyogó dicsőséggel fedezte; haszontalan dicsőséggel, mely semmit sem hagyott nekünk hódítmányaiból, s mely végre saját hibái miatt bukott el.

Ez a hatalom is összeomolván, a pihegő Franciaország egy percz alatt egészen magához jött; minden oldalról a szabadság riadásai hallatszottak; az erőket egyensúlyba hozó kormány óhajtása élt minden szívben, minden agyvelőben; s eljött a király, a ki chartát adott népeinek. E charta szabad utat nyitott a vitatkozásoknak. Aztán kezdődtek a bizalmatlanságok, neheztelések, a nemzedékek tudatlansága, melyek külső s belső háborúkkal, vérpaddal, puskalövésekkel verték egymást; e tudatlanságok, nem bízva egyik a másikban, oda vetették a szabadságot veszteljes megtámadásoknak. S megbukott-e a szabadság? nem; de szenvedett, igen sokat szenvedett.

1830-ban forradalom ütött ki. Lerontott egy nagy elvet, melyet sokan az ország szabadsága föntartásának legmagasb biztositékaül tekintettek. De végre is, átéltük e

nehéz időket. Az új hatalom, hogy tiszteletben tartassa a szabadságot, összeesküvéseknek tette ki magát. Az 1848-iki utolsó forradalomig egyéb se volt Franciaországban, mint munka, küzdelem, szenvedés végnélkül s tele fölláldozással.

S önök azt akarják, hogy mi mindezt elfelejtsük, hogy semmi becsét se helyhezteessünk arra, a minek megszerzése annyi fáradságunkba került? nem, Montalambert úr nem felejtette ezt el, s nem azt kérdezte magától, mi volt Anglia két század előtt, hanem azt, hogy mi volt s mi most Franciaország, s létezett-e szabadság és vitatkozás lehetsége e nemes és értelmes országban, mely ösztönző példát adott egész Európának.

Önök nem akarják megérteni az ellentétet. Ej, de ki ne értené azt? azt hiszik-e önök, hogy ha elitelik Montalambert urat, hallgatásra kényszerítik a lelkiismereteket? befogják a szemeket, hogy ne lássák azt, a mi nagyon is látható, a mi világos mindenki előtt? hogy ne lássák Franciaország jelen helyzetét, mely ország századok óta az értelmi mozgalom élén állott?

Vajjon nincsen-e Franciaország most is példákkal környezve, melyeket adott a népeknek? Járják meg nemcsak határainkat, hanem egész Európát, menjenek el az európai szárazföld legszélsőbb végeig, s mindenütt látni fogják a Franciaország példája, íróinak munkái, szónokainak igéi által fölébresztett szabadságot. Nézzék meg Európaszerte a francia társadalom e szellemének befolyását, mely egész a czárig hat előre, hajtva őt népe felszabadításának utain, s még a török nagy urat is *hattihumájum*-ának, a fölszabadítás zálogának aláírására bírva.

S mi magunk, kik a szabadságot mindenüvé elvittük, hol állunk mi? Önök azt állítják, hogy Franciaországnak félni kell saját értelmisége, saját lángesze gyümölcseitől.

Hogyan! a gyümölcstől, melyet Francziaország szedett Európa számára, csak ő maga legyen megfosztva! azt hiszik-e önök, hogy nem természetes dolog e fölött bánkódni? azt hiszik-e, hogy hazaellenes beszéd azt mondani, a mit Montalambert úr mondott: «de végre is, hazám, nemzetem, polgártársaim nem oly esztelenek, oly megromlottak, oly elkorcsúltak, oly képtelenek a józan gondolkodásra, hogy meg ne tarthassák a magok számára saját ügyeik megvitatásának, véleményeik nyilvánításának, a kormányval való megbeszélésnek, s küzdelemnek jogát a fölött, mit lehessen jobbat tenni Francziaország becsülete, nyugalma, jóléte érdekében?»

Montalambert úr, az angol parlamentben megjelenvén, csodálattal és lelkesüléssel telve érezte magát a szabadság láttára; visszapillantott Francziaország múltjára, megemlékezett mindarra, a mit ez ország szenvedett azért, hogy e szabadság birtokába jusson, melyet ő maga is élvezett még kevés idővel ezelőtt, s kifejezte sajnálatát a fölött, hogy azt elvesztette. Van-e ebben vétség? van-e ebben nemzetsértés bűne? van-e Francziaország méltósága ellen való bűn? hazafiság hiánya-e ez?

Jól tudom, hogy vannak mai napság emberek, kik azt hirdetik, hogy Francziaország nem képes e szabadság élvezetére; hogy a sajtó kikerülhetetlenül túlságokba esik s kérdéseket vet föl, melyek zavarják a kereskedést, a polgárok munkáját, hogy a szószék küzdelmei pártkérdésekké lesznek, nagyon is könnyen megingatják a pillanatilag hatalomra jutott embereket, kiknek helyeit mások akarják elfoglalni; hogy e személyes küzdelmekből az országra nézve gyászos izgatás keletkezik, s hogy jobb az országra nézve, ha nincs vitatkozás, ha büntetlenül alkalmazható az 1852-iki törvény 32-ik czikke, mely a kormányhatóságokra hagyja a

lapok megintésének, fölfüggesztésének s elnyomásának szabadságát, ha ezt czélszerűnek találja a közbiztosság okából.

Megvallom s ez az én szellemem engedékenysége, mely negyven év óta megszokta a küzdelmeket, s következőleg megszokta az enyémekkel szemközt ellenkező véleményekkel találkozni, megvallom, hogy érteni tudom az embereket, kik Franciaország összes peripeeciáira, változásaira s forradalmaira gondolva, a némaság, az államügyek fölötti hallgatás elméletéhez menekülnek. De az emberek közt, kik most ez új rendszer szükségét hirdetik, egyetlen egyet se látok, ki más nyelven ne beszélt volna előbbi kormányok alatt; sokat ismerek, kik az izgatók élén állottak, kik vád alá helyezést indítványoztak a királyságnak az alkotmányos elvekhez szerintök nem eléggé hű miniszterei ellen. E megfordulásokat, valódi veszélyekkel szemközt, az ijedtség közepette, mely alól az ország ki nem vonhatta magát, én föl tudom fogni. De mind e mellett se fognék meghajolni az új tudomány e tudorai előtt, még ha eszméik átalakulása kevésbbé volna is szomszédja a mi szerencsétlenségünknek, s főkép, ha véleményeik e nagy változása nem volna is oly igen szomszédja az általok elért jóllétnek, méltóságoknak és boldogulásnak.

Montalambert úrból következetlen embert akartak csinálni. Kárhoztatták őt, hogy dicsekedett megmásíthatatlan hűségével a szabadság, a képviseleti s alkotmányos rendszer elveihez. E kárhoztatást bizony nehéz volna igazolni.

Nem fogom önöket fárasztani Montalambert úr nagyszámú beszédeinek felolvasásával. Nem fogom őt nyomról nyomra kísérni attól kezdve, midőn alig húsz éves korában a pairek kamarája előtt lekötelezte magát, hogy egész éle-

tét a polgári- és vallásszabadság védelmére szenteli. Nem fogom őt kísérni, összes szószéki diadalain keresztül, addig a napig, midőn, korunkban nagyon is ritka szerencsével, kivívta a legnehezebb győzedelmek egyikét, az emberi ész egyik legnagyobb diadalát: az oktatás szabadságát. Csak azt állítom, hogy Montalambert úr egész pályája a szabadság védelmére volt szentelve, a királyság alatt, melyet fájlalva látott elbukni, de a melyet ma is kevésbbé sajnál, mint magát a szabadságot.

Igen, a királyság alatt ugyanazon elveket védelmezte, melyeket ma védelmez, dicsérte Angliát, mint dicséri ma, s már akkor ezt mondá: «Ne higyjétek, hogy bánom francia létemet, Angliát végtelenül előre haladottabbnak találom, mint minmagunkat, oly javak birtokában, melyekkel birni mi is épp oly méltók vagyunk, mint ők, de azért nem kevésbbé vagyok büszke arra, hogy francia vagyok, mert van valami még nemesebb dolog a szabadság bírásánál, és ez: annak kivívása.» Nem kell tehát félreérteni Montalambert úr gondolatát, régi érzelem ez már ő benne, át van hatva az eszmétől, hogy nincs oly szabadság Angliában, melylyel Franciaország is ne birhatna, ha a kormányok bölcssek lennének, s ha a pártok a tapasztalás által okúlva, végre eljutnának ahhoz a kibéküléshez, mely minden szívnek s minden észnek szüksége.

Nem mindenki forgatja a tollat, nem mindenki ír a hírlapokba Franciaországban, nem mindenki tesz közzé könyveket, de minden értelmes embernek ugyanazon czélja van, bármely párthoz s bármely zászló alá tartozzék is. Elég baj, hogy az eszközök tekintetében megoszlanak, de minden francia szív azonnal feldobog, ha egy attól egészen különböző rendszerről van szó, melyet önök magasztalva hirdetnek, s a mely fél minden vitatko-

zástól, minden szabadságtól. Igen, még e perczen is minden francia szív azt feleli önöknek, hogy eped a szólás, az egymás megértése, a tanácskozás, az egyesülés szabadsága után s óhajtja megállapítani az elvek amaz összhangját, mely nélkül nincs az emberi észhez méltó közrend. (Taps.) S miben lett Montalambert úr hűtelen ez eszméhez? A kérdéses irat egyik lapját mutatják fel ellenében, a 237-ik lapot, a hol Montalambert úr rámutat némely tanok túlságaira Angliában. «Megdöbbsentem, hallván ezeket, az elvont abszolút és túlzó elméletek veszélyétől, melyek a szabad kormányok sajátságát képező vitákban valamely párt érdekének javára felmerülnek, s melyek lassanként visszavonhatatlan dogmákká emelkednek. Véleményem szerint semmi sem járulhat erősebben a képviseleti rendszer gyengítéséhez, rossz hírbe hozásához, a mely már úgy is elég bonyodalmas, s melyet különben is elég nehéz dolog egyensúlyban tartani, a mint ez így van egyébiránt minden rendszernél, mely az értelmiség jogait föntartani akaró minden társadalom sajátja.»

Igen, ő rosszalja, kárhóztatja, megrója úgy Angliában, mint Franciaországban a nagyon abszolút elméleteket, az állítólagos logika következetlenségeit, melyek az elveket végletekig hajtják. Azt jelenti-e ez, hogy ahhoz a rendszerhez alkalmazkodik, melyet önök szükségesnek tartanak Franciaország érdekei, nyugalmá s biztosságára nézve?

Fölhózták ellene egy másik beszédét, melyet 1849. júliusán mondott el ugyanazon törvény megvitatása közben, melyet ma az ő büntetésére idéznek föl, s melyet tiszteletreméltó kartársunk, Odilon Barrot úr terjesztett elő. Az «*Arts et Metiers*»-féle ügy után történt, midőn az Assemblée nationale ellenében egy lázító együletet alakítottak. Montalambert úr helyeselte a törvényt, védelmezte

azt teljes ékesszólásával, s nem mást mondott, mint hogy Franciaországban rossz lábon áll az intézmények s a törvények szükséges tisztelete.

«De — így szólott éppen abban a beszédben, melyet ellene felhoztak — tudják-e önök, mi van megrendítve sokak lelkében? A szabadságban való hit. Igen, én a magam részéről fájdalommal s ijedve látom az elcsüggedt lelkek nagy számát, kik a politikai szabadságot összezavarják az izgatással, a romlással, a nyomorral és rendetlenséggel. Nem akarom nevelni e lelkek számát, de esedezem önökhöz, ne járuljanak e tévhit fölbátorításához. Szerintem a politikai szabadság nem más, mint a vitatkozás, a szószék, a gyűlések kormányja; jegyezzék meg önök, az a kormány, mely harminceznég év óta többé-kevésbé megvan, föllépünk e szószéken, vagy másutt is, egyik a maga gyarlóságával, mint én, másik a maga erélyével, mint annyi tehetséges, lángeszű szónok, kiket itt előttem látok . . .»

«Ez oly nemeslelkű, oly értelmes, oly merész nép, oly rögtönzött, oly szaggatott mozgalmaknak van alávetve, hogy minden ellenhatástól, a vélemények minden mozgalmától félnie kell. Nem tud magán uralkodni, nem tudja kiméletesen vinni keresztül az átmeneteket; mindenki megmondhatja ezt, a ki történelmét tanulmányozta. E tapasztalással szemközt, őrizkedjenek önök attól, hogy elvegyék kedvét e rendszertől, a szószék és gyűlések kormányától, melynek én is részemről egy igen csekély eszköze, de legőszintébb csodálója s legmelegebb pártolója vagyok.»

Látják önök, hogy e nyilatkozatban hiába vetik szemére Montalambert úrnak a szerepet, melyet vitt, a nyelvet, melylyel élt. Az uralkodó gondolat: az akkor fönnállott intézmények pártolása. «Ha fenyegetve vagyunk, ne hagy-

juk magunkat elragadtatni a félelem által; mentsük meg a társadalmat. «De — ezt tette hozzá a gyűlés igen nagy részének tapsai s a mi tapsaink közt: — mentsük meg a társadalmat a szabadsággal együtt, s inkább ne is mentsük meg a nélkül.»

Ez annyira komoly, magasztos s talán annyira vakmerő szavakból megértettük, hogy még akkor is, midőn minden létező fenyegetve volt, midőn a köztérekén rendtelenség uralkodott, s a fölkelés puskalövésekkel ijesztett, a szabadság ölébe kell menekülnünk. Ime, Montalambert úr nyelve 1849-ben; s e beszédben akarják-e önök föltálcálni egész élete elveinek megtagadását.

Azt mondták önök, hogy Montalambert úr, az izgalmak, a szenvedélyek, a vitatkozás szükségérzete által ragadtatva, ment Angliába, hogy jelen legyen ama küzdelmeken, melyeket önök nem átallottak tárcza-háborúnak nevezni.

Engedjék meg nekem ezen alkalommal kimondanom, hogy önök botránkoztatólág törpítik el a kérdés nagyságát, s a jó ügy győzelmének magas erkölcsiségét az angol parlament kebelében. Ugyan úgy-e? hát az egyszerű tárcza-háború lett volna! ugyan úgy-e? nem lett volna ott szőnyegen más kérdés, mint hogy egy nem régen megbukott miniszter alkalmat találjon a hatalmat megtárcítani? Nem, nem! Ez a küzdelem nagyobb volt, s egy emelt fővel járó, saját ügyei fölött tanácskozó nemzet szép látványát nyújtotta: az a roppant érdek volt szőnyegen: elhatározni, minő kormányrendszert kövessen Anglia Indiában; fönn kelljen-e tartani a kormányzó egy kiáltványában hirdetett erőszakos rendszabályokat, vagy hogy Anglia, ellenkezőleg, elismerje az örök jog igaz elveit, az erkölcsiség s emberiség törvényeit? Ez volt a vita lényege. Megengedem, hogy e nagy kérdés mellett a pártok érdekei is jelentkeztek. De egy sza-

bad nép tanácskozásaiiban mindennemű szükségek, mindennemű becsvágyak s értelmi erők összeütközésének van helye. S mindeme különféle vélemények surlódásából, mindeme nagy és nemes gondolatok találkozásából ered egy szabad nép számára, s jött létre Anglia számára is egy nagyszerű s dicső elhatározás.

E vitákban, egy bukott miniszterium többé-kevésbbé alapos reménykedései s egy fönnállani akaró miniszterium erőfeszítései közepette, magasztosak ama férfi szavai, ki így kiáltott föl: «Angol vagyok. Tudom, mit ér India birtoka Angliának, ez iparos, kereskedő, hajózó nemzetnek, mely a világot megtölti munkájával. De mindenek előtt, ember vagyok; Anglia érdekei fölé helyezem, bárminők legyenek is ezek, az emberiség s erkölcsiség jogait, s kívánom, hogy Anglia vesse el a censura javaslatát, nem azért, hogy a miniszterium mentve legyen, — nem ez a kérdés — hanem, hogy érvényesüljenek az emberiség nagy elvei.» Ezek voltak Roebuck úr szavai. Minden eltűnt, leroskadtt e szavak előtt, a pártok küzdelme, a miniszteriumok követelései; ez a szabadság ereje volt. Egyike ő azoknak az embereknek, kiket igen sokszor meg nem hallgattak Angliában, kiknek szava gyakran vakmerő s túlkapó, de a ki e napon kiemelkedett az alantabb szenvedélyekből, hogy fölmagasodjék a nagy szenvedélyekhez, az emberiség legnemesb érzelmeihez.

Ezt a látványt szemlélte Montalambert úr, ne kisebbítsék azt önök! A jelenet elég nagyszerű, a kérdés elég komoly volt, hogy Montalambert úr, a franczia szívű, élénken fejezte ki csodálatát az angol parlament tanácskozásai fölött, s egyszersmind ama más tanácskozásokra is irányozta gondolatát, melyek emlékezete annyi nehézséget, annyi fájdalmat s annyi dicsőséget juttat eszünkbe.

Nem kell hálátlannak lenni a képviseleti kormány,

a parlamenti kormány iránt, daczára a gyászos harcoknak, melyek keletkeztek, daczára a szörnyű rázkódásoknak, melyek nem annyira következései voltak, mint esetleg fölmerültek. Emlékezzenek önök, mily állapotban hagyta a császárság Franciaországot, s az emberek millióira, a kik a nyomain annak, ki megrohanta a világ összes országait, eljöttek bosszút állani nemzetökért s letelepedni fővárosunkban. Emlékezzenek a váltságra, melynek fejében tömérdek összegeket kellett fizetni, hogy a haza földjét visszavásároljuk, s mindezek után, köszönet a parlamenti rendszernek, nem láttuk-e egyszerre újjászületni a rendet, a hitelt, a biztonságot a pénzügyekben, a szabadon gyakorlott ellenőrséget, az összes jogállapotot? Ime, így emelte ki a parlamenti kormány Franciaországot a legkegyetlenebb helyzetből; ime, ezért kell azt sajnálni, ime, ezért nem szabad megszűnni a hitnek, hogy a francia nemzet, könnyelműsége és szenvedélyei daczára is, értelmisége magas fokánál s érdekei nagyságánál fogva, hivatva van élvezni a szabadságot, éppen úgy, mint a szomszéd nemzet.

Montalambert úr visszajő Franciaországba, telve ily érzelmekkel. Itt bizonyos lapban Anglia ellen intézett polémiát talál, melyet kétszeresen kárhozatosnak tart; kárhozatosnak először politikai tekintetben, s még kárhozatosb-
nak a vallásos fanatizmus által, melyet kilehel. Látja ez írókat, a kik Anglia ellen való támadásaikban, leginkább annak szabadságai s intézményei ellen intézik ezeket, melyeknek Franciaországba visszajövetelétől félnek; írókat, kik mentegetik az emberiség legszentebb jogai ellen elkövetett sértéseket Indiában, a delhii és cownporei öldökléseket, s azt reménylik, hogy e véres gáztekkek elűzendik az angolokat Indiából, s a vad törzseket juttatják uralomra ott, hová végre is egy keresztyén nemzet vitte be a polgárosultságot,

a mint tette ezt mindenütt, a hová csak kiterjesztette hatalmát és hódításait.

Ez embereknek felel Montalambert úr, s kettős benyomás hatása alatt ír. Meg akarja tisztelni Angliát, s szabadelvű intézményeit; tanúsítani akarja rosszalását a szabadság ellenségei, az abszolutisták, a képmutatók s a fanatikusok ellenében, a kik embertelen polemiájokban elfelejtik az evangéliom legelső törvényeit. S ekkor írja a nevezetes szavakat: «irtózom az igazhitűségtől, mely nem veszi számba az igazságot s jogosságot, az emberiséget s a becsületet».

De önök megátalkodottan vonakodnak megérteni, e valódi szempontból, Montalambert úr munkájának célját és szellemét, s azt állítják, hogy kizárólag a kormány megtámadásának ösztöne hajtotta őt, hogy tollat fogjon. S annyi-
val keserűbben kárhoztatják ezt, mert tetszik önöknek ő benne régi pártfelet látni, a ki önöket cserben hagyta.

E kárhoztatás már megvolt igen sokaknál, s önök túlingerelték azt a Moniteur bizonyos cikkének beigtatása által, mely a nem-hivatalos részben kiadott két sorban azt hirdeti, hogy december 2-ika évfordulójának alkalmából történt Montalambert gróf úrnak megkegyelmeztetése. Mi nem ismerünk mást, mint ez aláírás nélküli két sort, e két névtelen sort a Moniteur nem-hivatalos részében. Ha a sorok szerkesztője birt volna némi erkölcsi méltósággal, ha lett volna benne némi gyöngédség s némi lelki emelkedettség, megértette volna, hogy méltatlan dolog maró gúnyt és élezet vegyíteni a fölség legnemesebb, legmeghatóbb kiváltságának gyakorlatába.

A névtelen szerkesztő igen rosszúl fogja föl a hatalom nagyságát; kell, hogy igen aljas lélekkel bírjon! (nagy fölindulás.)

S nem kevésbé áttalokodottan állítják önök, hogy Montalambert úr, ellentétet állítván föl Anglia és Franciaország közt, meg akarta támadni a kormányt, melyet csak nem rég óhajtott, melyet magasztalt, melyre szavazott, s melyet már nincs joga feláldozni harczvágyának, vitatkozási szükségérzetének.

Emlékeznek hát reá, hogy önök közül való volt? Engedjék megmondanom, miért volt az, s miért nem az többé.

Emlékeznek önök a szakadásokra, melyek köztünk fölmerültek, midőn parlamenti vitáink során, Montalambert és Dufaure urak s én, és annyi sok mások is nem voltunk egy nézetben. De e szakadást mi sohasem fogjuk neki szemére vetni, mint önök szemére vetik a ragaszkodást, melylyel önök iránt viseltetett. (tapsok).

Az elnök figyelmeztetést intéz a hallgatósághoz, hogy minden tetszés- vagy nemtetszésnyilatkozat tiltva van, és számít reá, hogy az meg nem újul.

Berryer. A védő is kéri a hallgatóságot, hogy hagyják meg neki, rögtönzött szóváltásában, szelleme teljes szabadságát; a félbeszakítások igen ártanak az eszmék folytonosságának. Azután folytatja:

Montalambert urat szemközt kell állitanom az eseményekkel, melyekre önök czéloznak.

S itt a történelmi visszaemlékezések elkerülhetetlenek. Ki kell mondanom az igazságot, ez a védelem legelső joga, s az igazságszolgáltatás első szüksége. Az Assemblée kebelében, 1851. február kezdetén sokan voltak, a kik előre látták, hogy a köztársaság elnöke merényletet tervez az alkotmány ellen, hogy sérteni akarja ezt s ki akarja kiáltani a császárságot. Ez volt törekvése annak, a kire sorsát bizta a köztársaság egy válságos perczben. Egy kitünő

szónok azt mondá ekkor, a helyzetet összegezve: «a császárság készen van!» egy másik pedig azt mondá, látva a gyűlésben mutatkozó szakadásokat: «nem tudom, hogy e falak sokáig állanak-e, de önök helyébe nemsokára néma szónokok lépnek.» (megujúlt tapsok). E sejtések közepette Montalambert úr szólal föl a köztársaság elnöke javára. Hallják meg önök: «én nem vagyok sem kezese, sem barátja, sem tanácsosa, sem ügyvéde a köztársaság elnökének; egyszerűen tanúja vagyok». Elmondja azután, mit tett a köztársaság elnöke, s ezt teszi hozzá: «megfelelt e föltevésnek? (a választók egy része föltevésének, kik már egymagában az általa viselt névben is a császárság visszaállítását látták), úgy viselkedett-e, mintha engedni akarna e császári rokonszenveknek, melyeket úgy említék, mint történeti tényt? Nem; loyális, tiszteletreméltó módon, közvetlenül ide jött e szószerkekre, hogy az alkotmányra s köztársaságra esküt tegyen, melyet soha sem sértett meg». Tovább menve, így folytatá szavait: «nem felelek se a jövőről, melyet sokan bekövetkezni vélnek, sem ama távolabb multról, melyet az elnökben megrónak, lelkiismeretem s barátaim tudni fogják magokat mihez tartani; ezek jól tudják, hogy bármi történjék, én mindig hű maradok a rendszerhez, az álláshoz, melyet megtartottam s mindenkor meg fogok tartani a hatalmakkal szemközt, melyek oly rohamosan követik egymást Francziaországban; nem fogok nekik sem hadat üzeni, sem udvarolni; mindnyájával szemben szilárd, független, kötelességű s loyális módon engedelmes maradok. Sok pontra nézve nem értek egyet az elnökkel. Lehet, megbánom egykor, hogy hittem benne, s hogy a tanúzás visszavonására kényszerít, melyet most javára nyilvánítok.» S ezzel végzi beszédét: «ha semmi személyes érdekem se volna is e szószerke s a kép-

viseleti kormány föntartásában, mégis őszinte védelmezője volnék annak, mert a képviseleti kormányban látom azt, a mi hitem szerint minden kormány, sőt minden egyes ember, s minden nép első szüksége, úgymint a kellő féket . . . igen, védője vagyok annak és sohasem inkább, mint ma, óvni akarva önöket a veszélyek ellen, melyek azt fenyegetik, s a túlkapások ellen, melyeket le akarnak vonni elméletéből.»

Ime, ez volt beszédének befejezése. Első szava tehát ez volt: «a köztársaság elnökét alkotmány sértéssel vádolják, Montalambert úr védelmébe veszi őt, mentő tanújául nyilatkozik, s azt kívánja, hogy tekintettel legyenek egy megállapított hatalom iránt. Beszédének e része kétség kívül hatással volt ama szükség éreztetésére, hogy nem kell megingatni egy még oly fiatal, s az izgatások és küzdelmek közt oly szükséges hatalmat. Igen, ekkor a hatalom érdekében szólott, de látták önök, minő szavakkal, mily szempontból, s mily bizalmatlansággal s aggálylyal a jövővel szemközt. A jelenvolt szükségre hivatkozik, s azt kívánja, hogy meg ne ingassák azt, a mi akkor meg volt állapítva. Ez volt utolsó beszéde, melyet a gyűlésekben hallatott. Úgy hiszem, e nap óta nem lépett a szószerkre.

Eljött deczember 2-ika. Deczember 2-ikán milyen volt Montalambert úr magaviselete? Lássuk, teljesen meg kell azt ismertetnem.

Montalambert úr részt vett a képviselők amaz egyesületében, melynek «*Cercle des Pyramides*» volt a neve, s abban elnökölt ez időben. Más képviselők az államtanácsban gyülekeztek össze. S volt még egy harmadik egyesület is.

Deczember 2-ikán az elnök egy kiáltványa jelent meg. Mi volt abban? e szavak: «Kötelességem föntartani

a köztársaságot, ügyem az 1789-ben újjászületett Franciaországé.» Az alkotmánysejtés hírét véve, a képviselők többsége a tizedik kerület mairie-jében jött össze. Ott, éppen az én indítványomra, a köztársaság elnökének letétele lett kimondva, s meg hagyatott a legfőbb törvényszéknek, hogy járjon el ellene, mint fölségsértés bűnével vádolt ellen.

Montalambert úr, a maga részéről, értesül 240 képviselő társának letartóztatása s az elkövetett erőszakoskodás felől; azonnal siet az előlülése alatt levő egyesület gyűlés helyére, s ott protestációt hoz javaslatba s ír alá a Pyramides nevű klub elnöki minőségében. A protestáció következő: — — —

Elnök: Berryer mester, nekem úgy látszik, hogy az, a mit most beszél, haszontalan a védelemre.

Berryer: Bocsánatot kérek. elnök úr, én egy politikai egyéniséget védelmezek, a kit azzal vádoltak, hogy következetlen maga magával, s nem tudnám, hogy egy emberre nézve, a ki felől azt állítják, hogy óhajtott, magasztalt s megszavazott egy bizonyos kormányt, parancsoló szükség ne forogjon fönn, hogy tettei valódi s teljes világosságra hozassanak.

Elnök: Tehát azt hiszi, hogy ez okirat felolvasása igen szükséges?

Berryer: Mellőzhetetlennek tartom ezt.

Elnök: Jó, tehát tegye minél gyorsabban.

Berryer: Igen gyorsan. Ime a protestáció: «Alulírott népképviselők, a nemzeti gyűlés tagjai, össze nem gyűlhetvén a nemzetgyűlés palotájában, kinyilatkoztatják, hogy protestálnak a nemzetgyűlés föl oszlatása s erőhatalommal történt szétszórása ellen. Páris, 1851. december 2-ikán, délután két órakor. Aláírva: Montalambert Károly, Léon Faucher stb».

Hatvan aláírás van rajta. Ez a protestáció közoklevél. Átadatott Dupin úrnak, a nemzetgyűlés elnökének. Dupin úr elismerte az átvételt egy levélben, mely kezeim közt van, s melynek szövege következő: «Kedves képviselő társam, óhajta szerint foganatosítottam protestációja letételét, mely az enyémhez csatolva a nemzetgyűlés levéltárában fog maradni. Fivérem is hozzá csatlakozott. Aláírva: Dupin. (Hosszan tartó nevetés.)

Tanácskozó bizottság neveztetett. Ebben, több másokéval együtt, Montalambert úr neve is foglaltatott. Ime a levél,¹ melyet 1851. december 3-kán a Moniteur szerkesztőségéhez intéztek, melynek fölvétele megtagadtatott, de a melynek hitelességét bizonyítják az itt eredetiben fölmutatott aláírások:

«Szerkesztő úr, e reggeli számában jelenti, hogy föl vagyunk hiva résztvenni egy a tegnapi rendelet által fölállított tanácskozó bizottságban. Kérjük, legyen szíves tudatni olvasóival, hogy oly nagyszámú társaink s barátink jogtalan és fájdalmas letartóztatása után, nem fogadjuk el a megbízatást. A törvény szavai értelmében követeljük e levél beiktatását.» (Következnek az aláírások.)

Később Montalambert úr nyilvános levelet irt, december 12-iki kelettel, mely nagy visszhangot keltett, s melynek célja, mint a fő-államügyész úr mondá, az volt, hogy a köztársasági elnök mellett adandó szavazásra birjon a plebiscitum alkalmával, mely általános szavazás alá bocsátatott. E levélben három kérdést vizsgál: ellene kell-e szavazni? tartózkodni kell-e a szavazástól? mellette kell-e szavazni? — Montalambert úr, december 12-kén,

¹ E levél fölvétele a Moniteurbe megtagadtatott a minisztertanács rendeletére.

azt hiszi, hogy a körülmények figyelembe vételével nem lehet mást tenni, mint a köztársaság elnökére szavazni: «Fölmentem magamat annak vizsgálatától, — úgymond — vajjon az államcsíny, melyet mindenki előre látott, végre-hajthatott-e más időben és más módon. Vissza kellene mennem e miatt az okokra, melyek azt előidézték, s itélni emberek fölött, kik most már nem felelhetnének nekem.» Tovább menve, szemlét tart a különféle pártok fölött: «ellene szavazni, haszontalan; tartózkodni a szavazástól annyi, mint lemondani a polgári minőségről». «Szavazatok Lajos Napoleonra, ez nem annyi, mint helyeselni azt, a mit tett, ez annyi, mint választani közötté és Franciaország teljes romlása közt. Nem annyi ez, mint előre szentesíteni a tévedéseket vagy hibákat, melyeket valamely kormány elkövethetne, — mert csalódhatik, mint minden földi hatalom. Jól jegyezzék meg önök, hogy én nem hirdetem sem a korlátlan bizalmat, sem a határtalan hódolatot; én senkinek sem vetem oda magamat föntartás nélkül.» — Ime, Montalambert úr levele; ime, az ő ragaszkodása.

A december 20-ki szavazás megtörténik. Nem akarok bírálgatni, de említenem kell, minő tények következnek közvetlenül december 20-ka után. Montalambert úrnak joga van protestálni a következetlenség ellen, melylyel vádoltatik.

Mit lát ő? — egynehány nap múlva megjelenő mindenható rendeletet, mely hontalanná tesz, kiűz Franciaországból legkitűnőbb nyolczvan polgárt, s ezek közt ama nagyhírű tábornokokat, kiknek köszöni a főváros, hogy kirablásnak nem lett martalékul vetve s romhalmazzá nem változott.

E rendeletre mit lát következni? 1852. január 22-én az Orleans ház javaira vonatkozó rendeletet, mely merény-

letet foglal magában a tulajdonjog elve ellen. Montalambert úr ezt a társadalom alapjoga megsértésének tekinti.

Elnök: Berryer mester, önnek nem szabad egy fölségi tényt megtámadni.

Berryer: Semmit se támadok meg; csak azt mondom, hogy ezt a tényt így kellett megítélni olyan embernek, a ki abban elkobzást látott. Montalambert úr gondolata ugyanaz volt, a mi a fő-államügyészé; nem az öné, fő-államügyész úr, hanem egy másiké, a ki azóta a Cassatiószékhez lett kinevezve. (nagy mozgalom.) Lássuk, (az egész levelet nem olvasom föl), mily szavakban fejezte ki magát Dupin úr: «E perczben, a polgári jog, a magánjog, a természetes méltányosság, az igazságról s igazságtalanságról való keresztyén fogalmak szempontjából kiindulva, melyeket több, mint ötven év óta táplálók lelkemben, mint törvénytudó s mint magisztrátus, szükségét érzem, hogy fő-államügyészi hivatalomat letegyem.» (Idősb Dupin úr levele a köztársaság herczeg-elnökéhez 1852. január 23-áról.) — (A szónok szavát elnyomják a hallgatóság kitörő hahotái.)

Ezek voltak Dupin úr benyomásai; ugyanazok voltak Montalambert úréi is. Még az nap, a lehetséges nyilvánossággal protestált, elhagyván a tanácskozó bizottságot, a mit a Moniteur bizonyít.

Jött azután az 1852. január 17-ki «*organikus sajtóügyi rendelet*». Ez egy törvény; nem tárgya a vitatásnak. De ne veszítsük el szem elől a benyomásokat, melyek Montalambert úr lelkén uralkodtak; főleg az említett törvény 32-ik szakaszával szemközt.¹ E benyomások uralma

¹ Ez a 32-ik szakasz így szól: A sajtó útján elkövetett bűntettért lett egyszeri elítélés s vétségért vagy kihágásért lett kétszeri elítélés két év lefolyása alatt, teljes joggal vonja maga után a lap beszüntetését, melynek felelős szerkesztője elítéltetett. — A felelős

alatt vált el önöktől. Nem lehet hát szemére hányni deczember 2-iki viselkedését; igazságtalan megrovás ez, melylyel jellemét akarják kisebbiteni. Erre kellett felelnem, s úgy hiszem, megtettem ezt.

Sajátképen mit is mondtak önök előtt? Hogy Montalambert úr az országnak rendetlenségbe, izgalomba hajtására vállalkozott. — «Ha olvasni akarják egész iratát, megbírálni annak egyes helyeit, úgy mondá a fő-államügyész úr, minden szóban, minden sorban ott találják a megvetés, az erős gyűlölet, a bántó, a dölyfös gyűlölet, az inzultus kifejezéseit.»

Nem elég, ily perben, ily vádolásnál, csak annyit mondani, hogy ez s ez irat ilyen s amolyan bántalmat foglal magában; ki kell ezt mutatni. De hát vizsgálják meg önök a fő-államügyész úr által fölidézett helyeket.

Montalambert úr, irata kezdetén, ezt mondja: «olyan vagyok, mint az erejében kimerült, legyőzött, lánczra vert katona, ki nem harcolhat többé, s ki újra föl akarja szívében ébreszteni a múlt dicső tetteinek emlékezetét, látva mások küzdelmeit s veszélyeit. Fáradt vagyok, füleim esengenek, nem látok magam körül egyebet, mint alacsonyságot és szolgáltságot», de hát vajjon, nem igaz-e ez? nem olvasunk-e napról napra a hivatalos lapokban, melyek nagyobb

szerkesztő ellen sajtóvétség vagy kihágás miatt kimondott elmarasztalás után, a kormánynak joga van az elmarasztalásra következő két hó alatt kimondani a lapnak akár ideiglenes, akár végleges beszüntetését. A lap fölfüggesztethetik miniszteri rendelet által még akkor is, ha nincs ellene elmarasztalás, de ha két indokolt intés adatott ki ellene két hónapot meg nem haladható idő alatt. — A lap beszüntettethetik akár birói vagy közigazgatási fölfüggesztés után, akár közbiztossági rendszabály útján, de a köztársaság elnökének külön rendelete által, mely a törvénytárban tétetik közzé.

mértékben feszélyezők a hatalomra nézve, mint kellemetlenek azokra, kiket azzal vádolnak, hogy annak nem csodálói, oly czikkeket, melyeket fölolvasni nem akarok (azzal vádolnának, hogy vitákra izgatok); nincsenek-e azokban szolgáltság és hízeltetés dögletes párázatai, melyek fárasztják a nemesb szívet?

Ezt érzi Montalambert úr is, e miatt szenved. Megfosztva a szabadságtól Franciaországban, így szól: «elme-
gyek egy szomszéd ország tiszta levegőjét szívni». — Becstelenítése-e ez a kormánynak? nem. E kifejezés egyedül az előszoba krónikásai, a hízeltető, fanatikus vagy képmutató írók ellen van intézve, kik magokévá teszik a megvetésre méltó ügyeket, s kiknek Montalambert úr felelni akart ezúttal Anglia nagy dolgainak látványa s a szabadságok emléke által, melyeket Franciaország is élvezett, s a bánat által, melyet ezek elvesztése fölött érez. Van-e más eszmeirány az iratban?

Azt állítják, hogy a 209-ik lapon támadás van a kormánnyal. Montalambert úr ott azt mondja, hogy Anglia polgárosultságot terjeszt az egész világra, hogy Kanada elfoglalása után tiszteletben tartotta a Franciaország által fölállított helyhatósági szabadságokat e tartományban, melynek szíve még ma is egészen francia. Sajnálatot érezni ama szabadságoknak elnyomása fölött Franciaországban, melyek fenn vannak tartva Kanadában, ez annyi, mint történelmi adatot hozni fel, erkölcsi és kétségbe nem is vonható ténytet konstatálni; de nem bántalmazás.

Ha figyelembe akarják önök venni a czélt, melyet az 1848-ki s 1849-ki törvény elérni akart, a veszélyeket, melyekbe jutott akkor a társadalom, az akkor minden hatalom ellen intézett sértéseket s támadásokat, meg fogjuk

érteni, hogy esztelenség azt állítani, hogy e törvények alkalmazhatók lehetnének oly ártatlan beszédekre, melyeket önök Montalambert úr könyvében sértőknek találnak. Idéztek önök három vagy négy ily kifejezést egy 70 nyolczadrét lapra terjedő munkából, összeszedték még ezen felül különféle frázisok hulladékait: s vétséget akarnak látni itt egy mondatban, amott egy félmondatban vagy egyes szóban. Egyes szavakat magyarázgatnak, azokhoz kötnek oly értelmet, melylyel nem birnak, oly irányt, mely nem létezhetik azokban.

Rendszeres rágalmazásról beszélnek önök. De hát irányperről van-e szó? nem, ez nincs megengedve; egyenes, határozott támadásokat kell kimutatni, melyek fennálló s ma is alkalmazható törvény szellemébe ütköznek. S bizonyítékot találnak-e önök erre a 261. vagy 215-ik lapon, a hol Angliát dicséri s nem egyebet tesz, mint hogy Angliát dicséri, s annak kijelentésére szorítkozik, hogy e nagy nemzet nem fogja magától elvetni szabadságait s nem teszi magát gyámság alá?

E gondolatirány nem is volt új Montalambert úrnál. Már három évvel ezelőtt tett közzé, s akkor a nélkül, hogy üldözte volna ezért valaki, egy kötetet, melyben Anglia jövőjét vizsgálta egy az Anglia által élvezett javaktól s előnyöktől megfosztott francia ember féltékenységgel, s a veszélyekre utalva, melyek azt belülről s kívülről fenyegetik, ezt írta: «Anglia soha sem fog annyira belefáradni szabad önmegrendelkezési jogába, hogy szabadságát, öntudatát, becsületét letegye egy ember kezébe, bármily nagyot ígérjen is erről a jövőre. Sohasem fogja az önkény hallgatag uralmával helyettesíteni a szabadság termékeny izgalmaikat, sem a kielégített s jól tartott étvágak tespedő nyugalmaival a maga lábán járni tudó nép életének nemes küzdelmeit,

s üdvös veszélyeit. Nem fogja ez elégtételt adni az új kor apostolainak, sem e kétségbeejtő leczkét a jövő nemzedékeknek. Nem fogadja el a szolgaságban való egyenlőséget a száműzött szabadság váltságaúl. Nem áldozza föl az irigy egyenlősítés álmának, vagy a béke és biztosság beteges szükségérzetének nemes természete függetlenségét, méltóságát, önállóságát. Nem, bárminők legyenek is az ellenkező látszatok, Anglia soha se hallgatja meg e hamis próféták szavát, kik arra oktatják a nemzeteket, hogy lealacsonyodásukban keressenek védelmet saját hebehurgyaságuk ellen, hogy az általános hallgatástól várják lelkiismereti furdalásaik elfeledését, hogy lemondjanak egy úr kedvéért, a felelősség tisztességéről s tudatáról. Nem, Anglia sohasem fogadja el s veszi gyakorlatba ez új tant, mely a világnak, a múlt és jövő eszménye gyanánt oly rendszert mutat föl, a melyben csak csúszva lehet előre menni s mozogni: hol a tehetség, az erény, az eszme, a bátorság semmit se számít, ha csak a hatalom egyenruháját nem viseli.»

Ezt irta, ezt tette közzé bántatlanul 1855-ben.

De mondhatni-e, hogy Montalambert úr oly szándékkal jött vissza Angliából, hogy rágalmat szórjon, gúnyt löveljen a jelen kormányra, midőn ellenkezőleg, hódolattal viseltetett iránta, dicsérte kitartását, melylyel e kormány, Európa nyugalmanak érdekében, fentartotta az angol szövetséget? loyális módon tapsolt a császári hatalom által egy másik alkalommal erélyesen követett politikának is, midőn e hatalom, engedve a méltó érzékenykedéseknek, szükségesnek tartotta lemondani a követelésekről, melyek kompromittálták a menedékjogot. — Montalambert úr, elmondva e tényeket munkájában, kijelenté, hogy dicséri a kormány bölcsességét, mely visszautasította e szerénytelen követelést. S végre Montalambert úr nagyrabecsüli

Franciaország angliai képviselőjét, mint tiszteletreméltó embert.

Nem a kormány elleni támadás szándéka, hanem egyik tannak a másik tannal szemközt állítása lelkesítette tehát Montalambert urat. Senkit se lehet arra kárhóztatni, hogy felejtse és hallgasson; nem léphetünk ki minmagunkból, nem felejtethjük el, a mit értünk s érezünk; nem áldozhatjuk fel erkölcsi lényünket; abból a nemzedékből valók vagyunk, mely sokkal nagyobb részt vett a szabadság küzdelmeiben, hogysem azokat megvethesse s ne lásson azokban mást, mint az önszeretet hiú és hasztalan törekvéseit, a dölly és becsvágy harczeit.

Ah! valami nagyszerű volt, még ezivódásaink közepette is, az a rendszer, mely alatt a különféle nézetekből kiinduló értelmi erők egyesültek arra, hogy meghozzák adójokat a társadalmi érdekeknek, hogy a jog és becsület örökkévaló kérdéseit megvitassák, a midőn tiszteltük az ellenfél véleményét, s hódoltunk a jogosságnak, a hol csak találtuk azt. Ez volt a mi életünk, a mi dicsőségünk, a mi becsületünk! így történt, hogy ismertük, szerettük, becsültük egymást! s önök azt akarják, hogy mindezt elfelejtsük? azt akarják, hogy hűtelenek legyünk Franciaországhoz, mert elárulta bizalmunkat? azt akarják, hogy ne búsuljunk a szabadság után, melyből magunknak dicsőséget csináltunk, melyért annyit viaskodtunk? — Nem, sohasem fogunk engedelmeskedni ily követelésnek, sohasem fogjuk az életet másnak tekinteni, mint megbecstelenítőnek, a mely elítélne egy embert azért, hogy hű maradt egész élete tanaihoz, hogy védte azt, a mi hazája lelkiismeretében, szükségeiben, ösztöneiben, óhajtaiban rejlik.

Azt mondják önök, hogy röpirata végén kárhózatot, gyalázatos, átkos érzelmek nyilatkoznak. (Önök szavaival élek.)

Mi van hát a röpirat végén? Montalambert úr sajnálja, hogy Franciaország lelépett az útról, melyen járva Anglia, nagyságát és dicsőségét szerezte. De azt is említi, hogy Anglia olykor türhetetlen politikát követ, hogy visszaél hatalmával s azt a külfölddel gyűlöletes módon érezteti.

Nem szaporítom az idézeteket. Az idő előre haladt s erőm kimerül. Még csak e szavakat hallgassák meg: «A mi engemet illet, — így szól az önök előtt tudvalevő lapon — a ki úgy szeretem a nemzetet, mint az ügyet, melyet oltalmaz: sajnálom, hogy De Maistre úr nincs itt többé, hogy azzal a szerelmes haraggal, mely őt oly ékes-szólóvá tette, megbélyegezze azt az ügyetlen szemtelenséget, melyet a britt önzés a suezi földszoros ügyében kifejtett, melynek kapuját Anglia mindenki előtt el akarta zárni. Jó lett volna őt nyilatkozni hallani az angol sajtó egy része érzékenykedésének nevetséges volta felől is az orosz szén villefranchei raktára miatt; mintha bizony oly nemzetnek, mely tengeri uralmát napról-napra tovább terjeszti a világ minden szegletében, mely a földközi tengeren oly állásokat foglal el, mint Malta, Gibraltar és Korfu, szüksége volna panaszkodni a miatt, hogy más népek is igyekeznek kiterjeszteni kereskedésüket és hajózásukat.» Egészen francia érzelemmel azt mondja, hogy ha a hatalmaskodó, uralomra vágyó, önzésében szemtellenül Anglia megsérti nemcsak a szolgálai lelkek érzelmeit, kik félnek a szabadság terjedésétől, hanem más nemzetek érzelmeit is, e más nemzetek ellenállhatnak; az új idők szelleme naponként új erőket teremt, melyek versenyezhetnek azokkal, a miket maga Anglia teremthet, s végre, hogy Franciaországnak nincs mit törni fejét az ellentállás eszközei miatt Angliával szemközt; hogy két királya, úgymint XIV. Lajos és XVI. Lajos alatt legalább is egyenlő,

sőt mondhatjuk, erősebb tengerészettel bírt, mint Anglia. Száz éve se múlt, hogy hatalmasabbak voltunk Indiában, mint ő; nem felejtettük el Dupleix-t, La Bourdonnaist, a szerencsétlen Lallyt.¹

A mit Franciaország megtehetett más időkben, megteendi ma is, ha valódi érdeke s becsülete parancsolja.

Montalambert úr tudja ezt, s ezt mondta: legjobb hazafias érzelmének engedett, midőn Franciaországot egy részről harczképesnek tünteté fel a britt tengeri hatalommal szemközt, s egyszersmind, szerinte, méltónak arra, hogy otthon azokat a szabadságokat élvezze, melyeket Anglia élvez.

Végig mentem az egész peren.

S most már kérdem, miért ebbe belehozni egy levelet, melynek a perrel semmi köze? vajjon a párisi érsekhez irt e levél ellen van-e intézve a följelentés? ez a

¹ Mind a három név nagy szerepet vitt Franciaország kelet-indiai gyarmatainak történetében. *Dupleix* főkormányzó volt Pondicheryben; *Labourdonnais* (Bertrand François Mahé) híres francia tengerész tiszt, szül. St.-Moloban, 1699-ben; 1723 óta kapitány a keletindiai Compagnie szolgálatában, kinek hősi vitézsége annyira kitűnt 1724-ben Mahé bevételében a malabári parton, hogy innét nyerte *Mahé* melléknevét. 1740–44-ben erősen űzte az angolokat a keletindiai vizeken s 1746. szeptember 21-én Madraszt is elfoglalta, de azután 9 millió lira váltságért ismét kibocsátotta. Ezért a Compagnie érdekei elárulásával vádoltatva Dupleix főkormányzó által, 1748-ban visszament Párisba, hol ellenségei a Bastillebe dugatták, melynek falai közt három évig elzárva volt, 1753-ban azonban ártatlannak nyilvánított s kevéssel ezután meghalt. Emlékiratot hagyott hátra viselt dolgairól; életírását unokája s névtársa adta ki 1827-ben. Port-Louisban (Isle de France) emlékszobrot állítottak tiszteletére 1859-ben. Vitézsége «Paul és Virginie»-ben is halhatatlanítva van.

Lally-Tollendal Tamás Arthur gróf, szintén nagyhirű, vitéz francia hadvezér volt, ki 1756-ban a keletindiai francia gyarma-

levél-e az ítélethozás tárgya? Ez nem lehet az önök kívánsága, ez sértené a birákat; két pert nem lehet összezavarni s egyszerre elítélni. Nem azért, mintha ez zavarba hozhatna bennünket; nem tartalmaz az éppen semmit, a mi Montalambert urat s barátait, védőit csak egy perczre is feszélyezhetné. Ki tette közzé e levelet, azt kérdik önök? ki? Önök magok! Igen, önök magok! S ezt be fogom bizonyítani.

Nem tudjuk-e, hogy Franciaországba be nem jöhet külföldi lap az önök engedélye nélkül? Nem a *L'Indépendance*, a *Nord*, a *Journal de Bruxelles* hozták-e Montalambert úr levelét? nem a *Patrie*, ama hivatalos közegek egyike, melyekről csak az előbb beszéltem, reprodukálta-e azt a következő megjegyzésekkel: «A kormány, mely tegnap közzétette a *Moniteurben* Montalambert úr levelét, ma szétosztatta Párisban, olvasóink által méltánylandó¹ okokból, az *Indépendance*, *Nord* és *Journal de Bruxelles* példányait, melyek egy korábbi keletű levelet tartalmaznak,

tok kormányzójává s főparancsnokává neveztetván, odaérkezte után azonnal megindította a britt birtokok ellen való hadviselést. Ostrommal vett be többberődtett helyet, s Madraszt is megrohanta, de Vandarachi falai alatt szenvedett erős vereség után kénytelen volt a fenyegetett Pondicherybe (a keletindiai francia gyarmat fővárosába) visszavonulni, hol 1760. márcziusában túlerős angol hadsereg s 14 sor hajóból álló hajóraj által bezáratva, hősies ellenállás után hadi fogolylyá tétetett s Angliába vitetett. Hallván, hogy hazájában gyávasággal s árulással vádolják, szabadságot kért és nyert, s Párisba sietett, hol 1766. május 6-án, mint a király s a keletindiai Compagnie reá bizott érdekeinek árulója, pallos által való halálra ítéltetett s le is fejeztetett. Fia, Trophim Gerard, Lally-Tollendal marquis, 10 év mulva, főleg Voltaire segélyével, a per újra fölvételét eszközölvén ki, atyja ártatlanságát úgy bebizonyította, hogy a király 1778. május 21-kén kiadott decretumával a halálos ítéletet megsemmisítette, s Lally-Tollendal becsületét helyreállította, bár őt már föl nem támaszthatta. Ez a *szerencsétlen Lally története*.

a mit Montalambert úr a párisi érsekhez írt. » Ez a Francziaországban történt közzététel eredete.

Lássuk már, mi adott okot az érsekhez intézett e levélre. Egy külföldi lap, előre értesülvén, nem tudom, mi módon, az államfő intézkedéseiről, jelenti, hogy egy tiszteletreméltó jó barát (Montalambert úr elég sok és jó szolgálatot tett a katolikus ügynek arra, hogy e kifejezéssel élnem szabad legyen) a párisi érsek közbenjárása folytán megkegyelmezni szándékozik Montalambert urat. Ez, olvasván a meglepő újságot, azonnal protestál az ellen egy, a szerepbe vont kitünő személyhez intézett külön levélben. Azután, midőn e hír megvalósul, midőn a megkegyelmezés, abban a jogtalan és sértő alakban, melyet csak az előbb jeleztem, megjelent a *Moniteurben*, siet közzétenni egy nyilatkozatot, mely eléggé bizonyítja, hogy egyelőre visszatámasztott minden efféle kedvezést.

Mi ismerjük egymást, főállamügyész úr, s én jól tudom, hogy ott, a tisztviselői öltöny alatt, szívében lakik valami, a mi megérteti önnel, hogy egy Montalambert úr helyzetében levő emberre nézve az a gyanú, mintha ő, amaz egyházi fejedelem közbenjárása által szorgalmazott volna megkegyelmezést, merénylet az ő becsülete ellen. Azt hitte tehát, hogy azonnal hasznát kell vennie ugyanazon nyilvánosságnak, melyet ellenében használtak. Reá bizza e levelet, mely nemcsak azt hozza napfényre, hogy visszautasítja a kegyelmet s főlebbezi az ítéletet, hanem az is, hogy ez ítélet által, mely még nem végleges, megtisztelve érzi magát. Éppen az előbb mondtam ezt el, és nem csupán Montalambert úr védelmére, hanem mint saját érzelmeknek is kifejezését: ez az ítélet igazolja, hogy ő mindenkor hű maradt egész élete eszméihez; az ítélet tehát nem szolgál bectelenségére.

A bíróság ellen intézett bántalmazást akarnak-e látni benne? De Montalambert úr véleménye a bíróság felől, ismerve van. (Montalambert felé fordulva.) Adja ön ide 1849-iki beszédét; lássuk mit mondott a bíróságról, melyre nézve most az állíttatik, hogy sérti azt egy gondolatát eláruló szó által. Mit mondott ön e bíróság érdekében, midőn annak életét vették üldözőbe, s az elmozdíthatatlanság elvét támadták meg?

(Most Berryer úr felhág a lépcsőre, mely őt elválasztja a törvényszék ülőhelyétől, a banktól, s közel lép a birákhoz, hogy fölolvassa a következőket:)

«A forradalmak, úgymond, átmentek a papság feje fölé a nélkül, hogy azt meghajlásra birták volna. Kérem önöket, hogy menjenek azok át a birák fejei fölé is a nélkül, hogy azokat sújtsák . . . hogy a nemzet sorsa, s a mi a nemzetek sorsában változó, folytassa a maga útját két szilárd part között, a törvény és Isten egyháza, a jog és az igazság szentélye, a pap és a bíró szent hivatala között¹!» Ime, ez az ő véleménye önök felől. Elmondtam azt az első bíróság előtt, s ismétlem önök előtt: a francia bíróság igen hálátlan lenne, ha ezt elfelejthetné. Ezek az ő érzelmei az igazságszolgáltatás iránt! Ime, mint emeli fel önöket valódi állásukra, a papi méltóságra! Isten minisztereivé teszi önöket a jog, az igazság, a lelkiismeret dolgában!

Nem is tartok a hatalom sürgetéseinek befolyásától önök tanácskozásaira. Nem, nincs oly tekintet, mely megingathatná önökben az erős elhatározást, hogy szolgálják a fejedelmet s az államot, de szolgálják azokat értelmesen.

¹ 1849. április 10-iki beszéd, melyre az a szavazás következett, a mely által a birák elmozdíthatatlansága szentesítetett.

S miben áll a bírák értelmisége? egyszerűen abban, hogy vallásos tiszteletben tartsák a lelkiismeret sérthetetlen tekintélyét és szent függetlenségét. Ha külső tekintetek, ha bárminő besúgások elfelejtetnék a bírákkal e tiszteletet, közmegvetés lenne jutalmok, s csak veszélyes példát s gyűlöletes emléket hagynának magok után (Hosszan tartó felindulás.) De nem, nem; nincs aggodalmam e tekintetben.

Önök igazságot fognak szolgáltatni, valódi értelmőkben méltányolva Montalambert úr röpiratának minden egyes helyét, s nem tartva alkalmazhatónak oly törvényt, mely nem lehet alkalmazható ez ügyben, s eltávolítva a perből ez új oklevelet, melyet abba be akarnak csempészni.

Azt kérdik Montalambert úrtól, hogy volt-e engedelme az érsektől e levél közzétételére. Engedjék meg kimondanom, hogy e tekintetben semmiféle magyarázatot se adunk önöknek, valamint ama lelkes és jóakarátú feleletre nézve sem, melyet az megérdemelt.

A mi a *Patrie* közzétételét illeti, ez a közigazgatás ténye, s azt senki másnak se lehet beszámítani.

A mi pedig a levél lényegét illeti, Montalambert úr maga szolgáltat magának igazságot, azt mondván: ez az ítélet bizonyítja, hogy igazságot mondtam, úgy a mint azt érzem és értem: az által tehát megtisztelve s reá büszke vagyok. Föntartom jogomat, hogy perorvoslattal éljek s felülvizsgáltassam elmarasztaltatásomat oly bírák által, a kikre egyedül tartozik ítéletet hozni az ügy jelen állásában. Egyet mond még, a mit fel kell mutatnom, mert az helyes érzélem kifejezése. Montalambert úr így szól: «Nincs más becsvágyam, mint bíráimra hagyni a felelősséget teendőik iránt. *A császári kormány részéről jövő bármi kedvezést sértésnek tekintenék.*» Ez minden valódi férfinak érzelme, a ki a Montalambert úrhoz hasonló helyzetben

találja magát. Ezt az érzelmet fejezte ki Cavaignac tábornok 1852-ben, midőn hasonló módon tettek neki ajánlatot, hogy hagyja el a börtönt, melybe zárva volt. «Nem fogadok el, úgy mondá, semmi alkut, mely nem teljesen összeférő becsületemmel és méltóságommal.» Ezt az érzelmet fejezte ki egy másik fogoly is,¹ midőn Hamba mentem vigasztalására, mint ezt sokszor volt már szerencsém tehetni életemben más czimen szenvedett balsors eseteiben. Szó volt ez időben amnesztiáról; hallják önök, mit válaszolt: «Arra gondolt-e a kormány, hogy Napoleon Lajos herceget amnesztiálja? Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy ezt tudhassuk. De azt mondhatjuk, hogy ha ez amnesztia akar lenni, nem lenne kegyesség ténye, hanem a félelemé, melyet az az aggodalom sugallott, hogy ez erőd kőfalai, árcai, zárai és felvonó hidjai nem elég biztosítékok, s elég föltűnőek arra, hogy láttassanak s hogy, úgy szólván, kiáltványúl szolgáljanak. A herceg vissza fogja utasítani e kegyelmezést, mint szerencsétlensége kigúnyolását.²

Ime a herceg által hasonló helyzetben kifejezett érzelem. Ugyanaz, a mi Montalambert úré. Ő is visszautasítja azt, a mit a hami fogoly sértésnek tekintett. De a mit e fogoly jogosan mondott s tett közzé, a mit teljes szabadsággal kinyomatott magokban a párisi lapokban 1844-ben, ez oly természetes érzelem, melyet önök nem kárhoztathatnak, s mely nem lehet befolyással a vádolt irat elbírálására, s a mit a főállamügyész úr igen helytelenül csatolt e perhez. (Hosszas mozgalom a hallgatóság között.)

A főügyész Chaix D'Est-Ange néhány szót mond,

¹ Maga Napoleon Lajos.

² Bonaparte Napoleon Lajos munkái. 1848-iki kiadás, III-ik kötet, 288. l.

melyekben azt a hitét fejezi ki, hogy régi kartársa, Berryer úrnak bizonyosan nem volt szándékában őt azok közé számítani, kiknek véleményváltozása összeesnék helyzetüknek változásával.

Berryer: Jól fölfogom az érdeket, melyet a főállam-ügyész úr helyez e javára szolgáló föntartásra, s Isten őrizzen, hogy ahhoz, a mit mondott, csak egy szót is hozzá tegyek.

A törvényszék visszavonúl saját tanács-termébe tanácskozni; estve nyolczadfél órakor jó vissza, s Perrot de Chezelle elnök a következő ítéletet hirdeti ki:

Tekintve, hogyha a törvény jogot ad a polgároknak megvitatni a törvényeket s a kormány cselekedeteit, a sajtó-törvények tiltják s megbüntetik a politikai intézményeink, az államfő tekintélye, s a törvények iránt tartozott tisztelet ellen való támadásokat, valamint a kormány ellen való gyűlöletre s megvetésre irányzott izgatásokat,

tekintve, hogy a *Correspondent* ily című cikkében: *Un debat sur l'Inde au parlement anglais* (India fölött való vita az angol parlamentben), mely az 1858. október 25-iki *Correspondent* füzetében jelent meg, s a külföldi politika egyik kérdésének vizsgálatára van szentelve, keserűséggel és rágalmazási szellemmel telt több kifejezés találtatik, melyekben a szerző Franciaországnak, s törvényeinek és kormányának lenézésére vetemedik, hogy a mondott cikkben megtámadások találatnak a törvények s a szentesített jogok sérthetlensége iránt tartozott tisztelet ellen, nevezetesen a 215. s 252-ik lapokon, hol törvényhozásunk úgy jeleztetik, mint a mely nem enged szabadon szólni, csak rendeletre vagy engedély mellett, a magas helyről azonnal várható megintés üdvös félelmével, mihelyt

valaki vakmerő lenne a hatalom vagy a pórnép eszméit elemezni, s mint a mely lehetlenné teszi a naponkénti vitatkozást a közegek közt, melyek csak egynémelyikének van joga mindent mondani s melyek mindig oda vezetnek, többé-kevésbbé önkéntelenül, hogy ellenfeleiket arra a térre ragadják, a hol ezekre szájkosár vár; oly megtámadások, melyeknek elárúsított s szétoztott lapokban való közzététele az 1849. július 27-iki törvény 3-ik czikkében tiltott s büntetett vétséget képez,

hogy ugyanazon egész czikkben s annak említendő lapjain izgatás is található a kormány elleni gyűlöletre s megvetésre, melyek az 1848. augusztus 14-iki rendelet 4-ik czikkében tiltott vétség alkatelemei,

különösen a következő lapokon:

a 205-ik lapon, hol a szerző úgy nyilatkozik «hogyha a tespedés elfogja, fülei csengenek majd az előszoba krónikásainak zajgásától, majd a fanatikusok kitöréseitől, kik mestereinknek hiszik magokat, s a képmutatókéitól, kik azt hiszik, hogy minket rászedhetnek; midőn fuladva a szolgálai és megromlott kipárolgásokkal telített légkör súlya alatt: elfut tisztább levegőt szívni, s életadó fürdőt venni a szabad Angliában;

a 210-ik lapon, hol Franciaország úgy van jelezve, mint a mely eltaszította magától a politikai és helyhatósági szabadságot, mely Kanadában fönnáll;

a 262-ik lapon, hol a francziák ráfogás útján, oly nyájhoz hasonlítottak, «mely tanulékonyan és közömbösen hagyja magát nyíratni s legelőre hajtani, elerőtlenítő biztosság hallgatag árnyékában»;

a 260., 262. és 266-ik lapokon, hol azt hirdeti, hogy «Franciaország ellenőrzetlen hatalom lealázó gyámsága

alá van vetve», s mely képtelenné lett Angliaként elviselni a jog, a világosság s a szabadság uralmát;

főképen pedig tekintve az általános szavazati jog s a császárnak az alkotmány által engedett jogok s hatalom ellen intézett támadást sat.

a főlebbviteli törvényszék Montalambert urat három havi fogházra s 3000 franknyi pénzbírságra itéli.»

A főlebbviteli törvényszék tehát az első bíróság által kiszabott büntetést némileg alábbszállította; ez azonban a vitatott nagy elvek tekintetében egyre megy ki, s Berryer úr nagyszerű erőfeszítése, melyet Montalambert s még inkább az általa képviselt elvek védelmében kifejtett, kárba vesztettnek tekinthető. A fényes érvelések nem voltak hatással a napoleoni szellemben s érdeken lélekző bírakra, kiket Berryer merész védelme nem hogy megfélemlített volna, sőt talán inkább ingerelt. Franciaország élénk tapsokkal fogadta Berryer bátor, hősies védelmét, s a bírakat elérte az a nemezis, melyet részökre megjósolt.

A TIZENHÁROM VÁDOLT ÜGYE.

A párisi császári törvényszék előtt, (Chambre des appels de police correctionnelle) 1864. deczember 1-sei ülés.

Az 1863-iki általános választások előtt egy kis idővel a köztársasági párt több tagja bizottmányt alakított, az ellenzéki jelöltségek előkészítésére. Ez a bizottság a Saint-Roeh utczában tartotta üléseit. A részletes választások a következő évben valának megejtendők, s ugyanazon hely szolgált új gyűlések tartására. A kormányt bántották e szervezési munkálatok, 1864. márczius 13-án a bizottság egy tagjánál, Dréo úrnál, kutatás eszközöltetett, s jegyzőkönyv vétetett föl egy rendőr-biztos által. E kutatás tömeges levelezés lefoglalására vezetett, melyben a hatóság tiltott egyesület nyomait vélte fölfedezni.

Noha a társulat elleni vádak egyike az volt, hogy az húsz személynél többől állott, a perbe-fogás mégis csak 13 tag ellen intéztetett; s innét nyerte e per főntebb kitett nevét. Az első folyamodású törvényszék 6-ik kamarája, 1864. augusztus 6-án kelt ítéletével, 500 frtnyi pénzbírságra s a költségek viselésére ítélte a vádoltakat, s az ítélet bevezetésében megnevezte, mint a társulat részeseit, azokat a vélelmezett tagokat is, kiket perbe nem fogott; ezek voltak: Senard, Terraille-Saligny, Deroisin, Lenoel,

Georges Coulon Enocq, Fumouze, André Rousselle, Crémieux és Pelletan urak.

Az ekkép vádolt, bár perbe nem fogott polgárok megjelentek a főlebbezett perben, hogy neveik törlését követeljék, azt állítván, hogy azok jogtalanul foglaltattak az első bíróság ítéletébe.

Beavatkozásuknak, melyet Senard és Crémieux urak védtek, nem adatott hely a törvényszék által.

A vádlottak, kiket a törvényszék elmarasztalt s kik főlebbezést nyújtottak be, a következők voltak: Garnier-Pagés, Carnot, Bory, Dréo, Hérolde, Clamageran, Floquet, Ferry, Durier, Corbon, Jozon, Hérissou, Melsheim. Azt állították, hogy a vádolt gyülekezet csak tanácskozó jellemmel bírt; hogy nem volt állandó, sőt három különböző kisebb gyülekezetre oszlott, melyek csak a választási időszak alatt működtek, s végre hogy sohasem állott több mint 14 vagy 15 tagból.

Desmarests ügyvéd, kamarai elnök, Marie, Grevy, Jules Favre, Dufaure, a kar tanácsának tagjai s Hébert a volt igazságügyi miniszter a júliusi kormány alatt, egymás után szólaltak föl ez ügyben.

Berryer, ki már az első bíróság előtt védelmezte Ferry urat, a főlebbviteli törvényszék előtt is föllépett. Két ülésben hallatta szavát. Második perbeszédét közöljük itt, melyet a december elsejei ülésben mondott el Chabanay de Marnas, államügyész vád-előterjesztése után. Ez a tisztviselő felérvén Hébert perbeszédének egy kifejezésére, a következőket mondá: Az igen tisztelt Hébert úr meg fog nekem bocsátani, ha azt mondom neki, hogy igen rosszúl ismer engemet, midőn azt állítja, hogy személyes hasznot várok e vád emelésétől. E gondolatban a legnagyobb gyalázatot látnám, melylyel egy köztisztviselőt illetni lehet. Én

csak azt tettem e perben, a mit magok önök is tettek. Önök lelkiismeretemben turkálnak, tetteim rügőit keresve ott. De önök nekem csakugyan jó sikert biztosítanak, ha valóban keresnek ilyet. Talán az erők különbözőségét kiegyenlíti a helyzetek különbözősége, midőn előttem állnak a restauráció emberei, a júliusi kormány emberei, s az 1848 emberei, kik egyesültek a jog szempontjából lehető legjobban megállapított kereset megtámadására. Elég szép szerep számomra. De nem ragaszkodom ahhoz. Berryer rögtön akart felelni e szavakra az államügyész beszéde után, és szenvedélyesen emelkedett föl üléséről.

Berryer beszéde

Szót emelek, bitorlom azt . . . első szóalok föl, mert szükségesnek tartom megmagyarázni, miért vagyok itt.

Hallottam, hogy az államügyész úr csak az imént kérdezé önöktől: miként ne lennének önök politikai érzelmeik önök hűsége az állam, a meglevő kormány iránt nyugtalanítva s fellázadva? miként ne éreznék önök a szigorú elbírálás szükségét, midőn a restauráció hiveit, a júliusi kormány hiveit s a köztársaság hiveit látják egymásnak kezet nyújtani a fönnálló kormány elleni szövöttezésben?

Igen! én ez urakkal szavazok! Igen; én védeni jövők a demokratikus bizottságot! Jól tudom, hogy e bizottság a köztársasági eszmét ápolja szívében, melynek én mély meggyőződésből ellenzője vagyok, mert hiszem és vallom, hogy a kormány ez alakja nem fér össze hazánkkal, régi hagyományainkkal, régi nehezteléseinkkel, haragunkkal és féltékenységünkkel egymás iránt; ime, ezért vagyok gyökeresen ellenzője a köztársasági eszmének: de mit követelnek ők? oly országban, hol az általános szavazat be

van hozva, szabadságot követelnek arra, hogy érvényesítsék véleményöket.

Ime én, én fia vagyok egy 1789-iki választónak; apám engemet e korszak nagy elveinek s nagy eszményének hagyományaiban nevelt, s éppen, mivel az én böles atyám hosszas időn át s midőn a despotizmus uralkodott, tanulmányom tárgyává tette az 1789-ik év műveit, éppen ezért üdvözöltem szeretettel s áldottam a királyságot, mely visszaadta Franciaországnak az alkotmányos kormányt. Ime kiindulási pontom. Ma éppen emez alkotmányos elvekhez, eme politikai szabadságokhoz való ragaszkodásomnál fogva igyekszem megőrizni a szabadságnak azt a kevés biztosítékát, mely még az enyém a jelenleg fönnálló alkotmány korlátai között is.

1830-ban úgy hittem, hogy a souverainitás elve, melynek paizsa alatt kifejlődhetek volna a maga a királyság által megalapított szabadságok, hogy ez elv hiányzott az új intézményből és pedig hiányzott végzetes módon. Azt gondolták, hogy Anglia hasonlatosságára királyt változtathatnak a nélkül, hogy gátot vessenek a politikai intézmények haladásának. Czélt érték-e? nem mondhatom, de mindegy! A köztársaság hivei a restauráció emberei, a júliusi kormány barátai mi mindnyájan szükségét érezzük, hogy szabadon nyilváníthassuk véleményünket, mert mindnyájan mély és tisztességes meggyőződéssel birunk, mert mindnyájan ohajtjuk, hogy a mi eszménk diadalmaskodjék az országban, és ez mindnyájunk joga. Nem vetem meg azokat, kiknek véleményében nem osztozom, mert hiszem, hogy őszinte polgárok, kiknek lelkiismerete becsületes, s kik oly dolgokat akarnak, a melyeket hasznosoknak vélenek. Akarom szabadságukat, mert az biztosítéka az enyémnek: *Mea res agitur, paries quum proximus ardet.*

Ha megfosztják őket a lehetségtől, a jogtól, mely, a mint éppen az előbb kifejtetett, kétségbe vonhatatlan, hogy ugyanakkor, midőn az általános szavazatra történik hivatkozás, előre tolhassák véleményeiket, s igyekezessenek oly képviselőket választatni, kik a törvényhozó test kebelébe bevigyék ama tanokat, melyek szerintök igazak, s előttök úgy tűnnek föl, mint a haza üdvének egyedüli eszközei, tagadhatatlanul meg van támadva az én jogom is, hogy érvényesíthessem véleményemet, a velem egyformán gondolkodókat küldhessem a törvényhozó testületbe s lelkiismeretem őszinteségét vihessem e választásba.

Öreg vagyok; ám legyen! azt a megnyugvást viselem szivemben s fogom viselni az utolsó perczig, midőn végső álomba merülök, hogy mindenkor Franciaország volt egyedüli gondolatom. Ezért őriztem meg ez ügyvédi öltöny függetlenségét, melylyel ma is ide jövök, s melyet sohasem hagytam cserben; ezért van, hogy csak lelkiismeretem őszinte és igaz felbuzdulásainak, lelkem és értelmem tiszta és világos meggyőződéseinek engedve emeltem föl szavamat barátaimért, kiknek szolgálhatni mindig szerencsémnek tartottam, valamint ellenségeimért, kiket nem tudok eltaszítani.

Ez érzelmeket viselem lelkemben, a jelen ügyben éppen úgy, mint a törvényhozó test közepette. Még most öreg koromban is védeni akarom az eszméket, melyeket hazámra nézve üdvösöknek tartok, s küzdeni azok ellen, melyeket károsoknak hiszek.

Ekkép vagyunk mi, vádoltak és védők, e helyen egyesülve egy teljesen közös érdekében.

Nem, én nem akarom azt, a mit akarnak önök mindnyájan a kik itt ülnek a vádoltak padjain; nem az önök gondolata az, melynek én győzelmet kívánok,¹ én az önök

¹ A védettek itt köztársasági érzelműek, s így Berryer politikai ellenfelei.

jogát védem, hogy szabad gondolattal, hogy meggyőződéssel bírassanak, azt föntarthassák, védhessék, s igyekezhessenek érvényre juttatni.

Ez mindnyájunk joga, az önöké, a júliusi férfiaké, és az enyém is. Egy azon ügyet védelmezzük itt, s teljes szivemből, s mit mondok? saját érdekemre irányzott számitásból védem itt az oly vélemény embereit is, melyben én magam nem osztozom.

Megmagyarázván ekkép helyzetemet, átmegyek a válaszolásra, melyet az államügyész úrnak adni akarok, és pedig minden rend nélkül, mert nincs időm azt rendbe szedni. Azzal a szabadsággal, melyre szükségem van, akarok nyilatkozni mind a fölött, a mit csak az imént hallottunk.

Először is azt kérdezem magamtól, mit akar az államügyész, midőn önöktől az első bírósági ítélet megerősítését kéri. Azzal kezdte, hogy különös vallomást tett egy őt fogva tartó gondolatról, a melynek engedelmeskedik, midőn önöktől érveléseinek megfelelő ítéletet sürget. De éppen ez a gondolat az, melynek önöket az első bírósági ítélet megerőtlenítésére kell birni. «Nem új dolog Franciaországban, ezt mondá ő — a választási bizottságok létezése. Türettek azok a restauráció alatt is, türettek a júliusi kormány alatt, sőt e korszakban valami több is létezett, mint a választási bizottmányok; léteztek ugyanis nagy, nyilvános, előkészítő választói gyűlések, melyekben az egész nép résztvehetett s ezek eltürettek a köztársaság alatt. Senkisem üldözte azokat, tiszteletben tartattak, ez a dolgok régi állapota. «Igen, de ezen változtatni kell», úgy mondá az államügyészség.

Mit mondjak erre? Ötven év óta állott fönn ez országban egy törvényes rend, s oly irott betűt kellene-e

önök előtt fölmutatni, mely határozott kiváltságot fejez ki a választási bizottságok részére? Elfelejtik, — s ez az a pont, melyet jól kell körülírni, hogy nem arról van szó, vajjon a létező törvényekben foglaltatik-e valamely kiváltság a választási bizottságok részére, mint arról, vajjon a létező törvények alkalmazhatók-e a választási bizottságokra, melyekre minden időben különös tekintet volt.

Ime ez a kérdés.

Már pedig a törvények, józan magyarázatukat a nyert alkalmazásban találják fel; főleg ha az alkalmazás félszázadig tartott. Ha mai napig sohasem alkalmazták a büntető törvényt a választásokra, a választási bizottságok tekintetében, ez azt jelenti, hogy minden időben elismerték, bevallották, megértették, hogy mellőzhetetlen dolog megengedni a választási bizottságok alakítását, ha egyszer a nemzet felhivatik képviselői választására.

Ez volt az általános vélemény, az elfogadott tan, a törvény magyarázata; ez volt maga a törvény.

S ime e törvény módosítását kívánják önöktől, szabályozó rendeletet kívánnak, hatalomra emelendő határozatot, új törvény egy nemét, mely teljesen megváltoztatná mind azt, a mi több mint ötven év óta így volt értve, ítélve, alkalmazva országunkban.

Oly helyzet ez, uraim, mely a bírákra nézve nagyon is komoly. Azt akarják, hogy önök törvényt csináljanak, mert teljesen megváltoztatni a törvény értelmét, melylyel ez birt, alkalmazását, melyet ez nyert, hatalmát, mely elismertetett ötven éven át, annyi: mint törvényt csinálni.

Lássuk először is magát a törvényhozás alapját.

E törvényhozás kiindulási pontját az 1810-iki büntető törvényben keresik, s az e korbeli törvényhozó eszméjének szoros meghatározására az 1809-iki s 1810-iki államtanács érveléseit idézik föl, s azokban találnak holmi támpontot arra nézve, mit kelljen érteni a tiltottaknak tekintett társulatok neve alatt.

Uraim, a törvények annak az időnek számára készülnek, melyben kihirdettetnek, s azoknak a dolgoknak számára, melyeknek szabályozása szükségesnek mutatkozik. Alkotmányos kormány alatt, politikai szabadság korában, mondhatni-e, hogy az 1810-iki időre menni vissza, annyi, mint tiszta forrásra hivatkozni? mondhatni-e, hogy 1810-ben szükséges volt a 29-ik czikkbe kiváltságot iktatni a választási bizottságok részére? létezett-e ez az államban? gondolt-e arra valaki, látta-e előre valaki? nem ismerjük-e, a VIII-ik s XI-ik évi alkotmányt? nem tudjuk-e, mily fikciók léteztek a jelöltek jegyzékének a választó gyűlések által való alakítására s a szenátusnak a javaslatba hozott jelöltek közül való végleges választására nézve? hasonlít-e valamiben ez egész gépezet a szabadság rendszeréhez, melynek léteznie kell oly országban, hol a nemzet szabad és közvetlen joggal van fölruházva képviselői nevezésére?

Az 1810-iki törvény, eredetileg nem is vonatkozhatott oly tényleges és jogi helyzetre, mely csak későbbben született, midőn az alkotmányos charta valódi választási jogot állított fel Franciaországban. A választási szabadság biztosítékai csak akkor ismertethettek el, és senki egy perczig sem gondolt reá, hogy a despotizmus törvényeitől, a császári kormány törvényeitől várja az országba behozott új jogok gyakorlatának szabályozását.

Tehát csak eltérésnek mondható-e, hogy a választási bizottságok alakítása a restauráció alatt megengedte-

tett? nem, uraim, ebben logika van és pedig a legszigorúbb, legszorosabb, legszükségesebb logika. Hogyan! előbb összehívták a polgárokat többé-kevésbbé népes választótestületekbe; — még nem érkeztek el az általános szavazatig — aztán összehívják mind valamennyit, a gyűlés tartására jogosított polgárokat, hogy képviselőket válasszának, azokra szavazzanak; s ugyan e polgárokat el lehetne-e tiltani attól a jogtól, hogy tanácskozhassanak, egymást fölvilágosíthassák, a belátóbbakhoz, függetlenebbekhez, tanultabbakhoz járulhassanak, különleges bizottságokat, testületeket alakíthassanak, felszólíthassák polgártársaikat, hogy e vagy ama jelöltre adják szavazataikat, s megtagadják ezt másoktól, kiknek győzedelmét veszélyesnek tartják? Szavazásra hívják fel a polgárokat, s mind ezeket, kik a láthatár mindenféle pontjáról jönnek össze, s a legkülönbélebb állapotúak, el akarják-e tiltani attól, hogy előlegesen összegyűljenek, egymástól tanácsot kérjenek s magok közé oly embereket szedjenek, kik őket fölvilágosítják s véleményeikben megerősítik? Azt mondom, hogy ez a jog megsemmisítése lenne! Nagyon is érezték ezt a restauráció alatt s erre valók a választási bizottmányok. Nevezék önök azokat, a mint tetszik: bizottmányoknak, egyleteknek vagy társulatoknak, mindegy, keveset tartok az államügyész úr e szörszálhasogatásaira. Hogyan! önök az 1810-ki törvényt, annak szűk keretében, mely távol áll mind attól, a mi a politikai jogok gyakorlatára, a szabadságra, az alkotmányos rendre vonatkozik, önök e törvényt akarják becsempészni a jelen vitatkozásba s azt törvényhozásunk alapjává s jogaink és érdekeink biztosítékává tenni a mi mostani francia társadalmunkban? Nem, nem! a restauráció sohase keresett egy tőle egészen különböző kormány archivumaiban törvényes intézkedést oly czélból, hogy azt

a fönnálló helyzetre alkalmazza. Azt állítom, hogy ezt tenni annyi lenne, mint teljesen fölforgatni a becsületességet s a lelkiismeretet, s ezt még egy kormány se merte megtenni!

A restauráció alatt egy perczig se gondolt senki arra, hogy a választási bizottmányokat eltíltsa.

Még több. Ujra elolvastam, csak tegnap este, a vitákat, melyek 1817-ben s 1820-ban a választási törvényekre vonatkozva, Barthélemy javaslata fölött lefolytak, s azokat, melyek 1824-ben fölmerültek, midőn a nagy választó testületek módosítása forgott szőnyegen. Ujra elolvastam a beszédet, melyet egy magas bölcseségű, monarchikus és szabadelvű férfiú, nagy szellem s nagy szónok tartott 1819. május 5-kén, s látni fogják önök, mennyire távol álltak akkor ama gondolattól, hogy a császári zsarnokság fegyvertárából szedjenek elő fegyvert a szabadelvű intézmények fejlődése ellen, melyekkel a charta megajándékozott.

Ime, ezeket mondta Royer-Collard úr: «Hiábavaló dolog volna a nemzet véleményét annak forrásánál megkérdezni, ha az sötétségre lenne kárhozthatva, s ha meg lenne tiltva, fölvilágosítást keresni az adandó válasz előtt.» Ohajtják-e önök, hogy a választó lássa mind azt, a mit látnia kell, s hogy ne lásson semmi egyebet? Ragadják ki őt a helybeli légkörből, emeljék föl, bővítsék ki láthatárát. Ohajtják önök, hogy erős legyen a hatalom s a pártok ellenében? Adjanak neki társakat, összesítsék az erőket, alakítsanak tömegeket; csak nagy tömegek képesek ellenállani, csak azok bírhatnak méltósággal, tekintéllyel, s a közérdekek amaz élénk érzetével, mely nélkül nincs képviselői kormány. Csak ezek képviselhetik a nemzetet...

Cselszövényekről¹ beszéltek; oly gyűlésekről, melyek

¹ Intrigues; magyarul: *korteszfogásoknak* nevezhetnők.

meghamisítanak a közvéleményt. Lássák önök, mit felel erre Royer-Collard: «A cselszövényektől vett ellenvetés igen erős, a hol ez lehetetlenné tétetnék, ott nem lenne választás, mert nem lenne szabadság. Legvégzetesb csel az lenne, mely szétszórná a választókat, s ez által a hatalom csábításainak, s a pártok zsarnokságának hagyná martalékul.»

Ime, az egykori eszmék.

S önök! önök azt akarják, hogy egy századdal lépjünk hátra felé, s lemondjunk arról a hazafias, nemes, magasztos, szabadelvű érzelemről, mely 1819-ben uralkodott Franciaországban, s melynek Royer-Collard úr volt nagyon is hivatott tolmácsa.

Nem, ezt a célzt el nem érik önök. «A legvégzetesb cselszövény volna — úgy monda Royer Collard — az, mely elszigetelné a választókat, mely meggátolná őket abban, hogy magokat fölvilágosíttassák, hogy tanácskozzanak, egymást meghallgassák, méltó és értelmes tömegeket képezzenek, melyek egyedül érettek a szabadságra, mert értelmiség, eszmecsere, az emberek egymásra hatása nélkül mi legyen a társadalom? Ezt magát fogják önök föllosztatni. Vajjon a társadalom nem egyébbből áll-e, mint egyazon területen összecsoportosult vagy odavetődött emberek bizonyos számából? nem; mindezek fölött a lelkek és értelmiségek egyesülése, a gondolatok és akaratok kicserélése s a mindnyájok közt megosztott jog tudata képezi azt, melyet mindenki fölhasználhat saját különféle nézetei szerint, egyik a köztársaság, másik más valami érdekében. A jog a társadalom köteleke. Ha a tanácskozások szabadsága nem létezik, ha a gondolatcsere tiltva van, a szavazás szabadságának hirdetésében csak hazugság rejlik, mert az elvakultság s tudatlanság hivatik föl szereplésre.

No lám! és én itt a ténykérdésbe bocsátkoztam,

holott csupán a törvény s a 219-ik czikk hatályának vizsgálatára kellett volna szorítkoznom. Oly országban élünk, hol az egész nép hivatik fel tanácskozásra, mi fölött és miért? hogy képviselőket nevezzen. Vannak jogai kétségkívül, melyeket tagadásba nem veszek, a kormánynak is, de a kormány számadással tartozik az országnak arról, a mit tesz; kell, hogy ellenőrei legyenek, s ez ellenőrök a képviselők. Jól van; küzdelem fejlődik ki, s mit tesz a kormány? neki vannak rendelkezésére álló eszközei; ő neki többje van, mint a választási bizottmányok, kezében tartja a központosított erőket, hatást gyakorol a népekre, hogy oly embereket válassztasson, kik tetteit, politikáját helyeselni fogják s fölmentik őt a komoly felelősség alól, különösen arra nézve, a mi az ország anyagi érdekeire, a közkiöltségek s közterhek megvitatására vonatkozik.

Vajjon a kormány meghagyja-e a polgárokat elszigeteltségökben, egyéni működésökben, hogy kikeressék magok közt azt, a ki legkedvezőbb véleménynyel van az ő viselkedése, az ő kormányzási rendszere iránt, s hogy oly képviselőt válasszsanak, a ki a főispán vagy miniszter megalégedésére, nagyon is engedékeny ellenőr lesz? nem, a kormány számba se veszi a polgárok egyéni véleményét; kitanítja, agyon prédikálja azokat. Nem szólok a presszió és megvesztegetés amaz eszközeiről, melyek oly mélyen megrontják a népet, s melyeket számtalan kiáltványban láttunk elterjesztve: «szavazzatok N. N. úrra, s megnyeritek, a mit óhajtottok, lesz vaspályátok, lesz hidatok, lesz országutatok.» A lealacsonyítás mind ez eszközét mellőzni akarom; csak föl akartam említeni a törekvést: hatással lenni a polgárokra, kiket nem akarnak önmagokra hagyni.

Nincsenek-e a kormány kezében a hatás e módjai, igen, vagy nem?

E megjegyzéseket a kormánynak az 1863-iki választások alatt kibocsátott körleveleiből kölcsönzött példákkal támogatván, ekkép folytatja Berryer:

Ismétlem, hogy nem vonom kétségbe a kormánynak, föltéve, hogy az ország javát akarja, azt a jogát, hogy oly képviselőket igyekezzék megválasztatni, kik neki kedvezők. Ohajtom, hogy legyenek hivatalos jelöltjei, tűzzön ki ilyeneket s hirdesse neveiket, de csak az alatt a föltétel alatt, hogy azok megválasztását csupán tisztességes eszközökkel biztosítja. De ha a kormány mozgásba teheti a végtelen segélyeszközöket, melyekkel a világ e legkormányzottabb országában rendelkezik, hogy neki tetsző embereket válassztasson, legalább hagyják meg önök a szabad polgároknak is, a kik a kormány tettei fölött komoly ellenőrzést gyakorló, annak rossz vállalatait kárhoztató, útjai s irányai fölött őrködő, s azt, hogy az országnak mennyibe kerülnek, nyíltan kimondó képviselőket akarnak választatni — az említett irányokat pedig nem egyszer napfényre hozzák a politikai perek — ám hagyják meg legalább e polgároknak is azt a jogot, hogy a kormány összes ügynökei tömérdek összpontosított erőfeszítése ellenébe néhány választási bizottmány szintén összpontosított törekvéseit feszíthessék.

Mindnyájan jól tudjuk, hová jutottak a dolgok Franciaországban!

Hazánk nagy szerencsétlenségeinek egyike, hogy mióta a világon vagyunk, három, négy, öt forradalmon ment keresztül. De nagy becsületére is válik hazánknak, hogy minden kormánynak, mely egymásra következett, voltak őszinte pártfogói, kik a trónok bukása daczára, hivek maradtak meggyőződéseikhez, s kik életök végső napjáig, ugyanazok lesznek, a kik voltak minden időben.

Tehát sokféle párt van. E forradalmak s az egymásra következő kormányok különféle véleményeket teremtettek. Éppen azért, uraim, most, midőn az általános szavazat törvénye alatt élünk, szükséges, hogy a különböző politikai véleményekkel bíró emberek találkozzanak s igyekezzenek egymást megérteni.

Önök azt mondják, hogy a közbéke meg fog zavartatni. De éppen ellenkezőleg, ez az egyetlen eszköze a közbéke biztosításának; e békés tanácskozások, ez eszmecsere folytán lehetséges, hogy az emberek, lecsillapítva külön szenvedélyeiket, lelki elfogultságait, meg fogják érteni, hogy az övéiken kívül más vélemények is lehetnek, úgy fogják ezeket is tiszteletben tartani, mint saját szabad eszméiket, s hozzá szoknak, hogy egymás mellett haladjanak oly képviselők föltalálása czéljából, kik őszintén akarják az ország javát.

Mind e közeledésnek az lesz az eredménye, hogy közép útra térnek s eltávolodnak a szélső határozatoktól; ez utóbbiak mindig elvettetnek a választásoknál, ha a különféle pártok, melyek külön-külön saját bizottmányaikkal bírnak, mindnyájan összejönnek, tanácskoznak a legelőnyösb választásokról, mérlegelik a különféle jelöltek jó sikerének esélyeit.

Ezért tartattak fenn a választási bizottmányok a restauráció s a júliusi kormány alatt, mert ez nem volt se gyengeség, se tudatlanság, hanem logikai szükségesség és igazság. Ezért olvassuk az 1834-iki törvény készítése alkalmából elmondott beszédekben, mint Royer-Collard idejéből is, hogy «lehetetlen volt eltiltani akár az előkészítő gyűléseket, akár a választási bizottmányokat».

Az 1848-iki kormányt illetőleg szükségtelen monda-

nom, hogy e szabadság további kifejlődése, elvének következése volt.

Hivatkoznak önök az 1852. márczius 25-iki rendeletre. Valóban, a ki e rendeletben érvet tud találni annak bebizonyítására, hogy a büntető törvénykönyv 291-ik szakasza alkalmazható a választási bizottmányokra, ezt csak parancsszóra s kényszerítve teheti! Mit tartalmaz hát e rendelet s minő alkalommal lett kiadva?

Egy 1848-iki rendelet teljes szabadságot engedett a nyilvános gyűlésekre; egy 1849-iki törvény fölfüggesztette egy időre e rendeletet; azután e fölfüggesztés meghosszabbított. Most az 1852-iki rendelet lép elő. A helyzet újdönúj volt, de mily módon, mily színben, mily előzmények mellett — melyek hasonló esetben mindig kedvezők — mutatja föl magát az új kormány? Nyíltan hátrafelé megyünk-e a szabadság utain, és ez országban, melyet folytonos forradalmak zaklattak, s a mely semmit sem őrzött meg multjából képviseleti intézményein kívül, vissza-akarjuk-e állítani az abszolút hatalmat? — Ez az eszme jelentkezett-e az 1851. deczemberi államcsínyben? Csak nem rég múlt el ez az idő — — — Jelezzen az ítélet, melyet hozni fognak, uraim, a haza, az igazság, a fönnálló intézmények méltósága, a bíróság becsülete érdekében, tizenhárom év után, teljes visszatérést a politikai szabadság valódi elveihez! — De végre is, az egyetlenegy ember, ki Franciaországban hűséget esküdött a köztársaságnak, nem kiálthatta ki, hogy gátolni kell a szabadság fejlődését! — Nem! a nemzet reá bízta a hatalmat, reá hagyta a jogot, hogy törvényeket s alkotmányt csináljon. Megcsinálta az alkotmányt, s nem menthette föl magát attól, hogy az első cikkbe be ne írja azt a nyilatkozatot, melyszerint «az alkotmány elismeri, megerősíti, biztosítja az 1789-ki

nagy elveket, melyek a francziák közjogának alapját képezik.

Íme, ily kormányrendszer alatt szabad élnünk, ily elvekre s alaptörvényekre van jogunk hivatkozni.

Ugyanakkor, az alkotmány egész teljességében visszaállítja az általános szavazatot. A nemzetet összehívják választó-gyűlésekre. S ha ugyanakkor elismerik, hogy a klubok és nyilvános gyűlések nagy rendetlenségeket okoztak az országban, s nyugalanság tárgyai lettek; ha ebből következő, azok eltiltatnak: ez nem azért történik, hogy merénylet kövessék el a politikai elvek, a megszentelt s az általános szavazatra való felhívás által megerősített és kiterjesztett jogok ellen; s íme, lássuk, mily szavakban van kimondva azok föntartása:

«Tekintve, hogy a társulás és gyülekezés jogának oly módon való szabályozása mutatkozik szükségesnek, miszerint akadályozva legyen ama rendetlenségek visszatérése, melyek egy azoknak megfékezésére elégtelen törvényhozás uralma alatt létrejöttek — hogy a kormány kötelességéhez tartozik figyelembe venni, és a szükséges rendszabályokhoz nyúlni, hogy minden nyilvános gyűlések fölött fölügyeletet gyakorolhasson, mely a rendnek s az állam biztos létének öre; — tekintve, hogy az 1849. június 22-iki törvény, mely az 1848. július 28-iki rendeletet fölfüggeszti, már fölismervén a klubokban rejlő veszélyt, elhatározta, hogy az Assemblée elébe törvényjavaslat terjesztessék a klubok betiltása és a gyülekezési jog gyakorlatának szabályozása tárgyában: I. czikk: a klubokat illető 1848. július 28-iki rendelet eltöröltetik, a 13-ik szakasz kivételével, mely a titkos társaságokat tiltja el, — II-ik czikk: a büntető törvénykönyv 291., 292. és 294. szakaszai, s az 1834. ápril 10-iki törvény 1., 2., 3. cikkei

alkalmazhatók lesznek a nyilvános ülésekre, bármily természetűek legyenek is.»

Íme, az 1852. márczius 25-iki rendelet. A klubbok neve alatt minősített egyesületekre vonatkozva készült, melyeket az 1848-iki törvényhozás megengedett. Ez volt célja és tárgya, semmi egyéb.

Nem gondoltak akkor arra — nem is mertek volna arra gondolni, habozás nélkül kimondom — abban a perczben, midőn a francia népet általános szavazatjogának gyakorlatára hívták föl, hogy magának uralkodót adjon, hogy egyetlenegy emberre bízza az egész közhatalmat, — hogy ugyanakkor kimondják a tilalmat, miszerint a polgároknak nem szabad tanácskozni s egymásnak fölvilágosítása végett össze gyűlni.

Hogyan, uraim! a kormány mindenütt jelölteket állít; s láttuk ezeket a megyék előtt teljesen ismeretlen jelölteket, bemutattatva a választóknak a főispánok által, vagy valamely miniszter által kísérve, aranyos ruhában, a ki utakat, hidakat, mindennemű építéseket ígért, ha pártfogoltját megválasztják! — — — s a megyéknek ne lenne-e joguk megszólítani Párisban azokat, a kik ismerik a dolgokat s az embereket, s megkérdezni tőlök: «Íme, nekünk ajánlják ezt vagy azt, mit gondolnak önök felőle? — vagy Párisból valakinek ne lenne-e joga figyelmeztetni polgártársait s így szólani hozzájuk: «ez és ez nem méltó a ti szavazataitokra, ne válaszsátok meg».

Önök azt mondják, hogy hiszen megengednek nekünk valamicskét, mert elismerik, hogy alakíthatunk egyesületeket, húsz személynél kevesebből álló bizottmányokat, s hogy megengedik a választási comitétát, föltéve, hogy e comiték csupán helybeli érdekekkel foglalkozzanak! De ez egy egérfogó, de ez nem komoly dolog, de önökben nincs

jóhiszeműség! — Önök beleegyeznek, hogy összegyűlhes-
senek az emberek, kiket elszigeteltségök, egyszerű falusi
életök semmikép se taníthatott meg sem arra, miről van
a kérdés, sem arra, mit javasolnak nekik? s azt akarják,
hogy csak egymás közt nyerjenek oktatást? — — — Ah,
a nagy központokon nincs okom aggodalomra, ott mindig
lesznek választási bizottmányok, s a jelen pernek csak az
lesz eredménye, hogy figyelmezteti az országot a veszélyre,
mely szabadságát fenyegeti, s jelzi előtte annak szükségét,
hogy midőn a községi választások előtt állunk, lelkiismer-
etes egyetértéssel biztosítsuk a komoly, őszinte s függet-
lenül, értelmesen és fölvilágosodott szellemben választott
községi hivatalok alakítását. Igen, lesznek választási bizott-
mányok. De a vidéken, a helybeli bizottmányokra korlá-
tolni e jogot, melyeknek tiltva van közlekedni az erők,
az értelmiségek, a szellemi munkásság központjával, azaz:
a fővárossal, s e mellett azt mondani (ez ülésben mondták
önök) «igen, nektek lehet választási bizottmányokat ala-
kítani» — de hiszen ez nevetség, s önök okozzák, hogy
teljesen megnyerjük a pert.

Kevesebb, mint húsz tagból álló választási bizott-
mányok! s a kik nem léphetnek ki szobájokból! — Össze-
jönnek valamely magánszemélynél, ezt megengedik önök:
de ha a húsz közül egyik a szomszédhoz fordul s azt
mondja ennek: «segítsen ön egy kissé nekünk, szeretnők
tudni, ki az a jelölt, kit nekünk bemutatnak», vagy ha
éppen ~~kör~~leveleket osztatnak ki, ha találnak embert, a ki
ezeket kiosztsza: «ohó, így kiáltanak föl, imhol az ügyvivők,
imhol a czímborák! imhol a húsz személynél többől álló
társulat!»

Ime, ezt engedik meg önök nekünk: húsz személy-
ből álló bizottmányt oly föltétellel, hogy szobájába legyen

elzárva, s ne közlekedhessék senkivel. Ha történetesen egy schléstadi, epinali vagy marseillei barátunk zavarban van a képviselőválasztásra nézve, s e bizottmányok egyikéhez járul, ehhez a húsz személyből álló bizottmányhoz, melynek alakítását önök megengedik, s azt írja neki: «ide érkezett egy párisi úr, kicsoda ő?» vagy: «szükségünk lenne egy jelöltre; nagyrabecsüljük Pelletán urat, rábirhatnák-e önök Pelletán urat, hogy képviselőül lépjen föl nálunk?» — «Nagy zavarban vagyunk; Hallez-Claparède úr jó polgár, de nem demokrata a mi ízlésünk szerint; mit gondolnak önök felőle?» — Ha ezt írják valakihez s ez a valaki válaszol, mindennek vége; megvan a húsz személynél többől álló bizottmány, s azt fogjuk látni, a mit ma látunk.

Szó volt az aláírásokról, uraim; s ez nagy erkölcsi kérdés; az aláírások szükségesek, mellőzhetetlenek; semmi sem lehet hasznosabb, dicséretesebb, tisztességesebb, mint azok.

Látták önök, hogy Pelletán úr választása a törvényhozó testben megsemmisítettett, — megsemmisítettett a közigazgatás egy hibája miatt! Pelletán úrnak újra kellett kezdeni. De a választás még Párisban sem csekély dolog; ott, a hol 25 vagy 30,000 választó van, föl kell ragasztatni az utcákon a politikai hitvallást tartalmazó plakardokat, e hirdetések, melyeket a kormány gondossága igen gyakran leszakgattat, újból és ismét újból föl kell függesztetni, körleveleket kell szétosztatni; mindez igen sokba kerül. A megyékben, hol még nagyobb tért kell bejárni, annál költségesebb ez. — Én azt állítom, hogy a választóknak, azoknak, kik tetszésök szerint való képviselő-jelöltet óhajtanak, olyat, kiben bizalmok van, kit megakarnak bízni érdekeik védelmével, — azoknak dolga viselni a választás költségeit.

A mi engemet illet, én nem tudom mit csináltak,

midőn képviselővé választottak. — Elveim nyilvánítását kérték tőlem; azt feleltem: igen vén vagyok már arra, hogy ezt tegyem. Tegyük a nevemet, ha úgy akarják, a választási listára; de én nem csinállok proklamációt. — Kétséggkívül megtették, a mi szükséges volt, én nem tudtam arról semmit sem.

Gondolják meg önök jól: hiába engedik meg a húsz tagú bizottmányokat, ha szándékuk van azokhoz számítani mindazokat, kik segédkeznek; ha tilalmat mondanak ki az aláírások ellen, s megsemmisítik, megrontják önmagok a saját kormányuk elvét, megrontják az általános szavazatot. Mi fog aztán történni hazájokban? a közigazgatási működés visszaélései s túlhágásai oly erélyesen s oly állandóan lesznek kárhoztatva, a törvényhozó test kebelében is, s az ily átkos eljárások nagyon is tanulékony ügynökei oly keserű és komoly megrovásnak lesznek kitéve, hogy ez eszközök végre is lehetetlenekké válnak. A közigazgatási befolyás előbb vagy utóbb, de kikerülhetetlenül csökkenni fog. De mi lesz ennek következése? akkor aztán egyedül a pénzes emberek lépnek föl jelöltekül, kik sokat költhetnek a választásra. A választások oly fajta embereknek lesznek oda vetve, mint a kiknek megválasztatását meg kellett semmisíteni a törvényhozó testben, mert pénzen vett, megvesztegetett szavazatok eredménye volt. — E szerint Franciaországban a képviselőválasztás a becsületes emberek rovására fog végbemenni, kik, mint például én is, igen szegények arra, hogy 30 vagy 40,000 frankot költsenek oly állás elérésére, mely csak középszerűen ingerli becsvágyukat, de a mely igen büszkékké teszi őket, ha a nép önkéntes mozgalmának köszönik azt. — Ha eltiltják önök az aláírásokat — pedig ezt akarják — ezzel megsemmisítik a szabad választást, megbecsztelenítik az általános

szavazatot, odavetik az országot a megvesztegetés mindenféle módjainak, lealacsonyítják a francia nemzetet. Nem látják-e önök, hogy már is eléggé el van sülyedve?

Uraim, mi francziák, ötven év óta nevelői voltunk a hazánkat környező államoknak. Nem szólok Angliáról, ennek befolyása soha sem uralkodott a szárazföldön — — — de mennyire nevetnének Angliában, ha jelen volnának vitáinkon, ha látnák, mi fölött perlekednek Franciaország egyik főtörvényszéke előtt! Az angolok, éppen a választásokra nézve, állandó intézményekkel, konzerváló és szabadelvű társulatokkal, az úgynevezett «tulajdon-biztosító» egyesületekkel bírnak, azaz oly társulatokkal, melyeknek egyedüli földadata a szabad szavazás s a census biztosítása, melyek a városokban székelnek, s évről évre e fontos munkára szentelik magokat. De hagyjuk az angolokat boldog helyzetökben, a méltóságos öntisztelésben, melyet önmagokból s történelmükből merítenek, a hagyományok s a haladás kettős hatalmának élvezetében, régi intézményeikkel, e mély gyökerekkel, melyekre viruló oltóágakat tudnak szemezni s a rend és a szabadság ízes gyümölcseit szedni! hagyjuk őket, irígyelve helyzetöket. De hívják önök ide azokat, kik nyomainkon járnak, a belgákat, a németalföldieket, belső Németország összes népeit, a spanyolokat, sőt most már az osztrákokat is, és mondják el nekik, hogy Franciaországban, hol általános szavazat létezik, kétségbe vonják, vajjon a polgárok, mielőtt negyvenezeren összegyülnének egy név választására, jogosítva vannak-e magok közt tanácskozni? — Valóban, ez hihetetlen. Ide jutott-e Franciaország? — Ez fájdalmas csüggedésbe ejti a lelket!

Merénylet ez a szabadelvű kormányzat, merénylet az alkotmányos rend ellen! Ebből ki nem bújhatnak! Ah,

hadd mondjam el önök előtt, befejezésül, a nagy Royer-Collard utóbbi szavait, ezek, mintha önökhez lennének intézve: «Hiába feleselnek önök, a szükség kezének súlya alatt állanak. Mig az egyenlőség a társadalom törvénye: a képviseleti kormányzás önöknek kötelessége teljes erőlyében s tisztaságában. Ne kívánjanak attól engedélyeket, nem az ő dolga engedni; a képviseleti kormány nem egyéb, mint biztosíték, ama biztosítás kötelessége, hogy tiszteltessek s uralkodjék minden ellenállás fölött.»

Igy szólt a nagy szellemű Royer-Collard 1824-ben, mely már távol áll tőlünk!

Igen, ez a mi jövőnk! Önök meghamisíthatják a helyzetet: rendeleteik már is mélyen sértettek bennünket, de higgyék el, veszélyes úton vannak — — Már nem alkalmazák, hanem magyarázzák a törvényeket s mindig akképen, hogy azt olvassák ki belőlök, a mit nem rendelnek, a mit rendelni nem czéljok, a mit szerzőik nem akartak mondani. Kínpadra feszítik a törvényeket, hogy kínozzák az embereket, Bacon szavaival élve: *torquere leges, ut torqueant homines*».

Ezt ismételik önök még egyszer, midőn a társulatok ily értelmezését akarják reánk alkalmazni. Egy sorba helyeznek a gonosztevők czimboraságaival, melyekben pedig, a mint állítják, nem akarnak hasonlatosságot látni a választási bizottmányokkal! Ah, mily kegyes ez engedelkenység!

De összegezni akarom állításaimat; erőm ki van merítve; nem követem önöket a szőrszálhasogatásokba, melyek segélyével fölkeresik az épinali, schléstadti, marseillei leveleket. Marseilleben, például, csak egy levelet keresnek ki, s egyetlenegy comité egyetlenegy tagját, holt tizennégy választási comité létezik, egyenkint nagyszámú tagokból alakítva; legitimista comiték, a jelen kor-

mány comitéi, a régi pártok, az orleanista, a szabadelvű pártok comitéi. Mind e comité Marseilleben volt, s nem szorúlt Párisra. — Bory úr kérdést intézhetett; azt tette, a mit mindenki tenni fog, s mindenkinek tennie kell, ha társulatot alakít, még ama szűk határok közt is, melyeket önök megengednek.

Két módon döntik meg önök a per tárgyát; először, azt kívánva, hogy a törvényszék forradalmat csináljon a törvények magyarázásában, de a törvényszék nincs jogosítva ezt tenni, s nem fogja ezt tenni; továbbá, megdöntik önök a vádat, azt állítva, hogy mindenütt szabad ugyan bizottmányokat alakítani hűsznál kevesebb tagból, de fön-tartják magoknak, hogy fölfújhassák a nevek törvényes számát mindazok neveivel, a kik bárminő érintkezésben vannak a társulatokkal. Ez nem komoly vitatkozás, ez erőszakolt vitatkozás; ennek a törvényszék nem fog engedni, s én benne bízva végzem be perbeszédemet.

A szónok azonban csalatkozott e bizalmában, s a törvényszék 1864. december 7-kén, hosszasan megokolt határozatával, helybenhagyta az első bíróság ítéletét s az erélyes, fűszeres ékesszólás kárba veszett.

Z Á R S Z Ó.

Ime egy tökéletes ügyvéd eszményképe, fölmutatva Berryer élet- s jellemrajzában, kor- és pályatársainak nyilatkozataiban s válogatott törvényszéki beszédeiben, melyeket a többi hasonló vagy megközelítő jelességűek közül kiválasztani nem volt könnyű. Igyekeztem azokat mutatni fel a tisztelt olvasó közönségnek, melyek leghálásb tárgyúak s legáltalánosb érdekűek, részint a bennök vitatott kérdések fontosságánál, részint a védenczek kiváló történelmi egyéniségénél fogva, de egyszersmind a leg-hatályosb, többnyire rögtönzött törvényszéki ékesszólásnak ragyogó példányai. *Cambronne* tábornok védelmében, mely Berryernek még fiatalabb korára esik, az adott szó, a fogadott hűség s eskü szentsége; a *Bergasse*-ügyben s az Orléans-javak iránti perben a tulajdonjog, az elkobzás és az emigránsok kármentesítésének kérdése, s ily kérdésben a bírói hatalom illetősége, szemközt a közigazgatási hatósággal; a *La Mennais*-ügyben az egyházi s világi hatalmak egymáshoz való viszonya, hitkérdésekben a világi bíróságok illetéktelensége és a lelkiismeret s vallásos meggyőződés korlátlan szabadsága és sérthetetlensége; a *Kergorlay*-ügyben a legitimista-érzelmek s meggyőzések nyílt kifejezésének, s általában a politikai véleményeknek szabadsága; a *Chateaubriand*-ügyben ugyanez, a véde-

lem jogának szentsége, s e kitünő nagy szellemű irónak és szónoknak gyönyörű jellemrajza; *Bonaparte Lajos* védelmében a nép általános szavazatán alapuló jog ellenében a köpönyegforgatók biráskodásának erkölcsi lehetetlensége; a *Montalambert*-ügyben a sajtószabadság védelme, és e nagy szónok és államférfi politikai jellemének, becsületének s következetességének erőteljes megdicsőítése; a tizenhárom választó polgár ügyében végre a képviselő-választás, s e fölötti tanácskozás és gyűlésezés soha kétségbe nem vont szabadságának szükséges volta, s a szabad választásjoggal szemközt a kormány által elkövetett visszaélések s farizeusi képmutatás leleplezése s merész ostromozása szerepel, s hevíti a szónokot oly elragadó rögtönzésekre, melyeket bámulattal olvasunk. Hát ha még mindezeket az élő szó villanyozó s megrázó erejével előadva hallhattuk volna! E beszédek bizonyítják, hogy Berryer mind ama tulajdonokat egyesítette magában, melyek a tökéletes ügyvédet képezik: a józan logikát, alapos tudást, az ügyek mélyreható ismeretét, a hősieb bátorságot, a magasb ékesszóláshoz szükséges, magasan szárnyaló képzelő erőt s melegen érző szívet. A logikai fonal, a beszédeknek olykor úgy látszó szaggatottsága mellett is, mindenütt jelen van s a kitűzött cél felé biztos léptekkel vezet. A fölvetett kérdés mély tanulmányozását különösen bizonyítja a La Mennais védelmére tartott nagy beszéd, mely a gallikán egyház egész rendszerének s történetének, s az állam és egyház közötti viszonyra vonatkozó törvényhozásnak s irodalomnak oly alapos és részletes ismeretét mutatja föl, mely a mi Deákunkra emlékeztet, midőn valamely közjogi kérdés kifejtését tette föladatává. A hősieb, semmi tekintély és hatalom előtt meg nem hunyászkodó, hivatása méltóságának büszke tudatában, ennek megrövi-

ditésére irányzott minden merényletet határozottan vissza-utasító, az uralkodó rendszerek, hatalmak, kormányok előtt soha meg nem hátráló, azok bűneit s hibáit kiméletlenül megrovó bátorságnak mennyi példáját látjuk e beszédekben! Midőn a Napoleonnak esküdött hűség megtartása miatt vád alá került Cambronnet, a becsületes és vitéz katonát melegen védelmezi, ugyanakkor Napoleonról magáról elmondja, hogy «bukása súlyának daczára se gyógyult ki a mámborból, a melybe őt a korlátlan hatalom merítette, melylyel annyira visszaélt, s önkéntelen iszony-nyal taszítja el magától a hódolat és ragaszkodás eszmé-jét az «elbaszígati ember» iránt, kit vakmerő rablónak nevez; s a száz nap alatt gyáván meghódoló, szint változtató politikusokat furfangos, esküszegő cselszövökké bélyegzi, kik haraggal látják kisiklani lábaik alól a bito-rolt nagyságot. A júliusi polgárkirályság első napjaiban, amaz izgalmas napokban, midőn a hatalomra jutott párt üldözésétől leginkább félhetett, Kergorlay grófot védve, ki, mint a régi dynasziához hű pair, nem akarta letenni az esküt Lajos Fülöp hűségére, sohasem nevezi Lajos Fülöpöt királynak, hanem csak herczegnek, s emlékezteti ezt múltjára, kötelességeire, a volt dynasztia részéről élvezett jótéteményekre s kegyelmekre, s fölteszi róla, hogy maga is rosszalja az erőszakos eljárást, mely által trónra jutott. Nem sokára azután, Chateaubriand védelmében, elmondja, hogy a júliusi forradalmat nem a nép csinálta, hanem néhányan összeültek a Palais Royal egy szobájában s elhatározták a királyok egy egész fájának száműzését, s ezzel kétségbevonja a júliusi királyság törvényességét, megtámadja annak alapjait.

Midőn a legitimista pair Kergorlay grófot azzal a hévvel s ingerültséggel védelmezi a pairek kamarája előtt,

mely az elűzött idős Bourbon dynasztia bukása s Orleans Fülöp Lajosnak, a hű legitimisták véleménye szerint hitszegő s bitorló trónfoglalása után oly igen természetes volt úgy a legyőzött, mint a hatalomra jutott párt részéről, s az elnök őt, még mielőtt szót emelt volna, az illem s mérséklet szem előtt tartására inti: Berryer fölemelt fővel s büszkén nyilatkoztatja, hogy e figyelmeztetés fölösleges; s ő «jól ismeri ugyan a pairek magas birói méltóságát, de érzi azt is, hogy ügyvédi hivatalának nagysága őt hozzájuk emeli; azért szabadon és méltósággal fogja azt teljesíteni, s nem engedi magát annak erejétől megfosztatni». Midőn, Montalambert védelmében, hol hazája süllyedt, demoralizált helyzetét, Angliával szemben, oly élesen kiemeli, az elnök a heves kifejezéseket s nagyon is élénk czélzásokat megrója, s nem akarja megengedni Berryer mesternek, hogy beszédét ily szellemben folytassa, s a szabadság létezését Franciaországban kétségbevonja: a mester, védői méltósága s jogai érzetében merészen viszonozza a rendreutasítást, s ily szavakban tör ki: «Ah, elnök úr, ha így van a dolog, ha tagadni kell, a mi világosabb a déli napfénynél, ha *hazudni, hazudni, hazudni* kell, józan eszem s lelkiismeretem ellenére, akkor nincs egyéb tennivalóm, minthogy leüljek s lemondjak a védelemről.» Az elnök kénytelen visszalépni s elismerni, hogy Berryer az ügyvédi névjegyzékbe fölvetése alkalmával, melyre fényt hozott, letett esküjét, s a törvényszék iránti tiszteletet sohasem sértette. Bátor és büszke viselkedése teljesen megfelel azon dicső hagyományoknak, melyeket az ügyvédi kar elnöki székéről a fiatal ügyvédek előtt lelkesülve emleget, s azon tannak, melyre azokat oktatja.

Berryer mély jogérzete s jellemének bátor és büszke függetlensége fölülemeli őt minden kicsinyes politikai pár-

toskodáson, ha törvényről s igazságról van szó; s magas szelleme, mint Bonaparte Napoleon Lajos, a későbbi császár, kinek ő, mint a nemzetgyűlés tagja, mint képviselő a deczember 2-dikai államcsíny után, letételét indítványozta, magát egykor kifejezte, «képes fölfogni s védelmébe venni minden nagy gondolatot s nemes érzelmet». Ha jogról, törvényről s emberi nemes érzelmekről, tiszta jellemről, kötelességteljesítésről, adott ígérlet, letett eskü, férfias fogadás szentségéről van szó: mindegy előtte, akár köztársasági, akár orleanista, akár legitimista politikának híve az az ember, a ki segélyét igénybe veszi, ő annak jogát, gyanúsított emberi s polgári jellemét s becsületét oly hévvel s buzgalommal megvédi, mint legjobb barátjaét s elvtársaét. Lássuk a fölmutatott védbeszédeket:

Egyik példa: Bergasset a legitimista kormány s ennek államügyészsege fogta vád alá, az a hatalom, melynek Berryer s a vádolt is állhatatos híve s pártolója volt, és az *ügyvéd* Berryer mégis, sértve látván a törvényt s igazságot az ő imádott urának s királyának kormánya részéről emelt vád által, védelmére kel a becsületes embernek, s magasztalva említi ugyan a minisztérium részrehajlatlanságát, melylyel meggyőződése szerinti hivatását, a dynasztia ily elismert híve ellenében is teljesíti, kiemelve, «hogy a közhivatalnokok e nemes függetlensége az uralkodók erényének legszebb dicsősége»: de azért mindent elkövet a kormány által üldözött ember fölmentetésére s az ügyet diadalra is vezeti. Másik példa Bonaparte Lajos, a boulognei merénylő védelme. Berryer politikai ellenfele, s keményen megrovó bírálója a Bonaparte-dynasztiának, a császári önkénynek, a katonai uralomnak, s mégis föl vállalja a Boulogneban partra szállt Bonaparte Lajos védelmét, ki nem kételkedik reá bizni ügyét, mert tudja,

hogy bár szándékainak s vállalatainak nem barátja s a nagy Napoleont rablónak nevezte, igazságérzete s törvénytisztelete nem engedi, hogy a politikai pártoskodás kicsinyes érzékenykedéseire hallgasson, midőn a törvényt s igazságot kell védenie. Harmadik példa, midőn a szabad választás, s a választásra előkészítő bizottmányok s eszmecserék korlátozása van napirenden, s a vele ellenkező politikai hiten levő köztársaságiak a félremagyarázott törvény állítólagos sértése miatt perbe vonatnak: a legitimista Berryer védelmőkre kél, s a legszabadelvűbb köztársasági, maga Favre Gyula vagy Grevy sem védhetné több tüzzel, erélylyel a választási jog szabadságát s korbácsolhatná több iróniával a kormány választási visszaéléseit. E visszaéléseknek, törvényellenes befolyásoknak, s csábításoknak oly élénk képét adja a tizenhármak védelmére tartott, nagyszertűen sikerült beszédében, mely minden alkotmányos országban tanulságos leczkéül szolgálhat.

A megindító, szívhez szóló, megrázó s villámként sújtó helyeknek is nagy bőségét találjuk e beszédekben. Ilyen a Bergasse védelmére tartott beszéd végén, hivatkozása a «királyi gyermekre», ki Francziaország szebb jövőjének záloga, az öröm és remény perceire, midőn a régi francia királyok ez egyedüli sarja belép az egyház kebelébe s elfogadja a szent vizet, mely egykor Chlodovig homlokán csurgott le; ilyen Kergorlay védelmében az a hely, midőn Lajos Fülöpöt a volt királyi család részéről élvezett jótételekre emlékezteti, «melynek ezentúl csak a számkivetés szigora, az öreg kor tiszteletreméltó gyöngékedése, s egy gyermek védtelen ártatlansága maradt fenn!» Ilyen a Chateaubriand mellett tartott gyönyörű védbeszédben Berry herczegné helyzetének leírása, kinek tiltva van védőjével érintkezni; s midőn fölemelt karral mutatva a

Saint-Chapelle felé, oly megragadó hévvel hivatkozik a helynek, hol a tárgyalás foly, az ősi törvénykezési palotának, szent Lajos egykori lakhelyének történelmi szentségére; és a beszéd végén az esküdtekhez, mint francia polgárokhoz intézett fölhívás; ilyen az Orleans-javak védelmében ismételve hangoztatott *«forum et ius»* kiáltása, s ilyen, talán mindenek fölött a Bonaparte-ügyben, az ítéletre hivatott, de Bonaparte és védője által illetékes birákul el nem ismert pairekhez, többnyire Napoleon teremtményeihez s egykor legalázatosb szolgálóihoz intézett híres fölszólítása, melynek villámai alatt azok megdermedtek, s csak alig tudtak magokhoz térni, hogy az erkölcsi korbácsütések által felbőszítve, a francia nép szavazatára hivatkozó vádoltat annál bizonyosabban elítéljék. De nem folytatom tovább; a ki e beszédekét olvassa, minden nyomon talál hasonló helyeket.

Teljesen illik tehát Berryerre az a kép, melyet egy kitűnő író ad az ügyvédről, mint annak lenni kell: «a hivatását tisztelő s az igazért és méltányosért hevülő ügyvéd igen fontos tényező a polgári társaságban, s valódi áldás az országra. Nála a bajban levő ember kész tanácsra talál; ő részrehajlás nélkül szolgál mindenkinek, mint igazi emberbarát, s legtisztább gyönyörét abból az öntudatból meríti, hogy a jogtalanul üldözött, erőszakkal elnyomott s megkárosított embert közbenjárása által megmentse. Kitűzött célja nem a pénzkeresés, a kincs halmozás, hanem az igazságszolgáltatás mindenki részére. Igazságszeretete, jogtisztelete tántoríthatatlan; nála biztos segélyre talál mindenki, legyen bár főrendű, vagy alacsony néposztályból, dúsgazdag vagy szegény, vele egy politikai párton, vagy az ellenkező táborban. Nem csak a jogtudományban, hanem a tudás egyéb ágaiban is műveli magát.

s különösen a nyelvet, az ékesszólást is igyekszik hatalmába keríteni, hogy a fölvállalt ügy javára minél hatályosabban szólhasson, előadását minél kellemesb s erőteljesb alakba önthesse s fölhozott okainak minél nagyobb súlyt adhasson. Szavaiban s irataiban mindenkor lelkiismeretesség vezérli. Férfias elszántsággal ellenez minden a jognak önkényes elcsavarására czélzó kísérletet. A törvényszékek előtti előterjesztése, szóváltása szabad és bátor, de illő és méltóságteljes; minden szava megfontolt és szenvedélytelen. Egész eljárása bizonyítja, hogy védenczének inkább igaz ügye, mint személye van szeme előtt. Legyen ellenfele bármily hatalmas, hajoljon bár a bíró nyíltan ennek részére: ez őt meg nem riasztja, soha törvénytelen önkénynek nem hódol, soha a tekintélyt törvény fölébe nem emeli stb.

Berryer azonban, bár a leghatásosb védők egyike, kik valaha bíróságok s esküdtszékek előtt szót emeltek, sohasem használta az üres kápráztatás, a fölízgatott képzeletre hatás veszélyes fegyvereit, s éppen nem számítható ama regényes védőiskolához, mely nem az észre, hanem csupán az érzelmekre és szenvedélyekre akar hatni. Csak ritkán használta a szenvedélyek fölízgatására számított drámai hatásokat, sohasem a túlerős, kirívó színezést, sohasem eregetett a levegőbe üres, ragyogó szappanbuborékokat, soha a bírák s esküdtek hiúságának méltatlanul hízogó frázisokat; mindenkor a jog és törvény alapján maradt, s csak a jog és törvény iránti tisztelet s engedelmesség megnyerésére fordította a szónoklat egész erejét s művészetét.

Látszik e beszédekből, melyekben olykor nem hiányzanak az ismétlések s nagyon is bő és áradozó fejtegetések, hogy azok nem otthon készült, gondosan rendezett s kisimított, és fölciczomázott, hanem előlegesen csak

fővonásaikban átgondolt, s mindenkor alapos tárgyismetre fektetett, egyébiránt pedig rögtönzött és a pillanatnyi lelkesülés s felhevülés forrásából kiszökellő, a percz hatása s az ellenvetések ingere alatt megszületett, de annál hatásosabb szónoklatok.

Ohajtanék valamit mondani a magyar törvényszéki szónoklatról is, mielőtt e kéziratot nyomdába adom. — Párhuzamról a magyar és francia (valamint a még alaposabb és klasszikusabb angol) törvényszéki szónoklat között természetesen épp oly kevésbé lehet szó, mint párhuzamról a francia *barreau* vagy angol *barr*, és a székely magyar ügyvédi kar között. Amott sok százados története van a barrnak s barreaunak, melyek mindegyike nagynevű, történelmi hírű minisztereket, főbírákat, kancellárokat adott hazájának; mert Angliában minden időben, s Franciaországban is legalább a nagy forradalom óta a szóbeliség s nyilvánosság éltető, tehetségfejítő, fölmagasztáló rendszere áll fönn, sőt ez utóbbiban is, még a legkorlátlanabb önkényuralom idejét sem véve ki, midőn a bátor ellenszegülésen felbőszült erélyesb uralkodók lovagkorbáccsal üzték szét a parlamenteket, s midőn Napoleon császár nyílt kifejezést adott az ügyvédek ellen táplált gyűlöletének, s a szabad nyelvű jogvédőket nyelvök kimetszésével fenyegette: a törvényszéki szólásszabadság, a védői szabadság függetlensége s méltósága, — mint Berryer többször ismételt visszaemlékezéseiből is láthattuk — folytonosan virágzott; míg ha nálunk visszapillantunk az ügyvédekre vonatkozó törvényhozásra, alig találunk egész a legújabb korig egyebet, mint az ügyvédséget korlátozó s elnyomó rendszabályokat.

Elmondtam már több alkalommal, akadémiai jutalmat nyert pályamunkában, röpiratokban s hirlapi cikksorozatokban, hogy a szabadság szellemében alkotott törvénykezési eljárás a polgári szabadság egyik nélkülözhetetlen föltétele, s az e tárggyal foglalkodó törvényhozásnak zárkövét képezi az ügyvédség ily szellemben befejezett szerkezete; hogy az ügyvédség magasb vagy sülyedtebb, független vagy elnyomott állása az országok politikai egészségének egyik legbiztosb hévmérője, mint ezt évezre-des tapasztalás s minden nemzet példája tanusítja. A szabad népeknél, az ó-korban, a görögöknél s rómaiaknál, Demosthenes és Cicero korában, az ügyvédség oly magas fokon állott, s az újabb századokban, főleg a brittek s francziáknál, ma is oly magas fokon áll, melyre a mieink legjobbjai szomjú sovárgással tekintenek.

A britt birodalomban, s a britt intézményeket átvett éjszakamerikai államokban, valamint Franciaországban, Belgiumban, Svájcban, s ma már a fölszabadult Olaszországban is a közszabadság ama tényezői, melyek alapján az ügyvédség kellő jelentőségre s méltóságra emelkedik, századok óta virágzanak már, vagy ha rövid időre elnyomattak is, újra méltó elismerésre s diadalra jutottak. Ily tényezők: a nyilvánosság és szóbeliség, az esküdt-székek, a vádló (accusatorius) rendszer a büntető perekben, a független helyzetű ügyvédi kamarák s testületek, s a mind ezek fölött árgusszemekkel őrködő sajtószabadság.

Nálunk e tényezők, a valódi szabadság nagy épületének e gránitoszlopai a legújabb korig hiányoztak. Az elhanyagolt, sőt a törvényhozás által mostoha kezekkel sújtott, s a közvéleményben ama fokon, hol egy alkotmányos ország jogvédének állani kellene, mélyen alul sülyedt

ügyvédi kar, nem emelkedhetett arra a magaslatra, mint az említett, valóban alkotmányos országokban, hol szólás- és sajtószabadság, nagyszerű nyilvánosság, jogaikat védő s föntartó ügyvédi kamarák s testületek voltak századok óta életben s virágzásban, hol a lapokban mind az, a mi a törvényszékeken történt, nyilvánosságra hozatott s megvitattatott, a bátor s alapos védelmet a nagy közönség tapsai kísérték, az ügyvédek független, szabad nyilatkozatait az egész nép visszhangozta s magáéivá tette; hol a bíró s maga a legfőbb bíró, a kanczellár is, a törvénykezés e másik, nem alárendelt, hanem egyenjogú s egyenrangú tényezőjét «tisztelőre méltó tudós testvérnek» nevezte s a védő, függetlensége s méltósága jeléül, a mely perczben véd-beszédét megkezdte, fődött fövel állott a törvényszék előtt s a bíró által szólíttatott föl: «Avocat, soyez couvert!» Ama fénynek s tekintélynek, mely e hivatalt egykor Rómában és Athénben, s újabb korban Angliában és Franciaországban s az ezekből eredt államokban környezte, nálunk nyoma sem volt: az ügyvédség itt szellemi s erkölcsi magasb becsesl bíró s az államra nézve magas fontosságú hivatásnak nem tekintetett, hanem csak oly szükséges rossznak, melyet nélkülözni nem lehetett, oly kenyérkereseti módnak, melynek egyedüli törekvése, a jogvédés köpönyege alatt, a közönség rovására nyerekedni s gazdagodni, bár ez utóbbi is csak igen ritka esetben történt meg. Nem akarom fölidézni mind ama helyeket a magyar Corpus Juris törvényeiből s az országos bizottságok munkálataiból és legfelsőbb leiratok s utasításokból, melyek ezt bizonyítják, csak említeni akartam a legfőbb okot, melyből az ügyvédi helyzet természetes nymbusának elhomályosodása származott, a mit csak az tagadhat, a ki egyszersmind tagadni akarná, hogy az az erkölcsi levegő.

melyben élünk, átalakító, már vagy nemesítő s emelő, vagy elsatnyító s elmérgesítő befolyással van az ember egész lényére, jellemére, erkölcsiségére. A hátramaradásnak oka tehát kétségkívül főképen az összes országos viszonyokban, a törvénykezési rendszer hibáiban, a mostoha törvényhozásban, az egészséges fejlődés szükséges föltételeinek hiányában feküdt. Ily viszonyok közt nem fejlődhetett szabad és független ügyvédi kar, s a mi e nélkül lehetetlen, nagyobb jelentőségű törvényszéki ékesenszólás. Ott a nyugat művelt országaiban, a Westminster-hall s a párisi Palais nagyszerű csarnokaiban, a nagynevű elődök szobrai s képei közt, a díszes környezet hatása alatt, dicsőséges emlékezésektől körüllegve, emelkedett öntudattal járt a tekintélyes, köztiszteletben álló ügyvéd, s az Innek fényes termeiben, kerteiben, könyvtáraiban, s a testületek vezértagjainak oktatásai közt s példája nyomán, és a francia ügyvédi testületek szokásos gyűlésein, a Berryer-féle batonnierek szavain lelkesülve, növekedett föl arra a magaslatra, melyet a társadalomban elfoglalni hivatva van; míg nálunk szent Ivó ronda barlangjában, rongy és szenny között fogyasztotta a durva papirost a procuratoriák tintapecsétes asztalain, s az ifjak legnagyobb része komoly munka helyett, a jurátusi rózsás pálya állomásain, nagyokat ivott a hazáért, de minél kevesebbet tanult.

Ily viszonyok közt hazánkban, ez úgynevezett «prókátor-országban» végtelen sok pervesztő s rabula volt ugyan, mert az ügyvédi oklevél elnyerésére nevetségesen kevés előkészület kellett, de csak igen kevés nagy és tiszteletre méltó ügyvéd neve maradt fenn a maradék emlékezetében, az ügyvédi ékesszólás pedig, melyre az írásbeliség rendszere s nyilvánosság hiánya mellett alkalom nem is volt, éppen nem fejlődhetett ki. Voltak kétségkívül a

régi táblai, megyei s uradalmi ügyvédek során, kik alaposan, ügyesen, sőt ékesen is irták meg replikáikat, persze diák nyelven, s voltak bátor védők is a politikai perekben, mint a múlt század végén *Sárai Szabó*, a felségsértéssel vádolt Martinovics apát s társai hivatalosan kinevezett védője, kit *Németh János* királyi ügyigazgató, a zsarnokság e brutális közege, azzal bátorított szabad védelemre, hogy «*fejével játszik, ha ily módon védi a vádlotakat*» s mint *Benyovszky Péter*, b. Wesselényi Miklós, Kossuth s a vádolt országgyűlési ifjak védője az 1836-iki országgyűlést követő szomorú években. De a nagy tömeg csak abban tűnt ki, hogy ügyesen halasztgatta a perek bevégzésének lehetőségét, végtelen kifogásokkal boszantotta az ellenfelet, rezerválta a rezerválandókat, szolgálilag görnyedezett a bírák előtt, s vonta az igát, mint járomba fogott s ostorozott állat.

E szomorú állapot, melynek nyomasztó, fojtó levegőjét mi, a mostani öregek, ifjú korunkban, eléggé éreztük, az utolsó évtizedekben, az alkotmányos élet új alapokra fektetése s a reformtörekvések legalább részben való célérése óta, tetemesen javult, bár még ma sem mondható kielégítőnek, s minden panasz az eddig kivívott részletes javítások, félrendszabályok által meg nem szűnt.

Már a provisorium alatt, az 1854-dik évi október 28-án életbe lépett ausztriai új büntető perrendtartás értelmében, nyilvános szóbeli végtárgyalások voltak napirenden, s azokban Gozsdu Manóval, Szilágyi Virgillel, Várady Károlylyal stb. együtt, a derék Fogarasi János akkori büntetőtörvényszéki elnök intézése alatt, ki sokat tartott arra, hogy az új intézményt megszilárdítsa s népszerűvé tegye, nekem is jutott szerep. Elég szabadon s fesztelenül szólhattunk, védve a méregkeverőket, pusztai lókötőket,

bankóhamisítókat, csalókat, rágalmozókat, részint méltán, részint méltatlanul s jogtalanul üldözöttéket.¹ De próbáltunk volna csak magasabb régiókba merészkedni, s Berryer-stylben emelni föl fejünket és szavunkat! Komers úr, a pesti törvényszék akkori importált elnöke, az általa üldözött Cs. L. ügyvéd érdekében tett lépéseimért nálam, a *védőnél*, házmotozást tartatott, s a védelemtől eltiltott, sőt engemet is perbe fogott, a miért a védelmet egy kissé szabadabb s magasabb színvonalra akartam emelni, s a germanizáló irányzatot bátorkodtam megtámadni, úgy, hogy Fogarasi János, tisztelt barátom, csak nagy nehezen tudott nagyobb kellemetlenségektől megmenteni. Ez volt az akkori állapot.

Horvát Boldizsárnak, az új alkotmányos aera első igazságügyminiszterének, a szabadság ez igaz és őszinte barátjának, tárczája átvétele után 1867-ben, azonnal első gondjai közé tartozott amaz alapok lerakása, melyeken az egészséges igazságszolgáltatás s törvénykezés egyháza fölépülhet, ő kezdeményezte, ha teljesen be nem végezhetette is, az igazságszolgáltatás két főtényezőjének, a bíróságnak és az ügyvédségnek nyugateurópai színvonalon álló reformját. S csakugyan van már ma, a bíróságok alacsonyabb fokain némi csekély jelentőségű szóbeliségünk; be van hozva a büntető ügyekbeni végtárgyalásoknál a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszere, ez utóbbi, a szükséges és czélszerű eszközök s módozatok nélkül ugyan, de mégis nagy hatású; van a sajtóügyekre nézve esküdtszékünk, vannak ügyvédi kamarák, egyesületek, fegyelmi hatóságok, a rendnek, becsületnek és szabadságnak törvényes őrei,

¹ Lásd az általam kiadott Jogt. s Törvénykezési Tár 1855-iki első évi folyamában 223., 607., 785., s második évi, 1856-iki folyamában 129., 367. l.

az ügyvédi érdekeknek elég bátor szavú képviselői, ha élükön oly egyéniségek állanak, mint p. o. Hodossy Imre.

S ez idő óta a szabad védelem s ezzel együtt a törvényszéki ékesszólás tetemes haladást mutat, s jövőre kétségkívül még erősebb szárnyakra fog kelni. Nem akarok egyes neveket fölemlíteni, hogy a kiemelés vagy kifelejtés által neheztelésekre okot ne adjak, de mindnyájan ismerünk már, úgy a fővárosban, mint a vidéken, úgy az állam-ügyészség, mint a védők sorából, alapos, tudományos készséggel fölfegyverezett, ügyes, bátor és ékesszóló törvényszéki szónokokat, kik ha a legmagasb színvonalra nem helyezhetők, s a francia Berryer, Favre Gyula, Chaix d'Est-anges, Dupin, Lachaud stb. és az angol és skót Erskine, Brougham, Mackintosh, Phillips, Curran stb. mértékével nem mérhetők is, de öröndetes jelenségeit mutatják e téren is előre törekvő haladásunknak. A törvényszéki nyilvánosság napjának sugarai alatt vannak már cause célèbre-ink, melyekre nagy érdekeltséggel tolong a közönség s emeli a vádlók és védők buzgalmát, sarkantyúzza tehetőségét, kik közül többen máris érdemlett koszorúkat fűztek halántékaik körül. Óhajtott volna, hogy e beszédek legjelesbjei összegyűjtenének, példányúl s tanulmány tárgyául a kezdőknek; ekkorig azonban csak *dr. Stiller Mór* ügyvéd úr adta ki sajtó és bűnügyekben tartott védbeszédeit s e mű bevezetésében figyelemre méltó amaz okok s viszonyok alapos fejtegetése, melyek miatt nálunk a törvényszéki szónoklat mezeje parlagon hevert.

Mindezek azonban, bár magokban elég becsesek, az angol és francia nagy védők nagy, különösen politikai s büntető perekben tartott szónoklataihoz hasonlítva, többnyire csak szegényes és szerény viszonyainkkal arányban álló szárnypróbálgatásoknak mondhatók. De az idő s gya-

korlat meg fogja érlelni reményeinket, mert a jogászi-fűség jobb része ma már komolyan tanul, a nyelv hatalma, fejlettsége, erélye s dísze, mióta a nemzeti élet a latinság békóiból fölszabadult, s a «Der, die, das» sincs reánk parancsolva, mindinkább tért foglal, a szép példák buzdítanak s az általános érdeklődés serkenti a szellemeket, táplálja a nemes becsvágyat, mely a kitűnő szónoknak koszorút ígér: a magokat kitüntető törvényszéki védők előtt fényes pálya nyílik, s azok egy része már is a parlamentben vagy a magasb bíróságok székein ül.

Fajunk kétségkívül nagy természeti képességgel bír a jól és szépen szólásra. Tapasztaljuk ezt még a magyar, különösen a vagyonosb s jobban iskolázott magyaralföldi köznépnél is, mely, hasonlítva más országok egyazon rétegű lakosaival, oly értelmesen, okosan, oly logikai rendben, olykor humorral s lendülettel tud szólni, mely méltán meglepi a hallgatót. A megyei, ma már lankadtabb s unottabb élet, nagy gyakorlati iskolája volt az ékesszólásnak a nemesi osztályra nézve, mely abban részt vehetett, s ennek emlőjén növekedtek, az őket nem nevezve, kitűnő régiebb országgyűlési szónokaink: Felsőbüki Nagy Pál, Ragályi Tamás, Beöthy Ödön, Deák Ferencz, Kölcsey Ferencz, Klauzál Gábor, Kazinczy Gábor, Bezeredy István, Szemere Bertalan, a Bethlenek, Kemények, Vayak, Pázmándyak, Baloghok, Platthyak, Bartalok stb. Az egyházi ékesszólás is előkelő helyen állott s áll ma is; őket nem említve, emlékezzünk vissza Pázmán Péterre, Lonovics Józsefre, Ipolyi Arnoldra s a protestánsok közül Szoboszlaira, Székács Józsefre, Nagy Péterre és még sok társaikra. De a törvényszéki ékesszólás, e szomszéd-rokona a parlamenti ékesszólásnak, a mondott okok folytán, magasb fokra nem fejlődhetett. Ennek fönmaradt s nyomtatásban meg-

jelent legszebb példányai: azaz eszményi szépségű két védbeszéd, melyet Kölcsey Ferencz, e meleg lelkű s klasszikai izlésű szónok, a szathmármegyei törvényszéken, ottani vádoltak, egy férjgyilkossággal gyanúsított nő, s egy gyermekgyilkos anya ügyében tartott.¹ A magasabb szónoki tehetségek nálunk sohase hiányoztak, s nem szenved kétséget, hogyha Deák Ferencz, Kossuth Lajos, Kölcsey Ferencz, Kazinczy Gábor, Horváth Boldizsár stb. a védői pályán érvényesítették volna, mindegyik saját eredeti s egymástól eltérő egyéniségéhez képest, szónoki tehetségök erejét, méltó vetélytársai lettek volna a művelt külföld említett legnagyobbjainak.

Bebizonyította ezt Kölcsey, ez említett védbeszédeken kívül, a báró Wesselényi Miklós védelméhez roppant erőfeszítéssel elkészített s összeállított és elrendezett gazdag anyagban, s az ehhez irt gyönyörű befejezésben az üldözött s hűtlenség bűnével vádolt hazafi megmentésére.² Ez volt utolsó műve, melyet szíve vérével irt meg, s melynek elkészítése után csakhamar meghalt. Nagyszerű védői mű ez a több mint 100 nyomtatott lapra terjedő védelem, melyben a megtámadás minden oldalára kiterjeszkedik, a perbe tett nagy számú oklevelet s azokból merített érvelést egyről egyre megvizsgálja; a törvényekből s történelemből bebizonyítja, hogy a kifogásokkal élés jogától, me-

¹ Lásd Athenaeum első évi (1837.) folyamában: «*A gyilkos anya*» 332. l. s «*A férjölő*» 369. l. s ugyanezeket Kölcsey Ferencz minden munkái, második bővített kiadás, Pest, 1861. VI. kötet. Törvényszéki és politikai beszédek. Első beszéd: Védelem P. J. számára (1812.) ugyanaz a «*Férjölővel*»; második beszéd: Gyermekgyilkos R. a. M. ügyében.

² Lásd: Kölcsey Ferencz munkái; VIII. könyv, 112. lap. — Jakab Elek: B. Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere. I. könyv, 108—313. lap.

lyekkel élni a vádoltnak megtiltatott, meg nem fosztathatik; hogy hűtlenségi vétket csak tetteles föltámadással lehet elkövetni; hogy kormány és fejedelem egymástól lényegesen különböznek, s így a közjog legfontosb kérdéseit is fejtegeti; kimutatja, hogy a tanúk ellenséges indulat, csábítás és fenyegetés által hamis vallomásokra szédítették s a hamis vallomásokat egész undorító meztelenségökben tünteti föl. «Mulhatlan vala ezeket egyenkint megczáfolni», úgymond, s ég és föld láttára fölvilágosítani, mi rendkívüli lépcsőre hágott rossz akarat az, mely ily valamit bizonyságképen előadni nem pirúl». Azonban mindezek ime itt feküsznek maradandó emlékeül azon nem palástolt üldözni akarásnak, azon csak a személy iránti boszús indulatnak, minél fogva fölperes királyi fiscus törvényes pályán járó békés polgárt ellenségesen megragad s ítélőszék elébe vonszol, s az ország felsőbiróságát nem áttallja, nem fél, nem irtózik fölszólítani, hogy az üldözésbe-vettet egy értelem nélküli mondásért, melyet pedig ő sohasem mondott, neki véráldozatul odavesse. És a bíróság, mely elébe alperes a kir. fiscus által e czélból kihivatott, éppen az, melynek tagjai nagyobb részben, nem sok idővel ezelőtt, alperessel egy pályát futottak, kik a haza színe előtt vele együtt járdaltak, kik tudták, mit gondol, érez, akar; kik hozzá hasonlóan megyei és országgyűléseken a haza szent ügyében lángszavakat mondtak, s kiknek ajkaikról jött kifejezések az országgyűlési könyvekben hirdetik a jelen s jövő kornak, miképen volt idő, midőn bátor elszánás a hazáért, a törvények mellett, még nem vala bűn, s még nem vala szokás a hazafiak ellen hamis vádakát emelni, s nevetséges, semmirevaló színek alatt, emberi nyugalom, szerencse s élet ellen lest hányni. Hatalmas ellenfél, ezerféle befolyásával, fenyegető állásban

lépett föl ellene, de arra, ki a birói szent esküt letette, emberi hatalomnak befolyással bírni nem szabad. Alperes emberi hatalommal fölruházva nincs; de az ártatlanság, törvény és igazság szelleme hármassal hatalma őrzi őt, s e hármassal oltalma alatt, nincs erő, mely őt büntetlenül elnyomhassa. E hármassal fölszentelt végrehajtói az ítélőszékek, s alperes hiszi, hogy a királyi tábla e magas hivatását mélyen érzi, azért nem kételkedik, hogy igazságtalan üldözője ellen igazságos védelmet fog találni. Alperes ügyén a múlt országgyűlési karok és rendek emlékezete nyugoszik. Altalok hazai ügynek neveztetett az, s mint ilyen, forró hű kebelrel pártfogásba vétetett. Tisztelt birái vissza fognak emlékezni a napra, midőn ez ügy fölötti vitatás az ország teremében legelőször megzendült, s a hazafiúi kebleken égető fájdalom érzelmeivel rezgett keresztül, mely fájdalomban csak azon kinézés szerze enyhületet, miszerint az ügy, birák előtt fekszik; birák előtt, kik a hazának gyermekei s a hazai törvény s alkotmány tiszteletében születtek, nevedtek, s a kiktől remény közt váratott, hogy előttük az igazságos ügy el nem veszhet. E visszaemlékezés, a hazának szentelt egy gondolattal összeolvadva, ünnepélyessé teendi a pillanatot, mely alperes sorsát eldönti. Egyébiránt bebizonyított, hogy bűn nem létezik, s bűn nem létezvén, ha mégis büntetés következne, az igen nyilvánosan nem a bűn, hanem a személy ellen intézett csapás, nem bűn elleni díjosztó igazság, hanem csak személy ellen célzott bosszú lehetne. Díjosztó igazság, a bűnre kimondott ítélettel, magát a bűnt nyomja le; személyes bosszú csak testet sanyargat, testet tesz semmivé, de a bűntől tiszta lélek, testi szenvedés által erősödve, szellemi erejében emelkedik föl, és összeroncsolt testi házára mutatva, néma, de törölhetet-

len jelekkel szól földhöz és éghez, emberi közvéleményhez, és isteni változhatatlan igazsághoz. Alperes e lélekemelő gondolatban áll birái, hazája és istene előtt. Saját tiszta voltát tudva és érezve, hiszi s nyíltan kimondja, miképen őt, ki bűnt nem követett el, semmi ítélet bűnössé nem teheti; lelki tisztaságát semmi ítélet meg nem homályosíthatja. Tudja, hogy polgártársai, most és jövőben, igazságát megismerik s méltányolni fogják; tudja, hogy a ki most, birái előtt ítéletet várva áll, az ítélet után biráival együtt álland a jelen és jövő kor törvényszéke előtt, hol a korlátozhatatlan közvélemény, tekintet nélkül, nyersen és szabadon harsogja ki ítéletét s ösztogatja áldását vagy átkát; s biráival együtt álland Isten előtt, kinek örök igazsága mérlegében az ártatlanság szenvedése lenyomó súlyban áll, ki a méltatlanul letiport szerencse leggyöngébb sóhajtását, a méltatlanul kiontott vér legparányibb cseppjét kérlelhetetlen szigorúsággal számlálja elő, kinek végetlen irgalmát csak végetlen igazsága éri föl, hogy minden, ki felé egy gondolatot emelni bátor, szive fenekéig rázkódjék keresztül, s minden emberi tekintet, fény és hatalom, lelke előtt mondhatatlan kicsinységbe oszoljon.»

Meg nem állhattam, hogy a magyar törvényszéki védelem e legszebb virágát itt fel ne mutassam. A legszebb s egyszersmind legalaposabb védelem ez, mely a magyar ég alatt megszületett. S e védelem csak száraz, hideg, néma betűkben van megírva; s elrejtve maradt volna a pertár porában s pókhálói közt, ha a sajtószabadság napfényre nem hozza. Képzeljük e szent ígéket az élő, a zengő szó erejével s bűbájával elmondva! Képzeljük Kölcséyt, ki e remek védelmet kis szobája magányában írta meg, a szószéken, hallgató, a megindulástól remegő, együtt érző embertömeg színe előtt, magas szószéken állva, tiszteletes

alakjával, a görög bölcsekre emlékeztető tar fejével, szívreható hangjával, fölemelt jobbájával, majd a bírák, majd a nép felé fordúlva! s fogalmunk lesz a törvényszéki szónoklatról, mely Erskinének s Berryernek is legszebbjei közé tartoznék, s melynek büszke bátorsága, tekintve a kort, melyben keletkezett, bámulatunkat kelti föl.

A sajtószabadság előtti időkben a nyilvános véd-beszédeket némileg a nagy perekben irt s a bírák közt kiosztott értesítések pótolták, melyek nem a censor ostoba veres ónja, hanem csak az előadó bíró bölcse belátása alá voltak vetve. Ha ezeknek legjobbjai összegyűjtenének, látni fognók, hogy az alapos és ékes előadásnak mennyi kincse rejlik azokban; ha ez értesítések nyilvánosan elmondattak, s ily czélra némi megfelelő alakot nyertek volna, törvényszéki szónoklatoknak igen tanúságos gyűjteményét képeznék.

De hát mindezek nem voltak törvényszéki szónoklatok, hanem csak törvényszéki iratok, melyek az elfelejtett akták porai közt hevernek. Ma, midőn sajtószabadságunk, nyilvános tárgyalásunk, sajtóügyekben esküdtszékünk van: a magyar ügyvédség nemes föladata a szabadság e jótéteményeit fölhasználni, s magát fáradhatatlan tudományos előkészülettel, s a remek példák tanulmányozásával, melyeket p. o. Berryer, Erskine, Favre Gyula stb. beszédeinek gyűjteményeiben, s a mi Kölchseynknél föltalál, valódi, klaszszikus szónokká képezni. Berryer tanácsai s intései, melyeket párisi ügyvédkamarai elnök korában a fiatal francia ügyvédekhez intézett, legyenek a mieink által is kegyeletos figyelembe véve s hiven követve nemes pályájokon. E kéréssel zárom be a könyvet, melynek földolgozása nekem, aggkoromban, ifjúi örömet okozott.

TÓTH LÖRINCZ.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVTÁRA 49.696/1957 H. SZ.

TARTALOM.

	Lap.
Berryer élet- és jellemrajza I.—VII.....	3—90
Védbeszéddek :	
I. Cambronne-ügy.....	91—114
II. Bergasse-ügy.....	115—133
III. De la Mennais abbé ügye.	134—183
IV. Kergorlay-ügy.....	184—213
V. Chateaubriand-ügy.....	214—231
VI. Bonaparte Lajos ügye.....	232—259
VII. Orleans-jószágok ügye.....	260—286
VIII. Montalambert-ügy.....	287—353
IX. A tizenhárom vádolt ügye.....	354—376
Zárszó.....	377—397

